

Оріон

Олена Ісаєва, Жанна Клименко,
Анжела Мельник

Зарубіжна 10 література

Профільний рівень

ВАШ ПОРАДНИК

ЯК ОПРАЦЬОВУВАТИ НАВЧАЛЬНУ ІНФОГРАФІКУ

1. Інфографіка зазвичай містить мало слів і звертається до нас насамперед мовою різних зображень (ілюстрацій, символів, графіків, карт, схем тощо), а також цифр.
2. В інфографіці все має вагу: ЩО саме і ДЕ розміщено, який КОЛІР і РОЗМІР зображень, ліній, шрифту використано.
3. Інфографіка найчастіше читається згори донизу або зліва направо. Однак кожен може вибрати варіант читання, зручний саме для нього.
4. Аби ефективно опрацювати навчальну інфографіку, звертайте увагу на всі її елементи (як графічні, так і словесні).
5. Пам'ятаючи про особливу роль символіки в художній літературі, намагайтеся розшифрувати значення всіх символів, наведених у інфографіці.
6. Уважно розглянувши зразок інфографіки, поміркуйте над запитаннями: про що мені розповіла інфографіка; чому саме такі елементи вона містить; як інфографіка допомогла пригадати важливі факти, осмислити й узагальнити вивчене, перевірити ступінь засвоєння теми?

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ІНФОРМАЦІЙНИМ ПЛАКАТОМ

1. Уважно роздивіться, що зображено і зафіксовано на інформаційному плакаті.
2. Розшифруйте кожний його елемент.
3. Зверніть увагу, що для увиразнення найважливішої інформації на плакаті може бути використаний більший розмір літер або інший шрифт тексту. Вибір кольору зображення або поєднання декількох кольорів також часто має важливе значення.
4. Установіть взаємозв'язки між усіма елементами плаката.
5. З'ясуйте головну тему і призначення плаката.
6. За допомогою плаката складіть розгорнуту зв'язну розповідь.

ЯК ВЕСТИ ВЛАСНИЙ БЛОГ НА ЛІТЕРАТУРНУ ТЕМУ

1. Якщо ви вирішили вести свій блог на літературну тему, то зверніть увагу, що блог — це насамперед щоденник, в якому потрібно регулярно розповідати про свої враження та думки.
2. Ретельно продумайте назву кожного посту (короткої статті) блогу. Пам'ятайте, що назва — це запитання, яке людина вводить у пошукову систему, а пост — це, по суті, відповідь на запитання.
3. У тексті посту використовуйте ключові слова, за якими користувач може потрапити на ваш блог.
4. Якщо ви хочете, щоб ваш блог користувався успіхом, то він обов'язково має відповідати таким критеріям, як корисність і оригінальність.
5. Якщо ж ви прагнете стати популярним блогером, то не забувайте коментувати інші блоги, залишати посилання на себе там, де це дозволяється, писати гостьові пости.
6. Пам'ятайте, якщо ви розміщуєте відеоролики, аудіозаписи чи інший ілюстративний матеріал, то до них обов'язково треба дати невеличкий опис.

ЯК РОЗВ'ЯЗАТИ КРОССЕНС

Кроссенс (від англ. *cross* — перехрестя, *sens* — смисл) — це візуальний асоціативний ланцюжок, який складається з 9 зображень, кожен з яких пов'язаний з попереднім і наступним зображенням, що в результаті з різних сторін розкриває певне поняття, явище або факт.

1. З'ясуйте, що зображено на кожному із малюнків кроссенсу.
2. Установіть асоціації, які виникають у вас з кожним із зображень. Подумайте, що може об'єднувати ці різні зображення.
3. Розкрийте зв'язки між центральним зображенням кроссенсу, що міститься під номером 5, та сусідніми за схемою: **5—2; 5—8; 5—6; 5—4**. Ці зв'язки між зображеннями утворюють своєрідний візуальний хрест.
4. Простежте зв'язки між зображеннями по периметру кроссенсу, що є його «основою», за схемою: **1—2; 2—3; 3—6; 6—9; 9—8; 8—7**.
5. Зверніть увагу, що розпочинати розв'язувати кроссенс можна з будь-якого зображення і з різною послідовністю: спочатку по «хресту», а потім за його «основою» і навпаки.

ЯК СТВОРИТИ КРОССЕНС

1. Продумайте, на яку тему ви хочете створити кроссенс.
2. Доберіть взаємопов'язані між собою словесні символи й образи, які будуть створювати своєрідний «перетин смислів» у кроссенсі.
3. Запишіть обрані символи й образи, встановлюючи послідовність за типом зв'язку «по хресту» і «за основою». Пам'ятайте, що центральний символ чи образ розміщується під номером 5. Він може бути пов'язаний зі змістом не тільки із сусідніми, а й, при бажанні, з усіма іншими образами/символами.
4. Замініть словесні образи і символи зображеннями, які їх ілюструють.
5. Перевірте, чи правильно розташовані зображення, наскільки легко встановлюються взаємозв'язки між ними.

ЯК ПОРІВНЮВАТИ ОРИГІНАЛ І ПЕРЕКЛАД

1. Проаналізуйте особливості змісту і форми оригіналу. З'ясуйте, які елементи в ньому відіграють найважливішу роль.
2. Простежте, до яких змін удався перекладач (пропуски, заміни слів чи висловів, нові елементи в перекладі).
3. Поміркуйте, чим можна пояснити ці зміни (наприклад, прагненням зберегти ритм твору тощо).
4. Установіть характер втрат (основні чи другорядні елементи твору). Як вони позначилися на творі в цілому?
5. Зробіть висновок про близькість перекладу до оригіналу.

Алегорія — засіб зображення, під час якого за допомогою порівняння одного явища з іншими створюється певний образ, що розкриває якесь загальне поняття.

Антитеза — засіб художнього зображення, заснований на протиставленні, контрасті між словами, образами, персонажами, композиційними елементами тощо.

Верлібр, або вільний вірш, — це вірш, який не має рими та поетичного розміру, а ритм у ньому досягається лише наспівною інтонацією.

Вічні образи — літературні образи, що за глибиною художнього узагальнення виходять за межі конкретних творів та епохи, що в них відображена.

Героїчний епос — оповідна поезія, що зародилась у глибоку давнину й зображає героїчні події, діяння певного персонажа.

Гротеск — це художній засіб, який поєднує у фантастичній формі жакливе і смішне, потворне й високе та розкриває алогізм життєвих явищ.

Драма — рід літератури, твори якого призначені для постановки на сцені. Предметом зображення у драмі є події, що створюють драматичний сюжет.

Драма-феєрія — п'єса, для якої характерні виразне ліричне начало, зіставлення природного й людського, широке використання міфічних і фольклорних образів, фантастичних елементів тощо.

Епічна поема — один із найдавніших видів епічних творів, у якому широко і всебічно відтворено епохальні події, що вплинули на хід національної і загальної історії.

Епос — рід літератури, в основі якого — оповідь про події.

Імпресіонізм — літературно-мистецька течія раннього модернізму, заснована на принципі безпосередньої фіксації вражень, спостережень, співпереживань.

Мотив — образ, настрої, художня деталь, які повторюються у творі й відіграють ключову роль для розкриття задуму письменника.

Модернізм — це спільна назва літературних напрямів і течій, що виникли в європейській літературі на межі XIX–XX століть, яким притаманні спроби відобразити нові явища суспільства новими художніми засобами.

Національний колорит твору — відображення у творі національно-специфічних ознак, притаманних конкретній літературі.

Неоромантізм — одна з літературно-мистецьких течій раннього модернізму, для якої характерні прагнення подолати розрив між ідеалом і дійсністю, властивий романтизму, змалювання переважно неповторної індивідуальності, що протидіє обставинам, часом попри безнадійну ситуацію.

«Нова драма» — художнє явище європейської драматургії кінця XIX – початку XX століття, що протистоїть традиційній драмі.

Повість — епічний прозовий твір, який характеризується однолінійним сюжетом, а за широтою охоплення життєвих явищ і глибиною їх розкриття займає проміжне місце між романом і оповіданням.

Повість-притча — це твір, який поєднує в собі ознаки обох жанрів: і повісті, і притчі.

Поліфонія (багатоголосся) твору — особлива організація художнього тексту, яка полягає в тому, що в межах одного літературного твору всі персонажі рівноправно з його автором у властивій їм мовленнєвій манері представляють свій погляд на навколишній світ.

Психологізм — докладне й глибоке зображення у творі внутрішнього світу персонажа, його почуттів, думок, переживань, бажань, настроїв тощо.

Притча — повчальний алегоричний твір, орієнтований на доведення життєвих цінностей.

Романтізм — це ідейний і художній напрям у культурі кінця XVIII – першої половини XIX ст., для якого характерні заглиблення у внутрішній світ особистості, двосвіття, наявність романтичного героя, який гостро реагує на недосконалість світу, протистоїть несправедливості, що панує в ньому.

Роман — літературний жанр; великий за обсягом, складний за будовою епічний твір, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характеру одного або багатьох персонажів.

Реалізм — художній напрям у мистецтві, для якого характерні тяжіння до об'єктивності й достовірності зображення, дослідження взаємодії між характерами та обставинами, правдивість у передачі деталей.

Сатира — один із різновидів комічного в мистецтві, для якого характерне різке висміювання недосконалості світу, людських вад.

Сарказм — один із різновидів сатиричного викриття, їдка, уїдлива насмішка з відверто викривальним, сатиричним змістом.

Символ — предмет або слово, що умовно виражає сутність якого-небудь явища.

Символізм — одна з течій модернізму, в основі естетичної системи якої перебуває символ, що відтворює певне явище, а конкретний художній образ наповнює багатозначністю.

Стиль письменника — сукупність усіх художніх особливостей творчості митця (ідейно-тематичних, жанрових, мовних), що вирізняють його серед інших.

Сугестія — художня особливість творів мистецтва, що базується на додаткових смислових натяках, передчуваннях.

У підручнику використані портрети письменників

(автори — художники: Д. ді Мікеліно (с. 39); К. Янсон (с. 67);
Е. Т. А. Гофман (с. 101); Т. Ікінс (с. 142); О. Дж. Содермарк (с. 152);
П. Ф. Е. Жиро (с. 161); Г. Курбе (с. 214); Ж. Е. Бланш (с. 240);

а також репродукції картин
К. Моне (с. 195); Е. Кар'єра (с. 212); А. Бекліна (с. 213).

Олена ІСАЄВА, Жанна КЛИМЕНКО,
Анжела МЕЛЬНИК

Зарубіжна **10** література

Профільний рівень

Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Київ
Оріон
2023

УДК 821(1-87).09*кл10(075.3)

I-85

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 11 квітня 2023 року № 415)*

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

О. О. Ісаєва, доктор педагогічних наук, професор: «До читачів XXI століття, або Замість вступу»; «Про поетичну групу “Парнас”»; «Люсі Мод Монтгомері»; «“Дзеркало, з яким ідеш по великій дорозі”, або Про роман у літературі XIX століття»; «Фредерік Стендаль»; «Гюстав Флобер»; «Модернізм як літературно-мистецький напрям кінця XIX – початку XX ст.»; «Шарль П'єр Бодлер»; «Поезія французького символізму: витoki і відкриття»; «Поль Верлен»; «Артю Рембо»; «Книжки, що нас обирають, або Замість Підсумків»;

Ж. В. Клименко, доктор педагогічних наук, професор: «Етапи та шедеври Античності»; «Великі поеми Античності»; «Театр у Давній Греції»; «Гомер»; «Ренесанс у Англії»; «Вільям Шекспір»; «Розвиток романтизму в Європі та США»; «Специфіка переходу від романтизму до реалізму»; «Романтизм у Німеччині»; «Ернст Теодор Амадей Гофман»; «Розвиток романтизму в США»; «Волт Вітмен»; «Мо Янь»;

А. О. Мельник, кандидат педагогічних наук, доцент: «Відродження в Італії», «Данте Аліґ'єрі»; «Оскар Вайлд»; «Про зміни в драматургії кінця XIX – початку XX століття»; «Моріс Метерлінк»; «Ніл Гейман».

Авторки візуалізаційних матеріалів,
добір ілюстративного оформлення —

Олена Ісаєва, Жанна Клименко, Анжела Мельник

**Додаткові електронні матеріали до підручника ви знайдете,
якщо перейдете за посиланням або QR-кодом.**

<https://cutt.ly/Y7m1Qmp>

Ісаєва О. О., Клименко Ж. В., Мельник А. О.

I-85 Зарубіжна література (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : УОБЦ «Оріон», 2023. 288 с. : іл.

ISBN 978-966-991-247-3.

УДК 821(1-87).09*кл10(075.3)

© О. О. Ісаєва, Ж. В. Клименко,
А. О. Мельник, 2023

© УОБЦ «Оріон», 2023

ISBN 978-966-991-247-3

...люди ніколи не перестануть читати літературні твори, оскільки саме в них ми шукаємо формулу, здатну надати сенс нашому існуванню.

Умберто Еко, італійський письменник і філософ

ДО ЧИТАЧІВ ХХІ століття, або ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

Вітаємо вас, дорогі наші читачі і читачки! Для своєї майбутньої професійної діяльності ви обрали вивчення гуманітарних наук — й не помилилися! Адже сьогодні, незважаючи на стрімкий розвиток технологій, і аналітики різних країн, і найавторитетніші особистості нашого часу, такі як, наприклад, відомий засновник операційної системи Microsoft Білл Гейтс і президент Ірландії Майкл Гіггінс, дедалі більшої ваги надають значенню гуманітарних наук, вважають, що через 10 років запит на гуманітаріїв буде більший, ніж на програмістів. І це не дивно, адже гуманітаристика — це особливий спосіб осягнення світу, це світоглядні знання.

Сьогодні ми всі усвідомлюємо, що в нашу цифрову епоху у світі бракує таких особистостей, як Стів Джобс. Його гасло «*Думай інакше!*», не так, як усі, без догм і шаблонів, сприяло тому, що Джобс став однією з найуспішніших особистостей ХХІ століття. Спробуймо спрогнозувати, яку освіту потрібно здобути, щоб досягти такого успіху, як один із засновників Apple...

Сьогодні на часі розвивати ті здібності, які не доступні роботам: креативність, уяву, ініціативу, лідерські якості. І якщо креативність, ініціативність, лідерські якості мають бути пріоритетом розвитку всіх навчальних дисциплін у школі, то формування уяви, образного мислення — це прерогатива літературних курсів.

І якщо всі інші навчальні предмети націлюють вас на формування об'єктивної картини світу, то література як мистецтво, що міститься в площині суб'єктивного, навпаки, увиразнює індивідуальне сприйняття, нестандартне мислення та суб'єктивний підхід. Це те, що не піддається алгоритмізації, тобто не буде притаманне роботам, які, за аналітичними прогнозами, у майбутньому відберуть робочі місця в більшості людей.

Оскільки предметом вивчення літературних курсів у школі є витвори мистецтва, то завдяки своїй суб'єктивній природі вони відточують наші почуття, які не завжди піддаються логіці, розвивають співчуття, вчать індивідуально сприймати й оцінювати навколишній світ. Адже мистецтво — це завжди суб'єктивність, і «*об'єктивного мистецтва немає і не може бути*» (Богдан-Ігор Антонич). Тому під час вивчення літературних курсів розвиваються такі уміння, які спроможні в майбутньому забезпечити конкурентоздатність людини в цьому прагматичному і технологічному світі.

А ще читання літературних творів покликано просвітити нас, збагатити культурою.

Отже, читаючи художні твори, запропоновані шкільною програмою, будемо разом збагачуватися літературою народів світу та розвивати ті здібності, які сьогодні конче потрібні сучасній людині цифрової епохи...

З глибокою повагою і надією на взаєморозуміння авторки

ЗМІСТ

ДО ЧИТАЧІВ XXI століття, або ЗАМІСТЬ ВСТУПУ	3
<i>Про діалог автора/авторки і читача/читачки у творі</i>	7
<i>Про роль художнього перекладу</i>	8
<i>Відмінності художнього перекладу від оригіналу</i>	9

МАНДРУЮЧИ СТОРІНКАМИ ДАЛЕКИХ ЕПОХ

Етапи й шедеври Античності	11
<i>Про героїчний епос, епічну поему</i>	13
Великі поеми Античності	13
<i>Про давньогрецьку лірику</i>	15
Театр у Давній Греції	15
ГОМЕР: Легендарний пророк Еллади	19
<i>До вивчення поеми «Одіссея»</i>	21
Відродження в Італії	34
Данте АЛІГ'ЄРІ: Великий флорентієць	39
<i>До вивчення поеми «Божественна комедія»</i>	43
Ренесанс в Англії	64
Вільям ШЕКСПІР: Загадковий геній драматургії і поезії	67
<i>До вивчення трагедії «Гамлет»</i>	71
<i>Про розвиток трагедії на рубежі XVI–XVII століть</i>	82
<i>Гамлет – вічний образ</i>	83

ВІД РОМАНТИЗМУ – ДО РЕАЛІЗМУ

Розвиток романтизму в Європі та США	90
Специфіка переходу від романтизму до реалізму	92
Романтизм у Німеччині	93
«Мистецтво нам дано, щоб не вмерти від істини...» (Фрідріх Ніцше) (Про поетичну групу «Парнас»)	96
Ернст Теодор Амадей ГОФМАН: На роздоріжжі двох світів	101
<i>До вивчення повісті-казки «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер»</i>	105
<i>Про гротеск і соціальну сатиру</i>	108
Розвиток романтизму в США	116
Волт ВІТМЕН: Чужий серед своїх чи дзеркало Америки?	120
<i>До вивчення уривків зі збірки «Листя трави»</i>	123
<i>Про верлібр</i>	133
Люсі Мод МОНТГОМЕРІ: «Ніколи не здавайся!»	138
<i>До вивчення роману «Енн із Зелених Дахів»</i>	141

«ЗОЛОТЕ СТОЛІТТЯ» РОМАНУ

«Дзеркало, з яким ідеш по великій дорозі», або Про роман у літературі XIX століття	147
<i>Про індивідуальний стиль письменника/письменниці</i>	151
СТЕНДАЛЬ: «Спостерігач за людськими характерами»	152
<i>До вивчення роману «Червоне і чорне»</i>	155
Гюстав ФЛОБЕР: «Людина-перо...»	161
<i>До вивчення роману «Пані Боварі»</i>	164

Оскар ВАЙЛД: Король естетизму	171
До вивчення роману «Портрет Доріана Грея»	177
Про парадокс у художній літературі	182

ПОЧАТОК ЕПОХИ «-ізмів» у ЛІТЕРАТУРІ
(Про перехід до модернізму та його художні відкриття)

Модернізм як літературно-мистецький напрям кінця ХІХ – початку ХХ століття	191
Шарль П'єр БОДЛЕР: Будівничий «краси зі зла»	197
Про сугестію	205
Поетія французького символізму: витoki і відкриття	210
Поль Марі ВЕРЛЕН: Геній смутку і безнадії	214
Жан Ніколя Артюр РЕМБО: «Ангел і демон»	224

НОВЕ СЛОВО У ДРАМАТУРГІЇ кінця ХІХ – початку ХХ століття

Про зміни в драматургії кінця ХІХ – початку ХХ століття	235
Моріс МЕТЕРЛІНК: Бельгійський Шекспір	240
До вивчення п'єси «Блакитний птах»	246
Про драму-феєрію	250

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА В ЮНАЦЬКОМУ ЧИТАННІ

Мо ЯНЬ: Той, хто не зміг мовчати	254
До вивчення оповідання «Геній»	258
Ніл ГЕЙМАН: Творець нових світів	266
До вивчення повісті «Кораліна»	270
До вивчення лекції «Чому для майбутнього важливі бібліотеки, читання і фантазування»	276
КНИЖКИ, ЩО НАС ОБИРАЮТЬ, або ЗАМІСТЬ ПІДСУМКІВ	286
Ваш порадник	перший форзац
Короткий словник літературознавчих термінів	другий форзац

❖ Роздивіться інформаційний плакат. Поділіться своїми очікуваннями від курсу зарубіжної літератури у 10 класі.

ПОЛЕМІЧНІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ПРО РОЛЬ КНИЖКИ ТА ЧИТАННЯ

Прочитайте висловлювання про роль книжки й читання. Чи можете ви з ними погодитися і чому? Які з них викликають у вас сумніви, а можливо, і заперечення? Поясніть свою думку.

Кажуть, що книжка зникає. Я гадаю, що це неможливо.

Хорхе Луїс Борхес (1899–1986),
аргентинський письменник і публіцист

Читати — це як мислити, молитися, говорити з другом, висловлювати свої думки, вислуховувати ідеї інших, насолоджуватися музикою, бачити чудовий пейзаж та прогулюватися пляжем.

Роберто Боляно (1953–2003), чилійський письменник

Література створена, щоб люди вчилися думати. Читаючи, вчилися читати.

Юрій Лотман (1922–1993),
естонський літературознавець і культуролог

Читати — означає виявляти смисли.

Ролан Барт (1915–1980),
французький філософ, критик і теоретик семіотики,
науки про знаки і символи

Тільки література завжди знає: все, що сталося з іншими, може статися зі мною. Її магічне дзеркало на те й налаштовано, щоб читач зміг упізнати в іншому — себе.

Оксана Забужко (народилася 1960),
українська письменниця

Книжки зцілюють рани, нанесені зброєю.

Хосе Марті (1853–1895),
письменник, національний герой Куби

Книжка — це пристрій, здатний розпалити уяву.

Алан Беннетт (народився 1934),
англійський письменник й актор

Парадокс читання: воно відводить нас від реальності, щоб наповнити реальність змістом.

Даніель Пеннак (народився 1944),
французький письменник

Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи

- ❖ Пропонуємо звернути увагу на деякі дослідження щодо читання. А якщо вам також відома інформація подібного характеру, то поділіться нею в класі.

Канадські вчені-психологи й психологині довели, що читання фантастичних творів **сприяє здатності краще розуміти інших людей**, адже події, що відбуваються з героєм твору, дають читачу/читачці змогу осмислити та зрозуміти факти власного життя, уважно поставитися до проблем інших людей.

Дослідники з Ліверпуля (Англія) науково довели, що **читання книжок здатне виліковувати**. Існує навіть такий метод лікування, як бібліотерапія. Було доведено, що читання класичної літератури допомагає при стресах, а детективи і пригодницька література тренують пам'ять, логіку, відволікають від сумних думок.

Економісти й економістки з університету Падуї (Італія) обґрунтували **зв'язок між читанням у дитинстві і матеріальними статками в дорослому житті**. Проаналізувавши прибутки 6000 людей з 9 країн Європи, вони дійшли висновку, що в тих, хто мав доступ до книжок у дитинстві й читав літературні твори, статки набагато більші, ніж у тих, хто цього був позбавлений. Психологи це пояснюють тим, що від кількості прочитаних у дитинстві книжок залежить здатність до логічного мислення й концентрації в дорослому житті.

До таємниць мистецтва слова

ПРО ДІАЛОГ АВТОРА/АВТОРКИ І ЧИТАЧА/ЧИТАЧКИ У ТВОРІ

Автор пише лише половину книжки, іншу половину пише читач.

Джозеф Конрад, англійський письменник

Дослідників/дослідниць у різні часи завжди хвилювали питання, як розвиваються стосунки автора і читача/читачки під час читання художнього твору. Переважна більшість науковців розглядають читання як процес спілкування рівноправних складових: **тексту — автора — читача**.

Так, на думку видатного вітчизняного вченого **Олександра Потебні**, читання є відкриттям твору. У своїх роботах науковець доводить, що художній твір існує в уяві читача і, відповідно, має стільки змістів, скільки читачів цього твору. О. Потебня обґрунтовує, що до появи самого читача твір нібито очікує на своє завершення через читання.

Отже, художній твір *«абсолютно завершений»*, але тільки сам читач завершує твір. Як зазначає відомий український літературознавець **Олександр Білецький**, *«твір є художнім чи нехудожнім тільки у свідомості тих, хто його читає; це вони відкривають у ньому красу, це вони створюють його ідею, про яку часто і не підозрює той, хто пише»*.

Необхідно вказати, що діалог автора і читача в художньому творі найретельніше було розроблено в працях відомого філософа

та літературознавця **Михайла Бахтіна**. Дослідник підкреслює, що лише особистісне включення читача в текст доповнює його, робить твором в істинному значенні цього слова.

Отже, читання — це творча діяльність, а читач твору є таким самим учасником літературного процесу, як і його автор.

1. Розкрийте роль читача у художньому творі.
2. На конкретних прикладах доведіть, що читання твору мистецтва — це творча діяльність.

- ✓ Пригадайте, що вам відомо про художній переклад.
- ✓ Поясніть, що таке оригінал твору.
- ✓ Чи погоджуєтеся ви з думкою відомого майстра українського перекладу Григорія Кочура про те, що «потрібно перекладати не «краще від оригіналу», а так, як в оригіналі»? Поясніть свою позицію.

До таємниць мистецтва слова

ПРО РОЛЬ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Вивчаючи твори зарубіжної літератури завдяки перекладам таких українських майстрів слова, як **Іван Франко**, **Олена Пчілка**, **Борис Тен**, **Григорій Кочур**, **Микола Бажан**, **Дмитро Паламарчук**, **Максим Рильський**, **Микола Лукаш** і багато інших, ви, напевно, переконалися, що значення художнього перекладу для розвитку людства важко переоцінити.

❖ **Художній переклад має високе призначення: він сприяє діалогу культур різних народів.** Неперевершений теоретик і практик українського перекладу **Максим Рильський** підкреслював, що *«обмін перекладами художніх творів становить одну з найпотужніших підойм у справі взаємоознайомлення народів, у справі їх культурного збагачення, у справі дружби народів»*.

❖ **Художній переклад завжди відіграв важливу роль у збагаченні рідної мови**, оскільки робота над перекладом сприяє виявленню всіх можливостей рідної мови, використанню всіх її «скарбів». Так, справжній майстер художнього перекладу **Микола Зеров** визначав перекладацтво як одне з *«найрезультативніших, найоптимальніших шляхів збагачення українського слова здобутками світової класики»*.

❖ **Художній переклад збагачує національну літературу**, оскільки завдяки перекладу освоюються нові жанри, теми, сюжети. Тому майстерні художні переклади є складовою національного письменства. Відомий вітчизняний поет і перекладач **Дмитро Павличко** наголошував, що переклад — це *«необхідна умова повнокровного життя кожної літератури. Чим ширші перекладацькі можливості й чим вищий рівень інтерпретаційного мистецтва тієї чи іншої словесності, тим потужніша її оригінальна продукція»*.

❖ **Художній переклад здійснює діалог у часі.** Завдяки майстерним перекладам у нас є можливість подолати відстані між історичними епохами. Відзначаючи роль художнього перекладу, славетний **Іван Франко** наголошував, що це «золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями».

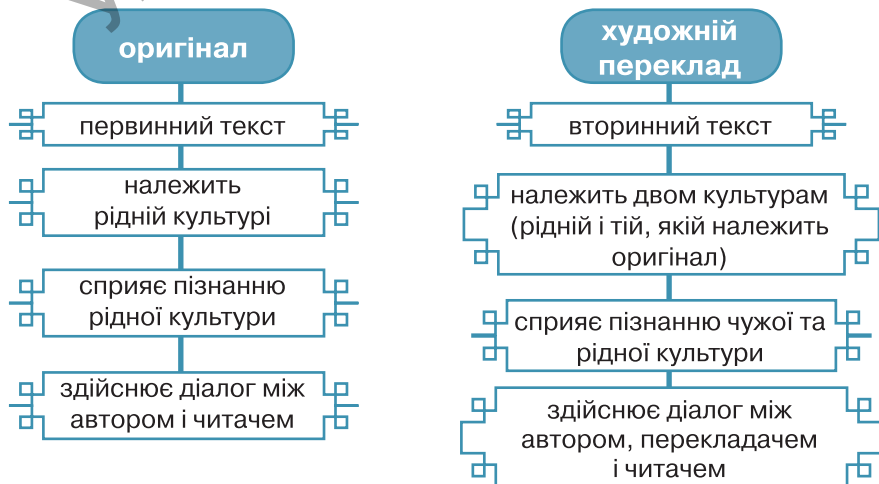
❖ Для України художній переклад завжди був важливим чинником утвердження національної культури, формування національної свідомості українців та українок. Українська дослідниця **Роксоляна Зорівчак** зазначає: «Художній переклад став потрібним для усвідомлення нації і ворожим для режиму самим фактом своєї наявності. Він відіграв значну роль в історії національного опору та національного відродження».

За різних часів перекладацька діяльність в Україні здійснювалася в надзвичайно складних умовах. І цьому приклади — долі багатьох українських майстрів художньої перекладу, які почасти ціною власного життя і спокою відкривали читачеві світ іншої літератури. Перекладач, науковець **Максим Стріха** наголошує: «Подвижне ставлення до перекладацтва було властиве переважній більшості українських письменників минулого. Вони були просвітниками свого народу, борцями за його кращу долю, і своїм зняряддям, поряд з оригінальною творчістю, часто обирали переклад — що був для них водночас ефективним засобом підвищити власну майстерність, збагатити образотворчі та загалом виразиві засоби українського художнього мовлення».

ВІДМІННОСТІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ ВІД ОРИГІНАЛУ

У курсі зарубіжної літератури ви вже засвоїли, що *художній переклад* — це відтворення художнього тексту, який написаний однією мовою, засобами іншої мови, а *оригінал* — це первісний твір, з якого робиться переклад.

❖ Розглянемо, чим же принципово відрізняються ці поняття.

Мандруючи сторінками далеких епох

Пергаментом папір розгортає листи,
І майже без зусиль ляга під стрічку стрічка...

Євген Маланюк, український письменник

Що за майстерний витвір — людина!
Дією подібна до ангела! Тямою — до божества!
Окраса всесвіту! Найдовершеніше з усіх створінь!

Вільям Шекспір, англійський драматург, актор і поет

Етапи й шедеври Античності

- ✓ Пригадайте, що ви знаєте про добу Античності з уроків всесвітньої історії, зарубіжної літератури, художньої культури.
- ✓ Чому античну культуру називають колицкою європейської?
- ✓ Які твори античної літератури ви читали?

Людина, обізнана з античною літературою, ширше дивиться на світ, перед нею розкриваються нові обрії.

Галина Підлісна, українська літературознавиця

АНТИЧНА ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА

Як ви пам'ятаєте, **античною** (від латинського слова *antiques* — «давній») називають культуру давніх греків і римлян. Вона подарувала людству величезну спадщину, яка плідно використовувалась у наступні епохи.

За часів Античності розвивалися три роди літератури, які існують і нині, — **епос, лірика, драма**. У цей період також виникла більшість літературних жанрів, чимало з яких витримали випробування часом.

Література Давньої Греції виросла з **міфів** — **оповідей, які передають уявлення давніх людей про походження та влаштування світу, про богів і героїв**. Знаючи з раннього дитинства історії про мужнього Геракла, гордого Прометея, цілеспрямованого Ікара, давні автори використовували

у своїй творчості міфологічні образи, сюжети, мотиви. Найбільш ранні жанри давньогрецької літератури відносять до **героїчного епосу**.

Дослідники/дослідниці виділяють чотири етапи розвитку давньогрецької літератури:

I. Архаїчний період (до VII ст. до н. е.), коли відбувається поступовий перехід від первіснообщинного ладу до рабовласницької держави. Характерна ознака цього періоду — розвиток *фольклору* (зокрема *міфології*) і *героїчного епосу*, яскравими зразками якого є поеми **Гомера «Іліада»** та **«Одіссея»**.

II. Класичний період (VII ст. до н. е. — IV ст. до н. е.) припадає на час розвитку **полісів** — самостійних маленьких держав, які утворювали міста з навколишніми селами. Він *ознаменований пануванням лірики, розвитком драми й виникненням перших прозових жанрів*: історіографії, ораторського мистецтва, філософських роздумів та бесід. Вершиною літератури класичного періоду вважають п'єси **драматургів Есхіла, Софокла та Евріпіда**.

III. Елліністичний¹ період (кінець IV—II ст. до н. е.) — це час, коли маленькі поліси втрачають свою незалежність, а замість них виникають централізовані елліністичні держави — військові монархії. Набуває поширення *побутова комедія та інтимна лірика*.

IV. Римський період (середина II ст. до н. е. — IV ст. н. е.) одержав таку назву через те, що Греція на той час була завойована Римом і фактично стала однією з провінцій величезної Римської імперії. На перший план виступають *сатира та історіографія*, виникає новий прозовий жанр, названий пізніше *романом*².

Багата культура греків стала потужним поштовхом для розвитку **літератури Давнього Риму**.

Римську літературу прийнято поділяти на такі **етапи**:

I. Література епохи Республіки (до 31 р. до н. е.).

На цьому етапі спочатку розвивається фольклор (міфи, історичні легенди, народна поезія), пізніше з'являються авторські зразки ораторського мистецтва, комедії, філософських творів і лірики.

II. Література епохи Імперії (до кінця V ст. н. е.).

Другий етап представлений найяскравішими досягненнями давньоримського красного письменства.

Римляни, захопивши Грецію, широко запозичили різноманітні досягнення сусідів, особливо яскраво це відбилось на літературі. У творах римських авторів бачимо тих самих персонажів, що й у греків. Наприклад, у давньоримській літературі діють не лише олімпійські боги, а й такі герої, як *Геракл, Одиссей* (тільки під іншими іменами — відповідно *Геркул*

¹ Елліністичний — слово походить від давньогрецького *ελλην*, тобто «еллін», «грек». Як ви пам'ятаєте, *Еллада* — це самоназва Греції грецькою мовою.

² Цікаво, що античні вчені не називали цей жанр романом, на його означення вони живили найменування «*оповідь*», «*повість*», «*оповідання*», «*діяння*» і навіть просто «*книга*». Саму ж назву «*роман*» жанру, винайденому за часів Античності, дали вже в добу Середньовіччя.

лес й *Улісс*). Особливого розквіту римська література досягає наприкінці I ст. до н. е. — на початку I ст. н. е. Цьому сприяла діяльність імператора Гая Октавіана Августа. Він усіляко заохочував заняття літературною творчістю, оскільки вважав літературу могутнім чинником духовного розвитку народу. Саме в цей час творять такі видатні поети, як **Овідій**, **Вергілій**, **Горацій**. Цей період називають **віком Августа**, або **золотою добою римської літератури**.

1. Які давньогрецькі міфи ви вивчали в 6 та 8 класах? А які читали самостійно?
2. Схарактеризуйте етапи розвитку давньогрецької літератури.
3. У чому полягає специфіка літератури Давнього Риму?
4. Складіть схему «Етапи розвитку античної літератури».

До темниць мистецтва слова

ПРО ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС, ЕПІЧНУ ПОЕМУ

У 8 класі ви дізналися, що в сучасному літературознавстві поняття *епос* (від грец. *ἔπος* — «слово, оповідь») означає рід літератури, в основі якого — оповідь про події. Крім того, епосом називають оповідну поезію, яка зародилась у глибоку давнину й зображає героїчні події, діяння певного персонажа (у цьому разі найчастіше вживають словосполучення *героїчний епос*).

Важливе місце в античній літературі посідала *епічна поема* (епопея), від грец. *ἔπος* — «оповідь» і *ποίημα* — «створю») — один із найдавніших видів епічних творів, у якому широко і всебічно відтворено епохальні події, що вплинули на хід національної та загальної історії.

1. У чому полягають особливості епосу як роду літератури?
2. Поясніть, що таке *героїчний епос*, *епічна поема*.
3. Пригадайте з вивченого у 8 класі, хто такі аеди та рапсоди.

ВЕЛИКІ ПОЕМИ АНТИЧНОСТІ

З вивченого раніше ви вже знаєте, що найбільш ранніми зразками давньогрецького епосу є створені Гомером *епічні поеми* «*Іліада*» та «*Одіссея*». Вони обидві побудовані на троянському циклі міфів, однак у їх основу покладено історичний факт. У XIII ст. до н. е. кілька грецьких племен, об'єднавшись, здійснили похід до північно-західних берегів Малої Азії. Їхньою метою було завоювання Троянського царства. Облога міста Трої тривала цілих десять років. Останній рік цих подій оспівано в «Іліаді». Головним героєм поеми «Одіссея» є один з учасників облоги Трої, цар Ітаки **Одісей**. *Кожна поема складається з 24 пісень* (за кількістю букв грецького алфавіту). Такий розподіл тексту здійснили не самі оповідачі, а перші грецькі дослідники гомерівського епосу. В обох поемах реальні історичні події переплітаються з міфічними, відповідно серед

персонажів діють люди, боги (наприклад, *Зевс* — верховний бог греків, *Афіна* — покровителька Одиссея й усіх греків, *Афродіта* — покровителька троянців) та інші міфологічні істоти.

Широко відома й поема «*Енеїда*», написана давнім римлянином **Вергілієм** (70–19 рр. до н. е.). У цьому творі розповідається про подвиги троянського героя Енея — міфологічного засновника Римської держави:

Ратні боріння й героя вславляю, що перший із Трої,
Долею гнаний, прибув до Італії, в землі лавінські.

Переклад з латини **Михайла Білика**

Першу половину поеми називають наслідуванням «Одіссеї», оскільки вона присвячена мандрям героя. Друга половина є наслідуванням «Іліади» — у ній ідеться про битви. Сама ж поема Вергілія стала джерелом для багатьох нових творів, серед яких найвідоміший — поема «*Енеїда*», створена класиком української літератури **Іваном Котляревським**.

Найбільшою епічною поемою Античності є твір **Публія Овідія Назона** (43 р. до н. е. — 18 р. н. е.) «*Метаморфози*», в якому автор описав створення та історію світу на основі цілої галереї античних міфів, поєднаних одним спільним мотивом — мотивом перетворення (метаморфоза з грецької означає перетворення).

Епічні поеми Гомера й Вергілія написано *гекзаметром* (від грец. *hex* — шість і *metron* — одиниця вимірювання). Кожний рядок складався із шести поєднань складів, які повторювалися: *довгий — короткий — короткий*. Шоста стопа зазвичай була двоскладовою: *довгий — короткий*:

/ — / — / — / — / — / —

1. Що ви знаєте про гомерівську поему «Іліада» з вивченого у 8 класі?
2. Аргументуйте зв'язок Вергілієвої «Енеїди» з гомерівським епосом.
3. Прокоментуйте схему «Героїчний епос Античності». Як ви думаєте, чи можна на вітрило корабля додати й твір Овідія «Метаморфози»?

До таємниць мистецтва слова

ПРО ДАВНЬОГРЕЦЬКУ ЛІРИКУ

Пригадаймо: термін «лірика» походить від грецького слова «лірикос», що означає «той, який виконується під ліру» або «той, який співається під ліру».

Сучасні науковці *лірикою* називають рід літератури, в основі якого — почуття, настрої, переживання.

Давні греки позначали цим словом пісні, виконувані під супровід ліри. Однак вони розвивали не лише **пісенну лірику**, а й **декламаційну** — тобто таку, яку не співали, а декламували. Пісенну лірику поділяли на **хорову** та **сольну** (призначену для виконання однією людиною).

Яскравими представниками сольної лірики є **Алкей**, **Саффо** й **Анакреонт**.

Декламаційну лірику репрезентує **Тиртей**, який уславився насамперед патріотичними **елегіями**, що сприяли перемозі спартанців над ворогами. Зразки декламаційної лірики також належать **Архілоху**. Він віддавав перевагу *ямбам* — жартівливим віршам, у яких ганьбив своїх ворогів.

1. Порівняйте первісне й сучасне значення поняття *лірика*.
2. Пригадайте, твори яких античних ліриків ви вивчали у 8 класі.

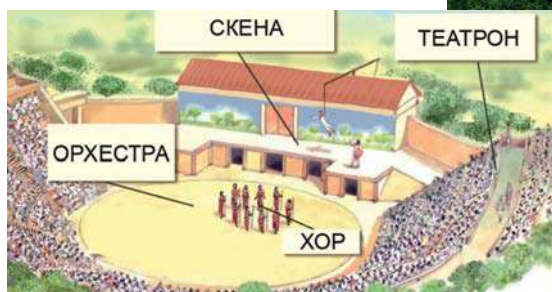
ТЕАТР У ДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

Як ви пам'ятаєте, особливе місце в Давній Греції належало театру. Театральні вистави давали тричі на рік на честь **Діоніса** — бога природи, що оживає, покровителя виноградарства й виноробства. Йому навіть присвячували спеціальні гімни — **дифірамби**.

Давньогрецькі вистави завжди супроводжувалися хоровим співом. Хор немовби коментував те, що відбувалося, а його учасники не лише співали, а й танцювали.

❖ Розгляньте колаж і пригадайте, як був улаштований античний театр.

Руїни античного театру
в Херсонесі (Україна)
та його історична реконструкція

Найбільшою популярністю в давніх греків користувалася трагедія, «батьком» якої дослідники називають Есхіла (близько 525–456 рр. до н. е.), наголошуючи тим самим на тому, що саме він є першим давньогрецьким драматургом, до якого прийшло світове визнання. Найвідомішою його трагедією є п'єса «*Прометей закутий*», написана на основі давньогрецького міфу про гордого титана, який подарував людям вогонь. І в наші дні не втратили своєї актуальності трагедії Софокла («*Антигона*», «*Цар Едіп*») й Евріпіда («*Медея*). «Батьком комедії» вважають Арістофана.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Античність є одним із джерел збагачення та розвитку української культури. Так, вона справила значний вплив на поступ української літератури. Античні образи, сюжети й мотиви пронизують твори **Тараса Шевченка** (поєми «*Кавказ*», «*Сліпа*», вірш «*Перебендя*»), **Івана Франка** (поєми «*З Плутархового "Життя Солона"*», «*Геракл і Евандер*»), **Лесі Українки** («*Сафо*», «*Орфееве чудо*», «*Кассандра*» та інші). Особливу роль антична література відіграла в становленні неокласиків. **Микола Зеров** не лише переклав кращі зразки класичного письменства, а й написав цикли сонетів «*Мотиви Одиссеї*», «*Образи віків*». Максима Рильського антична класика надихнула на створення поезій «*Прометей*», «*Сафо — до Афродіти*», «*Як Одиссей, натомлений блуканням...*». Образи античної міфології знаходимо і в поезії **Андрія Малишка** (поєма «*Прометей*»), **Івана Драча** («*Прометейська балада*», «*Жінка і море*», «*Монолог Афродіти*»), **Ліни Костенко** («*Скіфська Одиссея*»), **Дмитра Павличка** («*Дедал та Ікар*») і багатьох інших.

Літературні нотатки подорожніх

Опинившись у центрі Львова, на площі Ринок, туристи обов'язково звертають увагу на чотири фонтани зі статуями персонажів античної міфології: богаморів Нептуна, його дружини Амфітріти, богині мисливства Діани і героя Адоніса, які втілювали ідеал вільної і гарної особистості (скульптор — австрієць **Гартман Вітвер**, початок XIX ст.). Традиційно вже кілька років поспіль 23 серпня львів'яни одягають античних богів і героя в українські вишиванки.

Адоніс
у вишиванці
на площі Ринок у Львові

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

З «безмірно багатї греко-римської літератури лишилися лише нужденні відломки та шматочки», проте «навіть ті мізерні останки мали силу в XV та XVI вв. обновити європейську людність... Вони й досі не перестали запліднювати нашого духу і творять непохитну основу нашої цивілізації.

Іван Франко, український письменник, перекладач, учений

Важко показати серед літературної спадщини, залишеної нам старим світом, хоч одного визначного письменника, творчість якого не була б так чи так зв'язана з античною поезією. Одні користувалися її образами, розвиваючи і збагачуючи їх новим змістом, другі переймали в спадщину її форми, треті вчилися в античних письменників пошани до людини і людського розуму, уміння вивчати й художньо узагальнювати дійсність.

Олександр Білецький, український літературознавець

Пісумовуємо вивчене

1. Якими літературними родами представлена антична література?
2. Усно продовжте такі речення: «Героїчний епос — це ...»; «Епічна поема — це ...».
3. Перевірте правильність такого запису: «Знаменитими давньоримськими поетами є Вергілій, Овідій, Сапфо».
4. До якого жанру належать такі твори: «Одіссея», «Іліада», «Енеїда»?
5. Поміркуйте, що символізують наведені зображення й чому в них поєднані саме ці автори.

6. Складіть асоціативний куш «Давньогрецька лірика».
7. Як ви думаєте, чим можна пояснити особливу роль театру в античному світі?
8. Як ви розумієте слова Галини Підлісної, винесені в епіграф?
9. Яке, на ваш погляд, значення античної літератури для формування особистості сучасної людини?
10. Підготуйте презентацію або рекламний ролик на одну з тем: «Антична література й українська культура»; «Антична література — джерело мудрості».
11. Спираючись на наведений на наступній сторінці інформаційний плакат, узагальніть вивчене про літературу Античності. Поміркуйте, що символізують наявні зображення, чому прізвища Гомера та Есхіла виділено іншим кольором і чим можна пояснити таке розташування прізвищ Горація й Овідія у блоці «Лірика».

АНТИЧНА ЛІТЕРАТУРА

ЕПОС

МІФИ

ЦИКЛИ
троянський
фіванський
про аргонавтів

ЕПІЧНІ ПОЕМИ

ГОМЕР
«Іліада», «Одіссея»
ВЕРГІЛІЙ
«Енеїда»
ОВІДІЙ
«Метаморфози»

БАЙКИ

ЕЗОП
«Вовк і ягня»,
«Крук і
лисиця»

ЛІРИКА

ПІСЕННА

Х
О
Р
О
В
А

СОЛЬНА
Сапфо
Алкей
Анакреонт

ДЕКЛАМА- ЦІЙНА

ТІРТЕЙ
(елегія)
АРХІЛОХ
(ямб)

ГОРАЦІЙ
ОВІДІЙ

ДРАМА

ТРАГЕДІЯ

ЕСХІЛ
ЕВРІПІД
СОФОКЛ

КОМЕДІЯ

АРІСТОФАН

Гомер Ομηρος

(близько VIII ст. до н.е.)

- ✓ Пригадайте, що ви знаєте про Гомера з 8 класу.
- ✓ Носіями яких людських чеснот є герої «Іліади» — Ахілл і Гектор?
- ✓ Наведіть приклад фразеологізмів, пов'язаних з героями та подіями «Іліади». Розтлумачте, що вони означають.

Гомер був першим пророком давніх греків.
Григорій Сковорода, український філософ

ЛЕГЕНДАРНИЙ ПРОРОК ЕЛЛАДИ

Як ви пам'ятаєте, достовірних відомостей про цього автора немає, однак навколо його особистості існує чимало легенд. Діяльність **Гомера** найчастіше пов'язують з VIII ст. до н.е., хоча в різних джерелах знаходимо різну інформацію. Його батьком деякі життєписи називають самого бога Аполлона, а до пращурів відносять також міфологічного співця Орфея. У давнину за честь називатися його батьківщиною змагалися сім грецьких міст (зокрема й Афіни). За легендами, Гомер осліп (одне зі значень слова *«гомер»* — *«сліпий»*), а Музи надихнули його на поетичну творчість. Деякі дослідники стверджують, що образ Гомера-співця змальовано в його поемі *«Одіссея»*:

Муза любила його, але злом і добром наділила:
Світло очей погасила, та спів дарувала солодкий.

Переклад з давньогрецької *Бориса Тена*

Він мандрував Грецією і заробляв на життя виконанням своїх поем. Досі вчені дискутують про так зване **«гомерівське питання»**, тобто про особистість поета, авторство текстів, які приписують йому, про місце і час їх створення. Так, деякі дослідники його творчості обстоювали гіпотезу, що «Іліаду» й «Одіссею» написано різними поетами.

З 8 класу ви вже знаєте, що в *«Іліаді»* йдеться про події останнього, десятого року облоги Трої (інша назва міста — Іліон, звідси і заголовок поеми, який перекладається так: *«Пісня про Іліон»*). В основі твору — оповідь про сварку царя Агамемнона і найвідважнішого ахейського героя Ахілла.

«Одіссея» ж оповідає про мандри героя Троянської війни на ім'я Одіссея, який морським шляхом повертається на батьківщину. Цілих десять років тривала його подорож до рідного острова — Ітаки, де відважного воїна чекали дружина Пенелопа та син Телемах. У цей час у домі Одіссея зухвало хазяйнували претенденти на руку його дружини, які вважали царя Ітаки вже давно загиблим.

ОСНОВНІ ПЕРСОНАЖІ
«ОДІССЕЇ»

Перш ніж герой потрапить додому, йому доведеться пройти через безліч небезпечних пригод, зустріти на своєму шляху чудовиськ Сциллу і Харібду, циклопа¹ Поліфема, плем'я людоджерів, солодкоголосих сирен, які зваблювали мореплавців своїм співом. Поступово Одіссея втрачає всіх своїх супутників і дивом сам залишається живим. Під виглядом старця, на якого його перетворила богиня Афіна, він повертається до свого палацу. Саме в цей час незвані женихи змушують прекрасну Пенелопу оголосити конкурс стрільби з лука. Кращий стрілець і має стати її чоловіком. Несподівано переможцем виходить нікому не відомий старий, який

¹ Кікліпи, циклопи (грец. Κύκλωπες) — у давньогрецькій міфології сини Урана й Геї, велетні, наділені надзвичайною силою і вправністю. Кількість і сила кіклопів відрізняється. Традиційно зображалися з одним оком посеред лоба.

одразу ж розправляється із залицяльниками Пенелопи. Дізнавшись про те, що сталося, обурені родичі загиблих жадають помсти. Однак богиня Афіна повідомляє рішення Зевса, за яким між Одиссеєм і родинами вбитих проголошується вічний мир.

1. Пригадайте, у чому полягає сутність «гомерівського питання».
2. Як ви розумієте слова Григорія Сковороди, винесені в епіграф?
3. На основі матеріалу статті й схеми «Основні персонажі "Одіссеї"» розкажіть, про що йдеться в цьому творі.

До вивчення поеми «ОДІССЕЯ»

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА

Одіссеї розповідає про свої пригоди. Відплиття від берегів троянських. Зруйнування Ісмара, міста фракійського племені кіконів, та загибель багатьох супутників Одиссея. Буря. Відвідання лотофагів — племені, яке їло лотос. Прибуття до країни кіклопів. Одиссеї, залишивши біля Козиного острова свої кораблі, з одним власним кораблем пристає до берега кіклопів, що був недалеко. Вибравши дванадцять товаришів, він входить з ними до печери Поліфема. Загибель шести супутників Одиссеєвих, яких пожер кіклоп. Оп'янивши велетня, Одиссеї проколює йому око і потім хитрощами рятує себе й товаришів від його люті. Вони викрадають кіклопову отару й повертаються на Козиний острів. Поліфем благає батька Посейдона помститися за нього Одиссеєві.

ПРИГОДА В КІКЛОПА

Уривок

420] Я ж міркувати почав, як найкраще зарадити справі,
Щоб і супутників всіх, і себе від жорстокої смерті
Урятувати. Всілякі тут засоби й хитрощі ткав я —
Йшлось тут про душу, велике-бо лихо уже насувалось.
Зрештою визнав у серці я раду таку за найкращу:
425] Гарних, ставних там чимало було баранів густорунних,
Добре вгодованих, з темною, аж фіалковою шерстю.
Всіх я їх нишком позв'язував сплетеним віттям вербовим
З ложа жорсткого, що велетень спав нечестивий на ньому.
Я їх по троє зв'язав, — ніс когось під собою середній,
430] Інші ж обидва з боків тим часом його прикривали.
Кожні так троє несли одного чоловіка. А сам я...
Був поміж ними баран, над усіх в тій отарі найкращий,
Міцно вхопившись за карк, під черевом в нього кудлатим
Я заховався і, вп'явшись руками у шерсть божественну,
435] Так і тримавсь терпеливо, відважного сповнений духу.
Так ми в журбі та зітханнях на світлу Еос дожидали.
Ледве з досвітньої мли заясніла Еос розоперста,

Стали на пашу тоді барани і козли пориватись,
А неподоєні матки замакали голосно в стійлах —
440] Понабухали в них вим'я. А їхній господар, жорстоким
Мучений болем, усім баранам, що йшли поуз нього,
Спини обмацував. Не помічав він, проте, нерозумний,
Що під грудьми в баранів густорунних підв'язане крилось.
Йшов аж останнім баран мій до виходу, шерстю своєю
445] Й мною обтяжений, я ж — передумав тоді вже багато.
Спину обмацавши в нього, сказав Поліфем премогутній:
«Любий баранку! Чому це сьогодні виходиш останній
Ти із печери? Раніш не ходив-бо від інших позаду.
Перший на луки ти жвавими кроками біг в ніжнолистих
450] Пастися травах, перший збігав і до хвилі річної,
Першим також поспішав до кошари своєї вернутись
Ти вечорами. А нині виходиш останній. Шкодуєш,
Мабуть, ти ока господаря, — злий чоловік його випік
З товаришами лихими, вином мій стуманивши розум.
455] Клятий Ніхто! Не втече він, кажу, від загибелі злої!
Мав би ти розум такий, як у мене, і вмів би хоч слово
Вимовить, ти б розказав, де від гніву мого він сховався.
Так би ударив я ним, щоб мозок з розбитого лоба
Всю цю печеру оббризкав, — тоді б я своє заспокоїв
460] Серце від болю, що той нікчемний Ніхто заподіяв».
Так промовляючи, він барана випускає за двері.
Щойно ми вийшли з печери й оподаль кошари спинились,
Перший я виліз із-під барана й повідв'язував інших.
Швидко погнали отару ми жирних овець тонконогих,
Їх оточивши навколо, щоб разом все стадо загнати
На корабель свій. Нас радо супутники любі вітали —
Тих, що уникали смерті, — й загиблих оплакали гірко.
Плакати все ж їм, бровами до кожного стиха моргнувши,
Я не дозволив, — загнати звелів пишнорунну отару
470] На корабель і чимдуж на хлань відпливати солону.
До кочетів вони, швидко зійшовши, усі посідали
Й веслами, сидячи в ряд, по сивих ударили хвилях.
А на таку вже відплинувши віддаль, що поклик ще чути,
До Поліфема почав я, глузуючи з нього, кричати:
475] «Гей ти, кіклопе! Не зовсім беззахисний муж той, в якого
Товаришів у глибокій печері пожер ти жорстоко!
Так і належить помститись тобі за лихі твої вчинки,
Нелюде лютий, що в домі своєму гостей поз'їдати
Не посоромивсь! От Зевс і боги тебе всі й покарали!»
480] Так я промовив. Його ж іще більша злоба охопила.
Верх од гори відломив він великої й так його кинув,
Що поблизу корабля темноносого впав той уламок,
Ледве в стерно кермове кам'яна не ударила брила.
Завирувало все море від скелі, що впала у воду, —

485] З шумом до берега нас понесло тоді водоворотом,
Моря приливом нас знову до самої суші пригнало.
Довгу жердину руками вхопивши, від берега нею
Я відштовхнув корабель, а супутцям кивнув головою,
Додаючи їм відваги, й на весла звелів налягти їм,
490] Щоб із біди врятуватись. Ажгнулись вони — веслували.
Тільки як далі від берега вдвоє уже одпливли ми,
Знов я кіклопа гукати хотів; та навкруг навперейми
Товариші мене лагідно так почали умовляти:
«Знову, безумний, ти хочеш цю дику людину дражнити?
495] Щойно він, кинувши скелю у море, погнав корабель наш
Прямо на берег, і ми уже зовсім загинути мали!
Тільки-но крики чийсь чи мову яку він почує,
Голови нам і всі корабельні він балки розтратить,
Мармуру кинувши брилу, — а сили йому не бракує».
500] Так говорили вони, та не слухало серце відважне,
Й знову до нього покликнув я, гнівом в душі спалахнувши!
«Гей ти, кіклопе, якщо тебе з смертних хто-небудь питає,
Хто осліпив так ганебно тебе, ти можеш сказати —
Це Одісей тебе ока позбавив, той городоборець,
505] Син Лаерта, що має свою на Ітаці домівку».
Так я покликнув, а він заричав ось такими словами:
«Горенько! Як воно давнє збулося богів віщування!
Жив тут один ворожбит, міцний чоловік і правдивий,
Телем, Еврімія син, віщуванням прославлений вдалим, —
510] Так і постарівся він, віщуючи тут між кіклопів.
Він провістив мені те, що статися має зі мною,
Як я від рук Одісеевих зору позбавлений буду.
Завжди чекав я, що прийде великий на вигляд, прекрасний
Муж в нашу землю колись, великої сповнений сили.
515] Зовсім нікчемний натомість, безсилий, малий чоловічок
Ока позбавив мене, вином затуманивши розум.
Тож зачекай, Одісею, щоб я тобі дав подарунки
Та ублажав земледержця — щасливо додому вернути,
Син-бо йому я, й він гордий моїм називатися батьком.
520] Сам лиш один, як захоче, він може мене ізцілити
Й більше ніхто — ні з блаженних богів, ні із смертного люду».
Так говорив він, а я у відповідь мовив до нього:
«Мав би я силу, то враз і душі б тебе, й віку позбавив
І відіслав би в оселю Аїда так певно, як певно
525] Те, що вже ока не зцілить тобі й сам землі потрясатель».
Так відповів я, а він тоді став Посейдона-владику,
Руки у зоряне небо здіймаючи, ревно благати:
«Згляньсь, Посейдоне, землі потрясателю темногривастий!
Якщо я син твій і гордий моїм ти зватися батьком,
530] Хай Одісей додому не вернеться, городоборець,
Син Лаерта, що має свою на Ітаці домівку.

А як судилось у власну йому повернутись оселю,
Добре збудовану, й близьких і землю побачити рідну,
Товаришів розгубивши, хай з лихом повернеться врешті, —
535] Лиш на чужім кораблі, — і дома лиш горе застане».
Так він молив і благав, і почув його темногривастий.
Камінь ще більший тоді ізнов Поліфем піднімає
Й, ним розмахнувшись, з такою він силою кидає знову,
Що аж позад корабля темноносого впав той уламок,
540] Ледь у стерно кермове кам'яна не ударила брила.
Завирувало все море від скелі, що впала у воду,
Хвилию нас понесло і вперед аж до суші погнало.
Скоро на острів ми той прибули, де лишилися наші
Добре оснащені судна і журно сиділи навколо
545] Наші супутники всі, що так довго на нас дожидали.
Витягли ми тоді свій корабель на пісок прибережний,
Далі посходили всі на берег шумливого моря.
Стадо ж кіклопове ми, з корабля ізігнавши місткого,
Нарівно всім поділили — без пайки ніхто не лишився.
550] Все поділивши, дали мені ще барана додатково
Товариші в наголінниках мідних. На узбережжі
Я чорнохмарному Зевсу Кронїду, що всім володіє,
В жертву спалив його стегна. Та жертви, проте, не прийняв він,
Всі-бо мої кораблі добропалубні вже він замислив
555] Занапастити з моїми супутцями вірними разом.
Так цілий день ми тоді аж до заходу сонця сиділи,
М'ясом частуючись вдосталь, вином запивали солодким.
Сонце тим часом зайшло, і темрява все огорнула.
Спати лягли ми тоді на березі шумного моря.
560] Ледве з досвітньої мли заясніла Еос розоперста,
Товаришів я своїх розбудив і звелів їм негайно
Стати на свій корабель і причали усі відв'язати.
До кочетів вони, швидко зійшовши, усі посідали
Й веслами, сидячи в ряд, по сивих ударили хвилях.
565] Далі відтіль попливли ми із тяжко засмученим серцем,
Бо хоч самі врятувались, та любих утратили друзів...

Переклад із давньогрецької *Бориса Тена*

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Опишіть, яким ви уявляєте велетня Поліфема. За допомогою яких художніх засобів автор змальовує його зовнішність?
2. Чи можна стверджувати, що в цій пісні постає картина господарських занять циклопа? Доведіть свою думку текстом.
3. Простежте, в яких уривках пісні відчувається ефект уповільнення дії.
4. Що стало причиною того, що Одиссей потрапив у пастку?
5. Чому Одиссей замислив розправитися з циклопом? Чи можна вважати справедливою цю розправу? Чи був у нього інший вихід?

6. Завдяки яким рисам характеру Одиссей врятувався сам і врятував своїх супутників? Обґрунтуйте свою відповідь.
7. Зверніть увагу на рядки 460–470. Поміркуйте, як саме описана ситуація проливає світло на характер Одиссея. Як можна кваліфікувати привласнення ним отари овець — практицизм, підприємницька хватка чи крадіжка чужого майна?
8. Знайдіть у тексті дев'ятої пісні приклад розгорнутого порівняння. З якою метою його використовує поет?
9. Роздивіться репродукцію картини швейцарського живописця Арнольда Бекліна. Чи вдалося художнику передати весь жах ситуації, в якій опинились Одиссей та його супутники?

Арнольд Беклін, Одиссей і Поліфем
(1896)

10. Підготуйте порівняльну характеристику Одиссея й Поліфема. Заповніть таку таблицю:

ОДИССЕЙ	ПОЛІФЕМ
становище в суспільстві (хто є хто?)	
риси характеру	

11. Порівняйте репродукцію картини фламандського художника Якоба Йорданса «Одиссей у печері Поліфема», подану в електронному додатку до підручника, з відповідним епізодом поеми. Як художник передає психологічний стан персонажів?
12. Підготуйте комп'ютерну презентацію «Одиссея» Гомера в ілюстраціях художників різних епох».

13. Уважно розгляньте сторінку графічного роману. Які події поеми на ній відображено? За якими ознаками ви впізнали Одиссея й самого оповідача?

Next morning, Odysseus sails across to the Cyclopes' island. Twelve sailors go with him.

We'll find out who this island belongs to.

A sheepfold¹ and a cave!

The cave is full of rich, creamy cheeses, all freshly made.

Baaa!

Let's take the cheeses and run!

No! I want to meet the caveman!

We'll drive the sheep onto our boat!

And here he comes!

STOMP... STOMP!

Strangers!

A huge boulder blocks the entrance to the cave. Odysseus and the surviving sailors are trapped!

1. sheepfold: a pen for sheep or goats.

17

¹ Сторінка графічного роману за поемою Гомера «Одіссея» (Фіона Макдональд (адаптація), Лі Сідонг (ілюстратор), Sourcebooks ExploreBES Publishing, 2009 р.).

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Уривки «Іліади» й «Одіссеї» ви читали в перекладі видатного українського перекладача — **Бориса ТЕНА** (1897–1983). Його справжнє ім'я і прізвище — **Микола Хомичевський**, а такий псевдонім перекладач утворив від давньої скіфсько-грецької назви річки Дніпро (Борисфен). Борису Тену, як і багатьом представникам української інтелігенції ХХ ст., судилась велично-трагічна доля.

Народився він у с. Дермань на Рівненщині. Викладав у школах і технікумах українську мову і літературу, працював у видавництвах, був настоятелем храму святої Софії в Києві. Проте його різнобічна діяльність була перервана в 1929 р.: Бориса Тена заарештували у справі Спілки визволення України, а невдовзі засудили до 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах. Після звільнення — війна, фашистський полон, радянські фільтраційні табори. Та, подібно до гомерівського Одіссея, Борис Тен мужньо витримав усі випробування й через численні муки та страждання проніс любов до рідної землі, українського слова й художнього перекладу. Він подарував українцям твори понад ста авторів. Серед них — п'єси Есхіла, Софокла, Шекспіра, вірші Міцкевича, Верлена, Гейне, Гете та багатьох інших. Найбільшу славу перекладачеві принесла робота над «Одіссеєю» й «Іліадою», яку фахівці визнали найвизначнішим в українській перекладній літературі відтворенням поем Гомера, максимально близьким до грецьких оригіналів. Невипадково Бориса Тена називають українським Гомером.

У творчій майстерні письменника/письменниці

ОДІСЕЙ:

ОДНОЗНАЧНИЙ ХАРАКТЕР ЧИ СУПЕРЕЧЛИВИЙ ОБРАЗ?

Автор нагороджує Одіссея цілою низкою епітетів: «*велемудрий*», «*незламний*», «*розумний*», «*хитромудрий*», «*невпинний в трудах і лукавстві*». Самі епітети свідчать, що найголовнішою зброєю цього «*мужоборця*» є хитрість, поєднана з великим практичним розумом і досвідом. Це дає йому змогу неушкодженим виходити з найскладніших і найнебезпечніших ситуацій. Проте слід зауважити, що сили й бойової майстерності йому теж не бракує.

Образ Одіссея також надзвичайно складний, тому однозначно, тільки як хитруна, дурисвіта і прагматика, його кваліфікувати не можна. Слід відзначити, що важливою рисою Одіссея є його патріотизм — він постійно прагне до своєї Ітаки, жодні перешкоди не зупиняють його.

Значною мірою Одісей був породженням нового періоду, в який вступило общинно-родове суспільство. Безперечно, за традицією, Гомер залишив йому певні якості від варварської епохи. Наприклад, Одісей також надзвичайно жорстокий. Та якщо в інших героїв ця риса характеру пояснюється запалом бою, ненавистю до суперника, загалом — тривалою війною, то Одісей виявляє жорстокість і в мирних умовах. Досить

пригадати розправу з обеззброєними женихами й особливо — страту за його наказом раба і дванадцятьох служниць, які зрадили його.

Розсудливий хазяїн, Одиссей ніколи не випустить із рук те, що йому належить. Навіть у складній ситуації, яка загрожує його життю, він не забуває про вигоду. Наприклад, вибравшись із печери Поліфема, Одиссей думає не лише про врятування, а ще й прихоплює отару овець, яка належала циклопу.

Обачливий розум Одиссея завжди спрямований на досягнення практичної мети. Мабуть, значною мірою саме вона штовхає його до різних пригод, до пошуків нового й невідомого. Але до практицизму героя домішується і щось інше, що змушує його нехтувати природною обережністю, навіть не слухати «віщого серця», яке попереджає про небезпеку. Це — допитливість. Ідучи до циклопа, «потвори страшної», зовсім не схожій на людину, Одиссей каже:

Товариші мої вірні, лишайтесь тут, а тим часом
Я на своїм кораблі з гребцями своїми поїду
Певно дізнатися, що за мужі в тій країні домують, —
Чи непривітні і дикі там люди, що правди не знають,
Чи доброзичливі серцем, гостинні і богобоязні.

(Пісня IX, 173–177)

Сподівання відшукати дивних і невідомих людей, на власні очі побачити те, чого ще не бачив, перетворюють Одиссея на справжнього дослідника — *географа, ботаніка, етнографа*. Його все цікавить у нових країнах: звичаї, одяг і мораль, невідомі рослини з дивними властивостями у країні лотофагів, соціальний і політичний устрій суспільства на острові кіклопів, їхній побут і харчування, що вражають Одиссея своєю дикістю і примітивністю. Та ж сама спонука штовхає його почути звабливо-смертельні для людини пісні сирен, щоправда, перед цим він просить своїх товаришів прив'язати його міцно до щогли.

За книгою українських дослідників літератури і перекладачів
Вадима Пащенко та Нінель Пащенко
«Антична література» (Київ, 2008)

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Як ви знаєте з вивченого раніше, гомерівський епос справив значний вплив на формування багатьох видатних діячів/діячок української культури, зокрема **Лесі Українки**. За спогадами її рідних, у новоград-волинській садибі Косачів діти гралися в «Іліаду» й «Одіссею». Драматичний етюд «**Іфігенія в Тавриді**» (1898) свідчить про інтерес письменниці до міфології троянського циклу. На цю тему написана і драматична поема «**Кассандра**». Відомо, що ще в юнацькі роки в Лесі Українки виникла думка перекласти «Одіссею». А серед її рукописної спадщини знайдено перекладену гекзаметром третю пісню поеми («**В Пілосі**») і п'ять рядків перекладу із четвертої пісні («**У Лакедаймоні**»).

ПРО ХУДОЖНЮ СВОЄРІДНІСТЬ ГОМЕРІВСЬКИХ ПОЕМ

Адольф Вільям Бугро.
Гомер і його поводир
(1874)

Пригадаймо, що головні риси гомерівських поем — *величність*, *розміреність* і *докладність*. Так, поет з великою деталізацією описує явища, дії і зовнішність персонажів, а також зброю, предмети побуту, місця подій. Ці описи і численні перерахування (міст, військ, царів тощо), умовно названі науковцями «гомерівським каталогом», дають можливість достатньо яскраво уявити життя давніх греків. Важливо і те, що Гомер прагнув об'єктивно й неупереджено зобразити все, про що розповідав. Невипадково гомерівські поеми називають справжньою грандіозною енциклопедією життя Еллади, з якої можна дізнатися багато чого про рівень матеріальної й духовної культури давньогрецького суспільства.

Поет досить часто перериває свою оповідь про героїв, щоб описати якусь річ, розказати історію її створення. Тоді виникає *ефект уповільнення дії*. Так, він «докладно описує історію ісмарського вина, якому пізніше випало відіграти важливу роль у засліпленні Поліфема (*IX пісня*), історію знаменитого Одиссеєвого лука (*XXI пісня*), якому невдовзі належить розв'язати криваву суперечку між господарем і непрошеними гостями.

А драматично напруженому епізоду про пригоди Одиссея в печері киклопа передує просто-таки ідилічно чарівна картина господарських занять чудовиська (*IX пісня, 244–251*).

Дію також уповільнюють *повторення*. Однакові події чи процеси рапсод передає одними й тими самими словами. Відплиття кораблів Одиссея завжди супроводжуються такими словами:

До кораблів вони, швидко зійшовши, усі посідали
Й веслами, сидючи вряд, по сивих ударили хвлях.
(*IX пісня, 244–251*)¹

Однією з яскравих особливостей обох поем є використання автором *постійних епітетів*. Так, Одиссей — *богосвітлий, велемудрий*, Ахілл — *прудконогий*, Гектор — *шоломосяйний*. За допомогою постійних епітетів автор увиразнює певну рису характеру героя.

Ви пам'ятаєте, що в «Іліаді» вживається багато *розгорнутих порівнянь*, тобто таких, які нагадують цілу сценку. Так само їх знаходимо (хоча значно рідше) і в «Одіссеї». Наприклад, Гомер використовує роз-

¹ Ш а л а г і н о в Б. Гомерів епос // Зарубіжна література. Від Античності до початку XIX ст. : Іст.-естет. нарис. — Київ, 2004.

горнute порівняння, зображаючи шипіння ока Поліфема (IX пісня, 391–394). Головними темами цих порівнянь є праця ремісників, землеробів, мореплавців, рибалок, поведінка свійських і диких тварин.

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

Багато слів з «Одіссеї» стали крилатими. Цікаво, що вперше поняття *крилате слово* вжив сам Гомер, маючи на увазі влучні вислови, які миттю зринають з уст людини й, мов на крилах, летять до слухача. У наш час так називають стислі, яскраві висловлювання, походження яких нам відоме. Так, коли говорять *робота Пенелопи*, читач згадує дружину царя Ітаки, яка протягом багаторічної розлуки з чоловіком залишалась вірною йому, незважаючи на нав'язливість численних женихів. Щоб відвадити їх, вона виграла хитрий спосіб — оголосила, що вийде заміж, щойно буде зіткана тканина для савана Лаерта — батька Одіссея. Сама ж кожної ночі розпускала все, що наткала за день. Тому вислів *робота Пенелопи* вживається в значеннях *вірність дружини*, а також *нескінченна робота*.

Широковідомий і фразеологізм *повернення до Ітаки*, який означає успішне завершення тривалих блукань (фізичних або духовних). А словом *одіссея* почали називати довгі мандри, а також ґрунтовну розповідь про свої пригоди.

Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи

У сучасному інтернет-просторі можна знайти безліч різноманітних свідчень популярності гомерівської «Одіссеї». Це і назви різних установ (насамперед туристичних фірм), і логотипи, в яких використано гомерівську образність, і комікси за мотивами поеми.

А деякі навчальні інтернет-ресурси пропонують на допомогу учням/ученицям і студентам/студенткам цікаву інфографіку, мета якої — наблизити твір до читачів. Що ж таке **інфографіка**? Це скорочена назва інформаційної графіки, графічний спосіб подачі інформації, унаочнення даних, метою якого є швидке й чітке увиразнення необхідного матеріалу. З'явилась вона досить давно, однак популярною стала в останні роки. Інфографіка розповідає про будь-що насамперед за допомогою різноманітних зображень, невеликої кількості слів і цифр. По суті, це зорове представлення знань, яке може містити максимально стислий текст із певної теми, тобто найголовніші й найцікавіші дані. Інфографіка може бути представлена в різних формах: як карикатура, графіка, діаграма, ілюстрація, таблиця, схема, карта, емблема або простий малюнок. Головне, щоб дотримувався принцип: складна чи обсягова інформація подається в простому для сприймання зоровому форматі. Адже мета будь-якої інфографіки — швидко донести до аудиторії інформацію, полегшити її розуміння і сприяти запам'ятовуванню.

- ❖ Розгляньте інфографіку¹, й поясніть, яку інформацію про поему Гомера вона покликана уявити.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Гомер виховав усю Елладу.

Платон, давньогрецький філософ

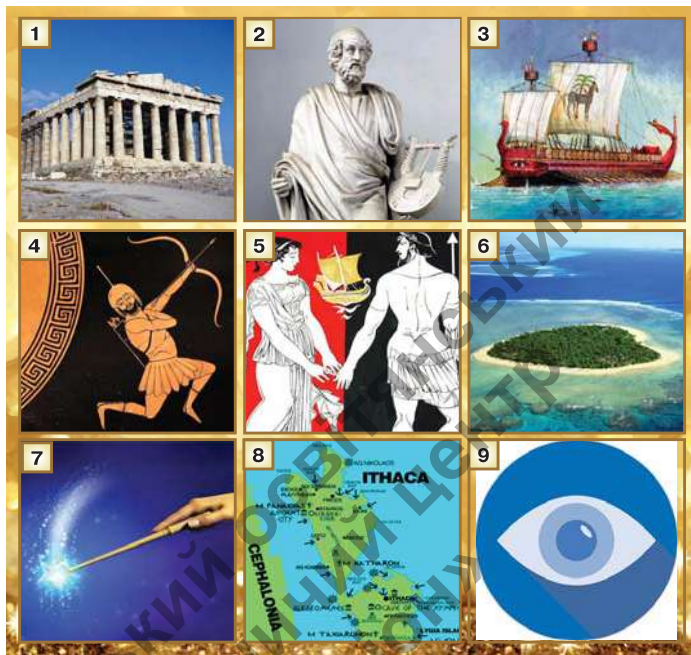
Цей епос, перекладений багатьма мовами світу, вийшов за межі національного грецького письменства й завдяки своїм художнім достоїнствам та історичній цінності зайняв почесне місце у скарбниці світової літератури. «Іліада» та «Одіссея» і до наших днів залишаються джерелом, із якого поети, художники, композитори черпають теми та образи своїх творів.

Андрій Білецький, український літературознавець

¹ Інфографіку створено на основі матеріалу цифрової платформи «Course Hero», яка надає учням набір онлайн-освітніх ресурсів, зокрема зі світової літератури.

Підсумовуємо вивчене

1. Продовжте речення: «*Одіссея*» — це ...».
2. Розв'яжіть кроссенс (для цього скористайтеся пам'яткою на форзаці підручника «*Як розв'язати кроссенс*»). Про які епізоди і про яких персонажів «*Одіссеї*» він нагадав вам?

3. На матеріалі вивчених уривків схарактеризуйте Одіссея. Що в його образі вас приваблює, а що — ні?
4. Наведіть приклади крилатих висловлювань із «*Одіссеї*».
5. Пригадавши особливості, характерні для гомерівських поем, оберіть варіант правильної й повної відповіді.
А уповільнення дії, повтори, постійні епітети, розгорнуті порівняння
Б уповільнення дії, повтори, епітети, порівняння
В повтори, епітети, розгорнуті порівняння
Г повтори, епітети, протиставлення
6. На конкретних прикладах розкрийте основні особливості художнього світу гомерівських поем.
7. Знайдіть в інтернеті й прочитайте вірш Максима Рильського «*Як Одіссей, натомлений блуканням...*». Завдяки чому в цьому творі відчутне відлуння «*Одіссеї*»?
8. Порівняйте образи Одіссея й Синдбада-мореплавця.
9. У чому, на ваш погляд, секрет популярності «*Одіссеї*» та «*Іліади*» серед читачів/читачок різних країн і різних поколінь?
10. Уважно розгляньте інформаційний плакат, поданий на наступній сторінці. Що символізують лавровий вінок, корабель і книжка Ліни Костенко? Яке значення має фразеологізм, написаний на вітрилі? У зв'язку з чим згадуються числа 7 і 10? Чому поруч із Гомером розміщено портрети Бориса Тена й Генріха Шлімана? Як пов'язані одне з одним епічна поема та схематичний запис, розташований нижче?

ЕПІЧНА ПОЕМА

Гомер
ОДІСЕС

Гомер
ІЛІАДА

7 міст

БОРИС
ТЕН

БД. VIII СТ. ДО Н. Е.

ГЕНРИХ
ШЛАЙМАН

ЛІНА КОСТЕНКО
СКІФСЬКА ОДІСЕСЯ

ПОВЕРНЕННЯ
ДО ІТАКИ

10 РОКІВ

Відродження в Італії

- ✓ Використовуючи вже відому вам інформацію про добу Відродження, підготуйте повідомлення про значення цієї епохи в культурному розвитку людства.
- ✓ Пригадайте, твори яких письменників доби Відродження ви читали. Які з них вас вразили найбільше? Чому?

...наявність багатой культурної спадщини Античності, відчуття близькості й спорідненості з нею є необхідними передумовами появи Ренесансу. Саме такою країною була Італія, тож закономірно, що на її терені з'явився й розквітнув Ренесанс у його класичній формі...

*Дмитро Наливайко,
український літературознавець*

Як вам відомо з 8 класу, назву нового історичного етапу європейської культури — **Відродження** — вперше застосував у XVI ст. італійський учений, історик мистецтва Джорджо Вазарі, який хотів підкреслити повернення образотворчого мистецтва своєї епохи до античних канонів.

Відродження, або Ренесанс (з фр. — *Renaissance*), — епоха в історії культури Європи кінця Середньовіччя та початку Нового часу, що характеризувалася новим світобаченням і високим творчим піднесенням.

Нагадаємо, що батьківщиною Відродження була Італія. Саме звідси пролунали перші заклики до повернення ідеалів Античності, саме тут було започатковано нове розуміння людини та сенсу життя, суспільства і краси. Саме в Італії за часів Відродження склався культ мистецтва, наук, вільного інтелектуального життя. Подарувавши світові таких талановитих особистостей, як Данте, Петрарка, Донателло, Леонардо да Вінчі, італійський Ренесанс став найяскравішим явищем усєї епохи.

Важливою умовою появи Відродження в Італії стала наявність багатой античної спадщини, що сприймалася представниками доби як національне минуле. Зародженню нової культури сприяли і такі чинники, як розклад феодалізму, бурхливий розвиток торгівлі, виникнення великих міст-республік, таких як Флоренція, Венеція, Генуя, що стали центрами ренесансної культури.

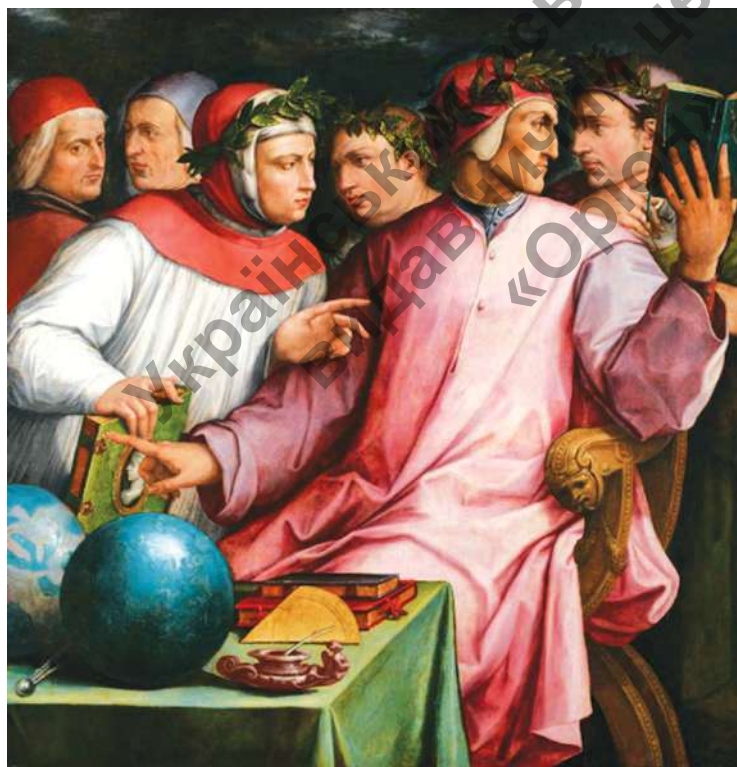
Нова епоха принесла новий світогляд, яким став *гуманізм* (від лат. *humanitas* — «людяність»). Найвищою цінністю відтепер визнавалася людина, стверджувалися її краса і гідність, сила розуму й волі, невичерпні можливості.

На зміну середньовічної теоцентричної картини світу, у центрі якої стояв Бог, прийшла *антропологічна*, яка зосередила свої погляди на людині. Ідеалом гуманістичної культури стала діяльна, освічена, вільна особистість, творчий потенціал якої був актуалізований новою епохою.

Для реалізації її інтересів замість релігійно-аскетичної ідеї про гріховність земного життя проголошувалося право на задоволення земних потреб.

«Бог створив людину, щоб вона пізнавала закони Всесвіту, любила його красу, захоплювалася його величчю... Людина може зростати й удосконалюватися за власною волею. У ній багато різноманітних задатків», — писав італійський мислитель Джованні Піко делла Мірандола.

Визначальною рисою доби Відродження в Італії була *орієнтація на античні зразки*. Італійські гуманісти зробили дуже багато для повернення античної спадщини в країни Європи. Вони займалися розкопками, розшукували втрачені пам'ятки старовини, перекладали та тлумачили древні рукописи. Одним із найвідданіших дослідників усього римського і грецького був поет **Франческо Петрарка**. Важливим інтелектуальним центром усієї епохи Відродження стала заснована у Флоренції Платонівська академія, яка відродила інтерес до праць давньогрецького філософа. Своєї вершини вивчення античності й гуманістичний рух сягнули в XV столітті, коли в італійських університетах почали викладати візантійські вчені — хранителі античної мудрості, які оселилися в країні після падіння Константинополя.

Джорджо Вазарі.
Шість тосканських
поетів, або Італійські
гуманісти (1544)

На картині зображені
Гвідо Кавальканті, Данте, Боккаччо, Петрарка,
Чіно де Пістойя, Гвіттоне д'Ареццо.

Культура Античності цікавила представників Ренесансу своїм світським характером та життєствердним началом, вона була для людей Відродження джерелом і зразком творчості й світогляду. Та «шлях до античності» вимагав від діячів Відродження і *критичного переосмислення Середньовіччя*, оскільки в цю попередню добу розуміння й використання античної класики було досить обмеженим.

За часів Відродження в Італії відбулося *формування національної культури*. Результатом діяльності гуманістів стало пробудження національної самосвідомості, що породило інтерес до національних історії, мови та літератури.

Епоха Відродження в Італії позначилася *небувалим розквітом мистецтва*. Відбулося оновлення змісту, були відкриті нові закони, переосмислено роль художника. Італійське ренесансне мистецтво виробило універсальний тип людини-творця. Більшість митців були обізнані в різних галузях, зокрема такі титани Відродження, як Мікеланджело та Леонардо да Вінчі, прославились як живописці, скульптори, інженери, дослідники. Яскравими представниками мистецтва Ренесансу в Італії також були живописці Сандро Боттічеллі, Рафаель Санті, Тиціан; скульптори Нікколо Пізано, Донателло; архітектори Філіппо Брунеллескі, Андреа Палладіо та ін.

Особливості доби яскраво відобразились і в літературі. Так, ренесансна література, звільнившись від середньовічно-церковних догм, звернулася

¹ Етапи італійського Відродження також прийнято позначати італійськими назвами століть: *треченто* (trecento — 1300-ті), *кватроченто* (quattrocento — 1400-ті), *чінквеченто* (cinquecento — 1500-ті роки).

до реального світу й реальної людини, середньовічні символи й алегорії поступово витіснялися реалістичними елементами. У центрі творів відтепер новий тип літературного героя — ренесансна особистість: енергійна, самостійна, вільна людина. Письменники італійського Відродження у своїх творах використовували античні сюжети та образи, інтерпретуючи їх відповідно до нового світогляду, адже бути гуманістом у ті часи означало мати здатність до нового прочитання класики. З позиції нової культури засвоювалися і здобутки середньовічної літератури, тенденції рицарської та міської літератури, традиції народної творчості.

Найвизначніші гуманісти епохи — Данте, Петрарка, Боккаччо — писали свої твори не латиною, а на тосканському діалекті, який згодом було покладено в основу італійської літературної мови. Оновлюється й система жанрів. Із гуманістичних позицій переосмислюються античні трагедія та комедія, з'являється сонет, поширюється поема, надзвичайно популярною стає новела (засновником якої вважають Джованні Боккаччо). З італійських новел нерідко черпав сюжети для своїх п'єс Вільям Шекспір.

Біля витоків італійського Відродження стояв Данте Аліг'єрі, якого також вважають батьком італійської літературної мови. Видатними письменниками-гуманістами Італії були Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо, Нікколо Макіавеллі, Томазо Кампанелла та ін. Українською їхні твори перекладали Іван Франко, Леся Українка, Микола Лукаш, Микола Бажан, Микола Зеров, Дмитро Павличко, Євген Дроб'язко, Максим Стріха та ін.

Особливості літератури італійського Відродження

зображення реального світу й реальних людей;

жанри: сонет, новела, поема;

представники: Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо та ін.;

новий тип літературного героя - ренесансна особистість;

інтерпретація античних та середньовічних образів і сюжетів;

мова художніх творів - італійська.

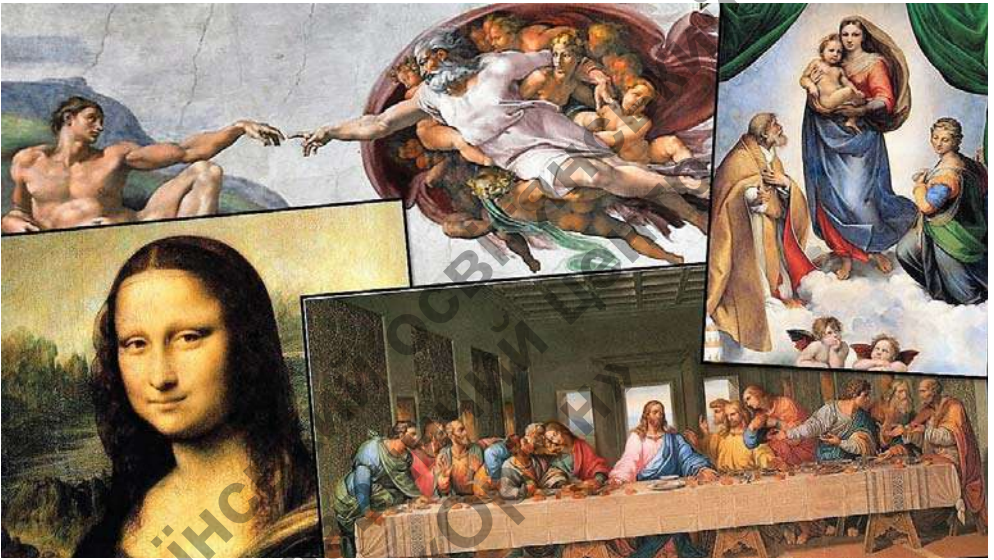

Відродження в Італії тривало близько трьох століть — із XIV по XVI. Трохи згодом Ренесанс поширився на інші західноєвропейські країни (Нідерланди, Німеччину, Францію, Англію), де набув своїх специфічних рис й отримав назву Північного. Проте саме Італію вважають країною «класичного Ренесансу».

1. Що нового ви дізналися про Відродження в Італії? Яка інформація була вже вам відома?
2. Назвіть і прокоментуйте особливості італійського Відродження.
3. Використовуючи матеріал статті, прокоментуйте інформаційний плакат «Етапи Відродження в Італії», поданий на с. 36.
4. Роздивіться репродукцію картини Дж. Вазарі «Шість тосканських поетів, або Італійські гуманісти», подану на с. 35. Кого з митців ви упізнали? Твори яких поетів, зображених Вазарі, ви читали? Підготуйте невеличку довідку про 2–3 невідомих вам поетів з полотна Вазарі. Колективно зробіть висновок, чому художник дав таку назву своїй картині.
5. Уважно роздивіться колаж. Які твори образотворчого мистецтва італійського Ренесансу на ньому зображено? Укажіть їх авторів. Як ви думаєте, чому саме ці твори обрано для колажу?

6. Прокоментуйте хмаринку слів «Література італійського Відродження». Укладіть на її основі зв'язну розповідь.

гуманізм Іван Франко
античні образи і сюжети латина
реальна людина Леся Українка
реальний світ італійська мова
Данте Аліґ'єрі новела
сонет реалістичні елементи
Петрарка рицарська література
Джованні Боккаччо ренесансна особистість

Данте Аліґ'єрі Dante Alighieri

(1265–1321)

- ✓ Пригадайте, що вам відомо про життєвий і творчий шлях Данте.
- ✓ Чим запам'ятались вам сонети Данте?

Творчість Данте — одна з найвищих верховин світової поезії, найбільший внесок італійського народу в літературну скарбницю людства. Тож не дивно, що й трагічне життя поета, і його величні твори — об'єкт постійної уваги наступних поколінь.

Григорій Кочур, український літературознавець, перекладач

ВЕЛИКИЙ ФЛОРЕНТІЄЦЬ

Данте. Коли звучить це ім'я, кожна людина чує відлуння століть. Для більшості Данте — образ чогось величного, недосяжного, а тому дуже далекого від сучасного світу. Та варто лише відкрити його *«Божественну комедію»*, щоб переконатись — Данте поза часом, Данте на всі часи. Сила його особистості, незламність духу, приголомшлива потреба вдосконалити світ і зробити людство щасливим вражають і притягують. Слушно зауважував Іван Драч, коли говорив, що *«над кожним поколінням, яке спромоглося на повагу до себе, сходить Данте. Середньовіччя мало на нього право як на флорентійського пріора¹, як на равеннського вигнанця, людство ж завжди має на нього право як на генія»*. А генії завжди на часі.

Величезна література про Данте зростає з кожним роком, коментарі до його *«Божественної комедії»* складають цілі томи, ілюстрації до його творів — об'ємні альбоми. І все ж про його життя й особистість ми знаємо небагато.

Як вам відомо, біографію Данте визначили палке кохання до Беатріче Портінарі, активна участь у політичній боротьбі та полум'яна поетична творчість. Відновімо в пам'яті ці відомості.

Народився Данте Аліґ'єрі у травні 1265 року в Флоренції, у старовинній дворянській родині. Батьки майбутнього поета дали синові ім'я Дуранте, скорочено — Данте, з яким митець й увійшов в історію світової літератури.

¹ Пріор — у середньовічній Італії голова об'єднання купців чи ремісників, висока виборна посада.

Про ранні роки життя Данте залишилося надзвичайно мало фактів, але відомо, що з дитинства він виховувався на християнській та античній літературі, навчався в міській школі. Згодом студював право в Болонському університеті, та не закінчивши його (з невідомих причин), самостійно оволодів основами наук і став одним з найосвіченіших людей свого часу. Добре знання різних мов дало юнакові змогу читати в оригіналі іноземну літературу, твори античних авторів. Найулюбленішим поетом був Вергілій.

Поезією Данте захопився, навчаючись у Болонському університеті. Своїм учителем і наставником у поезії Данте вважав **Гвідо Гвініцеллі** — викладача літератури Болонського університету, засновника школи «Солодкого нового стилю». Лірика цієї школи поєднувала в собі досвід провансальської лицарської поезії з витонченим культом служіння прекрасній дамі й традиції сицилійської поезії, насиченої роздумами та філософським спогляданням краси. Приєднавшись до школи «Солодкого нового стилю», Данте почав складати сонети.

У 1292 році з'явилася перша збірка поета **«Нове життя»** (*«Vita nuova»*). Ця книжка стала першим здобутком ренесансної літератури, гімном життю та любові. У ній автор розповів про історію свого кохання до **Беатріче Портінарі**, зустріч з якою стала найсвітлішою подією в його житті.

Лука Синьореллі,
Данте за читанням
(1499–1502)

Мері Стілмен.
Беатріче (1895)

Ще дев'ятирічним хлопчиком Данте вперше побачив Беатріче — юного ангела, палко покохав її і згодом подарував безсмертя, оспівавши у своїх віршах. Для Данте Беатріче стала володаркою його духу, символом чистоти, святості та ідеальної жіночої вроди:

Хто чув її, — смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.
Коли ж іще всміхається вона,
Марні розум і мовчать уста, —
Таке-бо це нове й прекрасне диво.

Переклад з латини *Миколи Бажана*

Данте був у розпачі, коли померла його кохана. Для розради він почав вивчати філософію, античних авторів, але протягом усього життя продовжував оспівувати прекрасну Беатріче. *«Він завітчав її вінцем такої слави, / Якою ні одна з жінок ще не пишалась»*, — писала Леся Українка у вірші «Забута тінь». Після того як Данте обезсмертив ім'я Беатріче, вона стала одним з **вічних образів** світової літератури.

Проте життя тривало. Поет одружився з Джеммою Донатті, про яку, за іронією долі, жодного разу не згадав у своїх творах, у сім'ї народилося двоє синів. Доля готувала ще чимало

випробувань для великого поета, бо він був не лише митцем, а й громадянином, пристрасною та небайдужою людиною.

Нагадаємо, що доба Данте — це час жорстокого протистояння двох політичних партій — *гібелінів* і *гвельфів*, які по-різному бачили майбутнє країни. Так, гібеліни прагнули об'єднати Італію під єдиною владою імператора, а гвельфи орієнтувалися на римських пап. Унаслідок внутрішніх суперечностей наприкінці XIII століття гвельфи поділилися на *чорних* і *білих*. Подібно до того як у республіканському Римі кожний чоловік народжувався, щоб бути воїном, так у Флоренції кожний чоловік мав стати політиком. Рід Данте здавна належав до партії гвельфів, і, за сімейною традицією, поет також їх підтримував. Вир політичної боротьби захопив юнака і вплинув на формування його активної та діяльної натури. Данте виявився людиною цільного характеру, сильних пристрастей. Як істинний патріот, він мріяв про єдину Італію. У 1300 році Данте було обрано одним із провідних діячів партії білих гвельфів, він обіймає високі державні посади, виконує важливі дипломатичні доручення. З того часу життя поета назавжди стає пов'язаним з політичною боротьбою, якою жила Флоренція. Чергове загострення політичної ситуації призвело до перемоги чорних гвельфів, і Данте, як ватажка білих, було піддано переслідуванням. Будинок поета зруйнували, а його самого засудили до спалення. У 1302 році поет назавжди покинув рідне місто. (Владі Флоренції знадобилося майже сім століть, щоб скасувати своє рішення про вигнання великого поета. Це сталося тільки в червні 2008 року).

Другу половину життя Данте провів у вигнанні. Понад усе він мріяв повернутися до рідного міста, та замість цього мусив поневірятися по різних містах. Митець їздив країною, жив у Парижі, викладав у Сорбонні, а наприкінці свого життя оселився в італійській Равенні. Усі ці роки він не припиняв літературної праці, на цей період припав найвищий пік творчості Данте. Так, у засланні з'явився трактат «*Бенкет*», який пройнятий утвердженням цінності пізнання, допитливого духу людини. У цьому творі Данте розвиває сміливі ідеї, які випереджають провідні положення гуманістів Відродження. Слова поета про те, що істинне благородство є виразом мудрості та духовної довершеності, особистої гідності людини, а не багатства й аристократичного походження, що кожна людина народжується для щастя на Землі, що «кожна людина іншій людині є від природи — другом», — покладені в основу вчення найвидатніших гуманістів тієї доби. Розвідка Данте «*Про народну мову*» стала першою в Європі мовознавчою працею. У ній мислитель виступив на захист народної мови, якою говорили простолюдини, стверджуючи, що саме вона (а не латина) має стати національною літературною мовою і таким чином сприяти просвіті та об'єднанню нації. Обидві праці (як і «*Нове життя*») написані на тосканському діалекті народної італійської мови, яким говорили в рідній автору Флоренції. У вигнанні Данте написав і свій найвизначніший твір — «*Божественну комедію*» («*La Divina Commedia*»). Над ним поет працював довгі 15 років, з 1307 по 1321. Ще сучасники Данте відчули, що його поема — справжнє прозріння, а її автор на зламі XIII–XIV століть

провів нову еру в історії людства. Усі наступні покоління зверталися до цього шедевра, шукаючи в ньому відповіді на болісні питання, особливі в кризові періоди власної історії.

Данте Аліґ'єрі помер 1321 року — у 57-річному віці. Поховали поета в Равенні. Правитель міста поклав на його чоло лавровий вінок. На жаль, за життя такою почесною великий флорентієць вшанований не був.

Минули століття, у протистоянні генія і юрми історія виявилася на боці генія. І тепер:

Він тихо іде, він повільно іде.
У нього й чоло ще таке молоде!
Хто скаже про нього: старий він як світ?
Він — Данте. Йому тільки тисяча літ.

Ліна Костенко

1. Прокоментуйте слова українського письменника, перекладача та дослідника творчості Данте Василя Барки: «На перехресті історії пройшла гігантна, мовби викута з сивого заліза, особистість: в пурпурному відсвіті вечора і в рожевій луні світанку».
2. Спираючись на інформаційний плакат, назвіть і прокоментуйте основні віхи біографії Данте Аліґ'єрі.

3. Схарактеризуйте Данте як політичного та громадського діяча.
4. Самостійно знайдіть і прочитайте вірш Ліни Костенко «Під вечір виходить на вулицю він...». Як у цьому творі сучасної української поетеси відобразилася трагедія Данте — митця й людини? Поясніть останні рядки поезії: «Хто скаже про нього: старий він як світ? / Він — Данте. Йому тільки тисяча літ».
5. Використовуючи матеріали статті про письменника та рубрики «Цитата для душі», розміщеної в електронному додатку до підручника, створіть (усно або за допомогою комп'ютерних засобів) мотиваційний постер, який ілюстрував би гуманістичні ідеї Данте. Прокоментуйте свою роботу.

До вивчення поеми «БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ»

У творчій майстерні письменника/письменниці

ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ

За усталеними середньовічними канонами Данте назвав свій твір «комедією». Так тоді називали твори, які мали сумний початок і щасливу кінцівку і які були написані народною мовою, а не латиною. Слово «божественна» пізніше додав Дж. Боккаччо, молодший сучасник і біограф Данте, підкресливши цим виняткові літературні достоїнства твору.

За сучасною жанровою класифікацією «Божественна комедія» Данте — це **поема**. Ліричний елемент виражається в розкритті думок і почуттів поета, епічний — у зображенні подій.

СЮЖЕТ ТВОРУ

Сюжетну основу поеми становить розповідь Данте про його уявну подорож трьома частинами потойбічного світу — Пеклом, Чистилищем та Раєм.

Пекло. Поема розпочинається вступною піснею, в якій Данте розповідає, як він заблукав у темному лісі й шукає стежку. Путь йому перетинають дикі звірі: леопард, лев і вовчиця. На порятунок приходить Вергілій — улюблений Дантів поет. За велінням Беатріче він виводить Данте з лісового мороку через потойбічний світ.

У своєму творі Данте скористався біблійною легендою про Сатану, скинутого Богом з небесної висоти. Падаючи, Люцифер застряг у центрі земної кулі, а земля, витиснена з надр, створила серед океану високу гору — Чистилище. Люцифер пробив у землі глибоку яму, в якій утворилося Пекло. Сюди і спускаються подорожні. Пекло Данте зображає як ліycopодібну прірву, яка, звужуючись, сягає центра землі. Її схили всередині мають уступи, що утворюють «дев'ять кіл» Пекла, на яких Данте розміщує грішників відповідно до християнської моралі: перше коло — нехрещені, друге — порушники шлюбної вірності, третє — червоугодники, четверте — марнотратці та скнари, п'яте — гнівливі та мляві, шосте — еретики, сьоме — насильники, восьме — ошуканці, дев'яте — зрадники.

Напис на брамі Пекла «*Лишайте сподівання всі, хто входить*» символізує неминучість відповідальності людини за свої дії. Цю ідею поет увиразнює яскравими картинками пекельного світу. Так, у першому колі власне ще

Доменіко ді Мікеліно.
Данте і його поема (1465)

немає мук, а чути лише тихий сум й зітхання, бо тут перебувають добродішні душі всіх нехристиян. Данте зустрічає знаменитих представників античності — філософів, поетів, учених, героїв і героїнь епічних поем. Це Гомер, Сократ, Юлій Цезар, Птолемей, Орфей, Гектор та ін. Тут же перебуває і сам Вергілій. Данте глибоко шанує їх. На інших пекельних колах поет бачить, як мучаться душі грішників, серед яких він знаходить багато знайомих людей. Одні розпитують про рідну Флоренцію, про друзів і родичів, інші жалібно розповідають свої сумні історії. Одних до гріха призвели злочини чи злі наміри, інших — невгамовні пристрасті й розбещеність, а третіх — кохання. Найстрашнішими є муки тих людей, які свідомо чинили злочини. Данте вірить у справедливість покарання за злі діяння, але співчуває стражданням, виявляючи при цьому віру в право людини на щастя. На самому дні провалля, у цілковитій темряві перебуває Люцифер. Учепившись за нього, Данте і Вергілій вибираються з Пекла і потрапляють у наступну частину потойбічного світу.

Чистилище починається просторим передчистилищем, а закінчується «земним Раєм», основна його частина поділена на сім кіл (відповідно до числа семи смертних гріхів). Свої провини тут спокують і сподіваються на прощення пихаті, заздрісні, гнівливі, ледачі, скупі, обжерливі, любобострасні. Зазначимо, що в Данте-героя тут особлива роль. У Чистилищі він уже не співчутливий спостерігач, як у Пеклі, Данте й сам проходить очищення, ніби наперед випробовуючи власну посмертну путь. Досягши меж Чистилища, Вергілій розстається з Данте. Далі його веде Беатріче. На чистилище припадає більше половини тривалості потойбічної подорожі Данте.

Рай. Пізнавши всю глибину гріха в Пеклі, безмежний відчай і радісну надію в Чистилищі, Данте потрапляє до царини Раю. Він складається з дев'яти небес, що окутують землю, та найвищої сфери — «Палаючого неба», де розлито сяйво самого Творця. Серед праведних душ почесне місце посідають Богоматір Марія та «страж церкви Божої» Петро. До праведних належить і Беатріче — кохана поета. Вона бере Данте за руку, і вони продовжують путь. Данте в неймовірному захопленні від того, що бачить. Коли ж поет постає перед Божим престолом, йому відкривається остання істина. Це велика любов, яка створила світ і людину, яка тримає все земне життя, яка живить вічність.

КОМПОЗИЦІЯ ПОЕМИ

Композиція «Божественної комедії» складна, але водночас чітка та довершена.

Велике значення в побудові твору має число «3», яке є священним числом християнства, символом Божественної Трійці. Так, відповідно до трьох потойбічних світів, де побував Данте, поема складається з **трьох частин** (кантик): **перша** — «Пекло», **друга** — «Чистилище», **третья** — «Рай». Усі кантики закінчуються одним і тим самим словом — **зорі**¹

¹ У перекладі Євгена Дроб'язка — зорні стелі.

(«stelle»), що увиразнює містичність твору. Кожна частина поеми поділена на пісні. Так, перша частина складається зі вступної пісні, яка є прологом до всієї поеми, та ще 33 пісень. Друга і третя мають по 33 пісні кожна. Отже, твір Данте в цілому нараховує 100 пісень (1 + 33 x 3). «100» — число цільності.

Кожний із загробних світів Данте ділиться на дев'ять частин (тричі по три). У Пеклі — дев'ять кіл, у Чистилищі — дев'ять уступів гори, у Раю — дев'ять небесних сфер (десята — Палаюче небо, місце перебування Творця).

Дантова «Комедія» написана **терцинами** — строфами із трьох рядків, що римуються за схемою *аба бвб вгв гдг*. Такий ряд тривіршів, коли рима першого й третього рядків кожної наступної терцини повторює риму другого рядка попередньої, створює ефект безупинного невтомного руху.

«Божественну комедію» через її будову часто порівнюють з готичним собором, який вирізняється своєю стрункістю, симетрією, устремлінням до неба. Відомий український літературознавець Олександр Білецький писав, що «Данте в собі одному поєднав і архітектора, і муляра, і скульптора, і живописця».

ПЕКЛО

Пісня перша

1] На півшляху свого земного світу¹
Я трапив у похмурий ліс густий,
Бо стежку втратив, млою оповиту.

4] О, де візьму снаги розповісти
Про ліс листатий цей, суворий, дикий,
Бо жах від згадки почина рости!

7] Над смерть страшну гіркіший він, великий, —
Але за благо те, що там знайшов,
Повім про все, що в пам'ять взяв навіки.

10] Недобре тямлю, як постав цей схов,
Бо сонність так оволоділа мною,
Що з певної дороги я зійшов.

13] Я опинивсь під пагорба стіною,
Яким кінчався неширокий діл,
Де острах ліг на серце пеленою.

16] Я вгору глянув і побачив схил,
Вже убраний у сонячне проміння,
Що надає людині свіжих сил.

19] Тоді помалу уляглось тремтіння,
Що не давало спокою мені
Всю ніч, коли блукав між страховиння.

22] Як той, хто у задищі голосній
На сушу вийшов, піною укритий,
І озирає вири навісні, —

25] Так і мій дух, не скінчивши летіти,
Зирнув назад і стежку оглядав,
Яка не дозволя нікому жити.

28] Тут я собі спочити трохи дав
І вирушив на гору незнайому,
А за опору нижчу ногу мав.

31] І от, коли вже йшов я по підйому,
Збіг леопард, моторний та верткий,
І шерсть рябіла плямами на ньому.

34] Моїх очей він не злякавсь, дерзкий,
І, заступивши шлях, став на сторожі,
І я подавсь униз, у діл низький.

37] А йшли хвилини ранішні, пригожі,
І сонце сходило з тим почтом зір,
Що з ним спахнули, як Любові Божій.

Вільям Блейк.

Вергілій рятує Данте від
трьох звірів: леопарда,
вовчиці і лева (1826)

Сальвадор Далі.
Данте (1951)

¹ На півшляху свого земного світу... — тобто, коли Данте було 35 років (1300 р.). Саме в цей час він поринув у політичну боротьбу, що точилася у Флоренції.

40] Схотілося у рух оздобить шир.
І дух надія звабила рожева,
Що скоро зникне цей плямистий звір.

43] Пора буяла навкруги квітнева,
Та я не вчув нічого, тільки ляк
Од вигляду уже близького лева.

46] І так, здалось, на мене йшов хижак,
Наїжившись, страшенно зголоднівши,
Що рух повітря вмить, здалось, заляк.

49] Ще вийшла люта й зла вовчиця вивши, —
Її неуголенна худорба
Примушує людей конать збіднівши.

52] В очах її така була злоба,
Таке палало полум'я гаряче,
Що з страху шлях згубив я до горба.

55] І наче той, хто дивиться найпаче,
Куди б скарби багаті примостить,
А, їх утративши, — в розпуці плаче,

58] Такий був я, бо твар мене щомить,
Встріч ідучи, помалу відсувала
Туди, де сяйво сонця не звучить.

61] Коли ж моя нога на діл ставала,
Явився хтось, у кого зір потух,
Мовчанка ж довга голос відібрала.

64] В безлюдді я його побачив рух.
«Врятуй! — була мольба моя єдина, —
Байдуже, чи людина ти, чи дух!»

67] Він мовив: «Не людина; був людина;
В Ломбардії мій батько оселився,
У Мантуї — моя там батьківщина.

70] *Во время Юлія*¹ я народивсь,
Хоч пізно; жив я в Августовім Римі,
Коли ще лжебогам народ моливсь.

73] Я був поет, пісні складав любимі,
Як славний син Анхізів з Трої втік,
А Іліон упав в огні та димі.

76] Та чом вертаєш і в журбі поник?
Чого не йдеш на горб, де корениться
Солодке джерело чудесних рік?»

79] «Чи не Віргілій ти, чи не криниця
Широкоплинних мовних вод ясных? —
Спитав я й став, щоб в шані поклониться, —

Гюстав Доре.

Данте заблукав у темному лісі
(1860-і)

¹ *Во время Юлія*... — за життя Юлія Цезаря, державного діяча Риму (100–44 рр. до н.е.).

82] О світло й честь усіх співців земних,
Ти зваж на захват мій, на шанування
Твоїх безсмертних творів видатних.

85] Ти вчитель мій, моє угрунтування,
У тебе я знайшов на все життя
Той гарний стиль, що дав мені визнання.

88] Ти бачиш твар, що втік од неї я?
Рятуй мене ти, мудрецю славетний,
Бо в серці й жилах кров тремтить моя».

91] «Хай буде інший шлях тобі прикметний, —
Він одповів на жалісні слова, —
Щоб ти мерщій покинув діл цей шпетний.

94] Повз твар, яка, голодна, завива,
Не прослизне і найспритніший дока:
Хто мимо йде, усіх вона вбива.

97] Лиха вона з природи та жорстока;
Наївшись, голоднішою стає
Й ненатлого не насищає ока.

100] Із звірами відгулює своє
Без міри; та надія на Хорта¹ є,
Що він цю твар таки, нарешті, вб'є.

103] Про нього скажуть: скарбів не ковтає,
В любові, мудрості й чесноті зріс.
І ґрунт між Фельтро й Фельтро² доглядає.

106] Він за Італію зведе свій спис, —
Заради ж неї дівчина Камілла
І Евріал умерли, й Турн, і Ніс³.

109] І як би не тікала твар немила,
Він в Пекло зажене її, на дно,
Звідкіль її жадоба приманила,

112] А звідсіля, — надумав я одно, —
Я поведу тебе, де залягають
Місця, які я взнав уже давно.

115] Почуеш ти, як в розпачі благають
Там духи з зойком та з ламанням рук,
Повторну смерть на себе накликають.

¹ Надія на Хорта є... — Хорт — імператор, майбутній володар Італії, який врятує Італію.

² Між Фельтро й Фельтро... — між містом Фельтро й замком Монтефельтро, тобто у веронських володіннях Кангранде делла Скала, в якого Данте знайшов притулок у роки вигнання.

³ Камілла, Евріал, Турн, Ніс — італійці, персонажі Вергілієвої «Енеїди», які полягли в бою з ворогом.

118] Побачиш тих, хто між вогненних мук
Таємно тішиться у сподіванні
Колись піднестись до блаженних лук.

121] А схочеш в висі злинути останні, —
Душі, достойніші за мене, здам
До ніжних рук тебе при розставанні.

124] Бо той, хто звіку владарює там,
Мене, що бився у ворожій раті,
Й тих, хто зі мною, не пуска й до брам.

127] А в тронній владаря світів палаті
Усе пристойне пишному кошу,
Щасливий той, хто буде там на святі!¹»

130] І я йому: «Поете, я прошу,
Ім'ям Христа, якого ти не відав,
Все зло й все гірше хай тут полишу,

133] Ти ж покажи усе, про що повідав:
Хай браму бачу я з Петром святим
І тих, хто в муках та скорботі знидів».

136] І рушив він, а я — слідом за ним.

Переклад з італійської Євгена Дроб'язка

Вільям Блейк.
Явлення Вергілія Данте
(1826)

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

Пекло. Пісня I.

1. Яке враження на вас справила перша пісня «Божественної комедії» Данте? Змалюйте усно картини, які вам найбільше запам'яталися.
2. Які звірі перешкоджають Данте вийти з лісу? Підтвердьте текстом, що ці тварини вороже ставляться до поета. Хто приходить йому на допомогу?
3. Як Данте ставиться до Вергілія? Як ви думаєте, у чому причина такого ставлення?
4. У рубриці «У творчій майстерні письменника», поданій на с. 51, прочитайте про алегоризм образів та епізодів поеми. Прокоментуйте, що уособлюють блукання поета темним лісом, хижі звірі, образ Вергілія.

Пекло. Пісня V.

1. Які почуття у вас виникли після прочитання п'ятої пісні?
2. Хто спокутував гріхи у другому колі Пекла?
3. Перекажіть історію кохання Паоло й Франчески. Як ставиться Данте до закоханих? Поясніть свою відповідь.
4. Як ви думаєте, про що свідчить той факт, що, вислухавши розповідь Франчески, Данте знепритомнів?
5. Подумайте, чому саме від жінки — Франчески, а не чоловіка — Паоло — ми дізнаємося про їхню історію кохання? Що цим хотів сказати автор?

¹ 112–129. У цих рядках викладається подальший зміст поеми, яка охоплює подорож через Пекло, Чистилище та Рай. У Рай язичник Вергілій вступити не може; тут Данте вестиме «достойніша душа» — Беатріче.

6. Доведіть, що, розповідаючи історію нещасного кохання Паоло й Франчески, поет виступає з позицій гуманізму.
7. Історія кохання Паоло й Франчески в поетичному викладі Данте стала одним з найкращих віршів світової поезії, який за своєю зворушливістю та відлунням у мистецтві може суперничати з розповіддю про Ромео і Джульєтту. Роздивіться роботи художників, які присвячені оспіваним Данте закоханим. Які моменти стосунків Паоло і Франчески відтворили митці? Як ви думаєте, чому?

Ансельм Фейербах.
Паоло і Франческа (1864)

Данте Габріель Россетті.
Паоло і Франческа да Ріміні (1855)

Рай. Пісня XXXIII

1. Визначте загальний настрій останньої пісні «Божественної комедії». Поясніть свою думку.
2. Прочитайте рядки, в яких Данте розповідає про видіння Творця. Що поет відчуває?
3. Про божественне видіння Данте розповідає словами й образами, вище яких, за словами англо-американського письменника Томаса С. Еліота, поезія ніколи раніше не піднімалася й не підніметься. Які слова та образи в розповіді Данте про видіння Творця вас вразили найбільше?
4. Наголошуючи на художній довершеності «Раю», італійські дослідники Франческо де Санктис та Бенедетто Кроче стверджували, що форми й контури Раю тануть в озерах світла. Чи погоджуєтесь ви з такою думкою? Поясніть свою відповідь.
5. Як ви розумієте останній рядок поеми: «Любов, що водить сонце й зорні стелі»?

У творчій майстерні письменника/письменниці

ПРО АЛЕГОРИЧНИЙ ЗМІСТ ОБРАЗІВ ТА ЕПІЗОДІВ ПОЕМИ

Данте вважав алегорію необхідною умовою поезії. Зміст й образи його «Божественної комедії» скрізь алегоричні, тобто двопланові, такі, що приховують реальних осіб і явища. З такої картини і починається твір. Як вам уже відомо, у першій пісні, що є вступною до всієї поеми, автор розповідає про свої блукання в темному лісі, що втілює земне життя людини, блукання душі в пошуках істини. Данте є втіленням душі. Хижі звірі, які перешкоджають поетові вийти з темного лісу, уособлюють людські вади й пристрасті. Лютий і підлий, хоч і дрібний леопард — хтивість й облуду (політичні супротивники Данте), жорстокий лев — гординю (король Франції), зажерлива худа вовчиця — корисливість (римська церква). У критичний момент Данте помічає постать Вергілія, образ якого уособлює світлий розум. Його послала Беатріче допомогти поетові. Їй відведено почесну роль. Данте схиляється перед вродою Беатріче, але краса жінки в нього неодмінно поєднується з її духовною довершеністю. Образ Беатріче в поемі виступає як символ божественної мудрості, добра, віри, краси, поезії.

Світ можливостей,
або До уваги представників цифрової епохи

Данте у своєму творі настільки виразно та геометрично розкреслено описав місцевість, що це сприяло появі великої кількості живописних і графічних маршрутів потойбічного світу. Схеми Пекла, Чистилища, Раю вже традиційно, ніби до путівника, подаються в коментарях до видань поеми, у шкільних підручниках.

Одним з найвідоміших таких зображень є ілюстрація Сандро Боттічеллі «Мапа Пекла».

Сучасна версія ілюстрації Сандро Боттічеллі зі збільшеним фрагментом

У ній художник крок за кроком, поступово рухаючись за терцинами Дантової поеми, відтворює пекельні кола й численних грішників. Шедевр Боттічеллі протягом століть залишається однією з найточніших і найвиразніших візуалізацій Дантового потойбічного світу. Свої версії подібних карт пропонують і сучасні художники, як професіонали, так і аматори.

Українські переклади «Божественної комедії» Данте з'явилися наприкінці XIX століття. Першим перекладати й досліджувати твір Аліг'єрі взявся **Іван Франко**. У результаті багаторічної праці великий каменярь переклав і прокоментував найбільш важливі уривки з «Божественної комедії». Свою роботу він завершив виданням книги **«Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії»** (1913). Перекладаючи поему, Франко не дбав про збереження формальних особливостей оригіналу й передав Дантів твір білим віршем. Метою перекладача була популяризація творчості Данте й просвітництво широкого кола читачів.

Незважаючи на невеликий обсяг, монографія Івана Франка стала першим в Україні цілісним літературознавчим дослідженням творчості Данте, започаткувавши вітчизняне дантознавство.

Окремі пісні перекладали **Леся Українка**, **Володимир Самійленко**, переклад «Пекла» здійснив **Максим Рильський спільно з Петром Карманським**. Повністю «Божественну комедію» переклав **Євген Дроб'язко** (1976). Переклад Дроб'язка було відзначено премією імені Максима Рильського. Цієї високої нагороди був удостоєний і найновіший переклад поеми Данте, який виконав сучасний учений, доктор фізико-математичних наук, політичний діяч **Максим Стріха**. Його перекладацька версія складає три окремі книги: «Пекло» (2013), «Чистилище» (2014), «Рай» (2015). Кожна з них має докладну передмову, текст поеми з коментарями, додатки, що розкривають вплив «Божественної комедії» на розвиток української літератури. Так, розмірковуючи про значення «Божественної комедії» в історії людства, М. Стріха зазначає: *«...для кожної національної культури історія її дантеани є водночас своєрідним літописом власного націєтворення, а заразом, і трансформації образу Європи в сприйнятті людей цієї культури. Україна аж ніяк не є винятком»*.

Замітлюючись у царину гуманітарних наук

ТАК ПРО ЩО «БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ» ДАНТЕ?

Уся поема — психологічна драма однієї людини, тобто самого поета. За її похмурими і променистими декораціями розкривається дія, що відбувається в душі її головного героя. Посеред свого життєвого шляху він заблудився, затужив і почав шукати виходу. Але в той час, коли його охопила жага добра, на шляху його постали немоці (уособлені в образах трьох звірів). Можливо, душа його піддалася б їм, але йому була надіслана допомога згори в образі Вергілія — розуму. Розум переконує його, що справжній шлях до порятунку — це пізнати різні види порочної діяльності, зрозуміти її причини і сумні наслідки (пекельні кари). Ці «кари» — форми, в яких виражається «тяжкий стан, неподільний з порочним життям». Вивчивши за допомогою розуму весь жахливий світ пороків, поет знову виходить на світло, бачить над собою «зірки» і може звернутися до пошуків істинного і незаперечного блаженства.

Портрет Данте на обкладинці першого видання «Божественної комедії»

Поема, таким чином, являє собою історію переродження і відродження однієї людської душі, що починається описом її внутрішнього розладу і закінчується ентузіазмом віри, непохитним рішенням поета жити лише для «вищого» і «вічного». Але історія відродження однієї людської душі — поодинокий випадок історії всього людства, яке поступово зціляється від «гріховних немощів» і йде шляхом морального прогресу. Це робить поему узагальненням вищого порядку, висловом думки, пов'язаної не тільки з даним окремим фактом, але й з усією історією роду людського.

За Олександром Білецьким,
українським літературознавцем

1. Проілюструйте на прикладі прочитаних вами пісень «Божественної комедії», як відбувається відродження душі Данте.
2. Що робить поему Аліг'єрі, за словами О. Білецького, «узагальненням вищого порядку», «висловом думки, пов'язаної... з усією історією роду людського»?

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІСТЬ

Українська літературознавча наука незаперечно асоціюється з іменем видатного вченого, доктора філологічних наук, професора, академіка **Олександра Івановича Білецького** (1884–1961), який ще за радянських часів у своїх наукових працях виходив на ті шляхи, якими йшла передова наука Заходу. Професійна діяльність Олександра Білецького охоплює понад пів століття, його перу належать більше 600 наукових праць, серед яких монографії, статті, численні передмови до видань класиків і сучасних йому авторів. Протягом своєї наукової діяльності О. Білецький відчував жвавий інтерес до давньої й нової української літератури, досліджував творчість Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки та ін. Ерудиція вченого давала змогу вільно почуватися на величезному просторі європейських літератур — від Античності до середини ХХ століття. Білецькому належать праці, присвячені Данте, В. Шекспіру, Дж. Байрону, А. Міцкевичу та ін.

У 1986 році на честь вченого було засновано *Премію імені О. І. Білецького* за кращі праці в галузі літературно-художньої критики, яка присуджується щороку до його дня народження — 2 листопада.

КОНЦЕПЦІЯ СВІТУ Й ЛЮДИНИ В «БОЖЕСТВЕННІЙ КОМЕДІЇ»

У «Божественній комедії» силою поетичного слова Данте описав своє розуміння світу й людини. Важливо пам'ятати, що все, що змалював поет у «Божественній комедії», всі подробиці, устрій Пекла, Чистилища і Раю — *плід його творчої уяви*. На думку Олександра Білецького, новаторство Данте і полягало в тому, що він *«усвідомлював, що пише поетичний твір, що його мандрування загробним світом — вигадка»*, тоді як середньовічне мистецтво заперечувало право митця на вимисел.

У чому ж сутність поглядів Данте на світ і людину в «Божественній комедії»?

По-перше, вибудовуючи свій всесвіт, Данте спирався на здобутки середньовічної та античної культур. Будучи надзвичайно освіченою людиною, Данте систематизував у «Божественній комедії» поширені тоді поняття. Так, визначальним для поета стало **християнське вчення про «потойбічне життя»**, в якому доля людини визначалася її земною поведінкою. Душу людини, яка продовжувала існувати після смерті, на «тому світі» очікували або горіння в Пеклі, або блаженство в Раю. Цю концепцію Данте поєднав з античними уявленнями, які на той час уже були прийняті середньовічною наукою. Зокрема із теорією давньогрецького вченого Птолемея, за якою Земля — це нерухома куля, оточена небом, що рухається навколо Землі й складається з дев'яти сфер, де розміщуються сім планет, Сонце та зорі. З Античності до твору Данте також потрапили ріки й озера Аїду (Ахерон, Стікс), такі персонажі, як Харон і Мінос та інші.

По-друге, всесвіт Данте, як і його подорож, складається з трьох частин, що надає їм цілісності й завершеності. Відтворюючи в поемі образи християнського Пекла і Раю, Данте вводить Чистилище. У цій частині підземного світу Дантові герої спокутують свої гріхи і таким чином внутрішньо відроджуються, тобто отримують майбутнє. Іван Франко назвав Чистилище Данте *«найбільш людською, особистою частиною поеми, інтимною і щирою сповіддю душі поета»*.

Цікаво, що в середні віки образ чистилища жив у свідомості віруючих, проте католицька церква офіційно визнала його лише після Данте, у XIV столітті. Таким чином, всесвіт Данте, як і його подорож, є тричленим: Пекло, Чистилище, Рай. Для поета Пекло — час гріха й минулого, Чистилище — час каяття й вибору, Рай — час праведності та вічного майбутнього¹.

По-третє, головна ідея, на якій виник світогляд Данте, — очищення людської душі, її відродження, прилучення до духовності. Таким чином, Данте обстоює у своєму творі цінність духовно насиченого осмисленого життя.

¹ Ш а л а г і н о в Б. Б. Зарубіжна література від Античності до початку XIX ст.: Іст.-естет. нарис. — Київ, 2004.

ПОЕМА «БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ» ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ХУДОЖНІЙ СИНТЕЗ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ КУЛЬТУРИ Й УТІЛЕННЯ ІДЕЙ РАНЬОГО ВІДРОДЖЕННЯ

«Божественна комедія» стала епохальним явищем світової літератури, в якому органічно поєднуються вірність принципам середньовічної моралі, орієнтованої на духовні ідеали, заради яких людина мусить іти на жертви, й утвердження гуманістичного переконання про право людини на щастя. У листі до правителя Верони Данте писав: *«Мета поеми — вирвати людей, які живуть нині, зі стану мізерії і піднести до стану щастя. Той вид філософії, який у поемі є провідним, — це етика, бо ж поема написана в цілому, і в частинах не для споглядальних ідей, а для дії»*. Він пояснює, для якої дії написана поема: *«Предмет поеми — людина, що силою своєї волі, через заслугу або не заслугу, підпадає під справедливу відплату або кару»*.

Задуманий у формі популярного в середні віки жанру видіння твір Данте став не тільки філософсько-художнім узагальненням набутків культури й літератури Середньовіччя, а й художнім утіленням ідей, які тільки народжувались і пізніше стали визначальними в культурі доби Відродження. Це і дає підстави вважати твір поета *«синтезом середньовічної культури»* і водночас *«прологом до культури Відродження»*.

У художньому світі поеми органічно поєднуються і важливий принцип середньовічної поетики — використання алегорії як засобу філософського узагальнення, і звернення до надбань античної культури з метою глибше розкрити проблеми сучасного Данте життя. Мислитель середньовічної доби не випадково обрав наставником і керманічем у мандрах римського поета Вергілія. У своєму творчому задумі автор «Божественної комедії», як і Вергілій в «Енеїді», розкривав злободенні проблеми, розгортаючи містичні картини.

Звернувшись до традиційного жанру видіння, Данте істотно переосмислює, збагачує традицію, поєднуючи надбання середньовічної літератури з новими традиціями. У церковній літературі видіння було дидактичним жанром, для якого характерна фантастичність оповіді, мета його — показати людині шлях до спасіння чи вплинути на її конкретні рішення. У біблійних текстах трапляються розповіді про появу уві сні або мареві святого чи ангела, який пророкує, дає настанови чи застереження.

Данте зберігає головні особливості поетики жанру і його призначення. Але при цьому він творчо використовує досвід класичної античної і куртуазної літератури. У поемі розвиваються тенденції, що визначилися в сонетах. Утверджуючи ідеали добра, автор намагається показати читачеві шлях до духовних цінностей і у зв'язку із цим порушує питання глибокого філософського змісту: проблеми побудови всесвіту, людського буття, моралі й вищої справедливості, суспільні питання сучасної Данте Італії.

*За Зінаїдою Кирилюк,
українською дослідницею літератури*

Постать Данте посіла поважне місце в українській літературі, символізуючи ідею волі й національного єднання.

Великого Аліг'єрі високо цінував і часто згадував у своїх творах **Тарас Шевченко**. Він проводив паралель між долею Данте і своєю, між розрубаною на шматки Італією та сучасною Кобзареві Україною.

Як ви вже знаєте, палким прихильником творчості Данте був **Іван Франко**. Наслідком цього захоплення, окрім написаної монографії, стало і те, що Франко утвердив в українській літературі терцину. Терцинами написано чимало Франкових віршів і поем. Найвідоміший з них — пролог до поеми «**Мойсей**».

Данте належав до числа улюблених авторів **Лесі Українки**, а образи з «Божественної комедії» — до найуживаніших. Цікавим є і те, що вірш поетеси на Дантову тему «**Забута тінь**», що в нашій країні став хрестоматійним, навіть перекладено італійською мовою.

Серед поетів ХХ століття, у кого найповніше виразилося запозичення Дантового твору, назвемо **Юрія Клена** (псевдонім письменника Освальда Бурггардта). Його Данте — символ боротьби з тоталітарним сталінським режимом. Так, у поемі «**Попіл імперій**» Данте стає провідником автора по колах сталінських катівень і ГУЛАГу (Данте веде автора, як колись Вергілій вів його самого).

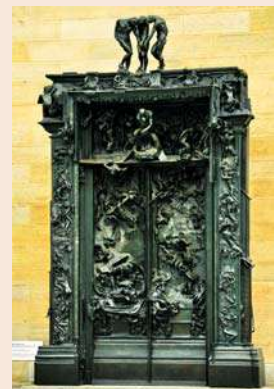
Почесне місце в українській дантеані посіли такі письменники й письменниці та їхні вірші: **Пантелеймон Куліш** («**До Данта, прочитавши його поему “Пекло”**»), **Микола Зеров** («**Данте**»), **Тодось Осьмачка** («**Данте**»), **Ліна Костенко** («**Під вечір виходить на вулицю він...**») та ін.

Мистецькі перезвони

Доля Дантової «Божественної комедії» переконливо доводить той факт, що історія літературного твору не закінчується в момент його написання. Історія тексту — це завжди історія його інтерпретацій. У випадку з Данте інтерпретаторами стають його середньовічні переписувачі, видавці, перекладачі різних часів. А також митці багатьох епох і країн, які, осмислюючи «Божественну комедію», створювали власні шедеври. Серед них художники **С. Боттічеллі**, **Мікеланджело**, **Дж. Вазарі**, **Рафаель**, **Г. Доре**, **Е. Дега**, **Р. Гуттузо**, **С. Далі**, **Е. Неізнаний**; композитори **Ф. Ліст**, **П. Чайковський**, **Дж. Пуччіні** та багато інших.

Особливе місце в мистецькій дантеані належить французькому скульптору **Огюсту Родену** (1840–1917) і його «**Брамі Пекла**». Скульптурна композиція «Брама пекла» була створена за мотивами «Божественної комедії» Данте, а також творами інших поетів і художників, що виражали ідею загальності долі людства. Цю ідею Роден символічно виразив у своєму творі.

Огюст Роден.
Брама Пекла (1880–1885)

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Данте являється найвищим виразом, поетичним вінцем та увічненням того, що називаємо середніми віками. Вся культура, всі вірування, всі муки й надії тих часів знайшли вираз у його поемі. Та рівночасно, як людина геніальна, він усім своїм еством належить до новіших часів, хоча думками й поглядами коріниться в минувшині.

Дантова поема, се не лише малюнок даного закутка дійсного світу, який Данте переходив своїми ногами, і малюнок тої історичної доби з її героями й катастрофами, яку пережив Данте; се не лише малюнок того космічного порядку, який тогочасна наука бачила в світі з його поділом на землю, пекло, чистилище й небесні сфери; се не лише малюнок індивідуальної душевної драми, що відбулася в Дантовій душі: се щось іще більше, ще більше: се малюнок душевного перелому в душі кожного чоловіка, того перелому, що починається гріхом, порушенням суспільного порядку та етичного закону, і через безодні завзятості, зневіри, розпуки доходить до жалю, каяття, покути і кінчиться розкошами поєднання і душевного відродження та заспокоєння. Се віковична повість кожного нас, кожного, хто думав, любив, помилявся, падав духом і знов підносився.

*З праці Івана Франка «Данте Аліґ'єрі.
Характеристика середніх віків.
Життя поета і вибір із його поезії»*

Данте був першим після Гомера епічним поетом, він перший пробудив заціпенілу Європу... Він створив мову — суцільну музику — з хаосу і дисгармонічних варваризмів. Він породив ті великі уми, які очолили відродження знання.

*Персі Біші Шеллі,
англійський поет*

*Рафаель Санти.
Данте, Гомер, Вергілій
і юнак-поводир Гомера
(фрагмент фрески «Парнас»)
(1511)*

«Комедія» — книга, яку всі мають прочитати. Відхиляючи кращий дар, який нам може запропонувати література, ми віддаємося дивному аскетизму. Навіщо позбавляти себе щастя читати «комедію»? Притому, що це читання нескладне. Складне те, що за читанням: думки, дискусії; але сама по собі книга кришталеву чиста. І головний герой, Данте, ймовірно, найживіший у літературі...

*Хорхе Луїс Борхес,
аргентинський письменник*

Залиблючись у царину гуманітарних наук

Данте Аліґ'єрі та його «Божественна комедія» вже протягом семи століть надихають світове письменство. Зокрема, використовуючи сюжет комедії, Джордж Байрон пише поему «Пророцтва Данте». Оноре де Бальзак називає свій цикл романів «Людська комедія», що, як і твір Данте, став енциклопедією сучасного авторові життя. Генрі Лонгфелло (до речі, автор одного з англomовних перекладів Дантової комедії) під впливом великого Аліґ'єрі створює поему «На півшляху», цикл сонетів «Божественна комедія». Микола Гоголь, наслідуючи «портрйну поему» Данте, мав задум портрйної структури своєї поеми «Мертві душі». До Данте зверталися або присвячували йому свої твори також В. Гюґо, П.-Б. Шеллі, Г. Гейне, Х.-Л. Борхес та багато ін.

Чимало сучасних читачів зацікавилися твором великого Аліґ'єрі, коли прочитали детективний роман американського письменника Дена Брауна «Інферно» (2013). Запаморочливі пригоди, загадкові послання, небезпечні таємниці дивовижним чином перегукуються тут з «Божественною комедією» Данте та картиною Боттічеллі «Мапа Пекла».

Фрагмент із книжки
Дена Брауна «Інферно»

Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи

Розширити й поглибити свої знання про великого Данте та його вічний твір ви зможете за допомогою різних інтернет-ресурсів. Так, візуалізувати світ «Божественної комедії» Данте вам допоможуть матеріали сайтів «Danteworlds» (<http://danteworlds.laits.utexas.edu>), «The World of Dante» (<http://www.worldofdante.org/>), «Dante today» (<https://research.bowdoin.edu/dante-today/>). Тут ви знайдете текст поеми мовою оригіналу, коментарі до неї, інтерактивні карти, схеми, музику, ілюстрації та багато іншого.

Образи Данте та його «Божественної комедії» надзвичайно популярні в сучасній культурі в різних її проявах. Зокрема, зображення Данте стало надбанням популярного мистецтва — стріт-арту: вуличні художники розміщують свої стінописи на вулицях Рима, Неаполя, у підземці Нью-Йорка тощо. Великий інтерес читачів викликають і численні графічні романи, комікси й манґи за мотивами вічного твору Аліґ'єрі.

Марчелло Тонінеллі.

Сторінками коміксу за мотивами «Божественної комедії»

Колаж «Данте та його твір «Божественна комедія» в сучасній культурі»:

1. Мозаїка на станції метро Times Square в Нью-Йорку.
2. Футболка з портретом Данте та його висловом: «Найжаркіші куточки пекла очікують тих, хто в часи найбільших моральних потрясінь дотримувався нейтралітету».
3. Постер анімаційного епосу «Dante's inferno» за мотивами «Божественної комедії» Данте.
4. Данте і Вергілій. Графіті в Римі.
5. Люцифер. Скульптура з піску.
6. Данте — фігурка LEGO.
7. Данте — тібі-персонаж.
8. Портрет Данте, виконаний у стилі поп-арт.
9. Данте. Графіті на залізничному вокзалі Терміні в Римі.

Літературні нотатки подорожніх

У багатьох куточках світу є пам'ятники Данте. Та найбільше їх, звісно, у його рідній Італії. Є вони у Вероні, Флоренції, Равенні. Одна з найвиразніших скульптурних споруд встановлена в місті Тренто (скульптор **Чезаре Дзоккі**). Пам'ятник поетові було споруджено наприкінці XIX століття, коли ця частина Італії належала Австро-Угорщині. Величний монумент став символом італійської культури. На його масивному постаменті в три ряди розташовані персонажі «Божественної поеми»: на нижньому ярусі зображено Пекло з Міносом, на другому — представлено сцени із Чистилища, Рай з Беатріче й ангелами — на третьому. Над колами височіє фігура поета, у руках він тримає свою комедію.

У 2015 році, на честь 750-річчя від дня народження відомого флорентійця пам'ятник Данте було встановлено і в Києві (скульптор — **Лучано Массарі** з Італії), архітектор — **Леонід Малий** з України). Він з'явився в улюбленому місці киян — парку «Володимирська гірка». Флоренція, рідне місто Данте, і Київ — міста-побратими, тому, як повідомила київська влада, наступним кроком стало відкриття пам'ятника Тарасові Шевченку у Флоренції у 2021 році.

До речі, київська спеціалізована школа № 130 з поглибленим вивченням англійської та італійської мов носить ім'я Данте Аліг'єрі.

Пам'ятник Данте в Києві

Підсумовуємо вивчене

1. Сформулюйте по два-три запитання, відповідь на які була б такою:

а) Данте;

б) «Божественна комедія».

2. З яким періодом життя Данте Аліг'єрі пов'язаний його твір «Божественна комедія»?

3. Об'єднайтеся у дві групи і, спираючись на хмару слів «Літературний портрет Данте», запишіть і прокоментуйте слова на тему «Данте — автор сонетів» (перша група); «Данте — автор «Божественної комедії»» (друга група).

Які слова записала і перша, і друга групи? Поясніть чому. Прокоментуйте назву хмаринки слів.

4. Розв'яжіть кроссенс, присвячений Данте.
Складіть на його основі зв'язну розповідь.

5. Літературний жанр твору Данте «Божественна комедія»
А комедія **Б** поема **В** роман **Г** трагедія **Д** епічна драма
6. Користуючись схемою (див. с. 45), розкажіть про особливості композиції «Божественної комедії». Розкрийте значення числа «3» в побудові твору.
7. Установіть відповідність між образами поеми Данте та їхнім алегоричним змістом.

1 Данте	А Людські пристрасті й вади
2 Хижі звірі	Б Світлий розум
3 Вергілій	В Божественна мудрість
4 Беатріче	Г Палке кохання
	Д Людська душа

8. Знайдіть в інтернеті карти (схеми) Дантового потойбічного світу. Прокоментуйте їх. Об'єднайтеся у групи й намалюйте свій варіант карти чи схеми до «Божественної комедії».
9. Схарактеризуйте концепцію світу і людини в поемі Данте.
10. Сформулюйте тему та ідею твору Данте Аліг'єрі.

Данте належить до новіших часів, хоча думками й поглядами коріниться в минувшині...

Данте Аліг'єрі

"В своїх очах вона несе Кохання..."

"Кохання, що кохатъ дає й коханим"

Поет на златі двох епох

синтез середньовічної культури

Я хочу врятувати людей від ганебного стану й привести їх до щастя.
Данте

пролог до культури Відродження

Данте Аліг'єрі
БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ

Данте Аліг'єрі
БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ

Данте Аліг'єрі
БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ

ПЕКАО

ЧИСТИЛИЩЕ

РАЙ

"Божественна комедія"

аба бвб вгв гдг

3
33
100

11. Розгляньте інформаційний плакат, поданий на попередній сторінці. Поясніть, як ви розумієте назву плаката: «Данте Аліґ'єрі — поет на зламі двох епох». Назвіть факти з біографії поета, які зашифровано у плакаті. Прокоментуйте слова І. Франка про Данте. Які періоди творчості увиразнюють зображення й поетичні рядки, що розташовані по обох сторін від портрета Данте? Який твір Данте характеризує як синтез середньовічної культури і пролог до культури Відродження? Поясніть чому. Схарактеризуйте цей твір, спираючись на зображення і тексти у нижній частині плаката. Які елементи ви додали б до цього інформаційного плаката? А які вилучили б? Аргументуйте свою відповідь.

12. Продовжте речення: «*Читаючи "Божественну комедію" Данте, я замислився/замислилася над...*».

13. Чимало висловів з «Божественної комедії» Данте стали афористичними. Серед них такі:

- «*На півшляху свого земного світу/Я трапив у похмурий ліс густий*»;
- «*Лишайте сподівання всі, хто входить*»;
- «*Кохання, що кохать дає й коханим*»;
- «*Немає більшого страждання,/Як згадувати любий щастя час/В біду*».

Пригадайте, за яких обставин, де і ким були сказані ці слова. Поясніть, як ви їх розумієте. Як ви думаєте, чому ці вислови стали крилатими?

14. Італійський філософ доби просвітництва Джамбаттіста Віко називав Данте «*тосканським Гомером*», а його співвітчизник, літературний критик ХІХ століття Франческо де Санктис писав про Аліґ'єрі так: «*Про що б не розмірковував, про що б не фантазував Данте, він пише кров'ю серця. Він — не Гомер, незворушний і безликий споглядальник, він увесь тут, усім своїм іством, справжній "мікрокосмос", життєвий центр цього світу...*». З ким із дослідників ви погоджуєтесь? Поясніть свою позицію.

15. Об'єднайтесь у групи й виконайте одне з таких завдань:

- розробіть модель україномовного інтернет-сайту, присвяченого Данте Аліґ'єрі (продумайте його назву, дизайн головної сторінки, структуру, наповнення);
- підготуйте інформаційний пост для літературного блогу на тему «Образи Данте Аліґ'єрі та його «Божественної комедії» в сучасній культурі»;
- змодельуйте ескіз обкладинки «Божественної комедії» Данте.

16. У 2007 році дослідники й дослідниці з університетів Болоньї та Пізи (Італія), використовуючи сучасні технології, здійснили скульптурну реконструкцію зовнішності Данте. Після закінчення своєї роботи вчені дійшли висновків, що новий образ Данте виявився більш м'яким і людяним, ніж був на зображеннях Джотто, Боттічеллі та Рафаеля. Чи погоджуєтесь ви з такими міркуваннями фахівців? А який ваш Данте?

Ренесанс в Англії

Відродження не тільки найщасливіша, а й одна з найтрагічніших епох в історії Європи.

Борис Шалагінов,
український літературознавець

В Англії епоха Відродження почалась пізніше, ніж в інших європейських країнах. Таке запізнення зумовлене низкою причин, найважливішими серед яких є поразка у Столітній війні, тривалі феодалні міжусобиці, кривава війна Червоної і Білої Троянд (1455–1485), яка точилася між двома дворянськими династіями. Усе це призвело до занепаду економіки та культури і значною мірою затримало поступ англійського гуманізму. Війна закінчилася встановленням на англійському троні нової династії — Тюдорів, з якою і пов'язують прогрес у житті країни. Значний вплив на розвиток англійської культури мали італійські митці.

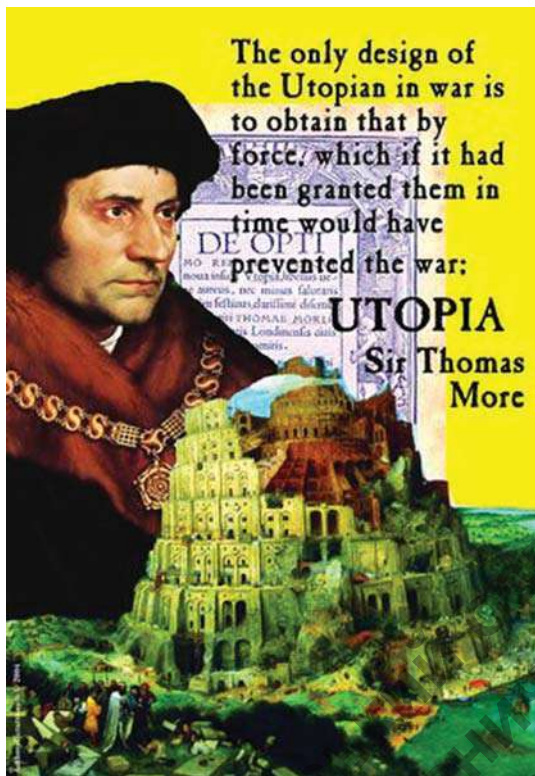
Хронологічні межі епохи Відродження в Англії — **XVI і початок XVII століття**. Однак ідеї гуманізму проникли в літературу цієї країни значно раніше. Зважаючи на це, у розвитку англійського ренесансу виділяють період Передвідродження (тобто підготовчий до доби Відродження), що починається з кінця XIV століття. Його пов'язують з ім'ям **Джефрі Чосера**, який першим у своїй творчості відгукнувся на нові італійські тенденції. Це відображено в його збірці віршів і новел **«Кентерберійські оповідання»**. Далі протягом всього XV століття англійська література важко й повільно оволодівала гуманістичною освіченістю.

Сама ж доба Відродження в літературі Англії представлена такими **періодами**:

- **Раннє Відродження** (перша половина XVI ст.)
- **Зріле Відродження** (майже вся друга половина XVI ст.)
- **Пізнє Відродження** (рубіж XVI–XVII ст.)

Найвидатнішим представником раннього Відродження був письменник і мислитель **Томас Мор**, автор славетної книги **«Утопія»** (повна назва твору — **«Золота книга, така ж корисна, як і забавна, про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія»**). Письменник зобразив ідеальне, на його погляд, людське суспільство, в якому всі мають рівні права, не існує приватної власності, а золото не є цінністю (з нього виготовляють ланцюги для злочинців). Саме завдяки Томасу Морю в різних мовах з'явилося слово *утопія* (від грец. «місце, якого немає») на означення чогось нереального, вигаданого, мрії, яка не збудеться. Томас Мор значно випередив свій час, багато його думок є актуальними і в наші

дні. Наприклад така: «Під час війни утопійці мають на увазі тільки одне: домогтися насамперед таких умов, прийняття яких зробило б війну зайвою» (переклад з англійської Йосипа Кобіва).

Заголовна сторінка першого видання «Утопії» Томаса Мора (1516)

Плакат
«Томас Мор.
Утопія.
Цитата про війну»

Період зрілого Відродження припадає на час, який називають «золотим віком» правління Єлизавети I¹. Під її орудою Англія перетворилась на могутню морську державу, відбулося значне піднесення культурного життя британців. Для цього періоду характерний розквіт різних жанрів. Серед поетів найзнаменитішими є Філіп Сідні та Едмунд Спенсер. Перший наслідував Петрарку й уславився сонетами, другий — поемою «*Королева фей*», написаною своєрідною строфою, яка одержала назву спенсерова. Такою самою строфою вже в XIX столітті написав поему «*Паломництво Чайльд-Гарольда*» Джордж Гордон Байрон, творчість якого ви вивчали в 9 класі. Саме в цей період в англійській літературі утверджується й жанр роману, який чи не найяскравіше представлено у творчості Джона Лілі. Проте найбільших успіхів англійська література доби Відродження досягла в драматургії, яка почала свій бурхливий поступ у другій половині XVI століття. Значну роль у цьому процесі відіграла творчість Крістофера Марло, якого вважають засновником жанру ренесансної трагедії. Він написав «*Трагічну історію доктора Фауста*» (1588), у якій уперше роз-

¹ Єлизавета I (1533–1603) — королева Англії та Ірландії (1558–1603), п'ятий та останній монарх із династії Тюдорів, донька короля Генріха VIII. Британці вважають її національною героїнею.

робив у літературі сюжет про вченого Фауста, котрий заради задоволення своєї жаги до пізнання та насолоди життям продав душу самому дияволу.

Період пізнього Відродження ознаменований творчістю **Вільяма Шекспіра**, яка є вершиною розвитку не лише англійської ренесансної літератури, а й усієї європейської. З його ім'ям пов'язують таке поняття, як **ренесансний гуманізм** (усвідомлення трагедії особистості, змушеної вступати в боротьбу із суспільством). Величезне значення літературної спадщини Шекспіра полягає насамперед у тому, що йому вдалось майстерно порушити у своїх творах воістину глобальні проблеми, які виходили за межі Відродження і продовжували хвилювати читачів усіх наступних епох. Шекспір створив цілу галерею складних і найрізноманітніших за характером образів, що й нині вражають читачів своєю психологічною глибиною і нашоухують їх на пізнання себе та навколишнього світу.

Отже, англійський Ренесанс виявився пізнім і коротким порівняно з аналогічною добою в інших європейських країнах. Однак він позначений могутнім злетом творчих сил. Його називають **вершиною й водночас трагічним фіналом доби європейського Відродження**, представники якого проголосили високі гуманістичні цінності, та згодом переконались у тому, що «звихнувся час» (фраза з трагедії Шекспіра «Гамлет»). Ці символічні шекспірівські слова яскраво передають всю гіркоту й розпач ренесансних митців другої половини XVI — XVII століття, які усвідомили, що їхні ідеали розбиваються об сувору реальність і віра в перемогу добра над злом зазнає краху. Трагізм життя знаходить своє втілення в мистецтві. Яскраве свідчення тому — трагедія Шекспіра «Гамлет».

1. Розгляньте таблицю «Періодизація літератури англійського Ренесансу». Яку інформацію в ній увиразнено? Чи доцільно було б до цієї таблиці додати відомості про період, представником якого є Джефрі Чосер? Аргументуйте свою думку.

Назва періоду	Хронологічні межі	Найяскравіші представники
Раннє Відродження	1-ша половина XVI ст.	Томас Мор
Зріле Відродження	майже вся 2-га половина XVI ст.	Філіп Сідней, Едмунд Спенсер, Джон Лілі, Крістофер Марло
Пізнє Відродження	рубіж XVI — XVII ст.	Вільям Шекспір — вершина англійського Відродження

2. Яке слово, що вживається й нині в українській мові, пов'язане з англійським Ренесансом? Як саме?
3. Зверніть увагу на слова Томаса Мора, подані мовою оригіналу на плакаті, розміщеному на попередній сторінці. Знайдіть їх переклад у статті. Як ви розумієте цю думку видатного англійського мислителя? У чому полягає її актуальність і нині?

Вільям Шекспір

William Shakespeare

(1564–1616)

- ✓ Що вам запам'яталося про життя і творчість Шекспіра з вивченого у 8 класі?
- ✓ Поясніть, як ви розумієте слова англійського письменника Вільяма Вордсворта¹: «Сонети — це ключ, яким Шекспір відкрив своє серце».
- ✓ Які п'єси Шекспіра ви читали або дивились у театрі?
- ✓ У чому, на ваш погляд, секрет популярності творів великого британця у XXI столітті?

Сяйво генія, чие проміння проникає всюди, — ось що таке Шекспір.

Віктор Гюго, французький письменник

ЗАГАДКОВИЙ ГЕНІЙ ДРАМАТУРГІЇ І ПОЕЗІЇ

Якщо спитати в шанувальників і шанувальниць театру з різних країн, чиї п'єси найчастіше і з найбільшим успіхом ставили і ставлять на сучасних сценах, то більшість із них, не замислюючись, скажуть: «Звичайно ж, Шекспіра!». Поряд з іменем Петрарки великого британця назвуть і прихильники поезії, коли виникне питання про найвідоміших у світі творців сонетів. А науковці /науковиці, розповідаючи про правління англійської королеви Єлизавети I, нерідко називають цей час «*добою Шекспіра*». Драматургу й поету Вільяму Шекспіру судились по-справжньому немеркнуча слава й по-справжньому особливе місце в скарбниці світової літератури, а головне — у серцях читачів/читачок.

З 8 класу ви вже знаєте, що про життя Шекспіра збереглося небагато достовірних фактів, однак особистість письменника овіяна численними легендами та переказами. Пригадаймо, що, за твердженнями дослідників, народився він **23 квітня 1564 р.** в провінційному містечку Стретфорд-на-Ейвоні в сім'ї ремісника і торговця. Життєві обставини склались так, що Шекспір зміг отримати лише початкову освіту. Захопившись театром, він у віці 23 років вирушив до Лондона, маючи на меті оволодіти акторською майстерністю. Слід відзначити, що ремесло актора на той час не користувалося належною повагою в суспільстві. З особливою неприязню

¹ Вільям Вордсворт (англ. William Wordsworth; 1770–1850) — англійський поет-романтик, видатний представник «озерної школи».

до служителів театру ставилася церква. Яскравим підтвердженням цього є, наприклад, той факт, що акторів навіть забороняли ховати на території кладовища.

Спочатку Вільяму вдалося влаштуватися простим робітником сцени й переписувачем ролей, із часом йому почали довіряти епізодичні ролі. Стати великим актором Шекспіру, напевно, так і не довелося. Але саме в Лондоні він починає справу всього свого життя — письменницьку творчість. Першими з-під його пера з'являються поеми та п'єси.

❖ **Яким був театр часів Шекспіра?** По-перше, він вирізнявся особливим розташуванням і побудовою сцени, яка нагадувала або трапецію, або овал і видавалася глибоко в партер. Це створювало ілюзію майданного дійства, під час якого актори, з усіх боків оточені глядачами й глядачками, виступали на звичайних візках. Такий ефект підсилювала й відсутність звичних для сучасного глядача театральних завіс. На самій же сцені зазвичай містились люки, звідки час від часу з'являлись актори, які виконували ролі привидів або інших фантастичних істот. Напевно, саме з такого люка з'являвся і привид короля з трагедії «Гамлет». Спектакль проходив фактично без декорацій, але обов'язковим елементом оформлення сцени був балкон, на якому відбувались найрізноманітніші дійства (пригадайте, яку функцію балкон виконує у знайомій вам з 8 класу трагедії «Ромео і Джульєтта»).

ОСОБЛИВОСТІ ТЕАТРУ ДОБИ ШЕКСПІРА

- ✓ Сцена у формі *трапеції* або *овалу*, яка видавалася глибоко в партер.
- ✓ Відсутність завіс і мінімум декорацій.
- ✓ Наявність *балкона* та *люків*, з яких з'являлись фантастичні персонажі.

- ✓ Акторська *імпровізація*, вільне спілкування з глядачами.
- ✓ Виступи *блазнів* як спосіб зняття напруги.
- ✓ Жіночі ролі у виконанні юнаків.

❖ По-друге, для шекспірівського театру була характерна особлива виконавська манера. Актори часто імпровізували, відповідали на жарти глядачів. Значну увагу приділяли постановці голосу, звучання якого мало нагадувати музику. Щоб зняти напругу глядачів після сцен великого драматичного загострення, на підмостки виходили блазні й розважали публіку.

- ❖ Як і за часів Античності, жіночі ролі в театрі доби Шекспіра виконували лише юнаки.

Трупа, актором якої став Шекспір, побудувала для своїх виступів велику споруду, котра увійшла в історію під назвою **театр «Глобус»**. Його прикрашала вивіска зі словами, що стали афоризмом. Надпис над входом сповіщав: *«Totus mundus agit histrionem»*, тобто *«Весь світ грає якусь роль»*. Вистави цієї трупи користувались величезним успіхом, її акторів запрошували грати при дворі королів, і в 1603 році вона була вдостоєна почесного звання «Королівські слуги». Багато в чому це відбулося завдяки її талановитому драматургу, який з 1599 року став також співласником театру. Шекспір, мов справжній театральний чаклун, майже без декорацій, так майстерно впливав на уяву глядачів, що порожній простір сцени оживав в їхній уяві, у ньому поставали різні країни, цілі міста, а перед очима зачарованих англійців проходили яскраві події минулого та сьогодення.

Театральна діяльність дала Шекспіру можливість накопичити гроші й купити нерухомість у Лондоні та рідному Стретфорді, куди він повернувся на постійне проживання приблизно в 1613 році. Саме в цьому містечку судилося знайти свій останній притулок великому поету, чий геній настільки вразив світ, що досі змушує його думати над питанням: *«Чи був Шекспір?»*.

Як відомо, заповіт, який виявили аж через півтора століття після смерті Великого Барда, викликав у його біографів безліч усіляких запитань. Насамперед їх насторожувало те, що в ньому згадувалося про що завгодно (будинки, усіляке майно, кільця на пам'ять друзям тощо), однак жодного слова не було про те, що зазвичай є справді дорогим для митця, — книжки, рукописи. За таким заповітом складалося враження, що помер такий собі звичайнісінький мешканець Стретфорда, а зовсім не геніальний творець. Саме заповіт і став першим приводом замислитися над тим, чи був Вільям Шекспір автором усіх тих творів, що підписують його іменем. Чимало біографів письменника вважають, що не був, аргументуючи це низкою фактів: він не мав належної освіти, не мандрував, не навчався в університеті... Прихильники такого погляду висувують понад 20 кандидатів у Шекспіри, серед яких — видатний англійський філософ **Френсіс Бекон**, драматург **Крістофер Марло**, графи **Дербі**, **Оксфорд**, **Ретленд**, навіть сама **королева Єлизавета I**. Однак, незважаючи на численні версії, на таємниці навколо особистості мешканця Стретфорда й лондонського актора, найвірогіднішим претендентом на авторство славнозвісних творів, які захоплюють читачів різних країн, залишається все-таки той самий Вільям Шекспір.

Творчість Шекспіра-драматурга прийнято поділяти на три періоди.

Перший, так званий оптимістичний (1591–1601 рр.), ознаменовано появою творів, пронизаних вірою у перемогу добра над злом, торжеством людяності, розуму й справедливості. Найвідоміші серед них — історичні

хроніки¹ «Річард III», «Генріх IV», а також іскрометні комедії «Приборкання норавливої», «Сон літньої ночі», «Венеціанський купець», «Багато галасу з нічого», «Дванадцята ніч». У цей період Шекспіром були написані і його перші трагедії: «Тім Андронік», «Ромео і Джульєтта», «Юлій Цезар».

Другий період (1601–1608 рр.) дослідники називають трагічним. Саме в цей час у творах митця звучить настрій глибокого розчарування ідеєю гуманістичної ідеалізації людини, яку сповідували в добу Відродження. «Що більше Шекспір пізнавав життя, то очевиднішим ставало йому, що людина є далекою від досконалості. Для нього мірилом служили не дрібні й не пересічні люди. Нікчеми завжди траплялись серед людей. Погляд Шекспіра був спрямований на людей по-справжньому значних — розумних, енергійних, вольових, таких, що виділяються різноманітними здібностями та доблестями. І ось серед цих воістину великих людей, до того ж піднесених на найвищі вершини влади й могутності, він виявляв недосконалості навіть більш значні й часом страшні, ніж у людей звичайних», — писав відомий дослідник творчості Шекспіра О. Анікст. Цей критичний погляд на світ найяскравіше відображено в трагедіях «Гамлет», «Отелло», «Король Лір», «Макбет», «Антоній і Клеопатра».

Яскрава ознака **третього, так званого романтичного періоду (1608–1613 рр.)** — поява творів, у яких поєднано риси двох драматичних жанрів — трагедії і комедії. З одного боку, вони пронизані драматизмом, з іншого, для них характерні щасливі фінали. Такими, наприклад, є трагікомедії «Перікл», «Зимова казка», «Буря».

37 п'єс

РОМАНТИЧНИЙ (1608–1613)

поява творів, у яких поєднано риси двох драматичних жанрів — трагедії і комедії
(«Перікл», «Зимова казка», «Буря»)

ТРАГІЧНИЙ (1601–1608)

глибоке розчарування в ідеї гуманістичної ідеалізації людини, яка сповідувалась у добу Відродження
(«Гамлет», «Отелло», «Король Лір» та інші)

ОПТИМІСТИЧНИЙ (1591–1601)

віра в перемогу добра над злом, торжество людяності, розуму і справедливості
(«Приборкання норавливої», «Дванадцята ніч» та інші)

Періоди творчості Шекспіра-драматурга

¹ Хроніка — літературний твір, у якому послідовно розкривається історія суспільних або родинних подій протягом тривалого проміжку часу.

Усього перу Шекспіра належать **37 п'єс, 154 сонети і 2 поеми**. Більшість із цих творів й нині вражають глядачів силою поетичного слова, глибиною філософської думки, яскравістю художніх образів. Цікаво, що за цитованістю Шекспір посідає друге місце у світі після Біблії. А які його цитати вам до душі?

1. Як ви думаєте, чому про життя Шекспіра збереглося мало достовірних фактів?
2. Спираючись на плакат «Особливості театру доби Шекспіра» (див. с. 68), визначте, чим тогочасний театр відрізнявся від сучасного.
3. У 1909 р. Марк Твен у книжці «Is Shakespeare Dead?» («Чи помер Шекспір?») порівняв великого англійця із бронтозавром: «Люди знайшли в землі дев'ять кісток і потім, витративши шістьсот бочок гіпсу, зліпили цілий кістяк, як вони його собі уявляли». Поміркуйте, у чому сенс цього порівняння.
4. Пригадайте, у чому полягає сутність «шекспірівського питання». Назвіть причини його виникнення.
5. Розгляньте схему «Періоди творчості Шекспіра-драматурга», подану на попередній сторінці. Поясніть, чому кожний з періодів одержав саме таку назву.
6. Підготуйтеся до рольової гри «Інтерв'ю з Шекспіром».
7. На основі матеріалів статті підготуйте розповідь на тему «Найцікавіші факти про Вільяма Шекспіра». За бажанням можете також користуватись інтернет-ресурсами або додатковою літературою.

До вивчення трагедії «ГАМЛЕТ»

У творчій майстерні письменника/письменниці

ПРО ІСТОРІЮ СТВОРЕННЯ ТА СЮЖЕТ ТРАГЕДІЇ «ГАМЛЕТ»

Історія створення. Трагедія «Гамлет» (англ. *The Tragical Historie of Hamlet, Prince of Denmarke*, 1600–1601 рр.) — один із найяскравіших зразків світової драматургії. Сюжети для своїх п'єс Шекспір зазвичай запозичував в інших авторів. Не була винятком і розглядувана трагедія. Джерелом історії став переказ, уперше записаний данським літописцем XII століття Саксоном Граматиком. Він оповідає про юного принца Амлета, який жив у язичницькі часи в Ютландії (Данії). Його батько разом зі своїм молодшим братом правив країною. Вирішивши повністю захопити владу, дядько Амлета вбиває короля й одружується з його вдовою. Принц жадає помститися за смерть батька і, щоб приспати пильність своїх ворогів, прикидається божевільним. Йому вдається розправитися з убивцею та придворними, які зрадили батька. Амлет довго й щасливо править Ютландією, але доля не дає йому можливості вмерти своєю смертю: принц гине на полі бою від руки іншого свого дядька.

Цей літописний переказ переробив у своїх «Трагічних історіях» французький автор Франсуа де Бельфоре, який жив у XVI ст. А невідомий англійський драматург написав п'єсу «Гамлет», яка йшла в Лондоні у 80-х роках XVI століття. На основі цих джерел і створено трагедію Шекспіра.

Сюжет. Події п'єси відбуваються в Ельсінорі, у резиденції данських королів. На території королівського замку з'являється Привид, схожий на покійного короля («Поставою — мов наш король-небіжчик», — так говорить про нього офіцер Бернардо, який вартує на майданчику перед замком). Про цю новину дізнається принц Гамлет — син нещодавно вмерлого правителя. Він зустрічається з Привидом, і той розповідає йому про страшні події:

...Тож, сину, слухай:
Мене в саду, всім казано, гадюка
Вкусила сонного. Усіх датчан
Такою байкою про смерть мою
Ошукано. Та знай, мій славний хлопче:
Змій, що урвав життя твому батьку,
Надів його вінець.¹

Так герой дізнається про те, що убивця — його рідний дядько Клавдій, який невдовзі після похорону одружився з матір'ю Гамлета. Привид просить помститися за злочин: «Помстися за його нелюдське вбивство».

Гамлет, уражений такою приголомшливою звісткою, вирішує, хоч що б там було, переконатися в достовірності почутого. Аби не викликати підозр у новоявленого короля та його почту, він вдається до хитроців і прикидається божевільним.

У цей час у замок приїздить вуличний театр. Гамлет звертається до акторів із проханням розіграти сцену вбивства, в основі якої — події, розказані Привидом. Він передбачає, що під час вистави Клавдій якимсь чином обов'язково видасть себе. Гамлета бентежить питання: як бути в такій складній ситуації, чи має він право позбавити життя цю людину?

Чи бути, чи не бути — ось питання.
Що благородніше? Коритись долі
І біль від гострих стріл її терпіти,
А чи, зітнувшись в серці з морем лиха,
Покласти край йому? Заснути, вмерти —
І все. І знати: вічний сон врятує,
Із серця вийме біль, позбавить плоті,
А разом страждань. Чи не жаданий
Для нас такий кінець? Заснути, вмерти.
І спати. Може, й снити? Ось в чім клопіт;
Які нам сни присняться після смерті,
Коли позбудемось земних суєт?
Ось в чім вагання причина. Через це
Живуть напасті наші стільки літ.
Бо хто б терпів бичі й наруги часу,
Гніт можновладця, гордія зневаги,
Відштовхнуту любов, несправедливість,
Властей сваволю, тяганину суду,
З чесноти скромної безчесний глум,
Коли б він простим лезом міг собі

Генрі Куртні Сілоус.
Титульна сторінка
трагедії «Гамлет»
(1868)

¹ Тут і далі текст трагедії «Гамлет» подано в перекладі з англійської Леоніда Гребінки.

Здобути вічний спокій? Хто стогнав би
Під тягарем життя і піт свій лив,
Коли б не страх попасти після смерті
В той край незнаний, звідки ще ніхто
Не повертався? Страх цей нас безволить,
І в звичних бідах ми волієм жити,
Ніж линути до не відомих нам.
Так розум полохливими нас робить,
Яскраві барви нашої відваги
Від роздумів втрачають колір свій,
А наміри високі, ледь зродившись,
Вмирають, ще не втілившись у дію.

МОНОЛОГ ГАМЛЕТА МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

To be, or not to be, that is the question;
Whether 'tis nobler in the mind to suffer
The Slings and Arrows of outrageous Fortune
Or to take arms against a sea of troubles,
And by opposing, end them. To die, to sleep;
No more; and by a sleep to say we end
The heart-ache and the thousand natural shocks
That flesh is heir to — 'tis a consummation
Devoutly to be wish'd. To die, to sleep;
To sleep, perchance to dream. Ay, there's the rub,
For in that sleep of death what dreams may come,
When we have shuffled off this mortal coil,
Must give us pause. There's the respect
That makes calamity of so long life,
For who would bear the whips and scorns of time,
Th'oppressor's wrong, the proud man's contumely,
The pangs of dispriz'd love, the law's delay,
The insolence of office, and the spurns
That patient merit of th'unworthy takes,
When he himself might his quietus make
With a bare bodkin? who would fardels bear,
To grunt and sweat under a weary life,
But that the dread of something after death,
The undiscovered country from whose bourn
No traveller returns, puzzles the will,
And makes us rather bear those ills we have
Than fly to others that we know not of?
Thus conscience does make cowards of us all,
And thus the native hue of resolution
Is sicklied o'er with the pale cast of thought,
And enterprises of great pitch^[1] and moment
With this regard their currents turn away,
And lose the name of action.

Король уважно дивиться п'єсу і, не витримавши випробування, при-
готованого йому театральною пасткою, одразу ж після сцени вбивства
йде. Гамлет розуміє, що цей факт доводить вину Клавдія. У відчаї принц

дорікає матері, що вона, одружившись із убивцею, тим самим образила честь покійного короля. Побоюючись дій Гамлета, Клавдій відправляє його до Англії. Туди ж він посилає листа з наказом убити племінника. Принцу все ж таки вдається врятуватись і повернутись на батьківщину. Але підступний родич підносить йому чашу з отруєним вином. Умираючи, Гамлет устигає смертельно поранити короля. Данський престол дістається норвезькому принцу Фортінбрасу.

Чому ж Гамлет так довго і так болісно розмірковував над питанням: мститися чи ні за смерть батька? Що зупиняло його, людину, яка живе в часи Середньовіччя, коли кривава помста вважалась досить звичною справою? Якби це було боягузтво, то відповідь була б занадто простою. Над цією загадкою міркували й міркують чимало читачів. Спробуймо й ми, аналізуючи трагедію, наблизитися до її розгадки.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

Перша дія

1. Розкажіть, які події відбуваються на майданчику перед замком.
2. Що в зовнішності привида нагадувало покійного короля Данії? Підтвердіть відповідь цитатами.
3. Знайдіть і прокоментуйте першу репліку Гамлета та авторську ремарку, яка її супроводжує.
4. Поміркуйте, чим Гамлет вирізняється з-поміж інших персонажів.
5. Виразно прочитайте монолог Гамлета (сцена 2). Які почуття сповнюють душу героя? Що їх викликало?
6. Як ставляться до принца навколишні? Відповідаючи, використовуйте текст.
7. Яку таємницю розкриває Гамлету тінь його батька?
8. Зачитайте звернення Гамлета до своїх друзів (сцена 5). Поміркуйте, про які наміри принца можуть свідчити ці слова.
9. Поясніть, як ви розумієте образний вислів:
*Звихнувся час... О доле зла моя!
Чому його направить мушу я?*
У чому Гамлет вбачає свій обов'язок?
10. Поділіться своїми першими враженнями про головного героя.

Друга дія

1. Підготуйте читання в особах діалогу Офелії та Полонія.
2. Що непокоїть Офелію? Як її батько пояснює зміну в поведінці Гамлета?
3. Проаналізуйте розмову Гамлета з Полонієм, Розенкранцем і Гільденстерном. Подумайте, підтверджує чи спростовує цей епізод чутки про божевілья принца.
4. Прокоментуйте слова Гамлета: «Данія — тюрма...». Поясніть, що мав на увазі принц.
5. Яким чином головний герой вирішив перевірити правдивість розповіді привида?
6. Порівняйте звернення Гамлета до друзів (дія I, сцена 5) з подальшими подіями. Поміркуйте, у чому причина зміни поведінки принца.

Третя дія

1. Навіщо король влаштовує зустріч Офелії та Гамлета?
2. Визначте роль монологу «Бути чи не бути» в розкритті образу головного героя. Зверніть увагу на художні засоби, використані в цьому тексті.
3. Підготуйте виразне читання цього монологу.
4. Порівняйте оригінал і переклад монологу Гамлета, здійснений Леонідом Гребінкою (див. рубрику «Заглиблюючись у царину гуманітарних наук» на с. 81–82). Чи вдалось перекладачу передати думки головного героя?
5. Прочитайте в особах діалог Офелії й Гамлета. Які думки та почуття викликав у вас цей епізод?
6. Який висновок зробив король про причини божевілля Гамлета?
7. Зачитайте, які поради дає Клавдію Полоній (сцена 1). Як це характеризує придворного?
8. Чому саме Гораціо Гамлет доручає стежити за королем? Аргументуйте відповідь цитатами.
9. Чи вдалося принцу переконатись у своїх підозрах?

Четверта дія

1. Зачитайте, як Гамлет характеризує Розенкранца й Гільденстерна. Яке порівняння й чому він використовує?
2. Усно підготуйте режисерське рішення сцени 5 (поради акторам, декораторам, освітлювачам).
3. Як розкривається характер короля в сцені 7? Чому він обирає саме Лаерта знаряддям помсти?

П'ята дія

1. Подумайте, з якою метою автор увів у п'єсу сцену на цвинтарі.
2. Уважно роздивіться репродукції картин М. Стоуна і Дж.-В. Вотерхауса. Як ви думаєте, що прагнули увиразнити ці художники в образі дівчини?

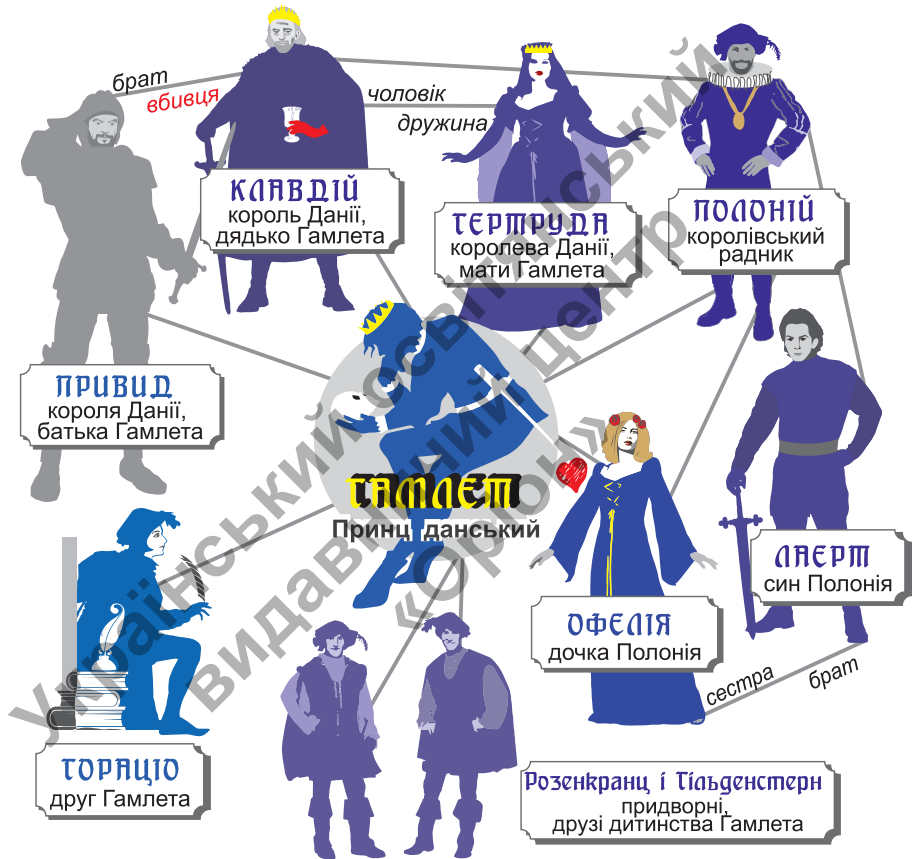

Марк Стоун.
Офелія (1888)

Джон Вільям Вотерхаус.
Офелія (1910)

3. Проаналізуйте епізод «Прощання з Офелією». Прокоментуйте поведінку Гамлета.
4. Яке покарання Гамлет влаштував Розенкранцу і Гільденстерну? Поміркуйте, чи справедливо він учинив.
5. Розкажіть про події, що завершують п'єсу.
6. Поміркуйте, яку роль у трагедії виконує Фортінбрас.
7. Як у фіналі виявляє себе Гораціо? Чи справдилося ваше попереднє уявлення про цього персонажа?
8. Прочитайте слова Гораціо, в яких схарактеризовано події трагедії.
9. Роздивіться уважно схему «Персонажі трагедії "Гамлет"» і прокоментуйте її. За бажанням створіть власну схему до твору.

У творчій майстерні письменника/письменниці

ТО ЧОМУ Ж ВАГАЄТЬСЯ ГАМЛЕТ?

Це питання протягом багатьох століть хвилює як звичайних читачів, так і дослідників трагедії. Й.-В. Гете, наприклад, причину зволікань Гамлета вбачав у специфічних рисах його особистості, в його неспроможності виконати те надзвичайно складне й важке завдання, яке доля поклала на його плечі. Існують й інші пояснення такої поведінки Гамлета. Ось лише деякі з них, висунуті західноєвропейськими дослідниками:

- вагання принца зумовлені спочатку тим, що йому бракує переконливих доказів провини Клавдія, а потім він просто не має змоги реалізувати план своєї помсти;
- принц наділений унікальним даром філософського мислення, і саме це заважає йому діяти швидко й рішуче;
- Гамлет є «*типовим вичікувачем*», який нічого не робить для створення належних умов реалізації власних планів, а лише чекає, допоки жертва припуститься помилки й дасть привід для відкритої помсти;
- Гамлет перебуває в полоні власних емоцій, які він не спроможний вилити в конкретні дії;
- головний герой не поспішає з помстою, оскільки протягом усієї п'єси його роздирають сумніви стосовно того, ким насправді є Привид — духом померлого батька чи дияволом, який намагається спокусити принца й занапастити його душу.

За статтею сучасної української дослідниці літератури Наталії Торкут «Трагічне крещендо Шекспірової музи»

ГАМЛЕТ – СЛАБКОДУХИЙ І БЕЗВОЛЬНИЙ ЧИ ГЕРОЙ?

Та найголовніше, що вирізняло Шекспіра як ренесансного митця, була постановка проблеми цінності людського життя: в чому земне призначення людини, в чому сенс її життя? У цих запитаннях відроджувалася забута в попередні століття суперечка стародавніх греків про людину. Гамлет говорить про людину не просто мовою гуманістів XVI ст.: людина — це «*окраса Всесвіту*», «*вінець всього суцього*», «*шляхетна розумом*», «*безмежна хистом*», «*дією подібна до янгола, а тямом — до Божества*»; він сам мимоволі мусить розв'язати для себе цю суперечку і дати недвозначну відповідь, що ж таке людина — та ідеальна істота Платона і Арістотеля, прекрасна фізично і морально, чи ця реальна, в оточенні Гамлета, — слабкодуха і безвольна, підступна і зрадлива? [...]

Сам же Гамлет зображений драматургом як людина, що страждає від внутрішнього розладу і приходиться до повного розчарування в житті. А переважна більшість персонажів трагедії — люди душевно слабкі чи підступні й підлі. Чи може щось красномовніше свідчити про скептичний щодо людини погляд самого автора? Та все ж не поспішаймо з висновками!

Гамлет має дещо, що робить його Героєм у високому розумінні слова, навіть зразком для наслідування. Що ж примушувало шекспірівського глядача, затамувавши подих, стежити за кожним кроком нерішучого принца і... співчувати йому!? Чому? Адже «нерішучий» персонаж не може бути героєм величної трагедії, це естетичний нонсенс! Шекспірівський глядач бачив у поведінці Гамлета зовсім не слабкодухість і нерішучість; він нутром угадував у поведінці принца якесь нове ставлення до життя, якісь нові риси людини. Гамлет вражав не просто своєю страшною долею: до трагізму в житті тодішня людина звикла. Гамлет не хотів діяти відповідно до традиційного, усталеного порядку речей, якому тут

же, у цій самій трагедії, так впевнено і пристрасно підкорялися інші месники — Пірр, Фортінбрас, Лаерт. Гамлет не хотів бути сліпим знаряддям звичаю і традиції, віри і авторитету, як це було притаманне попереднім століттям; він прагнув бути господарем своїх вчинків, брати на себе всю повноту відповідальності за них. У цьому вмінні приймати самостійне рішення і нести за нього тягар відповідальності і виявляється внутрішня воля, духовна незалежність ренесансної людини. [...]

Гамлет зображується в трагедії як нова людина. Він — гуманіст, котрий зовсім по-новому розуміє суть людини і цінність людського життя.

Зі статті українського літературознавця Бориса Шалагінова

*«Зітнутись в герці з морем лиха... :
тема помсти в трагедії В. Шекспіра “Гамлет”»*

У ЧОМУ Ж ПОЛЯГАЄ НОВАТОРСТВО ШЕКСПІРОВОЇ ТРАГЕДІЇ?

«Важливо підкреслити принципово новаторський характер Шекспірового «Гамлета», який і своєю проблематикою, і типом героя відкривав далекі перспективи новочасної європейської літератури. **Взявши старовинний сюжет про кровну помсту, Шекспір наповнив його цілком новим змістом, проблематикою, яка стане стрижневою для самосвідомості європейської інтелігенції нового часу, особливо ХІХ–ХХ ст., чим, на нашу думку, теж неабиякою мірою пояснюється феноменальний резонанс трагедії у віках. Епічний сюжет-фабула перетворюється в Шекспіра на сюжет-ситуацію, який уже засновується не на вчинку героя, а сам цей вчинок, убивство узурпатора Клавдія, перенесено в кінець твору й зображено як випадковість, ніяк не виділену в стрімкому потоці подій. Водночас сюжет про данського принца перетворюється на трагедію свідомості мислячої людини, яка осягає істину життя, перед якою дедалі глибше розкривається фальш і нищість світу, що її оточує. У цьому й полягає принципове новаторство Шекспірової трагедії, яка піднімає конфлікти й колізії, що стануть визначальними в літературі пізніших епох».**

Із післямови українського літературознавця Дмитра Наливайка до 5-го тому творів Вільяма Шекспіра

1. Як ви думаєте, чому образ Гамлета викликає різні трактування?
2. А яку відповідь на запитання «Чому вагається Гамлет?» дали б особисто ви? Обґрунтуйте свою думку.
3. Поясніть, у чому полягає новаторство Шекспірового «Гамлета».

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

Спираячись на інформаційний плакат, поданий на наступній сторінці, підготуйте характеристику образу Гамлета й інших персонажів трагедії. Подумайте над наведеними запитаннями, а також проаналізуйте взаємини Гамлета з різними дійовими особами. Які грані його особистості виявляються в спілкуванні з іншими людьми? Чи згодні ви з тим, що Гамлет — ідеальна людина доби Відродження? Обґрунтуйте свою думку. Поміркуйте, чому в схемі запропоновано саме таке групування персонажів? А як дійових осіб п'єси згрупували б ви?

Ідеальна людина Відродження

«Звихнувся час...»

«Данія – тюрма...»

ЧОМУ не
піднімає народ
проти Клавдія?

НАВІЩО
одягає маску
безумства?

людина честі
чи
честолюбець?

нерішучий
і бездіяльний
чи...?

Б
У
Т
И
Ч
И
Н
Е
Б
У
Т
И

ГАМЛЕТ

Офелія

Гертруда
Клавдій
Розенкранц
Гільденстерн
Полоній
Лаерт

Батько

Гораціо

Першими перекладачами, кожен з яких одноосібно здійснив повний україномовний переклад «Гамлета», були **Михайло Старицький** та **Юрій Федькович**. Однак побачити світ цим перекладам судилося значно пізніше, ніж вони були здійснені. Так, перекладацька версія М. Старицького, завершена в 1870-х роках, друком вийшла вже в 1882 році. Оцінити непересічне значення цієї праці можна, володіючи інформацією про тогочасний стан розвитку української мови й культури. По-перше, М. Старицький перекладав у часи, коли діяв зловісний Емський указ 1876 року, який повністю забороняв переклади українською мовою. По-друге, письменник працював за умов майже цілковитої відсутності українсько-англійських словників. Отже, переклад трагедії має історичне значення як одна зі сторінок подвижницької діяльності українських перекладачів, які, незважаючи на численні перешкоди, торували шлях світової літератури до вітчизняного читача.

У різні роки трагедію українською також перекладали **Пантелеймон Куліш**, **Юрій Клен**, **Леонід Гребінка**, **Михайло Рудницький**, **Ігор Костецький**, **Григорій Кочур**, **Юрій Андрухович**.

Вистави за твором йшли і йдуть на різних театральних сценах країни. Серед найцікавіших трактувань великої трагедії — «Гамлет. Сні» **Андрія Жолдака** в Харківському театрі імені Т. Шевченка та «Гамлет» **Станіслава Мойсеєва** в Молодому театрі (м. Київ), а також «Гамлет» **Дмитра Богомазова** в Одеському українському музично-драматичному театрі імені В. Василька.

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІСТЬ

Трагедію «Гамлет» у нашому підручнику не випадково представлено в перекладі **Леоніда ГРЕБІНКИ (1909–1942)**. Адже саме цей переклад був свого часу високо оцінений Максимом Рильським та Іваном Дзюбою.

Хто ж такий Леонід Гребінка? Поет і перекладач, який народився в селі Мар'янівка Пирятинського повіту Полтавської губернії. Його перу належать переклади, крім «Гамлета», «Слова о полку Ігоревім». Доля Леоніда Гребінки — це одна яскрава сторінка у велично-трагічній історії української перекладацької школи. Адже перекладач став жертвою репресій, яких зазнала українська інтелігенція з боку радянської влади у ХХ столітті. У 1941 р. за сфабрикованими звинуваченнями в приналежності до націоналістичної групи і намір здійснити терористичні акти Гребінку було засуджено до розстрілу. Пізніше вирок пом'якшили й найвищу міру покарання замінили десятьма роками позбавлення волі. Однак дожити до кінця цього терміну Гребінці не вдалось — він помер у лікарняній камері. І вже лише напередодні розпаду СРСР Леоніда Гребінку було реабілітовано. Влада знищила талановитого перекладача фізично, але його дух живе в його творіннях. Зокрема й у перекладі «Гамлета», який, хоча і здійснено ще в далекому 1939 році, але, як відзначив Іван Дзюба, «витримує порівняння з найвищим сучасним рівнем перекладацького мистецтва».

Замидлюючись у царину гуманітарних наук

ЯК ПОРІВНЮВАТИ ОРИГІНАЛ І ПЕРЕКЛАД

Як ви вже знаєте, справжнього дослідника /справжню дослідницю зарубіжної літератури надзвичайно цінним матеріалом збагачує наука про переклад — *перекладознавство*. Саме спираючись на її здобутки, ви вже засвоїли, що таке *оригінал* (синоніми — *першотвір*, *першоджерело*) і *переклад*. Щоб дати друге життя оригіналу, перекладачеві/перекладачці необхідно володіти різноманітними знаннями. Насамперед — обома мовами: мовою першоджерела й тією, якою здійснюється переклад. Особливі труднощі чатують на перекладача/перекладачку творів, які віддалені від нас значною часовою відстанню. Так, перекладачі Гомера та Вергілія мають знати давньогрецьку й латину — так звані мертві мови, тобто ті, звучання яких давно завмерло. А перекладач/перекладачка, який береться за переклад сонетів або п'єс В. Шекспіра, має відповідно оволодіти таємницями староанглійської мови. Але цього недостатньо, потрібно знати також умови написання твору, особливості історичного та культурного розвитку народу, якому він належить. Та головне, щоб усі ці знання поєднувалися з творчим хистом, письменницьким талантом.

На відміну від перекладачів офіційно-ділових, наукових та публіцистичних текстів, які прагнуть дослівної точності, автор/авторка художнього перекладу дбає насамперед про збереження гармонії змісту й форми оригіналу. Особливої майстерності потребує відтворення поезії, оскільки перекладач думає ще й про збереження рими, ритму, віршованого розміру першоджерела. Так, під час перекладу сонетів Шекспіра необхідно передати не лише форму саме англійського сонета, а й перехресне римування.

Звісно, у процесі поетичного перекладу неминучими є певні втрати. Однак справжній майстер/справжня майстриня перекладацької справи завжди прагне зберегти найважливіші елементи твору, які відображають його своєрідність.

Тому, порівнюючи переклад з оригіналом, важливо шукати відповідь на три запитання:

ЩО (збережено, втрачено, замінено, додано)?

ЯК це вплинуло на збереження чи зміну змісту і форми твору в цілому?

ЧОМУ перекладач удався до таких змін?

Для зручності аналізу оригіналу й перекладу поетичного твору часто використовують *підрядник* — дослівний переклад, який передає зміст оригіналу й зазвичай не зберігає його форму.

Важливо пам'ятати, що *перекладання* — це творчий процес, який постійно вимагає від тлумача прийняття певних рішень.

❖ Пропонуємо вам порівняти оригінал і переклад монологу Гамлета (див. с. 72–73), який певною мірою є закінченим текстом.

Під час порівняння радимо скористатись пам'яткою «Як порівнювати оригінал і переклад» (див. форзац) і звернути увагу на такі

аспекти розглядуваних текстів: ідейно-тематична сутність монологу; ритміко-інтонаційне звучання оригіналу й перекладу; мовні засоби створення лаконічності; метафоричність мови; відповідність віршового розміру українського перекладу розміру англійського оригіналу.

- ❖ За бажанням прочитайте інші українські переклади монологу в електронному додатку і порівняйте їх з англійським першотвором. А можливо, шекспірівський текст надихнув вас на власний переклад? Чому б не спробувати?

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Переклади творів Шекспіра відіграли важливу роль у збагаченні української мови. Насамперед це виявилось у поповненні словникового запасу українців крилатими висловами. Чимало їх прилетіло в наше мовлення з трагедії «Гамлет». Найвідомішим, безумовно, є гамлетівське *бути чи не бути*, яке символізує найвищу точку вагань особистості щодо якоїсь важливої проблеми. Крім того, в україномовному середовищі вже давно побутує вислів *звихнувся час*, який походить із фрази Гамлета *time is out of joint* з монологу наприкінці першої дії п'єси. Його вживають у значенні «прийшли нові часи з новими цінностями, не зрозумілими для попереднього покоління».

До таємниць мистецтва слова

ПРО РОЗВИТОК ТРАГЕДІЇ НА РУБЕЖІ XVI–XVII століть

Пригадаймо, що трагедією називають драматичний твір, у якому зображено лише гострі життєві конфлікти, що ведуть зазвичай до загибелі персонажа.

Виник цей жанр ще в Давній Греції. Найяскравіше він представлений у творах Есхіла, Софокла, Евріпіда. Другою добою розквіту трагедії став рубіж XVI—XVII століть, ознаменований трагедіями англійця Шекспіра, іспанців Лопе де Веги та Кальдерона. Їх основною темою є зіткнення благородної особистості зі світом зла. На відміну від античних трагедій, де герої повністю підкорені зовнішнім обставинам, персонажі Шекспіра постають творцями своєї долі, яка залежить не від волі всемогутніх богів, а від їхніх дій, думок і почуттів. Конфлікти трагедій цього часу відображали не міфологічне бачення світу, а недосконалість його суспільного устрою. Герої трагедій Шекспіра — це сильні особистості, які знаходять у собі мужність кинути виклик навколишньому світу, боротися проти несправедливості та жорстокості, що панують у ньому. Крім того, душа шекспірівських героїв схильна до глибоких суперечностей, намагаючись роз'язати які, вони відчувають страшенні муки. Для персонажів античних трагедій така внутрішня роздвоєність не характерна.

1. Продовжте речення: «Трагедія — це ...».
2. Чим трагедії Шекспіра відрізняються від античних трагедій?
3. Чи втілено описані вище особливості шекспірівської трагедії в п'єсі «Гамлет»? Аргументуйте відповідь.

Мистецькі перезвони

Майже всі п'єси Шекспіра перекладені основними мовами світу, а їх постановки відбуваються набагато частіше, ніж вистави за творами будь-якого іншого драматурга. Трагедія «Гамлет» не сходить із театральних сцен та кіноекранів. Багато акторів мріяли і мріють зіграти роль данського принца. Близкуче реалізувати цю мрію вдалось американцю **Едвіну Буту**, французенці **Сарі Бернар**, англійцю **Лоуренсу Олів'є**, поляку **Данієлю Ольбрихському**.

Гамлет — одна з улюблених ролей **Кіану Рівза**, якого багато хто запам'ятав за фільмом «Матриця».

Роль данського принца також привабила зірку британського серіалу «Шерлок» **Бенедікта Камбербетча** (його гру в 2015 р. українські глядачі мали можливість побачити на київській, одеській і харківській сценах). У кіно багатьом запам'ятався Гамлет у виконанні **Мела Гібсона** (Велика Британія, 1990, режисер **Франко Дзефіреллі**).

Постер фільму «Гамлет»
(режисер Робін Ло,
США, 2015)

До темниці мистецтва слова

ГАМЛЕТ — ВІЧНИЙ ОБРАЗ

Вивчаючи зарубіжну літературу в попередніх класах, ви вже неодноразово говорили про так звані **вічні образи**, тобто такі літературні образи, які за глибиною художнього втілення виходять за межі конкретних творів і відображеної в них епохи. Пригадайте Прометея, Дон Кіхота, Ромео і Джульетту, які є яскравими прикладами саме вічних образів.

Зазвичай ці образи багатобарвні й багатозначні, що і дає можливість письменникам по-своєму переосмислити їх, відкрити читачу якісь, можливо, ще не розгадані ним грані характеру персонажа. Для багатьох любителів літератури Гамлет — це не просто данський принц, який жив у далекі від нас часи. Його ім'я асоціюється насамперед із притаманною людині здатністю сумніватися й шукати.

Образ Гамлета спостерігаємо в численних творах: німців **Йоганна Вольфганга Гете** (роман «Учнівські роки Вільгельма Мейстера») та **Бертольта Брехта** (вірш «Про п'єсу Шекспіра «Гамлет»»), британця **Тома Стоппарда** (п'єса «Розенкранц і Гільденстерн мертві»), в багатьох інших шедеврах зарубіжної літератури.

Важливе місце образ Гамлета посідає і в українському письменстві. Йому, зокрема, присвячено поезії **Максима Рильського** «Як Гамлет,

придивляюсь я до хмар...», «Принц Данський», Євгена Плужника «Ходить. Все ходить...», Леоніда Первомайського «Гамлет», Бориса Олійника «XX вік і Гамлет», Дмитра Павличка «Як Гамлет, я ходжу поміж гробами...», поему Миколи Бажана «Смерть Гамлета».

1. Продовжте речення: «Вічні образи – це ...».
2. Чому, на ваш погляд, образ Гамлета став вічним? Аргументуйте свою думку.
3. Хто з українських і зарубіжних письменників звертався у своїй творчості до образу Гамлета?

Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи

Шекспір та його персонажі присутні в багатьох галузях нашого життя, вони живуть серед нас у найрізноманітніших, іноді навіть зовсім несподіваних проявах. Так, той/та, хто цікавиться *манґами*, знає про існування зразків цього жанру за мотивами п'єс «Ромео і Джульєтта», «Гамлет».

Обкладинки до манґ, розмальовка і фігурка поета з конструктора «Лего»

Ті ж, які захоплюються ботанікою, садівництвом, безумовно, зацікавляться таким визначним явищем у світовій садово-парковій культурі, як *шекспірівський сад*. Це тематичний сад, у якому вирощують рослини, згадані у творах Шекспіра, а також інколи й ті, що взагалі росли за його доби. Зазвичай біля насаджень є таблички з цитатами з творів Шекспіра. Цікаво, що одну з таких рослин можна побачити і в розарії нашого **Національного ботанічного саду імені М. Гришка**. Це скромна, але напрочуд ніжна троянда сорту Еглантерія, згадана в комедії «Сон літньої ночі».

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

На наш погляд, «Гамлет» — головне творіння Шекспіра. Жодний образ, створений поетами, не бентежить і не хвилює нас такою мірою.

Віктор Гюго, французький письменник

«Гамлет» вважається справедливо найгеніальнішим твором Шекспіра. У фігурі данського королевича можна бачити поетичний візерунок душі самого поета. Не дивно, що, як усі геніальні постаті, так і ся виявляє багато загадкового.

*Іван Франко, український письменник,
літературознавець, перекладач і педагог*

У світовій літературі Шекспір посідає таке ж місце, що й Гамлет у колі художніх образів: це усепроникаючий дух — дух, що не знає меж.

*Гарольд Блум, американський літературний критик
та культуролог*

У «Гамлеті» уперше в літературі зображено людину з глибоким усвідомленням суперечності між ідеалом та навколишнім світом, розумінням невідповідності власних сил поставленій меті, з усією внутрішньою багатогранністю своєї особистості, з дотепністю, далекою від веселої розваги, з жорстокістю і тонкістю почуттів, із постійним відтермінуванням дії та несамовитим терпінням.

Георг Брандес, данський літературознавець

Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи

Надзвичайно цікавою для дослідження є тема «Шекспір і сучасний кіберпростір¹». Адже особистості й творчості видатного британця присвячено чимало інтернет-сторінок, інтернет-сайтів та інтернет-порталів. Одним з найпопулярніших є англомовний сайт *Mr. Shakespeare and the Internet* (<http://shakespeare.palomar.edu>). Тут можна знайти унікальні документи шекспірівської доби, книжки, DVD, інформацію про те, як вивчають Шекспіра в різних країнах світу, комп'ютерні ігри, вікторини, онлайніві конкурси, відеOVERSІЇ шекспірівських п'ес і ще безліч усіляких цікавинок.

У пошуку матеріалів про Шекспіра вам допоможе й **Український шекспірівський портал** (<http://shakespeare.in.ua/uk/>), який містить інформацію, зокрема, за такими напрямками: шекспірівська доба, шекспірознавчі студії (дослідження творчості літературознавцями та перекладачознавцями), театр, Шекспір і Україна, Шекспір і світова література, інтермедіальний простір (життя творів Шекспіра в різних видах мистецтва). Тут ви можете ознайомитися і з умовами конкурсу юних шекспірознавців.

¹ Кіберпрóстір (Cyberspace) — інтерактивне інформаційне середовище, яке функціонує за допомогою комп'ютерних систем.

Підсумовуємо вивчене

1. Усно виправте записи неуважного читача/читачку:
*Шекспір народився 23 квітня 1616 року в Лондоні.
Перу Шекспіра належать 35 п'єс, 152 сонети і 2 поеми.*
2. Підготуйтеся до дискусії «Чи був Шекспір?» Використовуючи матеріали підручника та додаткові джерела, доберіть аргументи до розв'язання шекспірівського питання.
3. Проаналізуйте таблицю «Основні особливості античної і шекспірівської драматургії», подану в електронному додатку до підручника. Зробіть висновки про новаторство Шекспіра в галузі драматургії.
4. Який конфлікт перебуває в центрі трагедії «Гамлет»?
5. Визначте зав'язку, кульмінацію та розв'язку в сюжеті твору.
6. На які групи можна розподілити дійових осіб? Аргументуйте свою відповідь.
7. У чому полягає трагедія Гамлета? Що примусило його надіти маску божевілья?
8. Дайте оцінку світу, який оточує бунтівного принца.
9. Продовжте речення: «Данське королівство — це символ...» Аргументуйте свою думку.
10. Чому монолог «Бути чи не бути» називають вищою точкою роздумів і сумнівів головного героя?
11. Порівняйте сонет 66 і монолог «Бути чи не бути».
12. Чи демонструє автор свою позицію щодо зображуваного в трагедії? Аргументуйте відповідь.
13. Доведіть, що «Гамлет» — філософська трагедія.
14. Підготуйте доповідь на одну з тем. «Система образів трагедії В. Шекспіра «Гамлет»», «Проблематика п'єси», «Провідні мотиви твору».
15. Чим схожі данська легенда про принца Амлета й історія, розказана Шекспіром? Що в них відмінного?
16. Наведіть приклади шекспірівських фраз, які увійшли в українську мову. Розтлумачте їх значення.
17. Напишіть твір-роздум на одну з тем:
  - «Бути чи не бути?» (Проблема вибору в трагедії В. Шекспіра «Гамлет»);
  - «Гамлет — переможець чи переможений?»;
  - «Трагедія «Гамлет» — енциклопедія людських характерів».
 Або есе на одну з таких тем:
  - «Я і Гамлет: діалог кризь століття»;
  - «Мої роздуми над перекладом монологу «Бути чи не бути...»»;
  - «Порівняльний аналіз оригіналу й кількох перекладів монологу Гамлета».
18. Чи дивились ви вистави, художні фільми, створені за прочитаною п'єсою? Порівняйте твір В. Шекспіра з його постановками на сцені та в кіно.
19. За допомогою комп'ютерних засобів змакетуйте афішу до трагедії «Гамлет».
20. Проаналізуйте хмару «Найуживаніші слова в оригіналі трагедії «Гамлет»», подану на попередній сторінці. Яку інформацію про твір вона містить? (Звертайте увагу не лише на іменники, а й на інші частини мови.)
21. Підготуйтеся до конкурсу «Шекспір надихнув мена на...». Поміркуйте, що саме і як ви хотіли б представити на цю тему (власний переклад, вірш, квест, колаж, кроссенс, фотомонтаж, інсценування, скрапбукінг, кардмейкінг, буктрейлер, макет сайту тощо).
22. Уважно роздивіться інформаційний плакат, поданий на наступній сторінці. Спираючись на нього, пригадайте найцікавіші факти з життєпису Шекспіра. Розшифруйте, що означають наведені цифри та символи, а також портрети М. Старицького й жінки з маскою. Придумайте розповідь на тему «Шекспір безмежний» або створіть інформаційний плакат «Мій Шекспір».

ROMEO – Леонардо ді Капріо (1996 р.)

- оптимістичний
- трагічний
- романтичний

37
154
2

Стретфорд-на-Ейвоні

Вільям Шекспір

Михайло Старицький

23 квітня 1564 р.

«Весь світ — театр...»

«TO BE, OR NOT TO BE...»

Кіану Рівз у ролі ГАМЛЕТА (1995 р.)

SHAKESPEARE'S GLOBE

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Які літературні твори, представлені у цьому розділі, вас зацікавили, можливо, схвилювали або змусили про щось замислитися? Поясніть чому.
2. Установіть відповідність між трьома колонками:

Гомер	Англія	«Божественна комедія»
Данте	Греція	«Гамлет»
Шекспір	Італія	«Одіссея»

3. Поясніть, чому Античність називають колыскою європейської культури.
4. Чи можна «Одіссею» назвати твором на всі часи? Аргументуйте свою думку.
5. Чи згодні ви з твердженням Михайла Грушевського про те, що «Гомерові поеми такі ж широкі, як життя». Обґрунтуйте відповідь.
6. Прочитайте висловлювання українського філософа Дмитра Чижевського: «...Ренесанс відродив античний ідеал гармонійної, урівноваженої краси; ренесанс був «відкриттям» та «звільненням» людини; нарешті — ренесанс «відкрив» наново природу. Це, звичайно, дуже важливі духовні надбання, щоб із них почати нове літочислення європейської культури. Під ці три формули можна підвести майже всі здобутки ренесансної культури». Використовуючи «формули» Чижевського, схарактеризуйте добу Відродження в Італії.
7. Укладіть асоціативний куц «Культура італійського Відродження».
8. Прочитайте синквейн, присвячений Данте:

Перший рядок	Данте.
Другий рядок	Величний, правдивий.
Третій рядок	Кохає, бореться, творить.
Четвертий рядок	Духовний батько італійського Відродження.
П'ятий рядок	Гуманіст.

Складіть на його основі зв'язну розповідь про Данте Аліґ'єрі. Запропонуйте свій варіант синквейну про поета.

9. На прикладі прочитаних вами пісень «Божественної комедії» доведіть, що цей твір утверджує гуманістичні ідеї Відродження.
10. Складіть асоціативний куц на одну з тем: «Вільям Шекспір», «Гомер», «Одіссея», «Гамлет».
11. Розкрийте особливості шекспірівської драматургії порівняно з античною.
12. Підготуйте п'ять запитань до класу за трагедією «Гамлет».
13. Прокоментуйте назву розділу та епіграфи до нього. Запропонуйте свій варіант назви цього розділу.
14. У класі проведіть дискусію на тему «Для чого сучасній людині цифрової епохи знати про твори далеких епох?».

Від романтизму – до реалізму

Мистецтво є не зображенням реальної дійсності, а пошуком ідеальної правди.

Жорж Санд, французька письменниця

На відміну від романтиків, які так поклалися на уяву, реалісти йтимуть шляхом спостережень, вивчень і аналізів емпіричних фактів, їхні твори виростатимуть із цих спостережень і аналізів, будучи їхніми художніми узагальненнями.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Розвиток романтизму в Європі та США

В одній миттєвості бачити вічність, у піщині — величезний світ, в одній жменьці — безмежність, у чашечці квітки — небо.

Вільям Блейк, англійський романтик

Ви вже знаєте з 9 класу, що романтизм — це ідейний і художній напрям у культурі кінця XVIII – першої половини XIX століття. Пригадаймо основні особливості, характерні для творів романтизму:

- ❖ заглиблення у внутрішній світ людини;
- ❖ двосвіття (у творах романтиків співіснують світ реальний і світ фантастики);
- ❖ звернення до фольклору (романтики збирали фольклорні твори та використовували їх образи, сюжети й мотиви у власній творчості);
- ❖ інтерес до східної екзотики (події часто відбуваються в східних країнах на тлі незвичної для європейського ока природи);
- ❖ у центрі творів — романтичний герой (сильна особистість, яка гостро реагує на недосконалість світу і протистоїть несправедливим законам, що панують у ньому);
- ❖ використання символіки, романтичної іронії, гротеску, гіперболи, контрасту.

Батьківщиною романтизму не випадково вважають Німеччину, адже саме тут було закладено підвалини романтичної естетики. Далі романтизм поширився в різних країнах Європи, а пізніше і в США.

НАЙЯСКРАВІШІ ПРЕДСТАВНИКИ РОМАНТИЗМУ В ЛІТЕРАТУРІ

Країна	Письменники-романтики
Німеччина	Генріх Гейне, Ернст Теодор Амадей Гофман
Франція	Віктор Гюго, Жорж Санд
Англія	Джордж Гордон Байрон, Персі Біші Шеллі, Вальтер Скотт
Польща	Адам Міцкевич, Юліуш Словацький
США	Едгар Аллан По, Джеймс Фенімор Купер, Герман Мелвілл, Генрі Вордсворт Лонгфелло, Волт Вітмен
Україна	Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Микола Гоголь

Романтизм — це не якесь одноманітне явище, цей художній напрям має надзвичайно широкий спектр вияву. Свідчення тому — існування в його межах різноманітних течій, які часто взаємодіяли між собою:

- ❖ **Ранній романтизм** отримав таку назву, оскільки розвинувся на початку романтичного руху. Для нього характерний універсализм (від *універсальний* — той, який охоплює все або багато чого у якійсь ділянці, галузі життя). Представники цієї течії прагнули охопити у своїх творах буття у всіх його проявах. Найяскравішим із них є німецький письменник Новаліс (псевдонім, справжнє ім'я — Фрідріх фон Гарденберг).
- ❖ **Народно-фольклорний романтизм** — течія, в основі якої збирання фольклорних творів, використання їх сюжетів, образів, мотивів, а також принципів народного мислення у літературній творчості. Серед найяскравіших представників — Микола Гоголь і Адам Міцкевич.
- ❖ **Байронічна течія.** Творам її представників та представниць притаманні риси, характерні для літературної спадщини Байрона: світова скорбота (почуття недоволеності недосконалою дійсністю, безнадії та відчаю), бунтарство тощо (Адам Міцкевич).
- ❖ **Утопічна течія** названа саме так, тому що її представники й представниці проповідували оптимізм, вірили в перемогу так званої «ідеальної правди», яка протистоїть кривді навколишньої дійсності. Цю течію найактивніше розвивали Генріх Гейне та Віктор Гюго.
- ❖ **Гротескно-фантастична течія** (або гофманівська), перша назва якої пов'язана з літературознавчим терміном *гротеск*. Сутність цього поняття ви розглядатимете, вивчаючи повість німецького митця Ернста Теодора Амадея Гофмана — найяскравішого представника названої течії. Для творчості цих письменників характерне химерне, незвичне поєднання, переплетіння фантастичного і реального, смішного і жахливого, високого і потворного.
- ❖ **Історична (вальтер-скоттівська) течія** названа на честь Вальтера Скотта, оскільки її представників цікавила історична тематика, вони працювали в жанрах історичного роману та історичної поеми (Джеймс Фенімор Купер, Оноре де Бальзак та інші).

Поділ на течії є досить умовним, оскільки один і той самий митець міг писати твори, які містять ознаки різних течій (як, наприклад, Адам Міцкевич).

Величезна заслуга романтиків полягає в розвитку різноманітних жанрів. Серед них — історичний роман, драма, фантастична повість, балада, елегія, романс. Особливо поширеним у добу романтизму був жанр романтичної поеми. Згадаймо, наприклад, поему Байрона «Мазепа», яку ви читали в 9 класі.

1. Розкажіть про особливості розвитку романтизму.
2. Як стосуються романтизму слова Вільяма Блейка, взяті епіграфом до цього розділу підручника?
3. Які твори письменників-романтиків ви вже читали?

СПЕЦИФІКА ПЕРЕХОДУ ВІД РОМАНТИЗМУ ДО РЕАЛІЗМУ

Слід відзначити, що романтизм не існував відокремлено від іншого літературного напрямку — реалізму, а тісно взаємодіяв з ним. І якщо хтось уявляє, що можна визначити чітку межу між добою романтизму і добою реалізму, то таке бачення не відповідає дійсності. Адже ці два потужні напрями XIX ст. розвивались як послідовно, так і паралельно. Як таке може бути? Справа в тому, що досить часто у творчості одного письменника мирно уживались і романтизм, і реалізм. Науковцям навіть іноді важко було визначити, до кого саме — романтиків чи реалістів — можна віднести того чи іншого автора. Романтичні і реалістичні тенденції інколи так сильно переплітались у творчості одного автора, що науковцям навіть важко було визначити, до кого саме — романтиків чи реалістів — можна віднести цього письменника. Наприклад, американців В. Вітмена і Г.В. Лонгфелло називають водночас і романтиками, і реалістами. Зокрема, яскраво відчутні романтичні ноти у творах французьких письменників Стендаля й О. де Бальзака, яких традиційно вважають реалістами.

Водночас ми можемо відзначити домінування того чи іншого напрямку в певний період розвитку європейської культури. Так, першу половину XIX ст. називають добою романтизму, тим самим увиразнюючи його володарювання над розумом і душами багатьох людей. А друга половина не випадково названа добою реалізму, який саме в цей час посідає панівне становище в суспільстві. Така зміна епох не мала різкого характеру, а відбувалась поступово. Поряд з інтенсивним розвитком реалізму в літературі 50–60-х років XIX ст. і навіть пізніше продовжували жити певні традиції романтизму.

1. У чому полягає специфіка переходу від романтизму до реалізму?
2. Доповніть речення: «Першу половину XIX ст. називають добою ..., тому що ...».

Каспар Давід Фрідріх.
Етапи життя (1835)

РОМАНТИЗМ У НІМЕЧЧИНІ

Вже світла й чиста перед нами
Відкрилася святиня Краси,—
До неї, як до матері, устами
Ми припадем, щоб рай у ній знайти...

Фрідріх Гельдерлін, німецький поет-романтик

Німецьчину вважають батьківщиною романтизму, адже саме тут наприкінці XVIII століття він почав свій шлях і панував до 40-х років XIX століття. Цей процес відбувався в складний для Німеччини час, коли вона значною мірою відставала у своєму економічному і соціально-культурному розвитку від інших західноєвропейських держав. Це була країна з феодально-абсолютистським ладом, політично розділена на окремі частини, всередині якої не відбувалося жодних прогресивних зрушень. На тлі такого загального занепаду в колах інтелігенції запанувало високе духовне піднесення — кращі її представники прагнули вирвати Німеччину з феодального сну. Надихнувшись ідеями Французької революції, гаслом якої було «Свобода, Рівність і Братерство», вони виступили проти соціального гніту, влади грошей і бездуховності, які

панували в тогочасному суспільстві. Головним їхнім знаряддям у цій боротьбі стала художня література.

❖ Почалось усе з того, що в 1796 р. в університетському містечку Єна зібралася прогресивно налаштована молодь (філософи, письменники, вчені) і заснувала школу (гурток) так званого єнського романтизму. Звідси і виникла назва **першого етапу німецького романтизму** (1795–1805) — **ранній**, або **єнський**. Яскравими його представниками є брати **Август Вільгельм** і **Фрідріх Шлегелі**, **Людвіг Тік**, **Новаліс**. До цього ж періоду відносять і творчість **Фрідріха Гельдерліна**, який не входив до єнського гуртка. Важливою ознакою творчості ранніх романтиків є **універсалізм**. Представники цієї течії прагнули охопити у своїх творах буття в усіх його проявах; з цим пов'язано і те, що їхні твори мали яскраво виражений філософський характер. Єнські романтики проголосили **культ геніальної особистості митця**. Саме в людині мистецтва вони вбачали особистість, наділену даром осягнення сутності світу і здатну на його прогресивне перетворення. Так, Новаліс писав: «Поет осягає природу краще, ніж учений». Саме тому героєм багатьох романтичних творів є художник, музикант або поет. Значну роль єнські романтики відводили **естетичному началу**, адже вони вірили, що краса (і насамперед духовна) може врятувати світ. Не випадково письменники прагнули відійти від зображення конкретної історичної дійсності, а звертали увагу насамперед на **внутрішній світ людини**. І не випадково символом романтичної мрії і романтизму взагалі став прекрасний образ блакитної квітки, створений Новалісом.

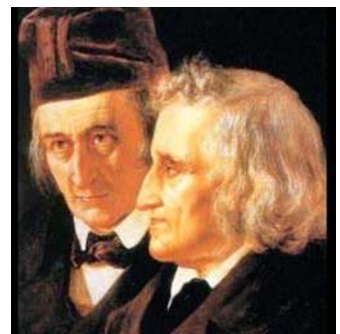
❖ **Другий етап розвитку німецького романтизму** отримав назву **гейдельберзький** (1806–1815). Вона пов'язана з університетом у місті Гейдельберзі, де було створено потужний гурток романтиків, що переслідували дещо інші цілі, ніж єнські. Основними чинниками, які вплинули на розвиток романтизму в цей період, були наполеонівська окупація (армія французького імператора захопила всю Німеччину) і стимульована нею хвиля визвольного руху. Щоб підняти національний дух німецького народу, гейдельберзькі романтики, серед яких були відомі вчені-філологи брати **Якоб** і **Вільгельм Грімм**, звернулись до фольклору. Вони свято вірили в те, що народні твори здатні підживити національну свідомість, підтримати віру німців у невмирущість їхньої культури, у торжество добра. Саме тому в цей час розвивається так званий **фольклорний**

Франц Карл Хамер.
Портрет Фрідріха
Гельдерліна (1792)

Невідомий художник.
Портрет Новаліса
(друга половина XVIII ст.)

Елізабет Еріхау-Бауманн.
Брати Грімм:
Вільгельм (ліворуч) і Якоб
(1855)

романтизм, який ґрунтується на німецьких народних казках, легендах і піснях. Як ви пам'ятаєте, брати Грімм уславились саме тим, що були збирачами і дослідниками фольклорних перлин німецького народу.

❖ **Третій етап — пізній романтизм** (1815–1848). Це період Реставрації в історії всієї Європи, позначений у цілому зростанням промисловості та розширенням торгівлі. Однак Німеччина залишалась переважно аграрною країною, в якій панували кріпацькі відносини. Індустріальний розвиток відбувався досить повільно, тривала політична боротьба за об'єднання німецьких земель, поширювались ідеї демократії (насамперед серед студентства). Усе це не могло не позначитися на розвитку романтизму. Центр романтичного руху переходить до Берліна (саме тому цей етап ще називають **берлінським**). Однак у подальшому місто втрачає свою провідну роль, оскільки романтизм поширюється по всій країні. Поступово в німецькій романтичній літературі відчутнішим стає трагізм. Автори менше звертаються до абстрактних філософських питань, а більше — до проблем реальної дійсності. У художніх творах звучить критика панівного ладу. Так, видатний представник цього періоду **Ернст Теодор Амадей Гофман** спрямовує нищівну сатиру проти карликових німецьких князівств, де кожен монарх вигадує свої закони (повість **«Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер»**). Дисонанси сучасної йому епохи відображено й у творчості вже знайомого вам з 9 класу **Генріха Гейне**, якого вважають найвидатнішою постаттю німецького романтизму. Так, у його **«Книзі пісень»** відчутно звучить тема соціальної нерівності. Невдоволення широких мас тогочасним життям призвело до німецької революції 1848 р., саме цей рік пов'язують із завершенням епохи німецького романтизму. Однак романтичні ноти і надалі звучатимуть уже в літературі німецького реалізму.

1. Як ви думаєте, чому епіграфом до статті взято рядки з поезії Фрідріха Гельдерліна?
2. Розгляньте таблицю «Періодизація літератури німецького романтизму». Поясніть назву і сутність кожного з періодів.

Назва періоду	Хронологічні межі	Найяскравіші представники
Ранній, або енсський	1795–1805	Новалис, Людвіг Тік, Фрідріх Гельдерлін
Гейдельберзький	1806–1815	Брати Якоб і Вільгельм Грімм
Пізній, або берлінський	1815–1848	Ернст Теодор Амадей Гофман, Генріх Гейне

3. Чому під час французької окупації німецькі романтики звернулись до фольклору?
4. Імена яких німецьких романтиків вам уже знайомі? Які написані ними твори ви читали?

«Мистецтво нам надано,
щоб не вмерти від істини...»
(Фрідріх Ніцше)
(Про поетичну групу «Парнас»)

Класична пластика, і контур строгий,
І логіки залізна течія —
Оце твоя, поезіє, дорога.

Микола Зеров

У різні часи існування словесного мистецтва письменники звертали-ся у своїй творчості до важливих соціальних і суспільно-політичних проблем, розповідали про сучасну людину з її надіями і хвилюваннями, розчаруванням і вірою у щасливе майбутнє.

Не стало винятком і ХІХ століття. У своїх творах митці цього періоду швидко відгукувались на актуальні явища дійсності, брали активну участь у літературній боротьбі. Водночас з'явився й інший напрям розвитку літератури, орієнтований на теорію «*мистецтва заради мистецтва*». Ця творча концепція аж ніяк не перетиналася із політичними та суспільними сферами життя суспільства.

Поль Еміль Шабас.
Поети «Парнасу»
(1895)

Ідеї «мистецтва для мистецтва» оформилися у самостійну теорію у середині XIX ст. Власне так зване «мистецтво для мистецтва» розпочало свою історію ще з часів античності. А у середині XIX ст. воно набуло «нового дихання». Так, у Франції її прихильники — поети **Шарль Леконт де Ліль (1818–1894)**, **Теоділь Готьє (1811–1872)**, **Жозе-Марія де Ередія (1842–1905)**, **Теодор де Банвіль (1823–1891)** — об'єдналися у групу «Парнас» і надрукували три збірки «Сучасний Парнас». Назва групи «Парнас» пішла від назви відомої гори у Греції, на якій, за уявленнями давніх греків, жили чудові музи мистецтва і сам бог поезії Аполлон. Сьогодні це слово асоціюється з мистецтвом, є символом поезії.

У Франції в 70-ті роки XIX ст. «парнасцями» почали називати поетів, які оспівували не щось буденне, а тільки справжню красу, природу і кохання.

Важливу роль у теоретичному обґрунтуванні концепції «чистого мистецтва» зіграв французький літератор **Теоділь Готьє**. У передмові до свого роману «*Мадемуазель де Мопен*» (1836) він сформулював основні принципи цієї теорії, суть яких зводилася до того, що мета, заради якої існує мистецтво, — це, власне, саме мистецтво. Тобто умовно кажучи «чисте мистецтво».

Проаналізуємо, який же сенс вкладався у слово «чисте». На думку представників цього напрямку мистецтва, «чисте» — це, насамперед, духовно наповнене, досконале, ідеальне, абсолютно художнє. Пропагуючи естетику та красу, прихильники «чистого мистецтва» прагнули творчої свободи в ім'я утвердження принципів досконалого ідеалу мистецтва, «чистого», тобто незалежного від дріб'язкових потреб і політичних пристрастей. Вони вважали, що потрібно захистити поетичну своєрідність і чистоту ідеалів мистецтва.

Позиції «чистого мистецтва» своє безпосереднє відображення знайшли у поезії, адже це та сфера, де немає місця миттєвому, тимчасовому. **Природа, любов, краса** — от що має оспівувати лірика. Тому поети «чистого мистецтва» зверталися до світу філософських та психологічних проблем, відображали особисті переживання, красу та витонченість навколишньої природи. Як унаочнення такого твердження можна вчитатися у поезію одного із лідерів цієї літературної групи **Жозе-Марія де Ередія** «*Забуття*».

Поль Емілія Шабас.
Портрет Жозе-Марія де Ередія

В руїнах давній храм на гострому шпилі,
Там незворушно сплять у мертвому спокої
Богині з мармуру і бронзові герої,
Що славу їх гучно поховано в землі.

І тільки волопас там сходить на чолі
Важкої череди в години водопою,
І ріг його тоді дзвенить старовиною,

І чорна тінь встає на лазуровім тлі.
Природа-мати там ласкава, многодарна,
І кожної весни проречисто і марно

Ростить новий акант на мarmorі колон,
І тільки людський рід, сліпий і легкодухий,
Не чує хвиль нічних, що жалісно і глухо
Повабливих сирен оплакують крізь сон.

Переклад із французької Миколи Зерова

Художня досконалість творів, прагнення відкривати нові поетичні обрії перетворили творчість «парнасців» на визначне художнє явище. Віддаленість від життєвих проблем, протистояння «вічного» потребам дня, надчутливе художнє сприйняття природи — все це знаходить своє відображення у поезії «чистого мистецтва». Головні теми поезій — **природа, кохання, мистецтво** — розкриваються за допомогою таких особливостей поетики, як *образність і музикальність, відточеність мови творів, нетрадиційність епітетів і порівнянь, домінування натяків і замовчувань*.

«Парнасці» ретельно «шліфували» кожен свій твір, кожен його рядок, як наприклад, у поезії «Крила» Франсуа Арман Сюллі-Прюдома (1839–1907), який став першим у світі лауреатом Нобелівської премії з літератури.

Карикатура на Франсуа Сюллі-Прюдома у паризькому виданні кінця XIX ст.

Великий Боже! В сяйві мрій безмежних
Дитиною я крил собі бажав,
Але твоїх просторів безбережних
Я тим не ображав.
Я потім умирав. Я задихався в сірій
Пустині і тоді думками в небесах
Відпочивав. Чи не пташки в той ірій

Мені показували шлях?
Тепер знемігся я і вже в блакить очима
Не смію, линути з одвагою орла.
Але хто ж виростив у мене за плечима
Два дужих і дзвінких крила?

Переклад із французької Миколи Вороного

Поети цієї групи використовували культурні надбання попередніх епох і особливо захоплювалися романтизмом. Від романтизму вони успадкували його прагнення до екзотики, неприйняття сучасного їм світу, оспівування страждання й самотності. Водночас їх не влаштовував емоційний суб'єктивізм романтиків, які звеличували творчу розкутість митця. Не притаманна їм була і бунтівна сила романтизму. З презирством вони ставились і до моралізаторства деяких творів реалізму, стверджуючи, що висока моральність притаманна лише високому мистецтву.

Відчути і простежити особливості естетичних принципів «парнасців» можна через поезію **Шарля Леконт де Ліля «Вовче закляття»**.

Під сніжним тягарем схилились віти бору.
Морозна височінь. Холодний спокій зір,
Великий жовтий диск горить, а владар гір,
Самотній вовк, сидить і не одводить зору.

Провалля, і ліси, і скелі, й ряд могил
Укриті саваном, і білий сон їм сниться.
Обличчя мертвої землі — немов вічниця,
Скрізь — сніжна далечінь: рівнина й купи брил.

Ось око місяця, сліпе, закрижаніле,
Зловісним золотом над обрієм зблисне,
І вовче серце враз — тугою спалахне,
Тремтіння люте вмить перебіжить по тілу.

Його укохана, що з полум'ям в очах,
Його дітки малі, що пестила і гріла
Мохнатим животом його вовчиця біла, —
Лежать, людиною порізані, в кущах.

Самотній він, і сніг блакитні пасма стеле.
О, спрага з голодом і крик облог щодня;
Ягнятко, що блеїть, і ніжне оленя —
Йому ніщо тепер, коли весь світ пустеля.

Всі зрадили, бо всіх повабили вогні.
І мавка, й лісовик, і відьма, й цап кошлатий, —
Всі там, де торфове палахкотить багаття,
Там, де вода кипить в мідянім казані.

Язик із пащі звис, лизать уже не хоче
Димучу чорну кров, що з теплих ран дзюрчить.
Ось довгу морду вовк підніс та скавучить:
Ненавість у нутрі вогнем пече, клекоче.

Людина, що несла ще предкам смерть і жах,
Що вбила і дітей, і ту, що їх родила
І теплим молоком своїх смочків поїла,
Маячить привидам в його тривожних снах.

От виє він, і знов пашать зіниці жаром,
Наїжується шерсть: закляттям вовчий гнів
Скликає душі всіх загублених вовків,
Що сплять під місяцем, підвладні білим чарам.

Переклад із французької Юрія Клена

«Парнасці» мали неабиякий вплив і на розвиток української літератури. Як зазначає український науковець і перекладач Максим Стріха, «це сталося з легкої руки Миколи Зерова, який ще 1921 року закликав поборювати “старосвітчину» й “дикий смак” рідної поезії “класичною пластикою”, “контурам строгим” і “логіки залізною течією” “парнасців”». Так, наприкінці сонету «Pro domo» Микола Зерова закликає:

Класична пластика, і контур строгий,
І логіки залізна течія —
Оце твоя, поезіє, дорога.
Леконт де Ліль, Жозе Ередія,
Парнаських зір незахідне сузір'я
Зведуть тебе на справжнє верхогір'я.

1. Поясніть, як ви розумієте, що таке «мистецтво для мистецтва».
2. Розкажіть, що вам відомо про літературну групу «Парнас».
3. Поділіться враження, які у вас виникли під час читання поезій «парнасців». Яка із них вам найбільше сподобалася і чому? На прикладі одного із творів представників цієї літературної групи (вміщеного на сторінках підручника чи знайденого самостійно) доведіть, що це поезія «мистецтва для мистецтва».
4. Розкажіть, що вам відомо про вплив поетичної групи «Парнас» на українських літераторів.
5. Використовуючи інформаційний плакат, підготуйте розгорнуту відповідь на тему: «Основні положення теорії “мистецтва заради мистецтва” у літературі».

Ернст Теодор
Амадей Гофман
*Ernst Theodor Amadeus
Hoffmann*
(1776–1822)

Він жив у двох світах — реальнім і уявнім, поетичнім; у світі радників, асесорів¹ і у світі високого фантастичного злету.

Валерій Шевчук, сучасний український письменник

НА РОЗДОРІЖЖІ ДВОХ СВІТІВ

Серед таємничої темряви мерехтить полум'я свічки, у загадковій тиші поскрипує гусяче перо. На папері оживають химерні картини, народжені уявою письменника... Це записує свої твори нестримний фантазер і мрійник **Ернст Теодор Амадей Гофман**. Його книжки — дивовижний калейдоскоп фантастичних образів (добрих і злих духів, фей, чарівників, загадкових тварин, живих речей) і... звичайнісіньких людей, які загрузли в злободенних життєвих проблемах. Гофмана називають великим цінителем прекрасного і великим знавцем буденного.

Народився майбутній німецький письменник **24 січня 1776 року** в родині судового урядовця в Кенігсберзі, тоді містечку Східної Пруссії (нині Калінінград, Росія). Ще в дитячі роки він почав виявляти схильність до музики, живопису, поезії. І хоча, згідно із сімейними традиціями, йому довелося стати юристом, своє справжнє призначення Гофман завжди вбачав у мистецтві. Він багато малював, цікавився літературою, займався театральною діяльністю, однак найбільшим своїм покликанням вважав музику. Музичне мистецтво так сильно захоплювало митця, що він навіть замінив своє третє ім'я (Вільгельм) на Амадей (на честь видатного австрійського композитора Вольфганга Амадея Моцарта). Узагалі ж Гофмана називають універсальною людиною в мистецтві, наголошуючи тим самим на його багатогранній обдарованості. Адже він був відомим компо-

¹ Асесор (лат. *assessor* — засідатель) — засідатель, помічник, певна службова посада.

зитором, талановитим диригентом, музичним критиком, творцем чудових театральних декорацій, майстром портретів і карикатур.

З пристрастю до мистецтв пов'язано й те, що Гофман поділяв світ на «справжніх музикантів» і так званих «хороших людей». Основною темою його творчості стали взаємовідносини мистецтва й життя, а основними образами — художник і філістер¹. Гофман вустами одного зі своїх персонажів проголосив: *«Як вищий суддя, я поділив весь рід людський на дві нерівні частини. Одна складається лише з хороших людей, але поганих або зовсім не музикантів, інша — зі справжніх музикантів...»*. Кого ж митець вважав «хорошими людьми»? Це ті, кому романтики дали іншу назву — *філістери*. Задоволені своїм земним існуванням, вони ведуть споживацький спосіб життя, їх не цікавлять високі духовні цінності, а головна цінність для них — це мати користь з будь-чого. Їм Гофман протиставляє так званих *«справжніх музикантів»* — романтичних мрійників, «ентузіастів», людей, які високо цінують духовну красу особистості. Отже, слово *«музикант»* тут не варто сприймати буквально, адже йдеться не про професію або вид заняття, а насамперед про світогляд людини. Щоправда, слід зауважити, що герої творів Гофмана, яких він відносить до ентузіастів, таки справді зазвичай є митцями: поетами, художниками, акторами та музикантами. Ховаючись від прози буденного життя, «справжні музиканти» знаходять притулок у створеному їхньою фантазією ідеальному світі, де панують спокій, гармонія та свобода. Однак реальність постійно повертає цих мрійників до буднів, і вони немов змушені жити у двох світах — сірому буденному та яскравому фантастичному. *«І чи не найтрагічнішим*

¹ *Філістер* — самовдоволена, обмежена людина з міщанським світоглядом і святецькою поведінкою; міщанин, обиватель.

Ернст Теодор Амадей
Гофман.
Автопортрет-
карикатура

є для Гофмана те, що філістери витісняють ентузіастів із реального життя, відводять їм у ньому жалюгідну роль, залишаючи їм царство фантастичного. До митців філістери ставляться з презирством як до “несерйозних людей”, які “присвятили все своє життя справі, котра служить лише для насолоди й розваги”¹. Гофман переконаний, що музикантами народжуються, а філістерами стають. На його думку, людина має робити вибір — і справа зовсім не в тому, якому роду занять вона присвятить своє життя. Головне полягає в іншому — людина не має присвячувати себе служінню гаманцю і шлунку, вона покликана прагнути до

духовного самовдосконалення.

Звідки ж узявся в думках Гофмана цей поділ на два світи? Ви пам’ятаєте, що двосвіття взагалі характерне для романтичного світогляду. Письменники-романтики завжди прагнули втекти у вигаданий світ, який багато в чому відрізнявся від суворой дійсності. Сам же Гофман усе життя розривався між двома світами. Щоб заробляти гроші, він змушений був займатися справою, яка не була йому до душі, — тягнути ярмо чиновницької праці. І слід відзначити, що Гофману вдалось досягти певних успіхів у юридичній галузі. Крім того, володіючи письменницькою спостережливістю й проникливістю, він по-особливому гостро сприймав всі прикросці тогочасного життя, відчував на собі всю недосконалість суспільного ладу, що панував у Німеччині. Дослідники відзначають, що Гофману довелося творити в найпохмуріший час німецької історії у XIX столітті. Це період, коли Німеччина була феодально-монархічною державою, роздробленою на багато частин, з духовно убогим дворянством, політично боягузливим бюргерством і пригніченим народом, який мовчазно зносив усілякі біди. Душа Гофмана прагнула вирватись із такої непривабливої буденності, вона поринала у країну мрій і казок, де все виглядало зовсім по-іншому — яскраво, радісно і чарівливо.

Гофман звертався у своїй літературній творчості до різних жанрів (писав романи, новели, повісті-казки, есе, лібрето до своїх музичних творів). Одним з найкращих творів сам майстер вважав роман *«Життєва філософія kota Мура»* (1822). Однак не випадково в його письменницьку уяву приходили насамперед казкові історії. Розмірковуючи про творчий шлях німецького генія, наш сучасник Валерій Шевчук зазначив: *«Гофманова ж казка — це те, чого в житті немає, але що має бути, це те, що робить людину людиною, це гігантська й небувала боротьба двох, на жаль, взаємозаперечних світів — прози життя й поезії. Звідси стає зрозуміла й письменницька сатира — його сміх і гнів проти філістерського, самовдоволеного світу володарів життя — буржуа»*.

¹ Наливайко Д. Ернст Теодор Амадей Гофман // Наливайко Д., Шахова К. Зарубіжна література XIX ст. Доба романтизму. — Тернопіль, 2001.

Згадайте знамениту різдвяну повість-казку *«Лускунчик і Мишачий король»* (1816), яка переносить читачів і читачок із дійсності у світ сну головної героїні — Марі. Саме там, у царстві її сновидінь, і відбуваються основні події цього чарівного твору. Водночас, читаючи казки Гофмана, ми замислюємось і над проблемами реального життя. Сам автор дав читачам таку підказку до розуміння своїх творів: *«Я гадаю, що основа небесної драбини, по якій фантазія піднімається у вищі сфери, має бути так закріплена на життєвому ґрунті, щоб кожен міг піднятися драбиною слідом за автором. Тоді, хоч як би високо піднявшись у фантастичне царство, він все ж буде бачити, що це царство пов'язане з життям і є, власне, його чудесною частиною»*.

Серед найвідоміших творів Гофмана й інша повість-казка — *«Золотий горнець»* (1814), героєм якої є студент Анзелъм. Він, як і багато інших персонажів Гофмана, немов живе між двома світами, а читачу випадає стежити за тим, який же із цих світів остаточно завоює героя.

Особливе місце у творчості письменника належить повісті-казці *«Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер»* (нім. «Klein Zaches, genannt Zinnober¹», 1818). Цей твір, як і «Золотий горнець», відносять до каприччо — чарівних літературних казок з вельми складним загадковим сюжетом, який відповідно до принципів саргіссіо (італ. каприз, примха) — інструментального імпровізаційного музичного твору — відзначається неочікуваними поворотами, химерною зміною епізодів і настроїв, загальною фантастичною образністю. Які ж саме несподівані повороти чекають на нас у казці про крихітку Цахеса? Що за химерні зміни там відбуваються? Про це дізнається той, хто прочитає цей напрочуд сучасний і світлий твір, який надихнув Валерія Шевчука на такий відгук: *«Коли читаєш цю казку, то відчуваєш срібне проміння, що огортає душу. Смуток напереміж із трохи ідеалізованим захопленням, лагідний гумор, іронія і поруч — нещадний сміх, безвихідь і щасливий кінець. Усе це, проте, дивно очищає читачеві душу, підносить її і викликає святе бажання стати крашмом»*.

Ілюстрація Марини Пузиренко, харківської художниці, яка за оформлення казки Гофмана «Лускунчик» потрапила до списку кращих ілюстраторів світу

1. Поясніть, чому стаття про Гофмана має таку назву.
2. Розкажіть, хто такі філістери та ентузіасти (музиканти).
3. На підставі чого Гофмана називають універсальною людиною в мистецтві?
4. Як ви розумієте вислів письменника про «небесну драбину»?

¹ Zinnober (нім.) — кіновар або цинобра, мінерал класу простих сульфідів, пурпурового кольору.

До вивчення повісті-казки «КРИХІТКА ЦАХЕС НА ПРИЗВИСЬКО ЦИНОБЕР»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яким уперше перед читачем постає крихітка Цахес? За допомогою яких художніх засобів його зображає автор? Підтвердьте відповідь текстом.
2. Розкажіть, які зміни і через що відбуваються із цим персонажем.
3. Схарактеризуйте князівство, яким править Пафнутій. Дайте оцінку його правлінню.
4. Яке враження справили на вас заходи щодо запровадження освіти, запропоновані міністром Андресом? Як вони характеризують самого міністра, а також князя Пафнутія, який прийняв його пропозиції?
5. Чи можна вже за першим розділом твору зрозуміти, що події відбуваються у двох світах — реальному та фантастичному? Доведіть свою думку.
6. Знайдіть опис Бальтазара (*розділ другий*). Чим він виділявся з-поміж інших студентів? Чи можна стверджувати, що в портреті юнака відчувається авторське ставлення до нього? Аргументуючи відповідь, використовуйте цитати з твору.
7. Чому Бальтазар, на відміну від усіх, не захоплювався лекціями професора Моша Терпіна? А яке враження Мош Терпін справив на вас? Чи хотіли б ви навчатися в такого професора?
8. Розкажіть про першу зустріч Бальтазара та його друга Фабіана із Цинобером. Яке враження на них справив карлик?
9. Як Цинобера сприйняли мешканці Керепеса? Наведіть приклади з тексту.
10. Схарактеризуйте Цинобера (за *розділами 2–5*). Завдяки чому читач пізнає його характер?
11. Хто з персонажів виявився жертвою підступності потворного карлика?
12. Яку роль у творі виконує епізод про стрічку ордена Зелено-плямистого тигра? Чи можна сказати, що ця історія є яскравим зразком гофманівської іронії? Доведіть свою думку.
13. Завдяки чому і Бальтазар з Фабіаном, і читачі переконуються в тому, що Проспер Альпанус — таки не звичайнісінький лікар, а чарівник?
14. Як і за що Проспер Альпанус покарав Фабіана? Чи вважаєте ви його покарання справедливим?
15. Яку роль у розвитку подій казки мала зустріч Проспера Альпануса з панною Рожою-Гожою?
16. Чи погоджуєтесь ви з тим, що медичний висновок про смерть Цинобера є гротескним (*див. статтю про гротеск у рубриці «До таємниць мистецтва слова»*)?
17. Які інші ситуації, описані в казці, ви могли б назвати гротескними? У зображенні яких персонажів автор вдається до гротеску?
18. Розкажіть, у чому полягала таємниця Цинобера і як вдалося його позбавити чар.
19. Поміркуйте, чому саме Бальтазар із самого початку бачив фізичну й духовну потворність Цинобера. Чому саме йому вдалося врятувати князівство від зловісного карлика?

20. Заповніть у зошиті таку таблицю.

ДВОСВІТТЯ КАЗКИ-ПОВІСТІ «КРИХІТКА ЦАХЕС»

Два плани розгортання дії твору	
реальний	фантастичний
Дві групи персонажів	
філістери	ентузіасти

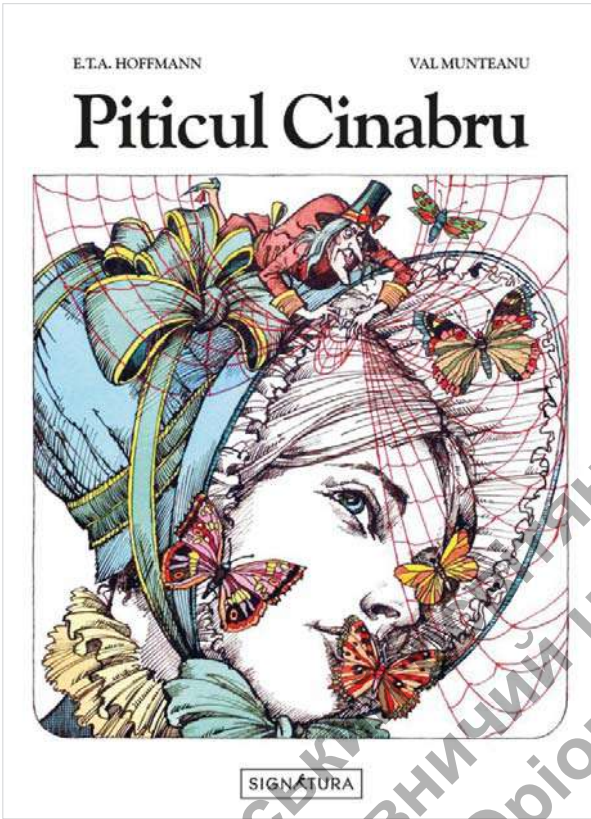
21. Що, на ваш погляд, символізують три вогнисто-червоні волоски на голові Цахеса?
22. Розгляньте схему «Основні персонажі твору». Чому в центрі розміщені фігури Цахеса та Бальтазара? Визначте, яку роль у сюжеті твору відіграв кожен із названих персонажів.

У плакату використана листівка з видом Бамберга часів Гофмана. Малюнок Наталії Андрійченко

23. Зверніть увагу, як завершення казки тлумачать літературознавці (див. уривок зі статті Кіри Шахової в рубриці «У творчій майстерні письменника/письменниці» на с. 109). А як ви сприймаєте фінал історії про крихітку Цахеса?

24. Розгляньте обкладинку румунського видання твору. Як ви думаєте, що саме хотів на ній уобразити художник?

Обкладинка до румунського видання «Крихітки Цахеса...», художник Вал Мунтяну

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Повість-казку «Крихітка Цахес...» ми маємо можливість прочитати українською мовою завдяки **Сидору САКИДОНУ** (1896–1974) — відомому перекладачу, у творчому арсеналі якого переклади з польської, чеської, сербської, німецької, словацької, македонської, болгарської та французької мов. Узагалі ж є відомості, що він досконало володів тринадцятьма мовами. Сидір Сакидон перекладав твори братів Грімм, Карела Чапека, Браніслава Нушича, Йоганна Вольфганга Гете, Альберта Шаміссо, Ромена Роллана та інших авторів. Народився він 26 травня 1896 року в селі Перевали Володимир-Волинського повіту Волинської губернії в хліборобській родині. Проїшов горнило Першої світової війни, згодом вступив до Київського інституту народної освіти, потім учителював. Про його життєвий і творчий шлях відомо дуже мало — видно, далось взнаки те, що письменнику, як і багатьом українським патріотам, нависли образ ворога народу. Однак достеменно відомо, що його вважають визнаним майстром прозового перекладу. Отже, життєвий і творчий шлях Сидора Сакидона — одна з незвіданих ще сторінок української перекладацької школи, яка чекає на копітких дослідників.

До таємниць мистецтва слова

ПРО ГРОТЕСК І СОЦІАЛЬНУ САТИРУ

3 8 класу ви вже знаєте про такі різновиди комічного в літературі, як сатира, гумор, іронія, сарказм. Так, розглядаючи комедію «Міщанин-шляхтич», ми відзначали її сатиричне спрямування проти журденів, які рабськи наслідували аристократію, будь-якими, часто до смішного безглуздими, шляхами прагнули потрапити у вище коло. Пригадаймо, що **сатирою називають різке висміювання недосконалості світу, людських вад**. На відміну від гумору, який асоціюється з доброзичливою усмішкою, жартом, для сатири характерне гнівне засудження того, проти чого (або кого) її застосовують. Сатиру, спрямовану на викриття негативних явищ у житті суспільства, взаєминах людей, називають *соціальною*.

Особливим видом комічного в літературі є *гротеск* (від фр. *grotesque* — «химерний, незвичайний», італ. *grotta* — «грот, підземелля») — це художній засіб, який поєднує у фантастичній формі жахливе і смішне, потворне й високе та розкриває алогізм життєвих явищ.

Виникнення самого поняття пов'язують з археологічними розкопками, проведеними в Римі в XV–XVI ст. Славний італійський художник Рафаель Санти та його учні знайшли в підземних гротах химерні настінні малюнки з поєднанням фантастичних рослинних і тваринних форм. Цей живопис назвали гротеском, надалі ж термін почали використовувати і в літературі.

Для гротеску характерне поєднання в одному предметі або явищі несумісних, різко контрастних якостей (комічного і трагічного, реального й фантастичного, світлого і зловісного). Так, «Гофман гротескно зображає малюка Цахеса на прізвисько Цинобер, наділеного рідкісною потворністю, оскільки той, за його словами, зовні “нагадує редьку”. Проте потворність сама по собі не є достатнім елементом гротеску, бо мусить взаємодіяти з контрастними, протилежними якостями та значеннями. Так, потворність Цинобра поєднується з бурхливим схваленням філістерами його гаданих “талантів” і навіть із закоханістю в нього миловидної Кандіди»¹.

¹ Ш а л а г і н о в Б. Романтичний словник: До історії понять і термінів раннього німецького романтизму. — Київ, 2010.

Отже, від гумору та іронії гротеск відрізняється тим, що смішне й забавне в ньому невіддільне від страшного, зловісного. Це завжди згущення фарб, тяжіння до особливих, часто карикатурних форм. Гротеск широко використовується в сатиричних цілях.

1. Пригадайте, що ви знаєте про такі різновиди комічного, як гумор, іронія, сарказм.
2. Чим сатира відрізняється від гумору?
3. Продовжте речення: «Соціальна сатира — це ...».
4. Поясніть, що таке гротеск.

У творчій майстерні письменника/письменниці

ПРО ПЕРСОНАЖІВ, ПРОБЛЕМАТИКУ І ПОЕТИКУ ПОВІСТІ-КАЗКИ «КРИХІТКА ЦАХЕС»

«...всі персонажі (хіба крім зловісного головного) змальовані прозаїком із сміхом, легкою чи досить в'їдливою іронією, не виключаючи закоханого романтика-поета Бальтазара чи легковажної та веселої його нареченої Кандіди. Та й ті, кому за їх казковою функцією — творити дива, втручатися у земне життя, рятувати чи карати — фея Розабельверде і могутній маг і чарівник Проспер Альпанус, — наділені наблизеними до людських почуттями, поведінкою, вчинками (як античні боги в Івана Котляревського). Вони не всесильні, роблять помилки, конкурують, сваряться або розігрують одне одного, зовсім як звичайні обивателі.

Центральна метафора твору — три золоті волоски, що їх через жалість фея Роза Бельверде подарувала страшненькій потворі, «головастикі» з павучими ніжками Цахесу. Доба переможного молодого капіталізму, в яку жив письменник, зробила для суспільства і для літератури дуже важливою проблему влади грошей, панування золота. Золоті волоски наділили Малюка всемогутністю. Він не тільки став першою особою в князівстві Керепес, впливовішою за самого князя Барзануфа, але й набув хист здаватися не тим, чим він є, а втіленням всіх талантів, красенем і розумником.

Гофман зі своєю інтуїцією зробив із побаченого в сучасному йому житті точні прогнози й на майбутнє. Не випадково Малюк Цахес став одним з великих художніх узагальнень, містким символом, а його ім'я — прозивним. У казці є багато інших гротескних фігур і сатиричних оцінок різних сторін сучасного Гофману суспільства. Це і постать Моша Терпіна — псевдовченого, уособлення безплідної схоластичної науки. І князь країни Керепес Барзануф — продовжувач справи свого попередника Пафнуціуса Великого, який твердою рукою вводив серед підданих просвіту і викорінював забобони, виганяючи з країни фей та чаклунів, тобто фантазію і поезію. Завершення чарівної історії літературознавці тлумачать по-різному. Одні вважають його песимістичним, бо поет Бальтазар — борець проти огидного «імітатора» Цахеса — після ганебної загибелі карли в нічному горщику і свого одруження з красунею Кандідою одержує в подарунок дім, сад і чудову кухню, яка сама варить і де ніщо не підгорає, — тобто ідеальне міщанське існування. А це ж для романтика сумний фінал.

Інші, навпаки, вважають, що автор нагороджує героя після всіх незугарностей і катаклізмів свободою від матеріальних турбот і нормальним щасливим існуванням, як це часто буває в завершеннях фольклорних казок. Можливість розмаїтих багатозначних тлумачень — одна з невичерпних можливостей, що її дарує нам іронічна проза Гофмана, його капріччо».

Зі статті української дослідниці літератури **Кіри Шахової**
«Ернст Теодор Амадей Гофман» // Гофман Е. Т. А. Малюк Цахес.
Твори. — Харків, 2012

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ ГОФМАНА

У повісті-казці «Крихітка Цахес...» відображено специфіку стилю Гофмана. Так, характерною особливістю його творів є **двосвіття**. І тут перед читачем постає реально-побутовий світ з його особливостями та проблемами і романтично-фантастичний, у якому живуть феї і чарівники та відбуваються всілякі дива. **Ці два світи немов взаємопроникають один в один, фантастичне часто переплітається з реальним.** Так, події повісті відбуваються у фантастичному князівстві Керепес, водночас автор дає читачеві яскраві ознаки німецької дійсності. Це і німецькі імена деяких персонажів, і назви страв (лейпцизькі жайворонки, рейнське вино), і згадки про німецьких діячів мистецтва та науки (Фуке, Кранаха Лукаса-старшого та інших). Письменник не випадково уточнює, що сюртук Бальтазара «пошитий майже на давньонімецький зразок», а Кандіда виходить йому назустріч «одягнена в давньонімецький дівочий убір» (тут і далі твір цитується в перекладі **Сидора Сакидона**). Фантастичне постійно немов вторгається в реальний світ (феї і чаклуни п'ють каву, у цілком реального Фабіана раптом коротшають рукава сюртука, а ректор, побачивши свого студента в новому одязі, подарованому магом, пофантастичному швидко змінює свою негативну думку про нього). Отже, читач одночасно перебуває і в тодішній німецькій реальності, й у фантастичній країні. «*Фантастика буденності і буденність найхиמרнішої фантастики*» — так влучно назвала цю особливість гофманівської поетики відома українська літературознавиця **Кіра Шахова**¹.

Як ви пам'ятаєте, Гофман поділяв усіх своїх персонажів на дві нерівні частини, що ми можемо спостерігати і на прикладі «Крихітки Цахеса». Потворному і жорстокому світу Цахеса, який будь-що прагне до необмеженої влади, збагачення та здобуття всіляких нагород, автор протиставляє прекрасний світ мистецтва і любові, втіленням якого є Бальтазар. Цей поділ персонажів — також частина гофманівської концепції двосвіття. Крім того, для творчості Гофмана характерні так звані **герої-двійники**, тобто такі, сутність яких начебто роздвоюється. Таким є і крихітка Цахес. З одного боку, він видає себе за привабливого й всесильного (таким

¹ Шахова К. Ернст Теодор Амадей Гофман // Гофман Е. Т. А. Малюк Цахес. Твори. — Харків, 2012.

і постає в очах мешканців Керепеса, але ж це під дією чар), а з іншого — це маленьке страховисько, нікчемна істота, яка тільки присвоює результати праці інших і без трьох подарованих феєю волосин не являє собою анічогісінько.

Повість «Крихітка Цахес» не випадково називають майстерною сатирою на філістерське суспільство. Адже казка пронизана різким висміюванням порядків, які в ньому панують. Із цією метою Гофман звертається до різноманітних художніх засобів: гротеску, сатиричної фантастики, гіперболи, карикатури, іронії, контрасту. Пригадайте, як карикатурно виглядає образ професора Моша Терпіна, який є представником тих псевдовчених, що перетворюють науку на суто бюрократичну справу: *«Найперше він зажив великої слави тоді, коли йому після багатьох фізичних дослідів пощастило довести, що темрява настає, головним чином, через брак світла»*.

Однак найефективнішим художнім засобом у творах Гофмана є **гротеск**. Особливо яскраво це виражено в повісті-казці «Крихітка Цахес...», яка *«повністю складається з образів-гротесків, гротескних ситуацій і вся єузагальненим гротескним образом німецької дійсності. Гротескне є карликове князівство Керепес, в якому розігрується дія, гротескні князі Пафнутій і Барсануф, їхній двір і бюрократія, гротескна політика Просвіти, яка була запроваджена князівським декретом...»*¹ Пригадаймо, які пропозиції подає князю Пафнутію щойно призначений міністр Андрес щодо запровадження освіти: *«Перш ніж розпочнемо Освіту, себто перше ніж вирубаємо навколишні ліси, зробимо ріку судноплавною, розведемо картоплю, направимо школи, понасаджуємо тополі та акації, навчимо молодь співати на два голоси вранішніх та вечірніх пісень, прокладемо шосе і накажемо прищепити віспу, треба буде вигнати з країни всіх людей небезпечних настроїв, що самі не слухаються розуму та й інших з глузду зводять»*. Усі до смішного безглузді й водночас до страшного жорстокі міркування одразу видають в особистості Андреса яскравого представника філістерів, готових з усього мати зиск.

Казка пройнята глибокою **символікою**, що характерно для всіх творів Гофмана. Наприклад, надзвичайно символічною є навіжена думка міністра про калічення крилатих коней. Вони асоціюються в уяві читача з Пегасом — символом поетичного натхнення. Обрізати крила цим чарівним створінням — це знищити їхню сутність, поставити їх у стайні — означає повністю позбавити сенсу існування. *«Одомашнити й перетворити на корисних тварин»* — звучить як страшний вирок світу фантазії і мрії, який уособлюють ці невинні істоти, але водночас це і вирок сміхотворній дурості таких горе-правителів, як Андрес. Глибоко символічною є остаточна перемога Бальтазара над Цахесом. Як зазначає український літературознавець А. Шамрай, це насамперед символ тієї естетичної необхідності, що визначає неминучі перемоги творчої думки над інертною

¹ Наливайко Д. Е. Т. А. Гофман // Наливайко Д., Шахова К. Зарубіжна література XIX ст. Доба романтизму. — Тернопіль, 2001.

вulgарністю, мертвою автоматичністю філістерського буття. Розмірковуючи над іншими символами твору, пам'ятайте, що «романтичному символу притаманні недомовленість, загадковість і багатозначність»¹.

❖ А чи погоджуєтесь ви з таким трактуванням символіки, що розглядається?

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Літературну спадщину Гофмана високо цінував **Іван Франко**. У листі від 5 квітня 1892 року він писав Михайлові Драгоманову про вплив німецького романтика на власну казкарську творчість: «...перший попхнув мене до цього жанру німець Гофман, котрого казки найбільше підходять іменню до такого роду, як моя "Без праці"». **Микола Бажан** присвятив великому романтику поему «**Гофманова ніч**». Серед найвідоміших перекладачів творів Гофмана — **Сидір Сакидон** та **Євген Попович**. Останнім часом у репертуарах багатьох театрів країни йде п'єса **Ярослава Стельмаха**, написана за мотивами повісті «**Крихітка Цахес**».

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Глибина психологічної обсервації² Гофмана межує з ясновидінням...

*Іван Франко, український письменник,
перекладач, громадський і культурний діяч*

«Крихітка Цахес» має бути прочитаний як танок гротескних, пістрявих маріонеток, як прониклива і зла сатира, як гра між дійсністю і мрією.

Фріц Мартіні, німецький літературознавець

Цахеси народжуються, цахеси живуть і процвітають, ніби говорить Гофман своєю казкою, лише завдяки нікчемності і vulgарності середовища, що їх породило. Це і є запорукою того, що їх панування короткочасне, бо хіба може довго панувати над людьми той, хто є продуктом їхньої омани й помилок? Саме цими міркуваннями й обумовлюється світлий кінець казки: Цинобра може і не бути, якщо тільки будуть змінені суспільні умови, що служать живильним середовищем для цахесів.

Аганій Шамрай, український літературознавець

Вплив Гофмана, його імпульси тією чи іншою мірою проявилися у творчості таких видатних і різних письменників, як Едгар По і Бодлер, Бальзак і Діккенс, Гоголь і Достоевський. Нова хвиля інтересу до Гофмана і його впливу піднялася наприкінці XIX і в першій половині XX сторіччя, теж захопивши, поміж інших, таких видатних і різних письменників, як О. Уайльд і Г. Манн, Ф. Кафка й М. Булгаков.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

¹ Ш а л а г і н о в Б. Романтичний словник: До історії понять і термінів раннього німецького романтизму. — Київ, 2010.

² Обсервація (книжн.) — спостереження, обстеження, вивчення.

Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи

В Інтернеті можна знайти чимало цікавих матеріалів, які свідчать про невмирущий інтерес до особистості і творчості Гофмана. Так, тим, хто хоче краще пізнати світ письменника, в нагоді стане німецький портал **ETA Hoffmann**, який містить багату базу оцифрованих джерел. А на **відеохостингу «YouTube»** розміщено цікаві буктрейлери, присвячені твору «Крихітка Цахес...», зокрема й створені українськими школярами. Надзвичайно цікавим є відеоролик за твором, підготовлений **Адріаною Химинець**, учителькою зарубіжної літератури, української мови та літератури Мукачівської ЗОШ I–III ст. ім. О. Духновича.

Штеффен Фауст.
Крихітка Цахес
на прізвисько Цинобер

- ❖ Перейдіть за QR-кодом або посиланням, перегляньте це відео та складіть за ним запитання до класу. Можливо, повість Гофмана і ці творчі роботи надихнуть і вас на створення буктрейлера або відеоролика, присвяченого творчості Гофмана.

Пісумовуємо вивчене

<https://cutt.ly/q7wg9pR>

1. Як ви розумієте слова сучасного українського письменника Валерія Шевчука, обрані епіграфом до статті про Гофмана?
2. Підготуйте художню розповідь або презентацію на тему «Гофман — великий мрійник, який умів у найбуденнішому побачити фантастичне».
3. Установіть відповідність між іменами персонажів та їхнім описом:

Цахес	«обличчя в нього було спокійне, навіть добродушне, тільки як придивитись до нього пильно, зблизька, то часом здавалося, ніби з нього, мов із скляного футляра, виглядає ще одне маленьке личко»
Бальтазар	«підпершись паличкою, сп'явся навшпиньки і з гордим виглядом сприймав хвалу, що сипалась на нього з усіх боків»
Проспер Альпанус	«він усім своїм серцем і зовнішнім виглядом — ходою, поставою і поважним обличчям — наче справді належить до любих старожитніх часів»

4. Гротеском називають:
  - А** різке висміювання недосконалості світу, людських вад
  - Б** художній засіб, в основі якого — добродушна усмішка, жарт
  - В** художній засіб, який поєднує у фантастичній формі жахливе і смішне, потворне й високе та розкриває алогізм життєвих явищ
  - Г** художній засіб, який полягає в сильному викривленні зображуваного, суттєвому перебільшенні чи применшенні його ознак, поєднанні різних контрастів, несумісних у реальності рис

5. Чи можна твір Гофмана про крихітку Цахеса назвати гротескним? Аргументуйте свою думку.
6. Чи згодні ви з тим, що в повісті-казці «Крихітка Цахес» добре відчутна присутність самого автора? Обґрунтуйте відповідь.
7. Доведіть, що названий твір пронизано романтичною символікою.
8. Складіть план порівняльної характеристики Цахеса та Бальтазара.
9. Визначте основні проблеми, порушені автором у прочитаній повісті.
10. На конкретних прикладах розкрийте основні особливості художнього світу Гофмана.
11. Поясніть, чому повість «Крихітка Цахес» називають майстерною сатирою на філістерське суспільство.
12. Розгляньте уважно розміщені в підручнику й електронному додатку репродукції ілюстрацій до твору. Яка з них вам видається найцікавішою? Чим саме?
13. Чи згодні ви з такими думками Агапія Шамрая та Кіри Шахової?
  - «Цахеси народжуються, цахеси живуть і процвітають лише завдяки нікчемності і вульгарності середовища, що їх породило».
  - «Гофман із своєю інтуїцією зробив із побаченого в сучасному йому житті точні прогнози й на майбутнє».
 Аргументуйте свою відповідь.
14. Видатний фізик Альберт Ейнштейн якось зазначив: «Логіка може привести Вас від пункту А до пункту Б, а уява куди завгодно». Уявіть, що у вас є можливість зустрітися з одним із персонажів твору Гофмана. З ким і про що ви хотіли б поспілкуватися? Чому саме із цим персонажем?
15. Які емоції викликало у вас читання та обмірковування твору Гофмана?
16. Продовжте одне з таких речень: «Особисто для мене цей твір виявився ...»; «Ця повість стимулювала мене замислитися над ...».
17. Напишіть твір-роздум на одну з тем:
  - «Два світи у гофманівській повісті-казці “Крихітка Цахес”»;
  - «Моя зустріч із персонажем твору Гофмана»;
  - «Символіка образу крихітки Цахеса»;
  - «Чому саме Бальтазар рятує світ від цахесів?»;
  - «Його величність Гротеск: між жахом і сміхом».
18. Розгляньте й проаналізуйте підсумковий плакат до теми¹, поданий на попередній сторінці. Поміркуйте, які аспекти життя і творчості Гофмана він увиразнює. Розшифруйте символіку таких зображень: панорама у відкритому вікні, картина, розміщена праворуч від нього, обкладинка книжки, афіша вистави. Кого із зображених персонажів ви віднесли б до філістерів, а кого — до ентузіастів? Які деталі плаката нагадують про універсальність таланту Гофмана? Як стосуються творчості письменника крилатий кінь і метелики²? Чи відображено в плакаті основні особливості художнього світу автора «Крихітки Цахеса...»?
19. Створіть на вибір: дудл, інфографіку, присвячені Гофману, буктрейлер або кроссенс за твором «Крихітка Цахес».

¹ Плакат створено на основі ілюстрації Нікі Гольц.

² *Метелик* — у європейському мистецтві символ душі, безсмертя й відродження, здатності до перетворення, оскільки небесне крилате створіння з'являється на світ з гусені. У германо-скандинавській міфології ельфи, духи повітря, зображались у вигляді гарних маленьких чоловічків із крилами метеликів; у західноєвропейській традиції часто з крилами метеликів зображають і добрих фей.

Розвиток романтизму в США

Загалом можна твердити, що завдання, покладене на них історією, — створення національної літератури — американські романтики виконали.

Кіра Шахова, українська дослідниця літератури

Як ви пам'ятаєте зі всесвітньої історії, у 1776 році було проголошено нову державу — Сполучені Штати Америки, яка утворилась внаслідок боротьби американських колоній Англії за свою незалежність¹. Статус суверенної держави підтвердив і результат війни 1812 року². У національній свідомості американців запанувала віра у високу історичну місію країни, у створення нового суспільного устрою, в основі якого — свобода особистості та рівність усіх громадян. Більшість американців у майбутньому уявляли США ледве не раєм, де кожен завдяки наполегливій праці зможе сповна реалізувати свій потенціал і досягнути великого успіху в житті. Цей ідеал отримав назву «американська мрія» і значною мірою сприяв підняттю патріотичного духу народу. Водночас таке ідеалістичне бачення згодом розбивалось об сувору реальність: у державі, яка позиціонувала себе захисницею свобод, жорстоко переслідували корінне населення та процвітало таке ганебне явище, як рабство. Саме протистояння поборників свободи й апологетів рабства і призвело до Громадянської війни між Північчю та Півднем (1861–1865).

Паралельно з формуванням США відбувається і становлення американської літератури, в якій відбилися усі суперечливі тенденції тогочасної дійсності: з одного боку, романтичні уявлення про країну-рай, з іншого — невдоволення антигуманною дійсністю. Перед американськими романтиками стояло завдання особливої ваги — створити національну літературу, яка відображала б глибоку своєрідність світу, що їх оточував.

Хронологічно межі американського романтизму не збігаються з межами європейського, їх визначають від кінця 10-х років і до початку 60-х років XIX століття або до закінчення Громадянської війни. Як зазначає українська дослідниця літератури К. Шахова, «американський романтизм продовжував і розвивав на новому матеріалі у своєрідних національних умовах традиції європейських майстрів, передусім

¹ Значну роль у формуванні США відіграла Американська революція (1775–1783) — так прийнято називати більш широку подію, ніж відому в європейській та пострадянській історіографії «Війну за незалежність США». Американська революція включає в себе не тільки конфлікт між 13 колоніями та урядом Великобританії, а комплекс культурних, військово-політичних та економічних подій 1775–1783 років.

² Англо-американська війна (1812–1815), відома в англослов'янському світі під назвою війна 1812 року, — це війна між США і Великою Британією, спричинена втручанням останньої в торговельні справи США.

Вальтера Скотта і німецьких романтиків, зокрема Гофмана»¹. Значну роль у становленні філософських засад романтизму США відіграли твори французьких просвітителів та ідеї Французької революції, а також філософія трансценденталізму (про неї дізнаєтесь з матеріалу рубрики «Заглиблючись у царину гуманітарних наук»). На відміну від європейського романтизму, який уславився насамперед поетичними творами (Байрон, Міцкевич, Гейне та інші), американський представлено переважно прозою.

Дослідники виділяють два періоди в розвитку американської літератури.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРИ АМЕРИКАНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

Назва періоду, хронологічні межі	
ранній романтизм (кінець 1810-х — початок 1840-х рр.)	зрілий і пізній романтизм (1840–1860-і рр.)
Основна тематика	
боротьба за незалежність, освоєння континенту, життя індіанців	недосконалість людини і світу, трагізм людського буття, жахиття рабства, людська свідомість у різних її проявах
Загальний настрій творів	
оптимізм, пов'язаний з героїчними часами боротьби за незалежність і вірою в грандіозні перспективи США	критичні настрої стосовно недосконалої дійсності
Найяскравіші представники й основні жанри	
Вашингтон Ірвінг (новела), Джеймс Фенімор Купер (історико-пригодницький, морський роман)	Натаніель Готорн (психологічний роман, новела), Герман Мелвілл (морський роман), Гарієтт Бічер-Стоу (соціальний роман), Генрі Вордсворт Лонгфелло (вірші й поеми), Волт Вітмен (вірші й поеми)
Едгар Аллан По (детективні й науково-фантастичні оповідання)	

Слід відзначити, що ця класифікація є досить умовною. Так, у її межі не вписується творчість такого яскравого романтика, як **Едгар Аллан По**, який хронологічно є близьким і до письменників першого періоду, оскільки писав у 30–40-і роки XIX століття. Однак його твори за своєю світоглядною основою й загальним настроєм відповідають другому періоду. Саме тому багато хто з дослідників відносить його творчість до так званого **перехідного періоду**. У час розквіту американського романтизму розпочав свою письменницьку діяльність великий реформатор поезії **Волт Вітмен**, у чийй творчості поєднано і романтичні, і реалістичні елементи. Реалістичні риси також наявні й у творчості **Генрі Лонгфелло**. На відміну від багатьох представників другого періоду, твори цих обох письменників пронизують оптимістичні ноти.

¹ Шахова К. Американський романтизм // Наливайко Д., Шахова К. Зарубіжна література XIX ст. Доба романтизму. — Тернопіль, 2001.

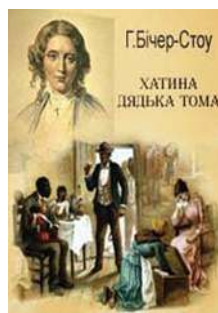
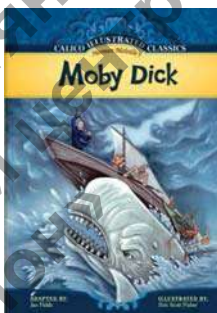

Одним із улюблених авторів сучасних читачів/читачок є **Джеймс Фенімор Купер**, який уславився серією історико-пригодницьких романів про Шкіряну Панчоку («Піонери», «Останній з могокан», «Прерія», «Слідопит», «Звіробій»). Письменник створив образ благородного індіанця, який втілює в собі всі найкращі риси індіанського народу (таким є Чингачгук, Великий Змій).

Отже, романтики — творці національної літератури США. Вони опоетизували красу американської природи. Так, Мелвілла називають співцем морської стихії, а зі сторінок творів Купера в усій своїй величі постають предковічні американські ліси і безкраї прерії, якими подорожують його герої. Та головною заслугою цих письменників є те, що вони розкрили читачам і читачкам багатобарвний світ уявлень і традицій індіанців, увиразнили найважливіші проблеми тогочасного американського суспільства. Слід відзначити, що видатні представники романтизму з глибокою повагою ставились до корінного населення континенту, обстоювали права поневолених народів. Своїми творами вони піднімали патріотичний дух молоді американської нації, сприяли подоланню непорозуміння між різними її представниками. Важливим є і те, що романтизм вивів літературу США на міжнародну арену, зацікавив світ творчістю американських письменників. Закінчення Громадянської війни ознаменовано утвердженням у літературі реалістичного напрямку.

Ньюелл Конверс Вайет.
Ілюстрація до роману
Дж.-Ф. Купера
«Останній з могокан» (1919)

Обкладинки творів американських письменників-романтиків

1. Як ви розумієте, що таке національна література?
2. Чому романтиків називають творцями американської національної літератури?
3. Твори яких американських романтиків ви читали?
4. Проаналізуйте таблицю «Періодизація літератури американського романтизму», подану на попередній сторінці. Поясніть, чому творчість Едгара Аллана По представлено окремою графою, а прізвища Вітмена і Лонгфелло виділено іншим кольором?
5. Спираючись на матеріали рубрики «Заглиблюючись у царину гуманітарних наук», розкрийте сутність трансценденталізму.

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛІЗМ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ОСНОВА ТВОРЧОСТІ АМЕРИКАНСЬКИХ РОМАНТИКІВ

Важливу роль у розвитку американської літератури, і зокрема духовному становленні Волта Вітмена, відіграв **трансценденталізм**.

Трансценденталізм — напрям у філософії, в якому вивчається те, що лежить за межами досвіду, те, що неможливо пізнати, зважаючи на досвід. Буквально трансцендентальний означає «той, що виходить за межі» (від лат. *transcendens*).

У 1836 році ряд американських письменників і філософів об'єдналися у літературно-філософський «Трансцендентальний клуб», засновником якого став **Ральф Волдо Емерсон**¹. Головна ідея клубу — істину людина пізнає трансцендентно, тобто ґрунтуючись не на досвіді, а інтуїтивним шляхом.

Трансценденталісти оптимістично дивились на світ і обстоювали такі положення:

- ❖ у Всесвіті панують закони всезагальної гармонії, тому абсолютною нормою є добро, а зло — лише тимчасове відхилення від такої норми;
- ❖ люди від природи є добрими і прагнуть до істини; шукати істину потрібно серцем, а не логікою;
- ❖ головне завдання кожної людини — моральне самовдосконалення;
- ❖ усі люди, незалежно від їхнього соціального становища, є рівними перед Богом;
- ❖ порятунком від бездуховності є близькість до природи, постійна праця, обмеження своїх матеріальних потреб.

Слід відзначити, що трансценденталісти не лише проголошували означені ідеї, а й намагались усілякими засобами втілювати їх у життя. Так, вони займали активну позицію в боротьбі проти рабства, беручи в ній участь і словом, і конкретними справами. Один із прихильників цієї філософії Генрі Торо, доводячи на практиці необхідність повернення до природи, понад два роки усамітнено прожив у лісі. Цим він прагнув показати, що людина, відмовившись від матеріальних благ і скориставшись благами природними, очищає і розум, і душу.

Трансценденталісти неоднозначно ставились до США. З одного боку, вони наголошували на великому призначенні новоствореної країни, з іншого — критикували буржуазний шлях її розвитку. Їх обурювали ті негативні тенденції, які з'явилися у житті американців: підміна духовних цінностей невгамовною жагою збагачення, нищення природи, корупція, поглиблення соціальної нерівності, взаємовідчуження людей.

¹ *Емерсон Ральф Волдо* (1803–1882) — американський поет і філософ, один із найвизначніших письменників і мислителів США.

Волт Вітмен Walter Whitman

(1819–1892)

Тільки сліпий не побачить, який дорогоцінний подарунок ваші «Листя трави». Мудрістю і талантом вони вищі й оригінальніші за все, що досі народжувала Америка.

Ральф Волдо Емерсон, американський поет і філософ

ЧУЖИЙ СЕРЕД СВОЇХ ЧИ ДЗЕРКАЛО АМЕРИКИ?

Як ви знаєте, далеко не до всіх письменників слава прийшла ще за їхнього життя. Саме до таких, свого часу не визнаних митців, належить і американець **Волт Вітмен**. Сучасники поета вважали його ким завгодно — невігласом, який видає за вірші недолугі поєднання слів, кумедником, чий дивацтва були викликані жагою самореклами, зухвальцем, що представив світові невдалі літературні спроби, претендуючи на визнання. Ким завгодно, але аж ніяк не талановитим митцем і новатором у поезії. Відомо, що Вітменові повертали його першу збірку віршів майже всі, кому він дарував її. А один іменитий поет навіть жбурнув «хуліганську» книжку у вогонь. І лише відомий американський філософ і поет Ральф Волдо Емерсон чи не першим розгледів у творінні свого співвітчизника справжній шедевр. Це була нині славнозвісна збірка «Листя трави».

Народився Волт Вітмен **31 травня 1819 року** в родині фермера на острові Лонг-Айленд¹, неподалік Брукліна. У сім'ї Вітменів росло дев'ятеро дітей, і хоча батько майбутнього письменника наполегливо працював, прогледувати таку велику родину було важко. Тому вже на дванадцятому році життя Волту, який був старшим сином, довелось кинути навчання в школі й іти на заробітки. Трудову діяльність він розпочав посильним у юридичній конторі, потім працював у друкарні, з 18 років — учителем, а надалі захопився журналістикою та літературною творчістю.

Писати вірші Вітмен почав у добу, коли в США чекали на появу письменника, який зміг би виразити патріотичний дух молодої американської нації, сповненої творчої енергії та налаштованої на побудову

¹ Старовинна індіанська назва цього острова — *Поменок*. Тому Вітмена часто називають «сивим поетом з Поменок».

демократичної країни, де найвищою цінністю буде свобода особистості. Таким співцем патріотичного ентузіазму та національної гордості став Волт Вітмен. «Усе життя, — писав він на схилі літ, — я несвідомо прагнув виразити опосередковано чи прямо кипіння, стрімкий ріст, напруженість життя Сполучених Штатів, — переважні тенденції і події Дев'ятнадцятого століття, — у цілому дух мінливого світу, мого часу; бо до цього духу я був причетний, ці події викликали в мені жвавий інтерес: вони завершували собою величезну епоху... розчищаючи шлях новій, ще величнішій».

У 1855 році побачила світ його поетична збірка «Листя трави» («*Leaves of Grass*»), головним героєм якої є вселюдина — узагальнений образ, символ Людського в його найвищому розвитку. Водночас збірка стала символом американської мрії про справжню демократію, її твори є глибоко національними, у них яскраво відображено дух Америки, риси молоді американської нації. Книжку, яка містить вірші й поеми, Вітмен усе життя перевидавав, доповнюючи новими творами та вдосконалюючи. Символічно, що сам поет порівнював свою збірку то із собором, що пробивається до неба крізь риштування, то з деревом, яке нарощує кільця стовбура.

Під час Громадянської війни між Півднем і Північчю Вітмен приєднався до поборників свободи і працював санітаром у госпіталі. Війні він присвятив чимало творів, які спочатку вийшли окремою книжкою під назвою «Бий, барабане!» («*Drum-Taps*»), а згодом усі вони ввійшли як окремий цикл у чергове видання «Листя трави». Страшним потрясінням для Вітмена стало вбивство Авраама Лінкольна, шістнадцятого президента США, який став національним героєм і символом демократії¹. На його смерть поет відгукнувся чотирма віршами, одним з яких є

«О капітане!» («*O Captain! My Captain!*»). Це чи не єдиний у всій спадщині Вітмена римований вірш. Він став найулюбленішим для багатьох американців, про що, зокрема, свідчать численні аудіозаписи твору й коментарі, розміщені на YouTube та інших Інтернет-ресурсах.

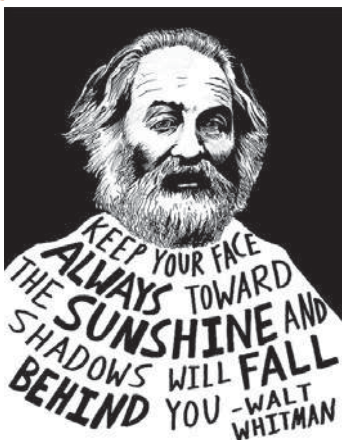

Мірт Кунстлер. Виступ Авраама Лінкольна в Геттісберзі²

Вітмен увійшов в історію літератури як поет-новатор, провідною темою творчості якого є краса життя й велич

¹ Авраама Лінкольна вбили через 5 днів після капітуляції армії рабовласників. Його вбивство як страшну трагедію сприйняли всі поборники свободи.

² Цей виступ увійшов в історію США як визначна історична подія. Лінкольтн виступав під час Громадянської війни 19 листопада 1863 року на церемонії закладення Національного кладовища Солдатів. Американці були шоковані наслідками битви під Геттісбергом, яка принесла 51 тисячу жертв. Патріотична промова складалася всього з 272 слів і була проголошена за дві хвилини, однак справила величезний вплив на аудиторію. Президент надихнув усіх присутніх на подальшу боротьбу за Свободу і Демократію.

Райан Шеффілд.
Графічний портрет
Волта Вітмена

Марк Саммерс.
Волт Вітмен

людини, як особистість, яка посилає життєдайну енергію всьому людству й кожному читачеві, у тому числі й вам. Поет захоплювався масштабами економічного зростання країни та плодами технічної цивілізації, однак водночас добре усвідомлював, що, будуючи щасливе життя, аж ніяк не можна задовольнитись лише матеріальними благами. Так, увиразнюючи роль художньої літератури у формуванні особистості, він зазначав: *«Можуть заперечити, що загальне й звичайне економічне процвітання, добробут населення і забезпечення його матеріальним комфортом, — це найголовніше, і цього досить. Можуть вказати, що наша республіка, перетворюючи дику місцевість на родючі ферми, прокладаючи залізниці, будуючи кораблі й машини, уже тим самим вивершує найвеличніші твори мистецтва, поеми тощо, і можуть спитати: хіба насправді це не корисніше для Америки, ніж висловлювання найбільших рапсодів, художників або літераторів? Я теж з гордістю і радістю вітаю ці досягнення, і все-таки відповідаю, що душа людини ніколи цим — і взагалі нічим подібним — не вдовольниться...»*. Ця думка великого американського барда є надзвичайно актуальною і для сучасних українців та українок, які, продовжуючи боротьбу за Незалежність, будують молоду державу.

Величезною новацією Вітмена було те, що своїми віршами він фактично розбивав складені віками уявлення про поезію, руйнував давно усталені традиції її створення. Його творчість не вкладається в рамки якогось одного напрямку, в ній поєднано риси романтизму та реалізму. Нині його збірку, не прийнятую сучасниками, називають *революційною*. Чому? Про це ви дізнаєтесь, мандруючи сторінками нашого підручника.

1. Чому про Вітмена пишуть, що він був чужим в Америці?
2. Які асоціації викликає у вас вислів *листя трави*? Як ви думаєте, що він може символізувати?
3. Продовжте речення: *«Книга "Листя трави" — це ...»*.
4. Якщо ви вивчаєте англійську мову, перекладіть вислів Вітмена, розміщений на портреті письменника авторства нашого сучасника Райана Шеффілда. Як ви його розумієте?
5. Зверніть увагу на портрет Вітмена роботи ще одного сучасного американського художника — Марка Саммерса. Що, на ваш погляд, хотів увиразнити цей художник в особистості поета?

Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи

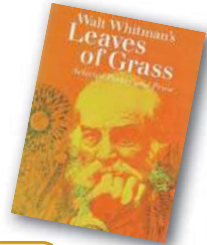
Як же Волт Вітмен, який через сімейні обставини провчився лише кілька років у початковій школі, зміг вирости до поета-новатора? Звісно, світовий шедевр не може народитись на безплідному ґрунті. Річ у тім, що освіту Волт здобував самотужки протягом усього життя. Ще не заявивши про себе як про письменника, Вітмен намагався жадібно всотувати найрізноманітніші знання про світ. Він цікавився давніми цивілізаціями й міфами, багато читав з історії, етнографії. Майбутній поет захоплювався і геологією, і математикою, й анатомією, і новітніми теоріями розвитку землі, особливо ж любив астрономію (не випадково слово *космос* стало ключовим для його творчості). І зовсім не випадково в його «Пісні про себе» знаходимо справжній гімн різним наукам (23-я частина поеми):

Ура позитивним наукам! Хай живе точний досвід!
Принесіть очитку¹ разом із кедром і гілками бузку,
Це — лексикограф, це — хімік, а цей склав граматику
єгипетських давніх письмен,
Ці — моряки, що провели корабель через небезпечні
й незнані моря,

Цей — геолог, той — працює скальпелем, а той — математик.
Вам, благородні, завжди шана найперща!
Ваші факти корисні, та оселя моя не в них,
Вони — тільки сходинок, що ведуть мене до оселі моєї.

Переклад з англійської Леся Герасимчука

До вивчення уривків зі збірки «ЛИСТЯ ТРАВИ»

У творчій майстерні письменника/письменниці

ПРО ЗБІРКУ «ЛИСТЯ ТРАВИ»

Цікаво, що головну книгу свого життя, яка побачила світ 1855 року в Нью-Йорку, Вітмен виготовив самотужки у друкарні, де він тоді працював. Поет видав її невеликим накладом за власний кошт, йому навіть довелося продати будинок, аби розрахуватися за витрати. Ця книжка складалась із передмови і 12 поем — без назв, без рим і звичного поділу на строфи. Протягом життя американський бард дев'ять разів перевидавав «Листя трави», доповнюючи збірку новими текстами та змінюючи композицію. Останній варіант містив понад 400 творів.

¹ Очіток — трав'яниста рослина, друга назва — заяча капуста.

Що ж саме являла собою ця книжка? У ній «відлунюють ідеї та події епохи аболіціонізму (боротьби проти рабства), Громадянської війни між Північчю і Півднем. Вітмен славив красу та велич людини і природи, оспівав людей праці, виступив на захист знедолених і пригноблених. Вплив утопічних ідей і романтичних традицій поєднався у його творчості з реалістичною силою зображення життя й почуттів простого американця. Захоплення безмежними просторами і можливостями Америки тісно переплелось у поезії Вітмена з критикою і протестом проти насильства та расизму»¹.

Всесвіт, який постає зі сторінок збірки, являє собою не хаотичне утворення, а *космос* у значенні, близькому до розуміння цього поняття греками: *природний світ як впорядковане гармонійне ціле*. Здавалося б, звичайні речі та події, пов'язані з будівництвом нової країни, стали предметом захоплення Вітмена. Невипадково багато його творів тяжіють до пісенної форми й мають у назві слово «*пісня*» («*Пісня про сокиру*», «*Пісня радості*», «*Пісня битого шляху*» та інші). У них звучать голоси різних людей, які немов зливаються в один-єдиний багатоголосий спів усієї Америки:

Чую — співає Америка, різні пісні я чую,
Співають робітники, кожен співає свою гучну і радісну пісню,
Тесля співає, вимірюючи дошку чи брус,
Каменяр співає, готуючись до роботи чи закінчуючи роботу...

.....
Кожен співає своє, те, що йому або їй тільки належиться,
Вдень — що належиться дневі, а надвечір міцні,
здружені хлопці гуртом
Співають на повен голос гучних, мелодійних пісень.

Переклад з англійської Леся Герасимчука

Центральне місце у збірці займає поема «*Пісня про себе*» («*Song of Myself*»), у якій з найбільшою повнотою розкривається сутність вітменівського ліричного героя, його світогляд і найяскравіше виражається поетове бачення свого головного завдання — якомога повніше виразити себе. У центрі поеми, як і в багатьох інших творах збірки, — сам Волт Вітмен як конкретна людина, яка розповідає про себе:

Себе я прославляю, себе я оспівую,
І те, що приймаю я, приймете й ви,
Бо кожен атом, котрий належить мені,
так само належить вам.

Переклад з англійської Леся Герасимчука

Водночас, розповідаючи про свої інтереси й переживання, він позиціонує себе співцем не лише окремої особистості, а й багатьох людей, думки та почуття яких представляє. Так, поет стверджує:

Я — зі старих і молодих, настільки з дурних, як і з мудрих складений,
Байдужий до інших, завжди уважний до інших,

¹ Михальська Н. Вітмен Волт // Зарубіжні письменники. — Тернопіль, 2006.

Материнство в мені та батьківство, дитина я і дорослий,
Я з грубого матеріалу і з матеріалу тонкого,
Один із народу, що складається з багатьох народів¹, у мені —
з них найменший, так само, як і найбільший,
І південець я, і північанин...

Переклад з англійської *Леся Герасимчука*

Зі сторінок «Листя трави» постає вся багатоліка Америка з її преріями, лісами й ріками, з людьми, які представляють найрізноманітніші регіони, професії, вікові категорії, соціальні стани, раси та національні культури. Вітмен мріяв, щоб кожному, незалежно від раси, етнічної належності й соціального становища, жилося затишно в цій новонародженій державі. І щоб кожен відчував себе господарем у власній країні. Невипадково одним із центральних образів поезії Вітмена є **Демократія**:

Я називаю пароль одвічний, я знак даю: Демократія,
Клянусь, я не прийму нічого, що порівну всім не припало б!

Переклад з англійської *Леся Герасимчука*

Поняття демократії Вітмен пов'язує з мрією про ідеальний суспільний устрій, у якому немає місця класовій нерівності, експлуатації та бідності.

- ❖ Чому ж автор назвав свою збірку саме так — «Листя трави»? Із чим він пов'язує траву як художній образ? Можливо, у вас уже є якісь припущення? Тоді поділіться своєю гіпотезою з однокласниками/однокласницями. А перевірити її ви зможете, прочитавши твори Вітмена й подальші матеріали підручника.

З ПОЕМИ «ПІСНЯ ПРО СЕБЕ»

6.

Спитала дитина: «Що таке трава?» — і повні пригорщі мені простягла.
Що відповісти дитині? Не більше за неї я знаю, що таке трава,
Може, це вдачі моєї прапор, із зеленої — барви надії — тканини зітканий.
А може, це хустинка від Бога,
Запашна, умисно нам зронена у подарунок, на згадку,
Десь у куточку й вензель власника, — щоб помітили ми, звернули увагу,
запитали — чия?

А може, трава — така ж дитина, зрощене зелене немовля.
А може, це ієрогліф такий самий,
Що означає: «Росту, де багато землі й де мало,
Між чорними та білими людьми;
Хай то буде канадець, вірджинець, конгресмен чи афроамериканець, —
всім даю я одне і однаково всіх приймаю».
А тепер вона ніби схожа на гарне, непідстрижене волосся могил.
Я буду ніжний з тобою, траво вруниста,
Може, ти ростеш із грудей юнаків,
Може, я полюбив би їх, якби знав раніше,
Може, ти проросла зі старих чи з немовляти, що недовго
було біля материнського лона,
Може, ти і є материнське лоно.

¹ Мається на увазі американський народ, який утворено з представників різних народів.

Надто темна трава ця, щоб рости з сивини старих матерів,
Вона темніша за безбарвні бороди стариків,
Затемна, щоб рости з блідо-рожевих піднебінь.
О, я чую нарешті мову стількох язичків,
І відчуваю, що не дарма вони проросли з піднебінь.
Шкода, що не можу я тлумачити натяки на юнаків і юнок умерлих,
І натяки на дідусів і бабусь, і немовлят, що недовго були
біля материнського лона.
Що ж, по-вашому, сталося з юнаками й старими?
Що, по-вашому, сталося з жінками й дітьми?
Вони живі й десь їм незле ведеться,
Найменший пагінчик свідчить, що смерті нема насправді,
Бо, якщо вона й з'являлась, то вела за собою життя, — смерть не чигає
в кінці шляху, щоб життя зупинити,
Смерть-бо гине при появі життя.
Усе рине вперед і вшир, ніщо не щезає,
І смерть — це не те, що гадають, — це краще.

Переклад з англійської Леся Герасимчука

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас цей уривок з «Пісні про себе»? Чи видалось вам щось дивним, незвичним, незрозумілим або несподіваним?
2. Якими думками й настроями пронизано цей твір?
3. Використовуючи знання з історії США, проаналізуйте, як розкривається символіка образу трави в кожному з пояснень ліричного героя.
4. Якими художніми засобами користується автор, щоб наголосити на важливості образу трави?
5. Чому образ трави асоціюється саме з американським народом?
6. Спробуйте встановити зв'язок між образом трави й філософією трансценденталізму, яку сповідував Вітмен.
7. Своєю поезією автор немов запрошує нас погратися в пошуки філософських значень слова *трава*. А як би ви відповіли на запитання «Що таке трава?». Пофантазуйте на цю тему.
8. Якщо ви вивчаєте англійську мову, прочитайте твір в оригіналі (див. електронний додаток) і порівняйте його з перекладом. (Скористайтеся пам'яткою «Як порівнювати оригінал і переклад», розміщеною на форзаці). Чи вдалось перекладачеві зберегти символіку, закладену в оригіналі? Обґрунтуйте свою думку.
9. Доведіть, що цей уривок написано верлібром (див. матеріали рубрики «До таємниць мистецтва слова», подані на с. 133–134).
10. Підготуйте виразне читання оригіналу або перекладу шостої частини «Поєми про себе».

Замислюючись у царину гуманітарних наук

«ЩО ТАКЕ ТРАВА?», або ЗАГАДКОВИЙ ОБРАЗ ТРАВИ

У світовій літературі трапляється чимало національно забарвлених флористичних образів: *сакура, бамбук, хризантема* — у японців, *калина, верба, мак* — в українців тощо. Цікаво, що найпоширенішими є образи дерев і квітів. Чому ж у поезії Вітмена з'являється образ трави і що саме він може символізувати?

Аналізуючи пояснення ліричного героя, важливо звернути увагу на різноманітні значення образу трави, які перегукуються з фактами американської історії. То що ж таке трава?

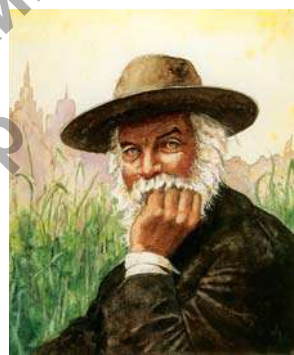
Можливо, Вітмен підказує нам, що **трава** — це:

- ☞ **символ оптимізму, надії** («вдачі моєї прапор, із зеленої — барви надії — зітканий» (тут і далі переклад Леся Герасимчука) — саме з такими почуттями їхали до Америки переселенці;
- ☞ **символ подарованої Богом нової батьківщини** («хустинка від Бога, запашна, умисно нам зронена у подарунок...») — для багатьох переселенців Америка стала другою батьківщиною;
- ☞ **символ молодості, зародження життя** («дитина, зрощене зелене немовля») — американський народ є порівняно новим культурним утворенням;

- ❖ **символ демократичної рівності людей незалежно від національної та расової належності, соціального становища** («ієрогліф такий самий, що означає: “Росту, де багато землі й де мало, між чорними та білими людьми; хай то буде канадець, вірджинець, конгресмен чи афроамериканець, — всім даю я одне і однаково всіх приймаю”») — американське суспільство з початку свого існування будувалося за принципами мультикультуралізму та демократії;
  - ❖ **символ невмирущості життя** («Найменший пагінчик свідчить, що смерті нема насправді, бо, якщо вона й з’являлась, то вела за собою життя, — смерть не чигає в кінці шляху, щоб життя зупинити, Смерть-бо гине при появі життя»).
- ❖ А як думаєте ви? Чи погоджуєтесь із таким тлумаченням символіки образу трави? Обґрунтуйте свою думку.

Отже, проаналізувавши багатогранні прояви символіки образу трави, можна помітити, що всі вони об’єднані **одним загальним символом** — **образом молодого американського народу**, у лавах якого й зображає себе Вітмен. Саме трава, у якої немає ані розлогого коріння, ані пишної крони, але є листя, асоціюється зі швидкими темпами освоєння континенту переселенцями. Саме листочки трави, які пробивають землю кожної весни, є символом незмінного круговороту життя та вічного оновлення.

Цікаво, що існують **різні версії пояснення назви збірки**. Як зазначає український перекладач творів Вітмена Лесь Герасимчук, окремі вигадливі біографи й тлумачі поета пов’язують назву книжки «*Leaves of Grass*» із роками, коли Вітмен працював друкарем-складальником¹. Вони вважають, що *leaves* — то аркуші, а *grass* — професійною говіркою друкарів означало *учень складальника*. Одна з версій дає і таке тлумачення: «*Leaves of Grass*» — це гра слів, де слово «*leaves*» означає «сторінки» віршів Вітмена, а «*grass*» — образно позначає його спостереження над життям. Отже, виходить: *сторінки спостережень над життям*. Мабуть, сам Вітмен не випадково закрив у назву свого творіння несподіваність і багатозначність — напевно, він хотів, щоб читач, розгадуючи її, віднаходив усе нові й нові смисли. Адже поет, запрошуючи кожного, хто розгорне його книжку, до співтворчості, зазначав: «*Читач має брати на себе частину роботи — тією ж мірою, як я виконую свою. У книжці “Листя трави” я прагну не так утвердити чи розвинути ту чи іншу тему, як ввести тебе, читачу, в атмосферу цієї теми, цієї думки, щоб звідси ти уже сам рушив у свій політ*». Отже, вирушаймо далі в політ, у який запрошує Волт Вітмен!

Джен Беттон.
Волт Вітмен:
Листя трави

¹ Герасимчук Лесь. «З боротьби я книжку свою зробив...» // Портал «Український центр».

**O CAPTAIN!
MY CAPTAIN!**

O Captain! my Captain! our fearful trip is done,
The ship has weather'd every rack, the prize we sought is won,
The port is near, the bells I hear, the people all exulting,
While follow eyes the steady keel, the vessel grim and daring;
But O heart! heart! heart!
O the bleeding drops of red,
Where on the deck my Captain lies,
Fallen cold and dead.

O Captain! my Captain! rise up and hear the bells;
Rise up—for you the flag is flung—for you the bugle trills,
For you bouquets and ribbon'd wreaths—for you the shores a-crowding,
For you they call, the swaying mass, their eager faces turning;
Here Captain! dear father!
This arm beneath your head!
It is some dream that on the deck,
You've fallen cold and dead.

My Captain does not answer, his lips are pale and still,
My father does not feel my arm, he has no pulse nor will,
The ship is anchor'd safe and sound, its voyage closed and done,
From fearful trip the victor ship comes in with object won;
Exult O shores, and ring O bells!
But I with mournful tread,
Walk the deck my Captain lies,
Fallen cold and dead.

O КАПІТАНЕ!

О капітане! Батьку! Страшна скінчилась путь!
Всі бурі витримав наш корабель, сміливців лаври ждуть.
Вже близько причал, і радо кричать нам люди, і дзвони дзвонять,
І дивляться всі на могутній киль, на бриг одважний і грізний.

Але... О серце! Серце! Серце!
О кров червона! Кров!
Де батько впав на палубі,
Упав і захолов!

О капітане! Батьку! Встань і кругом подивись!
Для тебе дзвони й горни звучать, для тебе стяги звились,
Для тебе квіти, й вінки в стрічках, і натовп на узбережжі,
Тебе, колишучись, кличе він, тебе побачить жадає!

О, зляж мені на руку!
Який це сон зборов
Тебе, о батьку мій, що враз
Ти впав і захолов?

Мій капітан безмовний, уста німі, похололі,
Не чує він моєї руки, лежить без пульсу, без волі.
В порту безпечно стоїть корабель після тяжкої дороги.
Скінчив наш бриг шалений біг, добився перемоги!

Дзвоніть, радійте, береги!
А я в жалобі знов
Піду туди, де батько мій
Упав і захолов.

Переклад з англійської Василя Мисика

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас цей вірш? Яким настроєм його пронизано?
2. Пригадайте факти з історії Громадянської війни в США і, спираючись на них, розшифруйте значення таких художніх символів: *корабель, капітан, бурі, тяжка дорога, люди на березу*.
3. Визначте ідею вірша.
4. Простежте, за допомогою яких риторичних прийомів поет передає трагізм ситуації.
5. Прослухайте мелодекламацію оригіналу вірша і/або його перекладу за таким посиланням: <https://cutt.ly/V3EBgC6>. Проаналізуйте виконавську майстерність читця. Чи вдалось йому передати настрої оригіналу? Чи відповідає цьому завданню музичне оформлення читання? Якщо бажаєте, порівняйте обидва виконання.
6. Поміркуйте, про який приз ідеться в оригіналі, й чому перекладач саме так відтворює цей уривок. Прочитайте в електронному додатку інші переклади вірша. Який із них видається вам ближчим до першоджерела? Обґрунтуйте свою думку.
7. Підготуйте виразне читання оригіналу або перекладу вірша.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Збірка Волта Вітмена справила величезний вплив на розвиток української літератури. Одним із перших вітчизняних письменників, які звернулися до творчості американського барда, був **Іван Франко**. Вірші та поеми Вітмена в різні роки перекладали **Василь Мисик, Віталій Коротич, Лесь Герасимчук, Максим Стріха** та інші. Значну роль спадщина великого американця відіграла у формуванні **Павла Тичини**, особливо це позначилось на циклі віршів «**В космічному оркестрі**», в одному з них є такі рядки:

Людськість промовляє
трьома розтрубами фанфар:
Шевченко — Вітмен — Верхарн...

Вплив Вітмена також добре відчутний у творчості **Богдана-Ігоря Антонича**, для якого основною темою теж є «людина і Всесвіт». Як і американський класик, Антонич утверджував ідею невичерпного круговороту життя, його одвічного оновлення. Одним зі своїх учителів вважали Вітмена українські футуристи 20–30-х років, зокрема найяскравіший їх представник **Михайль Семенко**. А сучасний поет **Іван Драч** написав цілий цикл «**Вітменіана**», навіяний збіркою «Листя трави».

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІСТЬ

Один із перекладів вірша Вітмена «О капітане!» належить лауреату премії ім. М. Рильського **Василію МИСИКУ** (1907–1983). Як зазначає сучасний вітчизняний перекладач і перекладознавець Максим Стріха, доля цього визначного українського перекладача варта похмурого пригодницького роману, який багатьом здався б неймовірним. Василь Мисик яскраво дебютував спочатку з оригінальними творами (1920-ті роки), потім з перекладами (на межі 1920–1930-х років)¹. У житті молодого завзятого письменника все складалось начебто добре. Однак у 1934 році сталася драматична несподіванка — Мисика помилково заарештували замість іншого письменника — Василя

Минка, якого не виявилось вдома. Служителі влади не хотіли повертатися з порожніми руками й вирішили замість підозрюваного схопити зовсім не причетну людину зі схожими координатами. Дивом поет не потрапив до списку 28 розстріляних. Як пишуть біографи, відіграло роль те, що він не визнав своєї провини. Однак Мисика все одно було засуджено на п'ять років за вигаданою «побутовою» статтею. Це лише одна зі сторінок життєпису славетного перекладача, яка багато що говорить про його долю. А попереду ще були Друга світова війна, полон, німецький концтабір, участь у підпіллі, випадковий порятунок від розстрілу гітлерівцями й переслідування радянською владою.

Незважаючи на це все, Василю Мисіку вдалося подарувати українським читачам й читачкам численні майстерні переклади, більшість із яких увійшли до книжки із символічним заголовком — «**Захід і Схід**» (1990). Адже письменник перекладав твори як європейських авторів (Бернса, Шекспіра, Байрона, Шеллі, Лонгфелло, Вітмена, Гете та інших), так і представників Сходу (Сааді, Рудакі, Гафіза, Хайяма та інших). Причому навіть з персько-таджицької мови Василь Мисик завжди перекладав з оригіналів, а не зі зроблених кимось підрядників.

У творчій майстерні письменника/письменниці

ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ ВОЛТА ВІТМЕНА

Вітмен перевернув світ поезії з ніг на голову. Вітмен здійснив справжню революцію в поезії. Поезія Вітмена — це несподіванка, яка мала ефект вибуху. Творчість Вітмена — це бунт проти справжньої поезії. Цими та подібними фразами рясніє критична література про американського поета. Чим же він настільки приголомшив читацьку публіку?

Збірка «Листя трави» створена на засаді **нових поетичних принципів**. Насамперед слід відзначити, що Вітмен заговорив до свого читача доволі грубою, на перший погляд, зовсім не поетичною мовою. Якщо раніше шанувальники поезії звикли чути ритмічно організовані рядки, написані одним із відомих віршованих розмірів, то твори Вітмена були зовсім іншими. У його поетичній системі не знайшлося місця ані старій звичній римі, ані розміру, ані чітко визначеному ритму. Вітмен, нехтуючи чітким чергуванням наголошених і ненаголошених складів, використав **вільний вірш**, що підпорядковувався лише ритмічному диханню

¹ Стріха Максим. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. — Київ, 2006.

оратора, який звертається до великої аудиторії. Свою ідею він пояснював так: «Я зберігаю ритм, але не зовнішній, розмірений: короткий склад, довгий склад, схожий на ходу кульгавого каліки. Морські хвилі не набігають на берег точно по хвилинах, і вітер не розхитує верхівки сосен із судомною регулярністю, однак і в шумі води, і в диханні вітру є свій прекрасний ритм...».

Кожен рядок його поезії — це чітко сформульована й завершена думка. У своїх текстах Вітмен досить часто використовує *питальні та окличні конструкції, повтори*. Отже, поет удався до **риторичних прийомів**, розрахованих на зацікавлення і пробудження до дій широких мас.

Однією з найхарактерніших особливостей Вітменового стилю є велике **перелічування предметів, явищ, осіб, географічних назв і подій, що утворює своєрідний каталог**:

Я до всіх рас і каст належу, до всіх рангів і релігій,
Я фермер, механік, митець, джентльмен, моряк, квакер,
В'язень, закоханий, скандаліст, адвокат, лікар, священник.

(«Пісня про себе», переклад з англійської Леся Герасимчука)

Звідси і назва такого прийому — **каталогізація**. Навіщо поет вдається до каталогізації? Насамперед з метою викликати в читача враження всеосяжності картини Всесвіту, грандіозності масштабів буття й можливостей людини, радості життя в його найрізноманітніших проявах.

Перших читачів шокував і **різностильовий словниковий склад «Листя трави»**. Якщо поети-романтики послуговувались вишуканою мовою художнього стилю, якою писали Байрон і Шеллі, то Вітмен використовує слова і вислови, належні до різних стилів. Поряд із манірними іноземними запозиченнями та філософськими термінами він уживає і жаргонну лексику, і діалектизми, і навіть просторіччя. Так поет намагався поєднати у своїй творчості реалістичне начало (поетична мова — відображення життя таким, яким воно є) з романтичним світобаченням.

Незвичним для сучасників було і те, що в поемах, які входять до збірки, **повністю відсутній сюжет**. Читацькій увазі Вітмен пропонує не ланцюг подій, а монологи, вигуки, монтаж образів, видінь, вражень.

Вітмена також називають **засновником урбаністичної традиції в американській поезії**, адже він першим наперекір смакам тогочасної публіки описав місто з його домами, верстатами, фабричними трубами та поїздами. Читачі, звиклі до поезії, яка зображає ідилічні пейзажі, оспівує жіночу красу, були шоковані гучноголосими картинами життя промислового міста, що поставали зі сторінок вітменівських творів:

«Ра-зом!» — кричать вантажники, розвантажуючи кораблі
Біля пристані, приспів матросів, що піднімають якір,
Бамкання пожежного дзвону, крик «горить!», в одній веремії
Зливаються гуркіт помп і пожежних візків
із попереджувальними дзвінками та сигнальними вогнями.

(«Пісня про себе», переклад з англійської Леся Герасимчука)

НОВАТОРСТВО ВОЛТА ВІТМЕНА:

- відмова від традиційного віршування і розвиток *верлібру*;
- *відсутність сюжету* в поемах;
- широке залучення *риторичних прийомів*;
- *каталогізація* (перелік предметів, явищ, географічних назв, осіб і подій);
- збагачення поетичної лексики *різнотильовими словами і висловами*;
- започаткування *урбаністичної поезії*.

До тасмниць мистецтва слова

ПРО ВЕРЛІБР

Поетичну форму, до якої найчастіше вдавався Волт Вітмен, називають *верлібром*.

Верлібр (від фр. *vers libre* — вільний вірш), або *вільний вірш*, — це вірш, який не має рими та поетичного розміру, а ритм у ньому досягається лише наспівною інтонацією.

Як бачимо за визначенням, верлібр немов перебуває на межі між віршем і прозою, оскільки в ньому не зберігаються ознаки, характерні для традиційної віршованої мови: рима та розмір. Однак вірш ділиться на окремі рядки, наприкінці кожного з них відчутна пауза, а головне — такий поетичний твір виявляє певну ритміку. Цікаво, що вільний вірш був відомий ще до Вітмена — він бере свій початок у фольклорі (замовляння та інші форми неримованої чи зрідка римованої народної поезії). У художній літературі верлібр набуває розвитку в епоху Середньовіччя (насамперед у літургійній поезії), у творчості німецьких передромантиків і французьких символістів. Однак не можна сказати, що верлібр у XIX столітті вже був традиційною формою поезії. Саме Волта Вітмена вважають першим видатним творцем шедеврів верлібру.

В українській літературі до верлібру зверталися **Іван Франко**, **Михайль Семенко**, **Іван Драч**, **Василь Стус**, **Василь Голобородько** й багато інших поетів.

1. Поясніть, що таке верлібр. Чому говорять, що він немов перебуває на межі між віршами і прозою?
2. Яке зображення ви запропонували б як символ верлібру?
3. Доведіть, що «Листя трави» написано верлібром.
4. Хто з українських письменників писав верлібром?

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Осягаючи Вітмена, американці осягають себе.

Айвен Маркі, американський літературознавець

Він відкриває значні теми. Він — передвісник нової ери. Як особистість він є предтечею всього нетрадиційного. Він — стимул для героїчної та духовної еволюції людини, і, якщо він залишиться не поміченим Поезією, його гідно оцінить Філософія...

Оскар Вайлд, англійський письменник

Поети стверджують народи своїм словом і складають для них бойові гімни та колискові пісні. Вітмен був не тільки речником Америки. Він був її дзеркалом, у якому відбилися всі складні й суперечливі шляхи його країни. Це був поет справді національний.

Віталій Коротич, український поет і перекладач

В історії світової поезії є декілька книжок, які змінили весь напрям її розвитку, відкрили абсолютно нові виражальні засоби, навчили людей говорити про речі, які доти лишалися поза обговоренням. До таких книжок належить і «Листя трави».

Максим Стріха, український фізик, письменник і перекладач

Світ можливостей,

або До уваги представників цифрової епохи

Найбагатшим інтернет-ресурсом, який запрошує нас помандрувати світом Волта Вітмена, є веб-сайт університету штату Айова з назвою «WhitmanWeb» (<https://iwp.uiowa.edu/whitmanweb/en/the-walt-whitman-archive>). Особливий інтерес становить розміщений на сайті **архів Волта Вітмена** (<http://whitmanarchive.org>) — це електронний інструмент дослідження та навчання, легко доступний для всіх, хто цікавиться особистістю й творчістю поета. Архів спирається на бібліотечні ресурси не лише США, а й інших країн. У ньому представлено велику колекцію творів і листів Вітмена, біографічних матеріалів, аудіозаписів, портретів та літературно-критичних праць. Це найповніше зібрання творів Вітмена та про Вітмена. Ідея проекту полягає в тому, щоб читачі різних країн, спілкуючись один з одним, відшукували численні смисли творів американського барда.

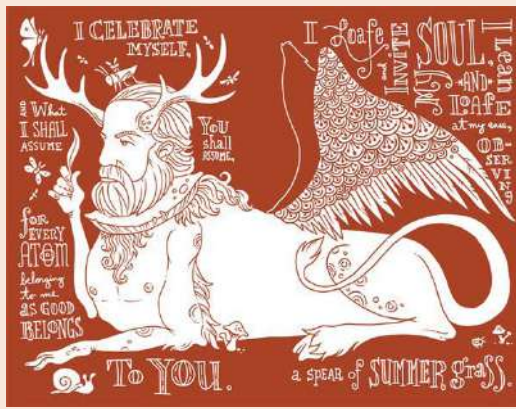
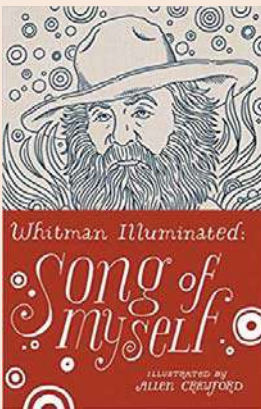
Літературні нотатки подорожніх

УСША є багато пам'ятних місць, пов'язаних із письменником. Одне з них — стежка Волта Вітмена, яка проходить від місця, де народився письменник, до найвищої точки острова Лонг-Айленд. Саме цією стежиною любив свого часу прогулюватися хлопчик Волт. Перед подорожжю мандрівники відвідують музей письменника (<http://waltwhitman.org/>). Його розташовано у відреставрованому будинку, де минуло дитинство Вітмена і який збудував ще його батько (Вест-Хіллз, штат Нью-Йорк). На галявині перед будинком гостей зустрічає зворушлива статуя «Волт Вітмен з метеликом». Скульптор **Джон Джаннотті** створив її під враженням відомої світлини поета.

Мистецькі передзвони

Поема Вітмена «Пісня про себе» надихнула сучасного американського художника **Аллена Кроуфорда** на створення її візуального варіанта із надзаголовком «Вітмен освітлений» (Whitman Illuminated: Song of Myself, published 2014 by Tin House Books). Так само, як Вітмен наприкінці «Пісн про себе» запрошує нас, читачів, шукати його на підшвах свого взуття¹, Аллен Кроуфорд сподівається, що ми знайдемо трохи поета «під його ручкою». Художник перетворив видання поеми 1855 року, що містило 95 сторінок, на витвір мистецтва аж із 234 сторінок, у якому рукописний текст та ілюстрації переплітаються таким чином, що це відповідає духові поеми — вони передають буянню життя та широту просторів Америки, які постають зі сторінок поеми. Аллен Кроуфорд, зазначаючи, що хотів зробити цю книжку об'єктом для читання та розглядання, наголошує, що його мета полягала насамперед у тому, щоб залишити простір для фантазування читача й переглядача, для його власного тлумачення рядків поеми.

COVER: THIRTY EDITIONS
WALT WHITMAN
SONG OF MYSELF

Грибів Тимина
17-12

Борис-Ігор Антонович
РОСТЕ ХЛОП'Я,
МОВ КУЩ МАЛИНИ

31 травня 1819 р.

трансценденталізм

A child said
What is the
grass?

vers libre

Пісумовуємо вивчене

1. Уявіть себе журналістом/журналісткою, який пише нарис про Вітмена. Яку назву й чому саме таку ви обрали б для своєї публікації?
2. Як ви думаєте, що мав на увазі Вітмен, говорячи про збірку «Листя трави»: «Ця книга належить не мені лише, але також і тобі, — вона належить кожному, хто захоче назвати її своєю»?
3. Яким ви уявляєте ліричного героя творів Вітмена?
4. Проаналізуйте повноту і правильність такого запису: «Новаторство Вітмена полягає в розвитку верлібру, безсюжетності поем, використанні прийому каталогізації».
5. Пригадайте, хто ще з поетів і з якою метою використовував прийом каталогізації.
6. Продовжте речення: «Верлібр — це ...».
7. Перекладачами творів Вітмена є
  - А Лесь Герасимчук і Максим Стріха
  - Б Василь Мисик, Віталій Коротич, Лесь Герасимчук, Максим Стріха
  - В Лесь Герасимчук, Василь Мисик і Максим Стріха
  - Г Михайль Семенко і Максим Рильський
8. У світовій літературі існують різні переклади назви збірки В. Вітмена: «Листя трави», «Стебла трави», «Пагінци трави». Який із перекладів найкраще відповідає художній концепції поета? Обґрунтуйте свою думку.
9. Знайдіть і прочитайте вірш І. Драча «Що таке трава?». Порівняйте з ним шосту частину поеми «Пісня про себе». Завдяки чому в цій поезії, на вашу думку, відчутний вплив твору Вітмена?
10. Чи можна вірш «О капітане!» назвати художньою сторінкою з велично-трагічної історії США? Обґрунтуйте свою думку.
11. Поясніть, чому Вітмена називають дзеркалом Америки, а його збірку «Листя трави» — революційною книгою.
12. Підготуйте повідомлення на тему «Вплив Вітмена на українську літературу».
13. Як ви думаєте, які факти з української історії заслуговують на те, аби увійти до українського варіанта «Пісні про себе»? Який флористичний символ ви поклали б в основу такого твору? Чому?
14. Якщо у вас виникне таке бажання, спробуйте написати «Пісню про себе» (віршами або прозою).
15. Розглянувши інформаційний плакат, поданий на попередній сторінці, пригадайте найцікавіші факти з життєпису поета. Який зв'язок існує між статуєю Свободи і творчістю Вітмена? Які асоціації у вас викликає французьке «*vers libre*»? Обкладинки яких книжок і чому розміщено на плакаті? Поясніть, чому одна з них займає центральне місце. Про що нагадує зображення каталогу? Яке значення для розуміння задуму автора «Листя трави» має запитання, наведене мовою оригіналу? Чому воно подано тим самим кольором, що і слово *трансценденталізм*?
16. Якби у вас була можливість зустрітися з Вітменом, що хотіли б сказати йому? Можливо, про щось би спитали?
17. Яка із цитат письменника припала вам до душі? Чим саме?
18. Зробіть на вибір дудл, буктрейлер, мотиватор або постер, присвячений Волту Вітмену, головне завдання якого — зацікавити творчістю поета.

Люсі Мод
Монтгомері
Lucy Maud
Montgomery

(1874 – 1942)

Я завжди тримала під рукою блокнот, куди записувала ідеї для сюжетів, пригод, персонажів та описів, коли вони спадали мені на думку.

Люсі Мод Монтгомері

«НІКОЛИ НЕ ЗДАВАЙСЯ!»

«Люсі Мод Монтгомері? – ні, не чув(ла) ніколи». Якщо запитати українців й українок, чи чули вони це ім'я, то переважна більшість відповість саме так. А вам уже відоме це ім'я?

Її твори визнані культурною спадщиною Канади. Вона була першою жінкою у цій країні, яка стала членкинею Королівського товариства мистецтв в Англії. А трохи згодом її нагородили орденом Британської імперії. Популярність її творів така величезна, що вони й досі знаходять своє втілення у фільмах, мультиплікації, телевізійних шоу та предметах туристичної індустрії. І зверніть увагу, що йдеться про жінку, а не про чоловіка, які у ті часи мали особливі привілеї на відміну від представниць протилежної статі. Іноді жінкам, щоб досягти кар'єрних успіхів, навіть доводилося змінювати або приховувати своє ім'я.

Як і завдяки чому вдалося Люсі Мод Монтгомері досягти такої популярності та ще й не тільки на батьківщині, але й в усьому світі, розберемося разом...

Майбутня всесвітньо відома письменниця народилася 30 листопада 1874 року у містечку Кліфтон на Острові Принца Едварда (Едуарда) Канади. Якщо ви відкриєте мапу, то побачите, що острів

Лялька Енн ручної роботи (початок ХХІ ст.)

Острів Принца Едварда на карті

розташований у затоці Святого Лаврентія, в 200 км на північ від шотландського міста Галіфакс і в 600 км на схід від канадського Квебека. Цей острів місцеві називали *Абегвейт*, що означає «колиска на хвилях». І це точно описує форму острова, що нагадує тонкий півмісяць, оточений морськими водами. Сама Монтгомері зазначала, що у світі є небагато речей, за які вона вдячна більше, аніж за те, що народилася і виросла саме тут. І пояснювала це тим, що її острів, здається, «плаває на хвилях блакитної затоки, наче зелений самотник і «прихисток давнього супокою».

Тому й закономірна любов до моря місцевих мешканців, адже як образно зазначила Люсі Мод, *«його смак у нашій крові: його голос звучить у наших вухах, наче спів сирен; і хоч у яких далеких землях ми блукали б, дзюрчання його хвиль у наших снах завжди кличе нас на батьківщину»*.

Родина Монтгомері мала шотландське походження і була освіченою і доволі заможною. У ній існували свої традиції й сімейні легенди, які старші родичі дбайливо передавали наступним поколінням. А сама майбутня письменниця із задоволенням ретельно все це всотувала.

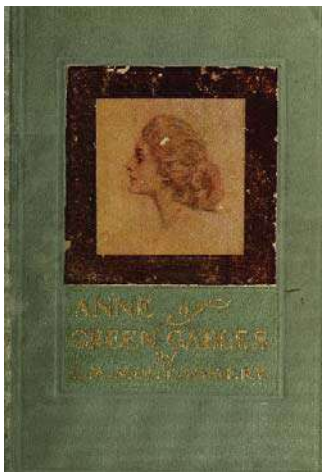
Після смерті матері дівчинку виховували дідусь і бабуся у містечку Кавендіш Острова Принца Едварда. Люсі рибалила, збирала ягоди, насолоджувалася чудовими краєвидами, багато читала і ніколи, як сама зазначала, не нудьгувала. Як пізніше написала вона в «Історії моєї кар'єри»: *«Моя жвава уява була моєю перепусткою до чарівного краю. У мріях я могла миттю прослизнути у країну чудових пригод, без жодних обмежень часу і місця, — і робила це»*.

Люсі Мод Монтгомері у 20-ті роки ХХ ст.

Згодом Монтгомері почала записувати все, що бачила, все, що відбувалося безпосередньо з нею і навколо. 1890 року уже вийшла її перша публікація, а з 1897 року почали виходити її численні статті і вірші у різних журналах. Але Люсі Мод вирішила не зупинятися на досягнутому і, коли написала оповідання, надіслала його до відомої на той час нью-йоркської газети «The Sun». І хоча Монтгомері отримала негативну відповідь, однак вирішила продовжити писати. Як вона сама пізніше зазначила, *«першим, останнім і середнім уроком, який я засвоїла, було: “Ніколи не здавайся!”»*.

Після закінчення коледжу Люсі Мод працювала вчителькою у школі в одному

Обкладинка видання роману 1909 р.

із містечок на острові, продовжувала писати, надсилала до різних видань твори, але практично всі вони поверталися назад. Між тим, «зціпивши зуби», вона продовжувала вірити в себе і вирішила, що обов'язково доб'ється успіху.

Коли 1898 року помер дідусь і бабуся залилася сама на старій фермі, майбутня письменниця вирішила, що не може залишити бабусю наодинці, і тому відмовилася від учителювання. Люсі Мод займалася господарством і наполегливо продовжувала писати. Так, розпочинаючи з 1901 року, вона почала «заробляти на життя» письменницькою працею. Спочатку це були зовсім невеликі гроші, але все змінилося одного разу...

Як згадувала сама Монтгомері, навесні 1904-го року, переглядаючи свій нотатник, вона знайшла такий запис багаторічної давності: *«Літня пара звертається до дитячого притулку за хлопчиком. Помилково їм відправляють дівчинку»* — і вирішила, що це і стане основою сюжету для майбутнього твору. Так з'явився її найвідоміший роман «Енн із Зелених Дахів» (Anne of Green Gables), що був розпочатий навесні 1904 року, а завершений у жовтні 1905-го. Через 3 роки роман був опублікований й одразу став бестселером.

Цей твір приніс всесвітню славу Люсі Мод і став улюбленим для багатьох читачів і читачок із різних куточків нашої планети.

Сама Монтгомері наголошувала: *«Пишучи книгу, я не знала, чи буде вона успішною, та й розраховувала на дуже скромний успіх, порівняно з тим, який випав на її долю. Ніколи я не мріяла, що вона промовлятиме і до молодих, і до літніх. Думала, що читатимуть її надцятилітні дівчатка, це була єдина аудиторія, яку я сподівалася здобути. Але чоловіки та жінки, які вже були дідусями й бабусями, писали мені, як вони люблять Енн, так само чинили хлопці-школярі»*. А одного дня Монтгомері отримала лист дев'ятнадцятилітнього англійського хлопця, який написав, що *«йде на фронт»* і хоче сказати, *«перш ніж піти»*, як багато для нього означали книги письменниці, особливо «Енн».

1. Розкажіть, як Люсі Мод Монтгомері стала письменницею.
2. Що вам відомо про Острів Принца Едварда? Чи відкрили ви для себе якісь нові географічні відомості із цієї статті? Якщо так, то поділіться про це зі своїми близькими і знайомими.
3. Поясніть назву цієї статті. Запропонуйте свій варіант.
4. Поміркуйте, у чому може бути секрет популярності найвідомішого твору письменниці.
5. Розкажіть, що ви очікуєте від прочитання твору «Енн із Зелених Дахів».

До вивчення роману «ЕНН ІЗ ЗЕЛЕНИХ ДАХІВ»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від прочитаного. Що, можливо, схвилювало (або здивувало, вразило) під час читання історії Енн із Зелених Дахів?
2. Розкажіть, як Енн опинилася у родині Камбертів.
3. Перекажіть фрагмент твору, який «зацепив» вас найбільш, і поясніть, чим саме.
4. Як ви гадаєте, чим головна героїня привернула увагу мешканців Ейворні? Чи можна стверджувати, що Енн впливає на поведінку і світогляд не тільки своїх однолітків, а й дорослих? Аргументуйте свою думку.
5. Українська перекладачка твору Анна Вовченко вважає, що Енн «вміє активно опиратись примусу дорослих. Її голосний, а не мовчазний, спротив несправедливості та грубошам робить книгу про Енн посібником для сучасних дітей-бунтарів». А ви погоджуєтеся з такою думкою? Поясніть чому.
6. Чи можете ви погодитися, що Енн у своєму житті, на жаль, довелось зустрітись з таким явищем, яке сьогодні називається булінгом? Якщо так, то наведіть конкретні приклади з твору. Чи відомі вам факти булінгу, що трапилися з вами або вашими знайомими? Якщо вважаєте це за можливим, то поділіться цим з тими, кому довіряєте. У класі обговоріть, як пережити булінг, що треба робити у таких ситуаціях, і запропонуйте свої варіанти, як боротися з цим явищем.
7. Роздивіться кадри з японського аніме 1979 року, знятого на основі роману «Енн із Зелених Дахів». Який епізод твору вони унаочнюють? Схарактеризуйте поведінку головних персонажів у цьому епізоді.
8. Уявіть, що Енн жила б у наш час. Як ви вважаєте, чи змогла б вона стати успішною блогеркою і чому? Спробуйте себе в ролі Енн і підготуйте допис в одній із соцмереж про якусь подію з історії Енн.
9. Прокоментуйте таку цитату з твору: *«Ми вже багаті, — упевнено відказала Енн. — Нам по шістнадцять років, ми щасливі, як королеви, і в нас усіх більш-менш розвинена уява»*. А у вас є цитати, які справили на вас особливе враження? Якщо так, то розкажіть про це у класі.
10. Головну героїню твору порівнюють з багатьма персонажами: і з Алісою в Країні Див, і Пеппі Довгоюпанchoю, і Полліанною, і навіть з Томом Соером. А ви знаходите щось спільне в Енн з цими персонажами? Свою відповідь аргументуйте.

11. На основі інформаційного плаката підготуйте розгорнуту характеристику головної героїні твору.

12. Розкрийте, яку роль у творі відіграють пейзажні описи. Як ви вважаєте, якщо їх «пропустити», читаючи цей роман, чи можна буде до кінця зрозуміти головну героїню? Поясніть свою відповідь.
13. Проведіть невеличке дослідження і на конкретних прикладах з твору доведіть, що «Енн із Зелених Дахів» — це твір саме канадської літератури.
14. Кому ви порадили б прочитати цей твір і чому? Аргументуйте свою думку.

Літературні нотатки подорожніх

Канадці дуже пишаються своєю все-світньо відомою співвітчизницею. Тому недивно, що у провінції **Острів Принца Едварда**, а саме у рідному містечку Люсі Мод Монтґомері **Кавендіш** популярністю користується туристичний маршрут із відвідуванням відтвореного хутора-музею письменниці *Green Gables*, центральне місце якого, звісно ж, відведено Будинку Зелених Дахів. Взагалі весь хутір «заселений» персонажами роману, і відвідувачам пропонується насолодитися різноманітними мюзиклами за творами Монтґомері. Туристам радять також відвідати шоколадний магазин, де «колись купувала цукерки сама Люсі Мод».

Кавендіш. Будинок Зелених Дахів

Мистецькі перезвони

Історії про Енн Ширлі користуються надзвичайною популярністю у кінематографістів. Так, ще **1919 року** у США вийшов на екрани німий комедійно-драматичний фільм «Енн із Зелених Дахів», який бачила навіть й сама авторка твору. На жаль, цей фільм не зберігся, на відміну від наступної екранізації, створеної кінематографістами Великої Британії **1934 року**.

Серед численних екранізацій твору Люсі Мод Монтґомері цікавість викликає **аніме** із 50-ти серій, створене **1979 року** студією Nippon Animation (яп. 赤毛のアン Акаге но ан, що дослівно перекладається як «Рудоволоса Енн»). Серіал було продубльовано багатьма мовами, зокрема українською. Транслявався він на телеканалі Малятко TV і дуже сподобався українським глядачам.

А **2009 року** на тій самій студії Японії вийшов у світ приквел (художній твір, фільм, серіал, відеогра, що розповідає про події, які сталися до подій, описаних у творі мистецтва) до аніме 1979 року «Привіт, Енн: що було до Зелених Дахів».

Однією із останніх успішних екранізацій твору Люсі Мод Монтґомері став канадський телесеріал «**Енн**» (англ. Anne with an E), прем'єра якого відбулася 19 березня 2017 року на канадському телеканалі CBC та 12 травня 2017 року на стрімінг-сервісі **Netflix**. Перший епізод семисерійного телесеріалу зрежисувала **Нікі Капо**. Роль Енн Ширлі у фільмі успішно виконала молода ірландсько-канадська акторка Емібет МакНалті.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Українським читачам/читачкам історії про Енн Ширлі стали відомі завдяки перекладам **Анни Вовченко**. Так, розпочинаючи з 2012 року у львівському видавництві «Урбіно» почали виходити перші книжки Люсі Мод Монтґомері із циклу про Енн Ширлі. Сама перекладачка переконана, що сучасники Енн, зрештою, нічим не відрізняються від наших, і в них цікаво, іноді смішно, а часом і дуже гірко впізнати самих себе, цим, мабуть, й зумовлена зацікавленість творами про дивну мрійницю Енн. За вагомих внесок у популяризацію канадської літератури за кордоном 2014 року Анна Вовченко була відзначена Посольством Канади в Україні.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Це найзворушливіша і чарівна дитина в художній літературі з часів безсмертної Аліси. (...)

Марк Твен, американський письменник

...життєствердна історія Енн Ширлі — хороший антидепресант для сучасних українців. (...) я чую від багатьох знайомих і незнайомих людей, як ці книжки дуже допомагають бачити, за що боремося, і вірити, що ми вистоїмо і розпочнемо життя, якого прагнемо.

Анна Вовченко, українська перекладачка

Переосмисливши коло питань, що були традиційними для «жіночої» літератури тієї доби (виховання дівчинки як майбутньої дружини, її любовні переживання, прагнення одружитися тощо), Л. М. Монтґомері оновила жанр роману виховання й збагатила його новою проблематикою (вплив літератури й культури на становлення особистості, роль дружби в житті молоді людини ...).

Ольга Ніколенко, українська дослідниця літератури

Пісумовуємо вивчене

1. Пригадайте, що вам відомо із біографії Люсі Мод Монтґомері. Які факти і події об'єднують письменницю з її героїнею?
2. Чи можете ви дати відповідь на запитання про те, у чому полягає секрет шаленої популярності твору «Енн із Зелених Дахів»?
3. У групах підготуйте інтернет-сторінку Енн в одній із соціальних мереж на вибір. Доберіть і опублікуйте пости, фото, відео та інші матеріали, намагаючись максимально вдало розкрити характер, звички, вподобання головної героїні.
4. Розв'яжіть кроссенс, поданий на наступній сторінці, і на його основі складіть зв'язну оповідь про Люсі Мод Монтґомері та її твір.
5. Підготуйте повідомлення про відтворення роману «Енн із Зелених Дахів» в інших видах мистецтва. Як ви вважаєте, у чому секрет такої уваги до твору Люсі Мод Монтґомері?
6. Чи вважаєте ви, що роман «Енн із Зелених Дахів» — це, сказати б, «дівочий» твір і представникам чоловічої статі читати його не буде цікаво? Доведіть свою позицію.
7. Розкажіть, які зовсім «не дитячі» проблеми порушено у цьому творі. Як ви вважаєте, чи потрібно зараз у художніх творах порушувати проблеми булінгу, соціальної або гендерної нерівності? Аргументуйте свою точку зору.
8. Монтґомері зазначала, що завжди дуже любила природу. Чи розкривається це почуття на сторінках її роману? Обґрунтуйте свою відповідь за допомогою конкретних прикладів.
9. А які відчуття викликають пейзажні замальовки у вас? Розкажіть про це у класі.
10. Оберіть одне із висловлювань із рубрики «Зі скарбниці літературно-критичної думки» і підтвердіть або спростуйте його за допомогою конкретних прикладів із твору.
11. У парах виконайте одне із творчих завдань (на ваш вибір): створіть хмару слів, афішу, постер, фотоколаж, кроссенс, буктрейлер на тему твору.

12. Роздивіться дудл, який Google розмістив до дня народження Люсі Мод Монтгомери 30 листопада 2015 року. Які епізоди твору ви впізнаєте на цих малюнках?

13. Вважається, що роман «Енн із Зелених Дахів» надихнув відому шведську письменницю Астрід Ліндгрен на створення її казки про Пеппі Довгапанчоу. Як ви думаєте, що може об'єднувати ці твори? Поясніть свою відповідь.
14. Якщо вам сподобався твір Люсі Мод Монтгомері, то продовження історії Енн Ширлі ви можете прочитати у наступних книжках письменниці, де можна спостерігати дорослішання Енн і зміни, що відбуваються як і з самою нею, так і у навколишньому світі.

Книжки Люсі Мод Монтгомері із серії про Енн Ширлі, видані видавництвом «Урбіно» (дизайн обкладинки Юрій Симотюк)

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Обґрунтуйте, чому цей розділ має таку назву.
2. Розкрийте гуманістичні цінності доби романтизму.
3. Зробіть узагальнення про шляхи розвитку романтизму в літературі Європи, Канади і США.
4. «Мистецтво заради мистецтва» — як ви розумієте цей естетичний принцип? Розкрийте, що вам відомо про поезію «парнасців», назвіть її основних представників.
5. Розкажіть про особливості романтизму Німеччини.
6. Поясніть, чому Гофмана називають найяскравішим представником гротескної течії в романтизмі.
7. Розкрийте особливості сюжету й композиції повісті «Крихітка Цахес...».
8. Чи могли б ви назвати повість-казку «Крихітка Цахес...» яскравим зразком романтичного твору? Обґрунтуйте своє твердження.
9. Розкрийте особливості розвитку романтизму в США.
10. Поясніть, у чому полягає новаторство Волта Вітмена.
11. Складіть асоціативне гроно до словосполучення «Листя трави».
12. Усно доповніть таке речення: «Твір Вітмена ... називають реквіємом, тому що...».
13. Підготуйте повідомлення про одного із перекладачів/перекладачок (на ваш вибір), завдяки праці якого/якої ви читали твори із цього розділу.
14. У класі проведіть дискусію на тему: «Чому і кому варто (або не варто) читати роман Люсі Монтгомері «Енн із Зелених Дахів»?».
15. Прокоментуйте епіграфи до цього розділу.
16. Який із наведених у цьому розділі творів справив на вас особливе враження і чому?

«Золоте століття» роману

Роман — це дзеркало, з яким ідеш по великій дорозі. То воно відображає блакить небосхилу, то брудні калюжі і вибоїни.

Фредерік Стендаль, французький письменник

Велика життєдайна сила роману, що помножує наше існування, дає нам волю і обдаровує щедрими перевтіленнями.

Хосе Ортега-і-Гассет, іспанський філософ

«Дзеркало, з яким ідеш по великій дорозі»,
або Про роман у літературі ХІХ століття

ПРО ФОРМУВАННЯ ЖАНРУ РОМАНУ, ЙОГО ОЗНАКИ І РІЗНОВИДИ

Як літературний термін слово «роман» уперше використав англійський літературознавець Джордж Патенхем у праці «Мистецтво англійської поезії» у ХVІ ст. Спочатку цим словом називали будь-які віршовані твори, написані деякими європейськими мовами, зокрема французькою, італійською, іспанською. Згодом так починають називати прозові твори зі специфічною любовною тематикою.

Роман (від франц. *roman*) — літературний жанр; великий за обсягом, складний за будовою епічний твір, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характеру одного або багатьох персонажів.

До основних жанрових ознак роману відносять:

оповідний характер; розгалуженість сюжету; докладне розкриття життєвих доль персонажів протягом достатньо тривалого періоду; розкриття психології і настроїв героїв творів; поєднання у творі різних видів організації мови (монологів, діалогів, полілогів); наявність описів, авторських відступів і характеристик.

Роман є найбільш рухомим, відкритим для змін жанром. Динамічність романної структури проявляється по-різному, оскільки жанрові форми роману відображають авторське світосприйняття, змінюючись щоразу залежно від конкретного задуму автора.

В Європі жанр роману встиг пройти багатовіковий шлях розвитку: від найпростіших форм античного і середньовічного роману, гігантських за своїм розмахом творів епохи Відродження, романів класицизму і просвітництва XVII–XVIII століть до вершинних творів свого «золотого» XIX століття і сучасних взірців. Протягом всієї історії письменники й письменниці прагнули перетворити роман на широке, всеосяжне відображення центральних проблем індивідуального та суспільного життя.

Першими зразками романів, в яких через висвітлення особистісних історій героїв подавався аналіз історичного життя зображуваної епохи, були романи епохи Відродження — *«Гаргантюа і Пантагрюель» Франсуа Рабле* і *«Дон-Кіхот» Сервантеса*.

Роман XVII–XVIII століть в різних своїх різновидах був кроком уперед порівняно з романами епохи Відродження з погляду більшої правдоподібності подій, що висвітлювалися, наближення до повсякденних «прозаїчних» реалій, природності зображення героїв. Проте роман XVII–XVIII століть втратив ту народність і той грандіозний масштаб, що був властивий творам Рабле і Сервантеса.

Роман XVII–XVIII століть також не виявив широти зображення подій і явищ. Низка видатних романістів цієї епохи, зокрема **Даніель Дефо**, **Генрі Фільдінг**, **Вальтер Скотт**, **Вольтер** і **Дені Дідро**, проклали для розвитку цього жанру нові шляхи, водночас вони не досягли енциклопедичної широти творів великих романістів Відродження.

У XIX столітті історичні обставини склалися по-іншому. Роман переживає своє «золоте століття». Властиве великим романістам минулого прагнення перетворити роман на дзеркало найважливіших процесів суспільного життя та історичної боротьби отримало яскраве вираження.

Досліджуючи теорію роману, Іван Франко пов'язував зміни, які відбуваються у цьому жанрі, із суспільним і культурно-історичним процесами, що дають письменнику нові теми, нове ідейне спрямування.

Єдиної класифікації різновидів роману немає.

За ідейно-художнім змістом романи поділяють на:

соціальний; філософський; соціально-психологічний; сімейно-побутовий; пригодницький; історичний; фантастичний та інші.

Слід зазначити, що такий розподіл не є зовсім коректним, оскільки один і той самий твір може об'єднувати ознаки різних різновидів. Наприклад, бути водночас й соціальним, й історичним, і філософським.

Романи також розрізняють залежно від літературних епох і течій, в межах якої вони були створені. Наприклад, середньовічний роман «Дон Кіхот».

Також розрізняють романи за часом розгортання сюжету:

історичний (розкриваються минулі події); **сучасний** (висвітлюються теперішні події); **про майбутнє** (зображаються передбачені автором події, наприклад у науково-фантастичному романі).

ПРО НАЦІОНАЛЬНУ СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНУ ХІХ століття

У Європі у другій половині ХІХ століття настав час активних соціальних перетворень і швидкого розвитку промисловості. Наукові відкриття другої половини ХІХ ст. змінювали усталені погляди на навколишню природу, доводили її взаємозв'язок з людиною. Все це сприяло народженню нового способу мислення. Швидкий науковий прогрес захоплював письменників, озброював їх новими уявленнями про навколишній світ. Головним питанням, що стало провідним у літературі другої половини ХІХ ст., стає питання про відносини особистості і суспільства. **Якою мірою суспільство впливає на долю людини? Що потрібно робити, щоб змінилася людина і світ?** — ці питання розглядаються у різних творах літератури цього періоду.

До середини ХІХ століття у світовій культурі остаточно утверджується реалізм. Постановка і відображення у художній творчості гострих соціальних проблем, свідоме прагнення дати свою, часто критичну, оцінку негативним явищам навколишнього життя — ці особливості реалізму знаходять своє відображення у літературних творах. У центрі уваги письменників-реалістів перебувають не просто факти, події, люди і речі, а ті загальні закономірності, що відбуваються в житті.

Реалії життя висунули перед романом ХІХ століття головне його завдання — зображення широкої і багатогранної картини суспільного життя, аналіз складних і суперечливих взаємин особистості і суспільства. За визначенням французького письменника Стендаля, роман став «*дзеркалом, з яким ідеш по великій дорозі*».

ХІХ століття в історії світової літератури можна назвати «золотим століттям» роману. Звернення до духовних пошуків людини, зображення боротьби неординарної особистості із законами суспільства, а також вивчення психології окремого героя, прагнення дати ґрунтовний аналіз дійсності — ці та інші теми розкриваються на сторінках романів різних письменників різних національних традицій. Прояв національних особливостей роману залежить від тих історичних умов, в яких розвивалося мистецтво тієї або іншої країни.

Французький роман

У Франції на зміну республіканському строю, встановленому революцією 1848 року, приходить імперія Наполеона III (1852–1870). Франко-пруська війна (1870–1871) і буржуазна революція 1870 року остаточно ліквідують монархію і призводять до відновлення буржуазної республіки. Миттєвим відгуком на ці значні події суспільного життя стали реалістичні твори французької літератури.

Поступово Париж здобуває репутацію європейської столиці мистецтв. Французька мова стає дедалі популярнішою, нею спілкуються найосвіченіші люди з різних країн. Усе це вплинуло на те, що французька література поступово завойовувала своїх численних шанувальників і послідовників у різних країнах.

На літературному небосхилі Франції XIX століття засяяло ціле сузір'я письменників, чії твори, розкриваючи особистісні моменти життя літературних персонажів, реалістично відображали проблеми всього суспільства.

Письменники Франції, як зазначає сучасний вітчизняний дослідник Д. С. Наливайко, були найбільш послідовні в критиці і засудженні суспільства, сформованого після революції кінця XVIII століття. Але найхарактернішою особливістю французького реалізму, на думку вченого, була орієнтація цієї системи творчості на наукову основу. Культ науки серед французьких письменників-реалістів проявлявся в прагненні перенести прийоми наукового аналізу в сферу літератури (наприклад, романи Гюстава Флобера).

У своїх романах письменники Франції, насамперед Оноре де Бальзак, Фредерік Стендаль і Гюстав Флобер, розкривали історичну обумовленість своїх персонажів, закономірність їх світогляду і поведінки, відображали боротьбу з минулим і розуміння теперішнього, міркували про подальші перспективи розвитку суспільства. Все це і визначало роль французького соціально-психологічного роману XIX століття у світовій літературі.

Англійський (вікторіанський) роман

В Англії другої половини XIX століття панує вікторіанська епоха (пов'язана з правлінням королеви Вікторії (1819–1901)). У цей час Англія — провідна промислова країна з розвиненим капіталізмом. Англійські письменники в своїх творах намагалися вирішити актуальні проблеми сучасного життя, перемогти зло і несправедливість шляхом перевиховання своїх читачів. Провідною темою в літературі стало викриття суспільного побуту вікторіанської епохи, передусім вищих прошарків англійського суспільства.

Реалістичний роман в Англії представлений творчістю двох найбільших прозаїків — Чарлза Дікенса і Вільяма Теккерея.

Вікторіанський роман має особливості. На відміну від французького роману, він набагато дидактичніший. Тому вікторіанські романісти частіше зверталися до роману виховання, що показує зростання людини, набуття нею життєвого досвіду і місця в житті. У XIX столітті

благопристойність стає безумовною особливістю вікторіанської літератури. Уявлення про «гарні манери», властиві більшості читачів, вплинули на уявлення про літературну пристойність. Герой англійського роману, зазвичай, не кидає виклик суспільству, а просто бажає пристосуватися до нього якомога безболісніше. Вперше героями літературних творів, починаючи з романтичної епохи, стають діти і підлітки. Наприклад, цілу галерею дитячих образів створив у своїх романах Чарлз Діккенс.

Отже, роман у XIX столітті певною мірою підсумував широку, універсальну картину суспільства і суспільних звичаїв і піднявся на таку художню висоту, що романіст, за визначенням Бальзака, став справжнім «істориком» свого часу.

До тасмниць мистецтва слова

ПРО ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ ПИСЬМЕННИКА/ПИСЬМЕННИЦІ

Безумовно, що сучасній людині добре знайоме слово «стиль». Адже бути стильним, мати власний стиль сьогодні є однією із ознак успішності особистості.

Але це поняття у різні часи тлумачилося неоднаково.

Так, за часів Давньої Греції стилем називали гостру паличку для письма на восковій табличці. Поступово це слово набуло переносного значення, позначаючи почерк, особливості письма людини. До середини XVII століття поняття «стиль» використовувалося для увиразнення особливостей мови. Наприкінці XVIII – початку XIX століть стиль розглядався як властивість не тільки літератури, а й інших видів мистецтв. У XIX столітті письменники вживали цей термін для позначення індивідуальної мовленнєвої манери митця.

Як зазначає Дмитро Наливайко, стиль — це *«формотворче начало, певний внутрішній закон художньої творчості, що визначає ритм і композицію, характер образотворчості й інтонацію, всю складність “художньої мови” творів»*.

У літературознавстві розрізняють широке і вузьке розуміння поняття стилю. У широкому сенсі стиль — це загальні особливості літературних напрямів. Наприклад, стилі романтизму, реалізму.

Вузьке розуміння поняття стилю — це індивідуальний стиль письменника/письменниці чи стиль окремого твору.

Отже, кожний письменник кожна письменниця виробляє свій, притаманний тільки йому, індивідуальний стиль.

Стиль письменника /письменниці — сукупність усіх художніх особливостей творчості митця (ідейно-тематичних, жанрових, мовних), що вирізняють його серед інших.

В індивідуальному стилі письменника/письменниці відображаються його світогляд, освіченість, життєвий досвід, особливості культури і національної традиції, а також ті соціальні умови, в яких розвивається його творчість.

Індивідуальний стиль став характерною особливістю письменників-романістів ХІХ століття.

1. Поясніть, що таке «індивідуальний стиль письменника/письменниці».
2. Прочитайте слова французького ученого ХІХ століття Жоржа-Луї Бюффона: «Стиль — це сама людина».

Стендаль
Stendhal
(1783–1842)

Літературна діяльність Стендаля виникла з його любові до активного життя і керувалася цією любов'ю.

Густав Лансон,
французький літературознавець

«СПОСТЕРІГАЧ ЗА ЛЮДСЬКИМИ ХАРАКТЕРАМИ»

По-різному складаються долі письменників... Зокрема, один з найвідоміших французьких літераторів ХІХ століття **Анрі-Марі Бейль**, який писав свої твори під псевдонімом **Стендаль**, за життя не мав успіху ані в літературних критиків, ані в читачів. Можливо, тому якось він написав: «Письменнику необхідна така ж відвага, як і солдату: перший має так само мало думати про критиків, як другий — про шпиталь». Після смерті письменника французькі газети розмістили лише коротке повідомлення про те, що на кладовищі Монмартр відбувся похорон «маловідомого німецького поета Фрідріха Стендалля». На надгробку, як і просив Стендаль, італійською викарбувані слова: «Анрі Бейль. Міланець. Жив, писав, кохав».

Життя Фредеріка Стендаля було наповнено неординарними подіями та яскравими враженнями. Він займався політикою й дипломатією, літературою й мистецтвом, відчув велике кохання і розчарування, відвідав чимало європейських країн, був знайомий з багатьма видатними людьми свого часу і, головне, незважаючи на всі перепони, пізнав радість творчості. Тому не дивно, що в автобіографічному романі «*Життя Анрі Брюляра*» він написав: «Літературна слава — це лотерея. Я витягнув білет з виграшним номером».

Автобіографія, нотатки мандрівника, твори про музику й живопис, архітектуру й театр, історію та політику — це далеко не повний перелік творчої спадщини цієї людини. Але найбільшого успіху Стендаль досяг, безумовно, у літературі. Разом з іншими письменниками він став засновником соціально-психологічної прози.

Стендаль — це літературний псевдонім. Мандруючи Німеччиною, Анрі Марі Бейль якось зупинився в невеличкому містечку з назвою *Штендаль*, яке так йому сподобалося, що він вирішив усі свої твори видавати саме під цим ім'ям.

Майбутній письменник народився на півдні Франції, у місті Греноблі. Батько й дід Стендаля, як і більшість французької інтелігенції XVIII століття, були захоплені ідеями Просвітництва. Але з початком Французької революції (1789) їхні погляди суттєво змінилися. Оскільки родина мала певні статки, радикальні дії революції злякали її. Батькові Стендаля навіть довелося переховуватися. 1796 року Анрі Бейль вступив до Центральної школи Гренобля, в якій захопився математикою та літературою. Успішно закінчивши школу, після невдалої спроби вступити до Політехнічного училища в Парижі, що готувало військових інженерів й артилерійських офіцерів, Стендаль був зарахований в армію Наполеона й вирушив до місця служби в Італію, яка на все життя увійшла в його серце.

В армії він прослужив більше двох років, проте йому так і не довелося взяти участь у жодному з боїв. 1802 року Стендаль подав у відставку й повернувся до Парижа із твердим наміром стати письменником.

У столиці він наполегливо студіює філософію, літературу й англійську мову. Але, вивчаючи науки, він мав думати і про заробіток. Тому 1805 року він повертається на військову службу. Із цього часу він неперервно роз'їжджає Європою з армією Наполеона. Кар'єра Бонапарта, однієї з найяскравіших особистостей своєї епохи, була предметом захоплення й наслідування для багатьох. Тому не дивно, що в кожному з романів Стендаля можна помітити, яку важливу роль у долях його літературних персонажів відіграє Наполеон Бонапарт. Адже слава Наполеона надихала й самого Анрі Бейля.

1812 рік став переломним не тільки у світовій історії, а й у житті Стендаля. 29-річний інтендант наполеонівської армії Анрі Бейль брав участь у поході на Російську імперію. Він вважав себе визволителем Росії від рабства, бачив і героїзм простого народу, який захищав свою землю, і жорстоке свавілля царської влади. Відчуваючи відразу до війни, він був,

з одного боку, радий, коли Наполеон оголосив, що залишає Москву, з іншого боку, Стендаль переживав страшенне розчарування в імператорі-дезертирі. *«Я не розумів Бонапарта. Наполеон не розумів Росії. Урок жорстокий!»* — писав він.

1814 року, отримавши відставку, Стендаль повертається до своєї улюбленої Італії. Він зачитується поемами Байрона, в яких бачить прояв соціального протесту, видає книжку *«Рим. Неаполь і Флоренція»* (1817), де намагається схарактеризувати Італію, її політичну систему, устрій, культуру та національний характер. Проте 1820 року розпочинаються масові переслідування італійських карбонаріїв, членів таємного товариства, які боролися за конституційні зміни в Італії, її незалежність від іноземного панування. Деякі із знайомих Стендаля були заарештовані. Тому він вирішує повернутися до Парижа й одразу занурюється в атмосферу бурхливої політичної й літературної боротьби.

Повернення на французький престол династії Бурбонів — *Реставрація*, як прийнято називати цей соціально-політичний устрій, що характеризувався консерватизмом і лицемірством, — викликав спротив у Стендаля. Оскільки він виріс і сформувався як особистість в умовах революції, то не зміг сприйняти затхлої атмосфери Франції того часу: країна буквально була наповнена поліцейськими, донощиками й інформаторами. Приїхавши до Парижа, Анрі Бейль відкрито вступив у боротьбу лібералів з реакцією.

Оскільки життя в столиці було дороге, Стендаль змушений був заробляти літературною працею. Першим його твором, надрукованим після повернення до Парижа, став трактат *«Про кохання»* (1822), в якому письменник зробив спробу схарактеризувати різні прояви кохання, поширені в тих чи інших верствах населення й у різні історичні епохи.

1826 року Стендаль пише перший свій роман — *«Арманс»*, у якому зображає сучасну йому Францію, її «вищий світ». Проте і цей твір не приносить письменнику слави. Особисті справи Стендаля доводять його до розпачу. У цей час йому пропонують скласти путівник по Риму. Стендаль з радістю погоджується і в короткий термін у формі оповідання про мандри в Італії невеличкої групи французьких туристів пише книжку *«Прогулянки Римом»* (1829).

Враження від Рима лягли в основу новели *«Ваніна Ваніні»* (1829). *«Молодь — надія вітчизни»*, — писав Стендаль у щоденнику. Його цікавило, що надає молоді новий світовий устрій, як він змінює їхній внутрішній світ і духовні цінності. У тому ж році Анрі Бейль починає писати роман *«Червоне і чорне»*.

Письменник був переконаний, що необхідно створювати нову літературу, літературу для багатьох, а не для обраних. Така література, на думку Стендаля, має бути схожа на трагедії й історичні хроніки часів Шекспіра, для яких характерні природність і близькість до правди життя. Прагнення до точності він вважав першим обов'язком письменника. *«У мене тільки одне правило — бути зрозумілим. Якщо я не буду зрозумілим, весь мій світ буде знищений»*, — писав Стендаль. Цей естетичний

принцип був реалізований у двох відомих романах — *«Червоне і чорне»* (1830) і *«Пармський монастир»* (1839).

«Я — спостерігач за людськими характерами», — якось відповів Стендаль на запитання про те, що він робить. У цій формулі міститься головна особливість творчості письменника.

Анрі-Марі Бейль писав свої твори, як він сам зазначав, лише для «невеликої кількості щасливців». Сподіваємося, що до цього кола потрапите і ви, читачі й читачки XXI століття...

1. Які події вплинули на формування світогляду Стендаля? Обґрунтуйте свою відповідь.
2. Розкажіть, яку роль у житті Стендаля відіграла особистість Наполеона.
3. Розкрийте естетичні погляди письменника.
4. Поясніть, як ви розумієте такий вислів Стендаля: «...я ніколи не відокремлював художника від мислителя, як не могу відокремити художньої форми від художньої думки».
5. Прокоментуйте назву цієї статті й епіграф до неї.

До вивчення роману «ЧЕРВОНЕ І ЧОРНЕ»

У творчій майстерні письменника/письменниці

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ РОМАНУ «ЧЕРВОНЕ І ЧОРНЕ»

В основі сюжету роману *«Червоне і чорне»* лежить реальна історія, описана у кримінальній хроніці «Судової газети», яку Стендаль вважав необхідним документом для вивчення сучасного йому суспільства. Прототипом головного героя роману Жульєна Сореля став молодий чоловік з провінції **Антуан Берте**, який 1827 року був засуджений і страчений за вбивство своєї коханої. Стендаль був знайомий з родиною, в якій Берте служив учителем, знав він і місця, де відбулися трагічні події.

Повертаючись з Італії до Парижа взимку 1827–1828 року, письменник зупинився в Греноблі, де й дізнався про справу Берте. Цей кримінальний процес став основою роману *«Червоне і чорне»*, над яким письменник почав працювати в березні 1829 року. Тому в підзаголовку твору автор уточнює: *«Хроніка XIX століття»*. Слово «хроніка» позначає тут правдиву оповідь про Францію епохи Реставрації.

Спочатку в традиціях жанру роману-біографії твір мав назву *«Жульєн»*. Але згодом Стендаль змінює назву на *«Червоне і чорне»*. Отже, книжка із символічною назвою стає дослідженням сучасного авторові суспільства в цілому.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.
2. Розкрийте історію створення роману.
3. Поясніть значення епіграфа до роману — слова одного з ідеологів французької революції Жоржа Жака Дантона: «Правда, сувора правда».
4. Розшифруйте кроссенс. Підготуйте зв'язну розповідь на тему кроссенсу.

5. Розкажіть, якими були стосунки головного героя з його родичами. Як ви вважаєте, що їх спричинило? Поясніть свою думку.
6. Чому, на вашу думку, Жульєн вирішив стати священником? Аргументуйте відповідь прикладами з тексту.
7. Розкрийте роль особистості Наполеона Бонапарта в житті головного героя.
8. Поясніть, чому Стендаль вирішив все ж таки змінити назву свого роману.
9. Складіть асоціативний ланцюжок на тему «Жульєн Сорель — це ...». Висловіть своє ставлення до цього героя.
10. Прокоментуйте пояснення Стендаля до створеного ним образу: «Жульєн зовсім не такий лукавець, яким він вам здається...».
11. Порівняйте ставлення Жульєна Сореля до пані де Реналь і до Матильди де Ла-Моль. Поясніть мотиви поведінки героя.

12. Прокоментуйте слово Жульєна Сореля в суді.
13. Підготуйте розгорнуту відповідь на тему «Шлях угору і падіння особистості Жульєна Сореля».
14. На прикладі роману Стендаля обґрунтуйте характерні ознаки соціально-психологічного роману.
15. Підготуйте власний кроссенс на тему прочитаного твору. Під час виконання цього завдання скористайтеся пам'яткою «Як підготувати кроссенс», уміщеною на форзаці підручника.

У творчій майстерні письменника/письменниці

ЖУЛЬЄН СОРЕЛЬ: ЗАКОНОМІРНІСТЬ ПОЯВИ ПОДІБНОГО ГЕРОЯ

Жульєн Сорель — дещо більше, ніж сучасний головний герой роману, який стягує вузол інтриги і сформований причетністю до різноманітних соціальних сфер. Уся сутність сучасного йому світу начебто втілюється в його індивідуальній долі. З цього погляду Жульєн Сорель новий і для французької літератури, і для самого Стендаля.

Жульєн Сорель — частина тієї колосальної людської енергії, що була визволена 1793 роком і війнами Наполеона. Але він запізнився народитися й існує в умовах безчасся: при Наполеоні Жульєн Сорель міг би стати генералом, навіть п'єром Франції, зараз межа його мрій — чорна сутана.

Водночас Жульєн Сорель готовий виборювати і чорну сутану. Він жадає кар'єри, грошей, а понад усе — самоствердження. І якщо він не досягає мети, то це не від браку бажання. Вся справа в засобах її досягнення.

Начебто майже все вдається Жульєну. Він закохує в себе пані де Реналь; він стає необхідним маркізу де Ла-Моль; він крутить голову його дочці, біжить з нею, стає шевальє й офіцером, без п'яти хвилин женихом. Але кожного разу картковий будиночок руйнується, оскільки, наче поганий актор, він переграє або зовсім виходить з ролі. Проте він не поганий актор, він актор із зовсім іншої п'єси. Йому потрібно закохати в себе пані де Реналь, а він сам в неї без пам'яті закохується; йому потрібно було підкорити собі Матильду де Ла-Моль, а він подає в це стільки пристрасності, що вважав би себе нещасливим, якби не домогся її. Він взагалі занадто пристрасний, занадто поривчастий, занадто честолюбний, занадто гордий.

І все ж таки Жульєн — зовсім не улюблений Стендалем «італійський характер». [...] Він сам ристалище, арена боротьби між «цивілізацією» і «природою». Він — саме породження свого часу і дзеркало цього часу.

Отже, з одного боку, Жульєн — типовий сучасний француз, який перестав бути самим собою, а з іншого — особистість, індивідуальність, яка не вмщується в межі нав'язаної ролі.

За Дмитром Затонським,
українським літературознавцем

Більшість українських читачів відкривали для себе роман Ф. Стендаля «Червоне і чорне» завдяки перекладу **Єлизавети СТАРИНКЕВИЧ (1890–1966)**. Літературознавиця і літературна критикиня, вона з кінця тридцятих років минулого століття перекладала багато творів французьких авторів (Оноре де Бальзака, Еміля Золя, Гі де Мопассана, Фредеріка Стендаля). 1940 року в Києві вийшов виконаний Єлизаветою Іванівною перший український переклад роману «Червоне і чорне».

На жаль, як і багато хто з українських перекладачів за радянських часів, Єлизавета Старинкевич 1949 року зазнала гонінь у період масштабної ідеологічної кампанії проти української інтелігенції, якій влада закидала недотримання принципу «*пролетарського націоналізму*», «*космополітизм і низькопоклонство перед заходом*». Метою такого зорганізованого цькування інтелігенції було розколоти її, посіяти в суспільстві зерно антисемітизму, укріпити процеси русифікації й ідеологічної ізоляції країни.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Здійснювалося багато спроб пояснити назву роману, і тут важко дати цілком однозначну відповідь. Але гадається, що «червоне» і «чорне» — це контрастний прояв непримиримості двох світів — світу Ренала, Вально, Костанеда, Фрилера і світу Жульєна Сореля.

Дмитро Затонський, український літературознавець

...негідні вчинки Жульєна зумовлюються життєвою необхідністю, створеною панівним режимом. Звідти в героя не лише обожнювання Наполеона, а й відчуття того, що він запізнився з народженням і потрапив у чужу й ворожу йому епоху.

За конфліктом Жульєна Сореля зі своїм часом і суспільством стоїть масштабний конфлікт історичних епох, який постійно цікавив Стендаля. І не випадково одне з найпоширеніших «розшифрувань» назви роману засновується на порівнянні й конфлікті епох: червоне — символічний колір доби революції та наполеонівських війн, чорне — уніформа священника, в яку обрядився Жульєн Сорель, — символ епохи Реставрації та Священного союзу.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи

Цікаво, що в психології та медицині є термін «*синдром Стендаля*». Ним позначається психічний розлад унаслідок сильного емоційного впливу на людину витворів мистецтва. Синдроми цього розладу — запаморочення, прискорене серцебиття, паніка й навіть галюцинації, які можуть виникати там, де міститься багато предметів мистецтва й історичних артефактів, під час їх розгляду або через спробу ознайомитися з більшою їх кількістю за короткий час.

Синдром Стендаля 1979 року дослідила й описала лікарка-психіатрична із Флоренції (Італія) **Грацієлла Магеріні**. Вона помітила, що багато хто з туристів, які відвідують Флоренцію, піддаються паніці й декілька днів не можуть повернутися до нормального стану. На її думку, ризикують відчутти цей синдром насамперед люди освічені, які усвідомлюють цінність мистецтва, але є дуже вразливими, з добре розвинутою уявою, яку вони, на жаль, погано контролюють.

Цей синдром отримав свою назву завдяки Фредеріку Стендалю, який у книжці «*Неаполь і Флоренція: подорож з Мілана в Реджіо*» (1817) описав свої враження після відвідування церкви Святого Хреста у Флоренції, що славиться могилами видатних людей і фресками італійського живописця Джотто ді Бондоне.

Цікаво, що 1996 року італійський режисер **Даріо Арджетто** за книгою лікарки **Грацієлли Магеріні** зняв художній фільм «*Синдром Стендаля*». Захопливий сюжет цього трилера, події якого відбуваються у Флоренції, доповнює прониклива музика відомого композитора сучасності **Енніо Морріконе**.

Підсумовуємо вивчене

1. Розкрийте значення підзаголовка роману «*Хроніка XIX століття*».
2. Обґрунтуйте закономірність появи у французькій літературі XIX століття такого літературного героя, як Жульєн Сорель.
3. Розкрийте еволюцію духовного прозріння головного героя.
4. Розробіть сторінку Жульєна Сореля для якоїсь соціальної мережі. Продумайте, який статус персонажа ви використаєте, які характерні для нього вислови доберете, які вподобання персонажа зазначите й чому.
5. Схарактеризуйте та порівняйте жіночі образи в романі «*Червоне і чорне*».
6. Визначте головну тематику, характерну для соціально-психологічного роману: конфлікт між людиною і суспільством; різні аспекти взаємодії людей; влада, політика і людина; особистість і побут, що її оточує.
7. Проаналізуйте особливості сюжету роману Стендаля.
8. Поясніть смисл символічної назви роману.
9. Самостійно знайдіть в інтернеті та порівняйте обкладинки видань твору Стендаля, зроблені в різних країнах. Які з них, на вашу думку, є більш цікавими/оригінальними/наближеними до тексту? Поясніть свою думку.
10. Запропонуйте власний варіант обкладинки твору або опис її ескізу.

11. Напишіть твір на одну з тем: «Лицемерство — єдина його зброя, або У чому полягає трагедія головного героя роману?»; «“Червоне” і “чорне” в житті Жульєна Сореля»; «Над чим мене змусив замислитися роман Стендаля “Червоне і чорне”?».
12. Прокоментуйте інформаційний плакат на тему «Стендаль. “Червоне і чорне”». Запропонуйте свій плакат на цю тему.

Гюстав Флобер Gustave Flaubert

(1821–1880)

Життя Гюстава Флобера — це історія творчої особистості, яка принесла себе в жертву заради задоволення єдиної пристрасті: писати літературні твори.

*Бернар Фоконьє,
французький письменник*

«ЛЮДИНА-ПЕРО...»

Усі, які знали його особисто або докладно ознайомилися з його біографією, одностайно стверджують, що в житті цього французького письменника було не так уже й багато особливих подій: декілька цікавих подорожей і коротких романів, досить відлюдне життя й весь час робота, робота, робота... Він не чекав на особливе натхнення, а сідав за письмовий стіл і працював. «Усе натхнення, — стверджував Гюстав Флобер, — полягає в тому, щоб щодня в один і той самий час приступати до роботи». Свое життя він цілковито присвятив творчості та пошукам досконалої форми у своїх літературних працях.

Але, можливо, тому він і став одним з найвідоміших письменників не лише Франції, а й Європи?

Гюстав Флобер народився 12 грудня 1821 року в родині головного лікаря невеликого міста на півночі Франції — Руана, що розташувалося на берегах річки Сени. У будинку при лікарні минули його дитячі роки. Цілими днями слухав він старовинні народні перекази, що розповідала йому няня. Майбутній письменник зберіг у пам'яті на все життя і спогади про свого сусіда, який читав йому багато книжок, зокрема славнозвісного «Дон-Кіхота».

А ще із самого дитинства Флобер захоплювався театром. Разом зі своєю сестрою Кароліною він влаштував домашній театр. Діти розігрували різні вистави, готували афіші, запрошували глядачів — знайомих і сусідів. Слід зазначити, що інтерес до театру Гюстав Флобер зберіг на все життя.

Писати Флобер почав дуже рано. Його перші твори, що мали переважно наслідувальний характер, були нав'язані уроками історії, які його дуже цікавили, і, безумовно, прочитаними художніми творами. А читав він багато й охоче. Мігель де Сервантес, Франсуа Рабле, Вільям Шекспір, Жан-Батіст Мольєр, лорд Байрон, Віктор Гюго, Вальтер Скотт та багато інших авторів на все життя стали улюбленими письменниками Флобера.

1832 року Флобер вступає до Королівського коледжу Руана. Але замрійний і незалежний за своєю натурою, він насилу мирився з установленими порядками в навчальному закладі. Згодом він зізнавався, що під час уроків почасти занурювався у свої мрії, подумки мандруючи невідомими екзотичними країнами. Цікаво, що в колежі разом з товаришем Флобер починає випускати рукописний часопис *«Мистецтво і прогрес»*.

1840 року Флобер закінчує навчання в коледжі та здійснює свою мрію: вирушає в першу велику подорож. Він відвідує Піренеї та Корсику. У своєму щоденнику юний Флобер залишає захоплені враження.

Повернувшись на батьківщину, майбутній письменник за наполяганням батьків вступив на юридичний факультет Паризького університету, який йому не судилося закінчити. У нього проявилася страшна хвороба — епілепсія, що вплинуло на всю його подальшу долю. Із 1844 року, тобто з двадцяти трьох років, він оселяється в маленькому маєтку Круассе поблизу Руана, який купив його батько, щоб прожити там майже все життя. *«Відлюдник з Круассе»* — так називали його друзі. Під цим ім'ям він увійшов і в історію літератури. Флобер присвячує своє життя літературі, і тільки епізодичні наїзди письменника до Парижа і зустрічі з побратимами по перу дещо урізноманітнюють його затворницьке життя.

У січні 1845 року Флобер закінчив першу редакцію роману *«Виховання почуттів»*. Цей твір посів важливе місце в ранній творчості письменника. У ньому з особливою силою позначилися його романтичні настрої, юнацькі мрії та роздуми. Оскільки в душі Флобера існували дві особистості — романтика й реаліста, у цьому творі він сподівався укласти між ними перемир'я. Але із цього нічого не вийшло: *«я схибив»*, — констатував автор. Французький письменник Андре Моруа сказав про це так: *«Флобер мріяв примирити обидві півкулі свого мозку, ...легше було б написати дві книжки...»*. Роман так і не був опублікований.

Смерть близьких людей Флобера (батька й сестри Кароліни в 1846 році, найближчого з друзів — Альфреда Ле Пуатвена в 1848 році) змусили письменника ще більше заглибитися в літературу, яка стала для нього справжнім сенсом життя, всепоглинаючим об'єктом усіх його ідей і сподівань. Далекий від думки зробити кар'єру й досягти успіху, Флобер найбільше мріє зануритися у творчість.

На початку лютневої буржуазно-демократичної революції 1848 року у Франції, метою якої було встановлення громадянських прав і свобод, Гюстав Флобер висловлює бажання в тій чи іншій формі послужити Республіці: він вступає до лав Національної гвардії, мріє присвятити себе службі як секретар посольства. Але згодом те, що відбувається навколо, викликає в нього недовіру й іронію. Він не розуміє сенсу подій, що розгортаються, бачить тільки їх вульгарний бік і врешті-решт розчаровується. *«Усе це дуже безглуздо»*, *«Важко уявити собі щось більш буржуазне або більш нікчемне»*, *«Республіканці, реакціонери, червоні, сині, триколірні, — усі змагаються в дурості»* — ділиться Флобер у листах своїми враженнями про цей історичний період.

Розгубленість і навіть відчай від неможливості знайти сенс у тому, що відбувається, — з таким почуттям у листопаді 1849 року Флобер вирушає в подорож на Схід. Ця мандрівка стала великою подією в особистому житті Флобера, вона тривала до травня 1851 року. Флобер побував у Каїрі, Александрії, Дамаску, Бейруті тощо. Його листи періоду подорожі рясніють не тільки враженнями від чудового колориту Сходу, а й роздумами про роль літератури та сенс власного життя, що яскраво відображають справжню сутність письменника. *«Ось чого нам не вистачає, — розмірковує письменник, — внутрішнього імпульсу, суті, самої ідеї сюжету. [...] Ми стаємо вченими, археологами, істориками, медиками, майстрами на всі руки і знавцями. Яке все це має значення? Де ж серце, натхнення, витoki? Звідки йти і куди прямувати?»*.

Після повернення з подорожі у вересні 1851 року Флобер розпочинає роботу над своїм головним романом **«Пані Боварі»**, який був завершений лише 1856 року. Ця робота вимагала від нього величезних зусиль. Листи Флобера в цей час рясніють такими одкровеннями: *«...псую величезну кількість паперу. Скільки помарок! Фраза так зволікає! Що за диявольський стиль!»*; *«Роблю начерки, закреслюю, збиваюся...»*; *«Я часто по кілька годин шукаю якесь слово...»*.

Карикатура
«Флобер препарує мадам
Боварі» (1869)

Флобер з гострим боєм ставився до своєї самотності, але вважав її неминучою. В одному зі своїх листів 1867 року він написав: *«Цілі тижні я проводжу, і словом не обмінявшись із живою істотою, і в кінці тижня не можу пригадати жодного дня, якое факту»*. Але такі жертви не були марними. 1850–1860-ті роки стали вершиною творчості Гюстава Флобера. За цей час створено три великі реалістичні романи: **«Пані Боварі»** (1856), **«Саламбо»** (1862) та другий варіант **«Виховання почуттів»** (1869). Це не тільки високохудожні твори, а й справжні документи свого часу.

Життя Гюстава Флобера припинилося 8 травня 1880 року в результаті інсульту. Залишилися не реалізованими письменницькі ідеї та плани...

«Я — людина-перо, я існую через нього, заради нього», — говорив Флобер. Він щодня підтверджував ці слова наполегливою працею. Погодьтеся, що така вірність своїй справі життя викликає безумовну повагу.

1. Прокоментуйте назву статті й епіграф до неї.
2. Поясніть, чому Флобера називали «відлюдником із Круассе».
3. Підготуйтеся до розгорнутого повідомлення про життя й творчість Г. Флобера.

Літературні нотатки подорожніх

Незважаючи на те, що сам Гюстав Флобер не дуже шанував Руан, у якому мешкав, і багато сумних картин життя у провінції він змальовував саме з нього, у цьому невеличкому місті Нормандії на півночі Франції ім'я письменника увіковічено в кількох об'єктах.

Так, крім двох пам'яток Флоберу в Руані, є в місті й музей письменника. Адже тут зберігся будинок, у якому виріс Флобер. Музей Флобера поєднаний з музеєм історії медицини. Про Флобера тут нагадує маленька кімната, де він народився, деякі рукописи й особисті речі.

Також у рідному місті письменника на річці Сені 2008 року був збудований найвищий підйомний міст у світі (його загальна висота становить 91 метр), який носить ім'я Гюстава Флобера. Конструкція мосту теж доволі незвична — він вертикально підйомний. Тому і має назву «міст-ліфт». Авторами проекту незвичного мосту були архітектори **Мішель Віржоло** та **Емерік Зублен**.

Міст Гюстава Флобера в Руані

До вивчення роману «ПАНІ БОВАРИ»

У творчій майстерні письменника/письменниці

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ РОМАНУ «ПАНІ БОВАРИ»

Флобер розпочинає роботу над романом «*Пані Боварі*», що тривала протягом довгих п'яти років. Підзаголовок, який обирає письменник для свого твору, — «*Провінційні звичаї*» — свідчить, що він задумав правдиво описати те, що «оточує його безпосередньо». Своє завдання Флобер сформулював так: «*Передати вульгарність точно й водночас просто*».

Існують різні версії щодо витоків задуму та прототипів твору. Сам же письменник писав про це так: «*«Пані Боварі» — це вимисел. Якби я писав портрети, то вони були б менше схожі, оскільки я зображав би особистості, а я хотів, навпаки, відтворити типи*».

Працюючи над сюжетом, письменник зізнавався, що навіть відчував фізичне страждання: «*Я відчуваю біль, від якого майже непритомнію*». Відомо, що письменник працював іноді до п'ятнадцяти годин на добу, відточуючи свій стиль.

Флобер вирізнявся надзвичайною вимогливістю до кожного слова.

Одна сторінка протягом 5 днів або 25 сторінок за 6 тижнів, ціла ніч у пошуках вдалого епітета — це факти напруженої творчої роботи

письменника над романом. Тому не дивно, що сам Флобер, відшліфуючи кожне слово, писав про цей процес іноді так: *«Проклята Боварі мучить і дратує мене... На минулому тижні я п'ять днів просидів над однією сторінкою... Гидка робота!.. Усе мені набридло... Проклята ідея — взятися за подібний сюжет!..»*. Водночас письменник вірив, що *«читач не помітить усієї психологічної роботи, прихованої за формою, але він відчує її результат»*.

У пошуках «правильного слова» («*mot juste*») Флобер зізнавався: *«Мене захоплюють, переслідують мої уявні персонажі, точніше, я сам стаю ними. Коли я описував отруєння Емми Боварі, у мене в роті був справжній присмак миш'яку»*.

Під час роботи над романом Флобер неодноразово перероблював свою працю. Рукопис твору, що тепер зберігається в муніципальній бібліотеці міста Руана, складає 1788 виправлених і переписаних сторінок. Кінцевий варіант, який зберігається також там, містить лише 487 сторінок.

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

Восени 1856 року роман «Пані Боварі» вийшов друком у журналі «Ревю де Парі». І хоча видавець зробив у творі суттєві правки й вилучив декілька сцен, чим природно викликав обурення у Флобера, однак усе це не врятувало роман. Влада оголосила твір «непристойним» і заборонила його. На письменника очікував справжній скандал. Автора й редакторів журналу звинуватили у приниженні суспільної моралі та притягли до судової відповідальності.

Після сенсаційного судового процесу, що став одним з найвідоміших літературних поєдинків на юридичній ниві, Флобера було виправдано. Проте всі ці дії лише підбурили читацький інтерес до твору. Сам письменник пізніше зазначав, що *«процес цей створив мені величезну рекламу»*. 1857 року роман був виданий окремо без купюр у двох томах й одразу став одним з найбільш улюблених творів не тільки у Франції, а й в інших країнах.

1864 року Ватикан офіційно заборонив роман Флобера «Пані Боварі», включивши його до переліку заборонених книжок, як і ще один роман письменника «Саламбо».

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від прочитаного роману.
2. Розкрийте історію створення та публікації цього твору.
3. Поміркуйте, чому роман розпочинається з історії Шарля, опису його шкільних років, юнацтва, і лише потім ми дізнаємося «історію життя» Емми. З якою метою це робить автор?
4. Поясніть, у чому полягає основний смисл життєвих ідеалів Емми Боварі. Під впливом яких обставин і вражень сформувався «ідеал життя» головної героїні? А ви сприймаєте такі ідеали? Аргументуйте свою думку.

- Простежте за текстом, як Емма поводиться з дочкою. Як це її характеризує?
- Проаналізуйте, як через індивідуальне бачення різних персонажів автор подає портрет головної героїні. Якою її бачать інші персонажі? А якою бачите її ви?
- Поміркуйте, у чому полягає причина розчарування Емми в подружньому житті.
- Дайте порівняльну характеристику чоловічих персонажів роману. Яку роль вони відіграють для розуміння почуттів і прагнень головної героїні? Обґрунтуйте свою відповідь.
- Проаналізуйте особливості сюжету і композиції роману.
- За допомогою конкретних прикладів підтвердьте чи спростуйте думку сучасного українського дослідника Ігоря Лімборського про те, що письменник «принципово ламає пряму лінію розвитку сюжету і відкидає хронологічну послідовність у композиції. Він зосереджується на психологічному зображенні самої особистості, її свідомості, через яку постають інші герої твору».
- Як ви вважаєте, що стало безпосередньою причиною самогубства головної героїні? Аргументуйте свою позицію.
- Розкрийте роль образу пана Оме в романі. Як ви вважаєте, чому Флобер закінчує твір не розповіддю про смерть Емми, а докладним описом життя цього персонажа? Поясніть свою відповідь.
- Проаналізуйте, як психологічні деталі допомагають розкрити внутрішній світ головних героїв твору.
- Розв'яжіть кроссенс і підготуйте за ним зв'язну розповідь.

Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи

«Усе натхнення, — стверджував Флобер, — полягає в тому, щоб щодня в один і той самий час сідати за роботу». Так, зокрема, працюючи над романом «Пані Боварі», Флобер дотримувався такого розпорядку дня: свій твір він писав уночі, тоді, коли ніхто й ніщо не заважає, щоб навіть найменший шум не відволікав його від творчості.

Дізнатися докладно про розпорядок дня письменника вам допоможе ця інфографіка, укладена на основі інфографіки Info we trust.

У творчій майстерні письменника/письменниці

ПРО «ОБ'ЄКТИВНИЙ МЕТОД» ГЮСТАВА ФЛОБЕРА

«Про що завгодно можна написати гарно й можна написати погано», — такого принципу дотримувався Флобер у своїй зрілій творчості.

У романі «Пані Боварі» він писав про те, що не викликало в нього ні симпатії, ні тим більше захоплення. Навпаки, зображуваний у творі світ провінційного міщанства пробуджував у нього глибоку відразу, на що він теж постійно скаржився в листах. Автор «Пані Боварі» ставив перед собою завдання з «людської гнилі створити твір мистецтва», зробити цікавим для читачів/читачок середовище обмежених і вульгарних провінційних обивателів. До того ж відмовившись при цьому від арсеналу літературних засобів і форм, якими користувались його попередники. [...]

Працюючи над романом «Пані Боварі», Флобер розробляв свій «об'єктивний метод» [...]. Виступаючи проти суб'єктивізму романтиків, у яких автор стає центром твору, він ратує за усунення авторської присутності із твору. Він вважає, що автор має бути у творі, як Бог у світобудові: всюди і ніде.

Усунення автора з твору не слід розуміти прямолінійно, в абсолютному значенні. Таке усунення в принципі неможливе, бо автор є творцем того художнього світу, що постає в романі чи в поемі, у драмі чи в ліричній поезії. Йшлося, власне, про заміну форми авторської присутності у творі: замість прямої і відвертої в романтиків та Бальзака, маємо у Флобера «приховану присутність», що не допускає прямого самовияву. Але це мало величезне значення для художнього ладу твору, вело до радикальних змін у його структурі.

Роман «Пані Боварі» мав бути твором, у який автор «не вкладає самого себе». *«Наскільки я розперізувався в інших своїх творах, – писав Флобер, — настільки тут я прагну бути стриманим і геометрично прямолінійним: ніякого ліризму, ніяких розмірковувань».* Це передусім означало, що письменник всьому давав об'єктивно-образне втілення, не вдаючись до різнорідних відступів і коментарів, не виказуючи своїх емоцій і уникаючи оцінок, що мав робити сам читач. З погляду Флобера, будь-які відступи й «декларації» — свідчення художньої безпорадності митця.

Зі статті українського літературознавця Дмитра Наливайка «Роман, що започаткував новітню прозу»

ПРО ТЕ, ЩО ТАКЕ БОВАРИЗМ

«Пані Боварі — це я». Що, власне, має означати цей відомий вислів? Саме те, що він виражає. Флобер засуджує у своїй героїні власні помилки. Яка головна причина всіх нещасть пані Боварі? Причина в тому, що Емма чекає від життя не того, що життя може їй дати, а те, що обіцяють автори романів, поети, художники і мандрівники. Вона вірить у щастя, у надзвичайні пристрасті, у сп'яніння любов'ю, бо все це, вичитане у книжках, вважає вона чудовим. [...]

Приводячи нещасливу Емму до розуміння жакливого дійсності, письменник ніби очищується від власних пристрастей.

Жуль де Готье назвав боваризмом світогляд тих, хто намагається «уявити себе іншим, ніж він є насправді». У характері майже кожної людини можна виявити елемент боваризму. «У кожному нотаріусі можна виявити уламки поета». Емма за своєю природою — це боваризм у чистому вигляді. Вона могла б знайти просте, але справжнє щастя, присвятивши себе турботам про дочку, про будинок, спробувавши потроху змінити свого чоловіка, який любить її і тому пішов би назустріч її побажанням; вона тягнеться до поезії і могла б насолоджуватися поезією навколишньої природи, поезією сільського життя. Однак Емма не бажає бачити того, що її оточує. Вона мріє про зовсім інше життя і не бажає жити тим життям, яке їй надане. У цьому її вада; у цьому ж була і вада Флобера. [...]

Проте, мені здається, що романтик Флобер невпинно говорив би у відповідь на це: «Але ж хіба може людина відмовитися від спроб перетворити своє повсякденне життя, від спроб наблизити його до своїх мрій?». Овічна суперечка: *«Пані Боварі — це я».* Справді, пані Боварі — це будь-хто з нас. Флобер тільки констатує факти, він не пропонує рішень.

Зесе французького письменника Андре Моруа «Гюстав Флобер»

Творчість Гюстава Флобера до масового українського читача прийшла 1930 року. У двотомник творів письменника увійшли переклад роману «Пані Боварі», здійснений з російської мови **Ольгою Бублик-Гордон**, і роман «Саламбо» в перекладі **Максима Рильського**.

Як зазначає сучасний вітчизняний дослідник Тарас Кияк, існують свідчення, що в 1930-х роках над перекладом «Пані Боварі» працював відомий український письменник, справжній знавець французької мови **Валер'ян Підмогильний**. Але, на жаль, як багато хто з української інтелігенції тих часів, він був розстріляний, і про подальшу долю перекладу роману Флобера нічого не відомо.

1955 року вийшов друком перший в Україні переклад з оригіналу роману Флобера, здійснений **Миколою Лукашем (1919–1988)**, справжнім «Моцартом українського перекладу», як його називають. Цей переклад інший геніальний український перекладач Григорій Кочур відзначив як «непересічне явище», а його автора назвав «феноменальним лінгвістом». Інший український перекладач Анатоль Перепадя стверджував, що Лукашевий переклад «Пані Боварі» для молодих українських письменників має стати «школою стилю».

Сучасна українська дослідниця Галина Драненко зазначає: «...М. Лукаш наново витворює оригінал, дбаючи про виживання української мови за допомогою найрізноманітніших її пластів, цензурованих, а відтак забутих. [...] Інакшість флоберівського тексту всередині його власної культури український перекладач передає шляхом інакшості свого тексту, який вирізняється в радянській україномовній культурі. Власне в цьому і міститься вірність флоберівському творінню в етичному вимірі».

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Своїми творами він прагнув говорити правду про життя, якої люди не знають або вдають, що не знають, відмовившись при цьому від будь-яких втішаючих ілюзій. [...] І потрібні були письменникові постійні надзусилля, щоб цю правду життя перетворити у справжнє мистецтво. Так народжувалася чудова й гірка проза Гюстава Флобера, реаліста й водночас романтика, одного з найкращих майстрів художнього слова у французькій і світовій літературі.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Вихований на традиціях реалістичних романів Стендаля і Бальзака, Флобер, у свою чергу, збагатив реалізм новими художніми відкриттями. [...] Однак найяскравішою особливістю художньої манери письменника є те, що він сам називав «французьким стилем». Пояснюючи це поняття, Флобер досить точно сформулював співвідношення змісту і форми в мистецтві: «Форма не плащ, а плоть думки... немає прекрасних думок без прекрасної форми і навпаки».

Юрій Султанов, український педагог, літературознавець

Підсумовуємо вивчене

1. Розкрийте суть «об'єктивного методу» Г. Флобера. Проілюструйте його за допомогою конкретних прикладів з роману.
2. Поясніть, як ви розумієте слова Флобера про свою героїню: *«Мабуть, моя бідна Боварі цієї миті страждає у двадцяти французьких селищах водночас»*.
3. Сучасна українська дослідниця О. Єременко зазначає: *«Хвороба, описана Г. Флобером, не обмежена в часі і просторі, на неї може захворіти кожний, хто, як і героїня твору, прагне будувати своє життя, егоїстично орієнтуючись суто на свої мрії та потреби. У цьому й полягає причина неослабного читацького інтересу до безсмертного твору французького генія»*. Чи можете ви погодитися з цим твердженням? Обґрунтуйте свою думку.
4. Розкрийте, у чому полягає особливість реалізму Флобера порівняно з реалізмом інших письменників, твори яких ви читали.
5. *«Емма Боварі — це я»*, — стверджував письменник. Поясніть, як ви розумієте ці слова.
6. Підготуйте повідомлення на тему «Еволюція образу Емми Боварі в романі Г. Флобера».
7. Розкажіть про українські стежини роману «Пані Боварі».
8. Виберіть одне з наведених у рубриці *«Зі скарбниці літературно-критичної думки»* висловлювань і проілюструйте його конкретними прикладами з роману.
9. Підготуйте мультимедійну презентацію або фотоколаж про екранізації творів Г. Флобера й покажіть вашу роботу в класі.
10. Прокоментуйте інформаційний плакат за вивченою темою.

11. Напишіть твір на тему «Мрії і реальність в романі Г. Флобера «Пані Боварі»».
12. У парах підготуйте (на власний вибір) інформаційний плакат/мотиватор/ескіз дудла/кроссенс/буктрейлер за романом Г. Флобера «Пані Боварі».

Оскар Вайлд
Oscar Wilde
(1854–1900)

- ✓ Що вам відомо про Оскара Вайлда? Літературу якої країни представляє цей письменник?
- ✓ Пригадайте, які твори О. Вайлда ви читали. Чим вони вам запам'ятались?

Бажаєте знати, у чому полягає найбільша драма мого життя? — Вона у тому, що генія свого я вклав у власне життя, і тільки талант — у мої твори.

Оскар Вайлд

КОРОЛЬ ЕСТЕТИЗМУ

Оскар Вайлд — талановитий і самобутній англійський письменник ірландського походження. Багатьом читачам/читачкам він відомий як автор чарівних казок, роману *«Портрет Доріана Грея»*, низки цікавих п'єс; як митець, який понад усе в житті цінував красу й чинив супротив сірій буденності; як епатажний чоловік, котрий шокував громадськість своєю зухвалою поведінкою та вигадливими костюмами; і, звичайно, як непересічна, оригінальна особистість, парадоксальність, афористичність думок якої ще нікому не вдалося перевершити. Один з таких парадоксів: *«Генія свого я вклав у власне життя, і тільки талант — у мої твори»* — визначив і життєвий шлях письменника.

Шлях цей розпочався **16 жовтня 1854 року** в Дубліні, столиці Ірландії. **Оскар Фінгал О'Флагерті Вілс Вайлд** народився в національно свідомій родині ірландських патріотів. Батько — Вільям Вайлд — був відомим лікарем-офтальмологом, за невтомну працю королева Вікторія призначила його придворним окулістом і надала дворянський титул. У вільний час Вільям Вайлд вивчав ірландські етнографічні й архітектурні пам'ятки. Мати — **Джейн Франческа Елджі** — письменниця, дослідниця ірландського фольклору, активна громадська діячка, яка відкрито закликала до боротьби за визволення батьківщини від британського панування та увійшла в історію під псевдонімом Сперанца («Надія»). Батьки письменника були різнобічно обдарованими людьми, багато працювали, друкувалися у пресі, вели світське життя. Вони любили трьох своїх дітей,

займалися їхнім вихованням та освітою (Оскар був другою дитиною в сім'ї, першим — його брат Уїллі, третьою — сестра Ізола, яка померла малою).

Будинок Вайлдів завжди був відкритим для гостей, у літературному салоні леді Вайлд збиралися письменники та художники, у колі яких і формувалися погляди майбутнього короля естетів. Оскар Вайлд змалку вирізнявся непересічною пам'яттю, любов'ю до книжок і гарних речей, що оточують людину. Уже в дитячі роки він читав в оригіналі Есхіла, захоплювався античною поезією, якою його зацікавила мати (вона досконало володіла давніми мовами). Юний Оскар обожнював свою матір, від неї він успадкував аристократизм, любов до мистецтва й літератури. Леді Вайлд поклала на свого молодшого сина найсміливіші надії, та й хлопчик виявляв неабияку обдарованість. Із семи років він навчався в Королівській школі Портера, де, посівши перше місце з грецької мови, здобув право на стипендію в найвідомішому навчальному закладі Ірландії — Трініті-коледжі. Навчання в Трініті також позначилося для Оскара цілою низкою успіхів, вершиною яких стало присудження йому однієї з найпрестижніших нагород — золотої медалі Берклі.

У 1874–1878 роках Оскар Вайлд — студент Оксфордського університету. В Оксфорді Вайлд перейнявся поглядами свого викладача й мислителя **Джона Рескіна**, якого дослідники вважають *«центральною фігурою в історії естетики й літературної критики ХІХ століття»*. Оскару Вайлду були близькими критичні погляди старшого товариша щодо англійського суспільства, яке він уважав убогим, ницим, позбавленим духовності й почуття прекрасного. Як і Рескін, він шукав ідеал у минулому, в індивідуальній творчій праці. Понад усе в мистецтві ставив вільну уяву і красу, а не точне відтворення дійсності, яке вважав копіюванням, позбавленим естетичної вартості. Та майбутній письменник не погоджувався зі своїм наставником, що закони мистецтва пов'язані з мораллю, бо *«як на нас, — скаже Вайлд, — закони мистецтва не збігаються із законами моралі»*. Тут Оскар наслідував іншого свого оксфордського викладача — **Волтера Пейтера**, який розвивав думку про те, що мистецтво існує для мистецтва й не потребує жодних пояснень.

Останній рік навчання в Оксфорді приніс Оскару перший значний літературний успіх — премію Ньюдгейта за поему *«Равена»*. Майбутній письменник уперше відчув смак слави. Він не пов'язував своє майбутнє з університетом. Розповідають, що під час однієї студентської вечірки Оскар, ніби між іншим, передбачив свою долю: *«Господь знає, що я не буду деканом поважного Оксфорда. Я стану поетом, письменником, драматургом. Я так чи інакше буду знаменитим...»*.

В університетські роки під впливом своїх наставників Вайлд захопився естетизмом. Наголошуючи на цьому, Оскар взявся жваво змінювати

Фото Вайлда у дитинстві

Фото Оскара Вайлда
(1882)

власну зовнішність. Це було і викликом лицемірному вікторіанському суспільству, і своерідною саморекламою («*Найбільша праця уяви для митця — створити перше самого себе, а тоді вже свою публіку*», — говорив Оскар). Короткі бриджі, шовкові чорні панчохи, вільна сорочка з відкладним комірцем, незвичайного кольору краватка, пов'язана бантом, оксамитовий піджак із квіткою соняшника в петличці, часто лілея в руках, довге волосся із завитими локонами — таким часто бачимо Вайлда на фотопортретах. Додайте ще високий зріст, широкі плечі, кремезну статуру (більше схожим був не на естета, а на атлета) та незмінну іронічну посмішку. Екстравагантна зовнішність Вайлда стала ознакою естетичного протесту, яка привертала до нього велику увагу (навіть більше, ніж рання творчість, — у 1881 році Вайлд власним коштом видав книжку «*Поезія*», що швидко розійшлася

й мала успіх) і викликала палке обурення консервативної публіки. Вікторіанське суспільство смакувало двозначні чутки про дивакуватого поета, сина Сперанци, а відомий сатиричний журнал «Панч» висміював його в карикатурах, та сам Оскар поблажливо ставився до цих випадів — вони тільки примножували його славу. «*Карикатура — це данина, яку посередність платить генію*», — відповідав він.

Оскар Вайлд був гарним і дотепним співрозмовником, він добре володів мистецтвом усного розповідання. Дослідники стверджують, що Вайлд говорив іноді навіть цікавіше, ніж писав, а за свої неочікувані й блискучі парадокси отримав титул «*Принц Парадоксу*». Афористичні висловлювання Вайлда одразу підхоплювалися й розносилися аристократичним Лондоном, «*крихтами зі столу Вайлдової дотепності*» жилалися не одна літературна кар'єра. Про Вайлда говорили усюди, він ставав надзвичайно популярною особою, і врешті-решт його проголосили вождем усього естетичного напрямку, та й сам молодик після закінчення Оксфорда присвоїв собі звання «професора естетики».

У 1882 році Оскар Вайлд здійснює тривалу поїздку до США й Канади, де виступає з лекціями на мистецькі теми. Повернувшись до Англії, Оскар Вайлд одружився з Констант Ллойд, яка народила чоловікові двох синів.

Оскар Вайлд не полишає літературної творчості. Деякий час він працює редактором у журналі «*Жіночий світ*» (1887–1889), пише багато рецензій, статей, есеїв (зокрема програмових, що зібрані у книжці «*Наміри*»). Видає фантастичне оповідання «*Кентервільський привид*» (1887), збірки казок «*Щасливий принц*» (1888) і «*Гранатовий будиночок*», роман «*Портрет Доріана Грея*» і збірку оповідань «*Злочин лорда Артура Севіля*» (усі три книжки — 1891 року).

Та найбільший успіх і визнання приносять Вайлду його п'єси («Віяло леді Віндермір» (1892), «Жінка, не варта уваги» (1893), «Саломея» (1893), «Ідеальний чоловік» (1895), «Як важливо бути серйозним» (1895). На жаль, разом зі славою, матеріальним статком до Вайлда прийшла біда. Письменник був звинувачений в аморальній поведінці й у 1895 році засуджений до двох років ув'язнення. Ці два роки були жахливими для письменника: він терпів голод, приниження, знущання. Тюрма зламала «короля життя». У в'язниці О.Вайлд написав сповідь «З глибини», у якій розповів про власне сходження «до глибин». Після звільнення Оскар Вайлд під чужим ім'ям вимушений був оселитися у Франції, він терпів матеріальну й духовну скруту, його здоров'я похитнулося. 1898 року анонімно виходить останній прижиттєвий твір Оскара Вайлда — «Балада Редінзької в'язниці». На запитання, чому він не пише, опинившись на волі, Вайлд відповів: «Я писав, коли не знав життя; тепер, коли я знаю, що таке життя, я не маю що писати. Життя не можна писати, життя можна тільки жити». Оскар Вайлд помер 1900 року в Парижі. Так скінчилося яскраве й буремне життя «короля естетів». Французький письменник Жан Кокто скаже про нього: «Оскар Вайлд дорого заплатив за те, що був Оскаром Вайлдом. Але бути Оскаром Вайлдом — вершина розкоші».

1. Поясніть, як ви розумієте епіграф до статті про письменника.
2. Підготуйте повідомлення про повне ім'я Оскара Вайлда.
3. Хто вплинув на формування художніх поглядів Оскара Вайлда?
4. У яких жанрах писав Оскар Вайлд? Назвіть найвідоміші твори письменника.
5. Пригадайте, як О. Вайлд ставився до своїх карикатур. Уважно роздивіться деякі з них, що представлені у колажі. Які особливості вдачі письменника вони увиразнюють?

6. Поясніть, як ви розумієте слова Жана Кокто, що бути Оскаром Вайлдом — це «вершина розкоші».

Літературні нотатки подорожніх

Пам'ятники Оскару Вайлду такі ж незвичайні й вишукані, яким було і життя самого «короля естетів». Одним з найвідоміших вважають монумент, встановлений у Дубліні, у парку Меріон Сквер (*Merrion Square Park*) неподалік від будинку, де жив Оскар Вайлд (скульптор **Дені Осборн**). Це композиція із трьох скульптур: фігури письменника, який лежить на великому валуні, та двох статуй, що встановлені поруч: вагітної дружини Вайлда — Констанс — і давньогрецького бога Діоніса, що символізує веселощі й насолоду.

Пам'ятник Оскару Вайлду в Дубліні

У Лондоні неподалік Трафальгарської площі, на Аделаїд-стріт, стоїть особлива лава із зображенням письменника. Цей пам'ятник називається «Бесіда з Оскаром Вайлдом» (скульптор — **Маггі Хемблінг**).

Вайлд запрошує на бесіду

У Парижі, на знаменитому цвинтарі Пер-Ляшез, де поховано багатьох великих митців, таких як Жан-Батіст Мольєр, Фредерік Шопен, Бомарше, Оноре де Бальзак та ін., знайшов свій останній притулок і Оскар Вайлд. Існує легенда: якщо поцілувати крилатого сфінкса, встановленого на могилі Вайлда, то кохання ніколи не залишить вас. Тому Вайлдовий надгробок цілують (нафарбувавши губи червоною помадою) і залишають написи на ньому тисячі жінок з різних країн світу. До речі, цей ритуал відображено в одному з епізодів фільму «Париж, я люблю тебе» (режисер епізоду «Пер-Ляшез» **Уес Крейвен**).

У творчій майстерні письменника/письменниці

ПРО ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ
ОСКАРА ВАЙЛДА

Ім'я Оскара Вайлда в історії світової культури міцно пов'язане з *естетизмом* — літературно-мистецькою течією, яка виникла в Англії у 80–90 роках XIX століття. Основними принципами цієї течії було сповідування теорії «*мистецтва заради мистецтва*» та визнання Краси найвищою цінністю буття. Естетизм виник як заперечення цінностей вікторіанського суспільства, його самовдоволеності, обмеженості, несвободи, лицемірства. Ідеології вікторіанської доби митці-естети протиставляли гедоністичний¹ світогляд. Окрім того, естетизм у мистецтві виступав про-

¹ Гедонізм — ідеалістичний напрям в етиці, за яким насолода, приємність є найвищим благом, метою життя.

ти реалізму, звинувачуючи його в позбавленні людини індивідуальності й одухотворення. Фундамент англійського естетизму заклав письменник і теоретик мистецтва **Джон Рескін**. Його ідеї розвивали наступники — головний ідеолог естетизму, мистецтвознавець **Волтер Пейтер**, художник **Обрі Бердслі**, письменник **Джордж Мур** та ін. Найповнішою мірою естетизм розвинувся у творчій спадщині Оскара Вайлда. *«Я був символом мистецтва та культури свого століття. Я зрозумів це на світанку своєї юності, а потім змусив і своє століття зрозуміти це»*, — зазначав письменник. Ще на початку літературної діяльності, завершуючи у 1882 р. лекційне турне по Америці, Вайлд у лекції *«Рене-санс англійського мистецтва»* наголошував, що справжній сенс життя слід шукати в мистецтві. Пізніше він сформулював й інші теоретичні принципи, які узагальнив та виклав у збірці критичних есеїв *«Наміри»* («Intentions», 1891).

Обрі Бердслі.
Ілюстрація
до «Саломеї» (1894)

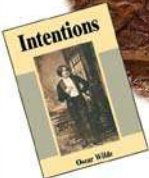
Основні ідейно-естетичні погляди Оскара Вайлда можна звести до таких положень.

- ❖ **Мистецтво самодостатнє** (мистецтво не виражає нічого, окрім самого себе. Воно живе своїм власним життям, підкоряється власним законам).
- ❖ **Мистецтво первинне, а життя лише імітує його** (мистецтво *«не можна вважати зовнішнім мірилом схожості з дійсністю. Воно скоріше покривало, ніж дзеркало»*).
- ❖ **Мистецтво вище за мораль** (тому, хто споглядає прекрасне, мораль не потрібна: *«Картина не має жодного іншого сенсу, окрім власної краси»*).
- ❖ **Мистецтво має приносити задоволення** (завдання кожного художника *«полягає просто в тому, щоб захоплювати, приносити задоволення... Ми зовсім не хочемо, — писав Вайлд, — щоб нас мучили й доводили до нудоти оповідями про справи нижчих класів»*).
- ❖ **Мистецтво має передавати власні враження** (основним завданням і письменника, і критика є суб'єктивно-ідеалістичне відображення дійсності: *«Що об'єктивнішим нам видається твір, то більше він суб'єктивний»*).
- ❖ **Навіювання, таємниця, недомовленість — основа мистецтва** (справжня трагедія художника полягає в тому, що він здійснює свій ідеал занадто повно, у такому разі ідеал позбавляється дива й таємниці; творчість *«своєю незавершеністю набуває завершеності у Краси»*).

Своєрідним підсумком, квінтесенцією змісту основних положень естетичних поглядів Оскара Вайлда стала передмова до роману *«Портрет Доріана Грея»*, що містить 25 блискучих афоризмів автора.

ЕСТЕТИЗМ ОСКАРА ВАЙЛДА

- ✧ мистецтво самодостатнє
- ✧ мистецтво первинне, життя лише імітує його
- ✧ мистецтво вище за мораль
- ✧ мистецтво має приносити задоволення
- ✧ мистецтво має передавати власні враження
- ✧ навіювання, таємниця, недомовленість — основа мистецтва.

До вивчення роману «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ГРЕЯ»

У творчій майстерні письменника/письменниці

ПРО ІСТОРІЮ НАПИСАННЯ РОМАНУ «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ГРЕЯ»

Роман «*Портрет Доріана Грея*» був написаний Оскаром Вайлдом усього за три тижні. Уперше він був опублікований у липневому номері журналу «Lippincott's Monthly Magazine» за 1890 рік. А в квітні наступного, 1891 року, «Портрет Доріана Грея» вийшов окремим виданням зі значними доповненнями. Окрім дрібних вставок, письменник додав шість нових розділів і невеличку передмову.

«Спочатку я хотів написати про молодого чоловіка, що продає душу за вічну молодість; ця ідея має давню літературну історію, але я надав їй нової форми», — писав Вайлд своєму редактору про початковий задум твору.

Обкладинка номера журналу з романом

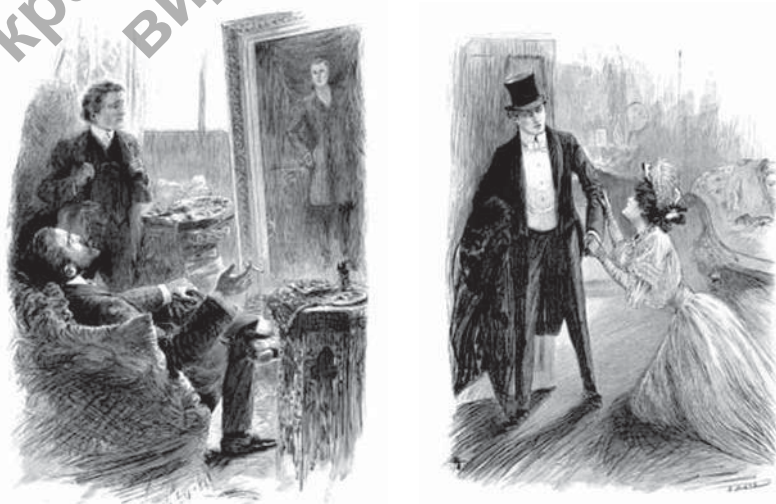
ПРО СЮЖЕТ ТВОРУ

Вершина проповіданого Вайлдом естетизму — роман «Портрет Доріана Грея». Фантастичний руйнівний сюжету — портрет головного героя. Спромігнися з портретою ласки на вічну молодість, спокушений чарамі філософії «нового гедонізму», що його проповідує лорд Генрі Воттон,

з яким Доріан познайомився в майстерні художника Безіла Голворда, — юнак віддається в житті самим насолодам, тягар моральної відповідальності перекладаючи на свій портрет. Зухвало-егоїстичні парадокси лорда Генрі, зневага його до всякої вульгарності (до якої він залучає і співчуття та страждання вкупі з бридотою), культ молодості, краси й насолоди, що не знає морального стриму, — стають і Доріановою філософією. Жадливий до розкошів і нових незвичних вражень, він свій дім обставляє з великою пишнотою, колекціонує старовинні гобелени й рідкісні парфуми, коштовне каміння й екзотичні музичні інструменти, вчащає до різних притонів і вдається до потайних пристрастей, запропащує не одне чуже життя, не зупиняється навіть перед убивством свого друга-митця... Але, пустившись морального берега, він пускається й тієї сили, що не дає людині потонути; знудженість життям, духовне спустошення — то тільки перші признаки заплати. Руйнівні збудники, що діяли всередині Доріана, у нього в душі, знищують кінець кінцем і його тіло, коли він добиває в образі портрета решту свого «я». В житті його шалька занадто різко хилилася в один бік — «золота рівновага» настала лише зі смертю.

Автор так сказав про свій роман: *«Справжня мораль його твору полягає в тому, що всяке надужиття, так само, як і самозреченість, тягне за собою покару. Тобто, — конкретизує Вайлд, — художник, Безіл Голворд, надмір обожнюючи фізичну вроду, як це робить більшість художників, помирає від руки того, в чийй душі він породив страхітливу і безтямну марнославність. Доріан Грей, живучи в самих тільки чуттєвих насолодах, пробує вбити сумління і в цю мить убиває самого себе. Лорд Генрі Воттон намагається бути тільки спостерігачем у житті і під кінець виявляє, що ті, хто уникає битви, ще глибше зранені, ніж ті, хто бере в ній участь».*

За Ростиславом Доценком,
українським перекладачем і літературознавцем

Генрі Кін. Ілюстрації до роману (1925)

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження на вас справив роман? Які епізоди найбільше запам'яталися? Чому?
2. Уважно роздивіться ілюстрації до роману Вайлда, вміщені на сторінках цього розділу. Установіть епізоди, які вони відображають. Чи такими ви уявляли персонажів твору?
3. У чому полягає особливість передмови до роману? Які проблеми у ній порушує автор? Поясніть, як ця частина твору пов'язана з основним текстом роману Вайлда. Прочитайте і прокоментуйте декілька афоризмів з неї.
4. За яких обставин читач/читачка уперше дізнається про Доріана Грея? Як ви думаєте, чому автор знайомить із Доріаном Греєм через його портрет? Чи можна стверджувати, що портрет також є персонажем твору? Свою думку аргументуйте.
5. Опишіть портрет Доріана Грея, яким ви його побачили на початку роману. Що особливого було у роботі художника? Як ставиться до портрета художник Безіл Голворд, лорд Генрі Воттон, Доріан Грей?
6. Яке бажання охопило Доріана, коли він уперше побачив свій портрет? Як ви думаєте, що вплинуло на таке прагнення юнака?
7. Схарактеризуйте образ художника Безіла Голворда. Що найбільше він цінував у житті? Як ставився до мистецтва? Ким для художника був Доріан Грей? Поясніть, чому Безіл стверджував, що його майбутнє як митця залежить від Доріана Грея.
8. Схарактеризуйте образ лорда Генрі. Яку філософію сповідувала ця людина?
9. Наведіть приклади парадоксальних висловлювань Генрі Воттона. Поясніть, як ви їх розумієте. Які з них ви приймаєте? А які не приймаєте?
10. Як ви думаєте, чому лорд Генрі обирає Доріана Грея об'єктом свого експерименту?
11. Уважно роздивіться ілюстрації Владислава Єрка до роману Оскара Вайлда. Як художник відобразив зміни, що відбулися із Доріаном? Зверніть увагу на деталі портрета, його фон.

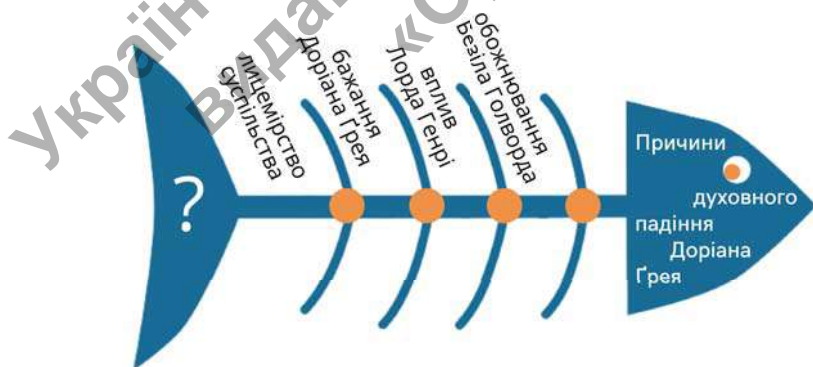
Владислав Єрко. Ілюстрації до роману (2012)

12. Порівняйте образи Безіла і лорда Генрі. Як вони співвідносяться між собою та з образом Доріана Грея?
13. Розкажіть про стосунки Доріана Грея і Сібіл Вейн. Як ви думаєте, чому Доріан так швидко розчарувався у своїй коханій? Як це характеризує юнака?
14. Зробіть висновок про значення образу Сібіл Вейн у творі.

15. Як і через що змінювався портрет Доріана Грея? Знайдіть і прочитайте фрагмент, у якому описуються перші зміни на портреті Доріана Грея. Коли вони відбулися? Якою була Доріанова реакція?
16. Чому Доріан Грей вирішив заховати свій портрет? Як ви думаєте, чому місцем таємного зберігання портрета стає колишня дитяча кімната юнака?
17. Виразно прочитайте, як Доріан каявся у жорстокості до Сібіл (розділ VIII). Як ви думаєте, з якою метою автор уводить у текст цей опис?
18. Прокоментуйте захоплення і пристрасті Доріана Грея. Яку своєрідність особистості Доріана розкривають ці почуття?
19. Які злочини учинив Доріан Грей? Як ви вважаєте, чи була у Доріана можливість змінитися?
20. Схарактеризуйте образ Доріана Грея, спираючись на плакат. Підтвердіть прикладами з тексту риси вдачі героя. Зробіть висновок про символічність портрета Доріана Грея.

21. Спираючись на схему¹, прокоментуйте причини духовного занепаду Доріана Грея. Наведіть факти на підтвердження цих причин. Зробіть висновок.

22. Прочитайте фінальну сцену роману (від слів «А в домі, на тій половині...» і до кінця твору). Як ви розумієте її значення? Чи можна стверджувати, що ця сцена — символічна? Аргументуйте свою відповідь.
23. Поясніть сенс назви твору.

¹ «Фішбон» (риб'яча кістка) — схема, за допомогою якої встановлюються причинно-наслідкові зв'язки того чи іншого проблемного явища. Голова риби — проблема, верхній ряд кісток — причини виникнення досліджуваної проблеми, нижній ряд — факти, що ілюструють визначені причини, хвіст — висновок.

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

ПРО ДІАЛОГИ У РОМАНІ «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ГРЕЯ»

На матеріалі «Портрета Доріана Грея» можна здійснити спробу класифікації різновидів діалогу, що включені у художньо-прозаїчний текст. Є діалог, що складається з довжелезних тирад його учасників; є діалог — обмін короткими репліками з дуже лаконічними авторськими поясненнями; трапляється і діалог із мінімальним включенням авторського мовлення, що наближається до драматичного (наприклад, діалог лорда Генрі, герцогині Монмаут і Доріана у сімнадцятому розділі). Навіть якщо у розділі зовсім немає діалогу, це явище сприймається як прийом або точніше — «мінус-прийом».

«...Як більша частина прозаїчних і драматичних творів Оскара Вайлда, — відзначає фінський дослідник А. Ояла, — “Доріан Грей” ділиться на два різних прошарки: на верхній, що складається із дотепних розмов, і нижній прошарок, який занурений у психологічну основу життя». Важко погодитися із таким поглядом на певну розірваність фабульної основи і діалогічних фрагментів у романі. Дотепні діалоги у книжці аж ніяк не самоціль і у своєму сполученні, і у взаємоспіввіднесеності із сюжетом роману виконують важливу смислову і художню функції.

З літературознавчої точки зору, діалог у прозі Вайлда не розпадається на окремі афористичні, цікаві самі по собі фрази, а є органічним компонентом художнього цілого, вкрай важливим для з'ясування пафосу твору, ідейних позицій його автора.

За Марком Соколянським, українським літературознавцем

1. Яку класифікацію діалогів у романі О. Вайлда «Портрет Доріана Грея» пропонує дослідник? Проілюструйте названі вами різновиди діалогів конкретними прикладами.
2. Яку роль відіграють діалоги у «Портреті Доріана Грея» Оскара Вайлда?

У творчій майстерні письменника/письменниці

ПРО ЖАНРОВИЙ РІЗНОВИД РОМАНУ «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ГРЕЯ»

Як можна було б визначити жанровий різновид роману, яким є «Портрет Доріана Грея»? Це не реалістичний, не психологічний і не розважально-кримінальний твір, хоч елементи того й іншого в ньому є. Не можна, звичайно, назвати його й суто фантастичним. Найбільше відповідає історія, яку переконливо і барвисто розповідає автор, жанру філософського роману-притчі. У ньому є постановка та рішення естетичних і морально-етичних проблем, є повчання, як це годиться для притчі (що його так, до речі, не любив Вайлд). Звичайно, це лише приблизне визначення, надто

багато в романі такого, що дає змогу порівнювати його з іншими жанровими різновидами великої прози, наприклад з інтелектуальним романом, де складна або парадоксальна думка, ідейна суперечка відіграють головну роль. Не можна не враховувати і символічного значення твору, і його особливу насиченість тим, що можна назвати естетизмом Вайлда. Це багатогранне висвітлення теми краси в мистецтві та житті, її переможної, а подекуди і згубної влади. Краса в усіх її іпостасях, усіх формах, у тому числі самому словесному стилі розповіді, насичує й перенасичує рядки книжки. Саме слово «краса» і його похідні згадуються багато десятків разів. Можна стверджувати, що естетизм — як літературна течія — не породив більш виразного і значного твору, якому випало б довге життя, ніж цей роман.

За Кірю Шаховою, українською дослідницею літератури

До таємниць мистецтва слова

ПРО ПАРАДОКС У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Парадокс (від гр. *paradoxos* — «несподіваний», «дивний») — міркування, яке не належить до ряду істинних чи хибних. Його мета — висміювання догми, демонстрація незалежності суджень й оригінального мислення. Парадокс має лаконічну, викінчену за думкою форму. Наприклад: «Тихіше їдеш — далі будеш».

У художніх творах парадокс найчастіше вживається як елемент сюжетотворення (наприклад, у романі «451° за Фаренгейтом» Р. Бредбері, де пожежники не гасять вогонь, а палять книжки), як складник мовлення літературних персонажів (лорд Генрі у романі «Портрет Доріана Грея» О. Вайлда), як засіб вираження авторської позиції (твори Б. Шоу). Рідше парадокс є окремим твором («Чи сприяло відродження наук та мистецтв поліпшенню моралі?» Ж.-Ж. Руссо). Відомі також «Притчі й парадокси» Ф. Кафки, в яких відображені невизначеність реалій, метафізична невпевненість, витончена гра слів; твір «50 магічних таємниць» С. Далі, що складався з десяти важливих для митця правил, як-от: «Не бійся досконалості, тобі не досягти її ніколи». Віртуозною парадоксальністю відзначені твори Вільяма Шекспіра, Блеза Паскаля, Франсуа Ларошфуко, Тараса Шевченка, Генріха Гейне, Бернарда Шоу та інших письменників. Парадоксальністю пройнята й уся естетична система світосприйняття Оскара Вайлда, його твори й саме життя.

Таким чином, парадокс у художній літературі — міркування, яке не належить до ряду істинних чи хибних, що має лаконічну, викінчену за думкою форму, і використовується у художніх творах як засіб сюжетотворення, характеристики мовлення персонажів, вираження авторської позиції або виступає окремим твором.

1. Як ви розумієте, що таке парадокс? Наведіть приклади відомих вам парадоксів.
2. Дайте визначення парадоксу в художній літературі.
3. Простежте, на яких рівнях використовується парадокс у романі О. Вайлда «Портрет Доріана Грея».

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

ПРО ОСКАРА ВАЙЛДА-ПАРАДОКСИСТА¹

Слава Вайлда-мовця — це передусім слава парадоксиста. Постійне намагання не збитися на «гастрономію порожніх фраз», не загубитися між загальнономовленневими загальниками виробило у нього вміння й банальні речі подавати в гостро-суб'єктивній парадоксальній оправі. Він настільки був захоплений можливостями парадоксу, що пробував навіть вивести його поза сферу слів, навіть сюжет будувати на парадоксальній основі: у Вайлдовому оповіданні «Кентервільський привид» не привид лякає людей, а самі люди лякають привида.

Вайлд мав надзвичайний світогляд у лабіринтах думки — в найсуперечливіших явищах йому враз відкривалася глибинна схожість сутностей. Перебільшення, доведення думки до видимої абсурдності слугувало Вайлдові чинним засобом сказати те дошкульне, що він насправді думав. «Парадокс у нього — це тільки істина, поставлена сторчма, щоб привернути увагу. За всім його дражливим хизуванням стояла серйозна філософія, як за зверхньою софістикою крилося глибоке і просте серце поета», — пише Р. ле Гальєн, сучасник Вайлдів.

Коментувати парадокси — річ не вельми вдячна, бо всяке розтлумачення являє собою конкретизацію і звуження, а образ та думка тим і сильні. Вайлда радніше б мовчки цитувати, розумному досить, як мовляли римляни. Кінець-бо кінцем кожен збагачується своїм у його світі, в чому й полягає цінність чиєї б то не було творчості. Добрий твір той, що навчає людину думати і почувати по-своєму, а «хто не думає на свій спосіб, той не думає взагалі».

За Ростиславом Доценком, українським перекладачем і літературознавцем

3 парадоксів Оскара Вайлда

- ◆ Ми вчимо людей, як запам'ятовувати, і ніколи не кажемо їм, як треба розвивати себе.
- ◆ Думку, що не має в собі зерна небезпеки, не варто й називати думкою.
- ◆ Всі великі думки небезпечні.
- ◆ Хто каже правду, рано чи пізно буде викритий.
- ◆ Суспільство часто прощає злочинцеві, але ніколи не прощає мрійникові.

Переклад з англійської *Ростислава Доценка*

¹ За результатами опитування телевізійної корпорації BBC (2007 р.), Оскара Вайлда було визнано найдотепнішою людиною Великої Британії. У цьому змаганні він обійшов навіть Шекспіра і Черчилля.

ДІЗНАЄМОСЯ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Ростислав Іванович ДОЦЕНКО (1931–2012) — відомий літератор, критик, перекладач, літературознавець, лауреат премій ім. Максима Рильського та ім. Миколи Лукаша, учасник українського руху опору.

Усе життя і творчість Ростислава Доценка пройшли під гаслом української ідеї, за що митець тяжко був покараний радянським тоталітарним режимом. Зокрема під час навчання на українському відділенні філологічного факультету Київського університету був заарештований за антирадянські висловлювання й поширення творів «буржуазно-націоналістичних» авторів та засуджений до виправно-трудових таборів. Уже після звільнення працював редактором зарубіжної літератури у видавництві «Дніпро», виконав значну роботу з укладання 12-томної збірки творів Дж. Лондона. Окремими книжками в перекладі Ростислава Доценка вийшли романи **«Портрет Доріана Грея»** О. Вайлда, **«Останній з могікан»** Ф. Купера, **«Великі сподівання»** Ч. Діккенса, **«Оповідання і памфлети»** Марка Твена та інші твори. У 80-х роках ХХ століття Ростислав Іванович перейнявся Ірландією, його цікавила близькість до України її історичної долі, національно-визвольна боротьба, фольклорні та культурні традиції. Доценко публікує критичні статті та перекладає видатних ірландських письменників, видає перекладні збірники ірландського фольклору.

Загальний Доценків доробок — кілька десятків перекладних книжок, понад сотня перекладів, розвідок та рецензій у періодиці, чимало енциклопедичних статей і більше тисячі афоризмів, які згодом увійшли до збірки **«Світлі думки проти ночі»**.

Ростислав Доценко був справжнім патріотом, виступав за сильну державу, вільну від рабства. Щоб вибратися з пастки, в якій опинилась Україна, проголосив «стратегічне надзавдання»: **«Треба мати органічне почуття більшовартості — інакше бо не протиснутися до лав передових націй у світі»**.

Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи

Образ Оскара Вайлда, його героїв та творів надзвичайно популярні у сучасній культурі.

Не обійшли стороною творчість «короля естетизму» і автори графічних романів. Комікси за Вайлдовим твором створювалися ще з 60-х років ХХ століття. Із сучасних назвемо графічну версію письменника **Яна Едгінтона** і художника **І. Н. Дж. Кулбарда (США, 2009)**. А одне із рекламних агентств Індії обрало образ Оскара Вайлда для реклами аудіокнижок місцевої кампанії «Penguin». Так, на рекламному плакаті художники зобразили навушники у вигляді фігури Оскара Вайлда, і вийшло, ніби сам автор пошепки читає свої твори слухачам. Цікаво, що після такої реклами продаж аудіокнижок кампанії підвищився на 7 %.

Реклама аудіокнижок від Оскара Вайлда

Перший український переклад творів «короля естетизму» з'явився в 1916 році, Вайлдові афоризми переклав письменник і громадсько-політичний діяч **Осип Назарук**. Незабаром друком вийшла і перша розвідка про Оскара Вайлда письменниці й літературної критикини **Івanni Федорович** (більш відомої під псевдонімом **Дарії Віконської**). За перші десятиліття ХХ століття українською мовою вийшло до десятка невеликих книжок Вайлда, чимало друкувалося й на сторінках періодики (казки, оповідання, поезія, драма «Саломея»).

На подальшій долі українських перекладів творів Оскара Вайлда фатально позначилися обставини трагічного ХХ століття. Так, український письменник і перекладач, один із найталановитіших прозаїків «розстріляного відродження» **Валер'ян Підмогильний** перекладав «Портрет Доріана Грея», коли за надуманим звинуваченням сталінського режиму «у терористичній діяльності» відбував покарання в Соловецькому таборі особливого призначення. На превеликий жаль, цей рукопис втрачено, а його автора, як і ще понад тисячу інших в'язнів, було страчено в урочищі Сандармох у 1937 році. Найбільшою подією української «вайлдiани» стала поява «Портрета Доріана Грея» у віртуозному перекладі колишнього політв'язня **Ростислава Доценка** (1968).

За радянських часів в Україні також виходили казки Оскара Вайлда, їх переклав **Ілько Корунець**. За часів незалежності твори Оскара Вайлда перекладали **Олег Зуєвський** (поезії), **Оляна Рута** («Поезія у прозі»), **Максим Стріха** («Балада Редінзької в'язниці»)¹.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Оскар Вайлд... Варто лише нам тільки почути це ім'я, як ми вже відчуваємо, що його слова, які услід за цим будуть процитовані, здивують і приведуть нас у захват. Із письменників, чий розквіт припав на 1890-ті роки, Вайлд — єдиний, кого досі читають усі. Різноманітні ярлики, які пришпилюють до цієї епохи («естетизм», «декаданс», «бердслівський період»), не повинні приховувати того факту, що передусім вона пов'язана для нас з Вайлдом — блискучим, величним, готовим до падіння.

Річард Еллман, американський літературознавець

Складно собі уявити світ без Вайлдових фраз.

Хорхе Луїс Борхес, аргентинський письменник

«Портрет Доріана Грея» став «десятою казкою» Вайлда, — своєрідною вершиною, звідки відкривається краєвид на усе поле творчої діяльності та естетизм Вайлда.

Аатос Ояла, фінський літературознавець

¹ Використано матеріали статті Максима Стріхи «Оскар Вайлд на тлі українських сюжетів» // Всесвіт. — 2007. — № 3–4.

Підсумовуємо вивчене

1. Назвіть батьківщину Оскара Вайлда. Що ви знаєте про цю країну? Уважно роздивіться репродукцію картини Ігоря Лисенка «Батьківщина Оскара Вайлда». Опишіть, що ви побачили на картині.

Поверніть підручник на 90° ліворуч. Що ви побачили тепер? Як ви думаєте, чому для своєї роботи художник використав такий прийом?

2. Оскар Вайлд уважав себе «символом мистецтва та культури свого століття». Чи погоджуєтеся ви з такою думкою письменника? Свою відповідь аргументуйте.
3. Розгляньте фрагмент графічного роману «Портрет Доріана Грея»¹, поданий на наступній сторінці. Який епізод твору на ньому зображено? Перекладіть текст фрагмента українською. Чим він відрізняється від тексту Оскара Вайлда? Як ілюстрації у графічному романі вплинули на сприйняття епізоду?
4. В оригіналі твір Оскара Вайлда називається «*The Picture of Dorian Gray*». Проведіть дослідження і з'ясуйте значення слова «*picture*» в англійській мові. Зробіть висновок про його значення у втіленні авторського задуму.

Обкладинка англійського видання роману (2015)

¹ Сторінка графічного роману «Портрет Доріана Грея» (автор — О. Вайлд, адаптація — Р. Томас і С. Фьюмара), видавництво «Marvel Illustrated», 2008 рік. Джерело: <https://viewcomics.me/comic/marvel-illustrated-the-picture-of-dorian-gray>

Read more FREE comics on ReadComicOnline

5. Продовжіть думку: «Прочитавши роман Оскара Вайлда «Портрет Доріана Грея», я замислився над... / був вражений... / звернув увагу на ...».
6. Із яким образом твору пов'язані чарівні перетворення? Яку роль у творі відіграє фантастика?
7. У літературних творах, написаних за законами естетизму, обов'язково мають бути присутніми твори мистецтва. Назвіть і прокоментуйте твори мистецтва у романі Оскара Вайлда.
8. Доведіть, що «Портрет Доріана Грея» — інтелектуальний роман. Елементи яких інших жанрових різновидів характерні для цього твору? Доведіть свою думку конкретними прикладами із тексту.
9. Прокоментуйте інформаційний плакат до роману О. Вайлда «Портрет Доріана Грея»:

10. Роздивіться обкладинку англійського видання роману О.Вайлда «Портрет Доріана Грея» (художник Генрі Кін). Поясніть, що символізує соняшник і метелик. Як ви думаєте, чому художник обирає для малюнка жовтий колір? Запропонуйте свій варіант обкладинки до роману.

- 11.** Об'єднайтеся у групи і виконайте один із видів робіт:
- складіть свою збірку парадоксів Оскара Вайлда (напишіть невеличку передмову, розподіліть парадокси за обраним вами принципом, уключіть парадокси мовою оригіналу (за бажанням), продумайте художнє оформлення); проведіть презентацію збірки у класі;
  - підготуйте літературні проекти на теми: «Бернард Шоу та Оскар Вайлд — майстри парадоксів», «Афоризми Оскара Вайлда та Ростислава Доценка» і захистіть їх у класі;
  - укладіть словник персонажів роману «Портрет Доріана Грея», розподіливши їх за такими групами:
    - а) образи, вигадані Вайлдом;
    - б) літературні або міфологічні персонажі;
    - в) історичні особистості. Зробіть висновок за результатами вашого дослідження;
  - опишіть макет сторінки Оскара Вайлда або Доріана Грея в одній із соціальних мереж (наприклад, у Фейсбуці), презентуйте його у класі.
- 12.** Використовуючи матеріал рубрик підручника та додаткову інформацію з інших джерел, підготуйте повідомлення про образ Оскара Вайлда у сучасній культурі. Зробіть висновок про популярність або непопулярність письменника.
- 13.** Розв'яжіть кроссенс. Складіть на основі нього зв'язну розповідь про Оскара Вайлда. Запропонуйте свій варіант кроссенсу, присвяченого Вайлду або його роману «Портрет Доріана Грея».

- 14.** Напишіть за романом Оскара Вайлда «Портрет Доріана Грея» творчу роботу на одну із тем: «У чому причини духовного падіння Доріана Грея?»; «Що є краса?»; «Як виховати красиву душу?».

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Розкажіть, що вам відомо про роман як літературний жанр.
2. Які з представлених у цьому розділі творів справили на вас найбільше враження і чому?
3. Обґрунтуйте значення творчості Стендаля для розвитку психологічної прози XIX ст.
4. Доведіть, що роман «Червоне і чорне» Стендаля — яскравий взірець соціально-психологічного роману.
5. Які трактування символічності назви роману Стендаля пропонують дослідники? Які з них вам особливо близькі та чому? Запропонуйте власне пояснення назви роману.
6. Зробіть висновок про роль Г. Флобера для розвитку реалізму в літературі.
7. Прокоментуйте думку українського літературознавця Олександра Пронковича: *«Неперевершений віртуоз стилю і майстер композиції, Флобер зумів не тільки створити правдиву картину свого часу, а й розкрити драму повсякденного існування людини новітнього часу»*.
8. Поясніть, що таке «боваризм». Чи залишається це поняття актуальним у наш час? Аргументуйте свою думку.
9. Прокоментуйте думку аргентинського письменника Хорхе Луїса Борхеса, який уважав, що особистість Оскара Вайлда цікавіша, ніж його твори. Чи поділяєте ви погляд Борхеса? Аргументуйте свою відповідь.
10. Проілюструйте, як положення естетичної теорії Оскара Вайлда відобразилися у його романі «Портрет Доріана Грея».
11. Які проблеми порушує Оскар Вайлд у романі «Портрет Доріана Грея»? Чи актуальні вони у сучасному світі? Свою думку обґрунтуйте.
12. В одному із листів Вайлд зізнавався, що вважає свій роман перевантаженим сенсаційними подіями і занадто парадоксальним за стилем, особливо у діалогах. А яка ваша думка про «Портрет Доріана Грея»?
13. У класі проведіть обговорення, які теми й ідеї об'єднують твори з цього розділу і що є своєрідного для кожного з них.
14. Як ви думаєте, чому цей розділ підручника називається саме так? Спираючись на прочитані вами твори, прокоментуйте епіграфи до розділу.
15. Складіть сенкан / кроссенс / інформаційний плакат на тему «Роман у світовій літературі XIX століття».
16. Напишіть есе на тему «Перечитуючи сторінки роману ... (на ваш вибір)».
17. Підготуйте власний блог про один із романів, представлених у цьому розділі. Поясніть свій вибір. При підготовці цього завдання скористайтеся пам'яткою на форзаці підручника «Як вести власний блог на літературну тему».

Фрагмент із фільму
«Портрет Доріана Грея»
(режисер Олівер Паркер,
Велика Британія, 2006)
У ролі Доріана Грея — Бен Барс

Початок епoxy «-ізмів» у літературі

(Про перехід до модернізму та його художні відкриття)

...модернізм можна вважати бунтом проти «реалізму», але не проти «реальності».

Джон Міллер,
американський літературознавець

...що не день, то інший «-ізм».

Поети в'яжуться в сущівтя.

Ліна Костенко,
українська письменниця

Модернізм як літературно-мистецький напрямок кінця ХІХ – початку ХХ століття

Наша епоха постійно вражала нас новими відкриттями і захопленнями: вона то вводила нас у світ нездійснених романтичних мрій, то привертала увагу до усіх сфер громадсько-суспільного життя, то говорила фактами замість звичних узагальнень і нарешті заперечила реальність, полинувши в нову дійсність — людський дух.

Жан Мореас, французький поет

ПРО ВПЛИВ ФІЛОСОФСЬКИХ КОНЦЕПЦІЙ НА РОЗВИТОК МОДЕРНІЗМУ

Кінець ХІХ – початок ХХ століття ознаменувався загальною кризою суспільства, що охопила різні сфери життя. Проте передчуття наближення історичних і соціальних перетворень сприяло пошукам нових ідеалів у житті і творчості. Не задовольняючись засобами романтизму і реалізму, митці починають активно використовувати нові форми відображення нових загальнолюдських і художніх цінностей.

У суспільстві набирає популярності робота німецького філософа **Артура Шопенгауера** «Світ як воля та уявлення», в якій була запропонована

теорія про світ як витвір вищої сили і світову волю як абсолютну цінність особистості, глибинну суть усього живого. Наблизитися до пізнання світу, на думку філософа, може лише той, у кого естетична інтуїція домінує над інтелектуальним, пізнавальним началом, тобто лише митець, шлях якого — це естетичне споглядання і моральне вдосконалення.

Під впливом ідей Шопенгауера розвивається філософія **Фрідріха Ніцше**, що сповідує відмову від багатьох традиційних уявлень, *ідею виховання «надлюдини»*, що починається з руйнування старих християнських правил. Людина залишається наодинці із собою. Вона розуміє, з одного боку, свою соціальність, а з іншого боку, самотність у глобальному світі. Це і проголошує Ніцше: *«Бог помер»*. Тільки людина, на його думку, з її волею і сильною душею здатна проникнути в таємниці всесвіту.

Людина стає відчуженою від світу, замкнутою в своїй фантазії — бо це єдиний шлях зрозуміти світ і пояснити його творчо. Українська дослідниця Соломія Павличко так пояснювала світоглядні тенденції того періоду: *«“Бог помер”, — проголосив Ніцше, залишилася людина, яка має стати тим, ким вона є. Тільки тепер Людина може себе повністю зрозуміти і зреалізувати. Разом з Богом відійшла певна система цінностей, а людина постала перед потребою вийти за межі старих, зручних відповідей на вічні запитання»*.

Такий новий, змінений світ уже було неможливо пізнати, сприйняти і показати засобами класичного мистецтва. Традиційні спроби митців не здатні реалізуватися і фактично стають не потрібні суспільству. Новий світ можна пізнати за допомогою *інтуїції (інтуїтивно)* — вважав французький філософ **Анрі Бергсон**. На його думку, найвищим знанням є індивідуальне переживання, інтуїція, душа людини — неповторна й унікальна, і мистецтво має бути формою саме такого пізнання світу. Він наголошував на необхідності пошуку нових естетичних форм, здатних відображати передусім враження і почуття людини.

ПРО «МОДЕРН» І «МОДЕРНІЗМ»

Докорінні зрушення у суспільстві не могли не помітити митці і проголосили необхідність появи нового. Починаються активні пошуки нових шляхів розвитку культури людства. З'являються нові течії й угруповання, паралельно існують різні художні школи і напрями, кожний з яких пропонує своє бачення розвитку мистецтва.

Це «нове» у мистецтві почали називати *«модерном»* (від *фр. moderne — «сучасний»*). Прагнучи перевершити все, що було створено до них, митці модерну — модерністи й модерністки — проголосили гаслом свого стильового напрямку сучасність та новизну.

Модерн відштовхував старе, адже традиційні форми мистецтва, такі як реалізм і романтизм, вже не могли передати всіх реалій нового життя. Як вдало зазначив іспанський філософ Ортега-і-Гассет, нове мистецтво полягало «у цілковитому запереченні старого». Для позначення цього періоду культури, а також сукупності новітніх течій мистецтва, що існували з кінця XIX ст., більшість дослідників використовує термін *«модернізм»*.

Модернізм — це спільна назва літературних напрямів та течій, що виникли в європейській літературі на межі XIX–XX століття, яким притаманні спроби відобразити нові явища суспільства новими художніми засобами.

Модерністи, на відміну від реалістів, обстоювали особливе призначення митця, здатного передбачити шлях нової культури. Реалістичні засоби видаються їм недостатньо виразними та застарілими для того, щоб передати душевний стан людини, яка опинилася сам на сам з проблемами цього ворожого світу. Проте зовсім іншим було ставлення до романтизму у модерністів. Невипадково зачинателями раннього модернізму були пізні романтики — Шарль Бодлер, Леся Українка та ін. Від романтизму вони перейняли несприйняття недосконалої дійсності, протиставлення бездуховній реальності сили духу і мистецтва, поетику контрасту й антитези.

Модерністи стверджують самоцінність та самодостатність особистості, шукають особливі художні засоби, щоб передати весь комплекс гострих проблем суспільства. Вони заперечують звернення до реальної дійсності, життєподібність реалізму, водночас не приймають романтичної втечі від дійсності, їх не цікавить предметний світ, вони захоплені «створенням нової дійсності», і чим більше вона неправдоподібна, тим вірогіднішою вона стає в їхній уяві.

Різних митців-модерністів об'єднують такі спільні ідеї, як інтерес до людини як до особистості, бажання захистити і зберегти її духовний світ, відмова від принципу правдоподібності, надання переваги творчій інтуїції митця, прагнення до художніх експериментів, використання навмисно ускладнених форм.

ТЕЧІЇ РАНЬОГО МОДЕРНІЗМУ

Серед течій раннього модернізму виділяють *імпресіонізм*, *неоромантизм* і *символізм*.

Імпресіонізм (від фр. *impression* — «враження») — літературно-мистецька течія раннього модернізму, заснована на принципі безпосередньої фіксації вражень, спостережень, співпереживань.

Наочно уявити, що таке імпресіонізм, допоможе картина відомого художника-імпресіоніста Клода Моне «Враження. Схід сонця». Вона написана без чітких ліній, начебто недбало, може здатися, що художник просто накидав фарби на полотно. Невипадково сам термін «імпресіонізм» виник завдяки цій картині. Критикам і самим митцям так сподобалася ця назва, що 1877 року група художників, серед них і сам Моне, приймають назву «імпресіоністи» і починають видавати однойменний журнал. Взагалі імпресіонізм насамперед сформувався в образотворчому мистецтві. До імпресіоністів належать такі відомі митці, як Клод Моне, П'єр-Огюст Ренуар, Поль Сезан, Каміль Піссарро (живопис),

Огюст Роден (скульптура), **Клод Дебюссі**, **Ігор Стравинський**, **Моріс Равель** (музика) та інші.

Серед особливостей імпресіонізму слід звернути увагу на такі: зображення не самого предмета, а враження від нього; домінування почуттів, а не розуму; відмова від ідеалізації; зосередження уваги не на певному історичному відрізку або періоді життя героя, а на окремих фрагментах. «*Ми приречені до того, щоб пізнавати світ тільки крізь враження, яке він на нас справляє*», — зазначав французький письменник **Анатоль Франс**, один із теоретиків імпресіонізму.

Наприкінці ХІХ ст. імпресіонізм поширився в європейському письменстві. Засновниками літературного імпресіонізму вважають братів **Едмона і Жуля Гонкурів**, які наголошували, що головне — «створити найживіше враження людської правди, хоч якою б вона була». Риси імпресіонізму притаманні творчості французів **Поля Верлена**, **Гі де Мопассана**, **Марселя Пруста**, норвезького автора **Кнута Гамсуна**, англійців **Оскара Вайлда**, **Джозефа Конрада**, **Роберта Стівенсона**, українських письменників **Михайла Коцюбинського**, **Василя Стефаника**, **Марка Черемшини** та ін.

Для ще однієї течії раннього модернізму — **неоромантизму** — характерне прагнення подолати розрив між ідеалом і дійсністю, властивий романтизму.

Отже, **неоромантизм** — одна із літературно-мистецьких течій раннього модернізму, для якої характерне змалювання переважно неповторної індивідуальності, що протидіє обставинам, часом попри безнадійну ситуацію.

Зі звичайним романтизмом його ріднить прагнення до ідеального, конфлікт між винятковою особистістю і дійсністю. Головну увагу неоромантики зосереджували на дослідженні внутрішнього світу людини, через який прагнули зазирнути у світ духовний. Вони оспівували мужність, подвиг, романтику пригод, часто вдавалися до умовних, фантастичних образів і ситуацій. Сюжету неоромантичного твору притаманні напруженість, елементи небезпеки, боротьби, таємничі або надприродні події.

Риси неоромантизму простежуються у творчості письменників та письменниць **Джозефа Конрада**, **Редьярда Кіплінга**, **Артура Конан Дойла**, **Етель Ліліан Войнич**, **Генріка Ібсена** та інших. В українській літературі неоромантизм започаткувала **Ольга Кобилянська**. Неоромантизм також знайшов своє відображення в творчості **Лесі Українки**, **Олександра Олеся**, **Миколи Вороного** та інших.

Про особливості ще однієї течії раннього модернізму — **символізму** — ви докладно дізнаєтеся, звернувшись до наступних сторінок підручника.

1. Поясніть, що таке *модерн*.
2. Розкрийте поняття «*модернізм*». Назвіть відомих вам представників/представниць модернізму в літературі.
3. Підготуйте повідомлення про вплив філософських теорій на розвиток модернізму.

4. Які течії раннього модернізму ви знаєте?
5. Користуючись матеріалами рубрики «Мистецькі передзвони», підготуйте розгорнуте повідомлення на тему «Відображення модернізму в різних видах мистецтва».
6. Розкажіть про особливості імпресіонізму як літературно-мистецької течії раннього модернізму.
7. Поясніть, чим відрізняється неоромантизм від романтизму і що їх об'єднує.
8. Самостійно знайдіть додаткову інформацію про одного із відомих вам представників модернізму (на ваш вибір) і презентуйте її в класі.
9. За інформаційним плакатом складіть розгорнуту оповідь про модернізм як літературно-мистецький напрям кінця XIX – початку XX століття.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В українській літературі модернізм мав свою особливість. Перші спроби «модернізувати» українську літературу належать **Миколі Вороному**, **Михайлу Коцюбинському** та **Миколі Чернявському**, а також представникам літературного угруповання «Молода муза», що виникло у Львові 1906 року. Представники цього угруповання — «молодомузівці», чи музаки, як вони себе самі називали, — **Богдан Лепкий**, **Петро Карманський**, **Михайло Яцків**, **Остап Луцький** та інші виступали за оновлення літератури, усіяко популяризували загальноєвропейські ідеї культурного розвитку.

Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи

Мабуть, ви знаєте, що фотографія як відносно молодий вид мистецтва творчо використовує надбання живопису, зокрема імпресіонізму. Імпресіонізм розвинув потребу суспільства звернути свою увагу на повсякденне життя та реальні проблеми. Він вивів художника на вулицю і змусив шукати красу навколо себе, а не в минулому.

Наприклад, картина Едгара Дега «Репетиція балету» дуже схожа на фотографію, зроблену на дуже старий фотоапарат дуже давно. Ми бачимо звичайну сцену з реального життя.

Фотографію і картини імпресіонізму зближують фрагментарність зображення і композиція. Як і на полотнах імпресіоністів, на фотографіях зображення часто перекриті іншими предметами чи можна побачити лише якісь окремі їх частини.

Едгар Дега.
Репетиція балету
(1874)

Мистецькі передзвони

Стиль модерн знайшов своє відображення в різних видах мистецтва, зокрема в живопису.

Біля витоків модернізму в живопису стояв геніальний голландський художник **Вінсент Ван Гог** (1853–1890), трагічна постать якого ніби віддзеркалює саму суть цього періоду культури. Творчість цього неперевершеного майстра кольору стала відомою лише після його смерті. Сучасне художнику суспільство не сприймало трагізму образів, незвично яскравих фарб в роботах митця. Із понад 800 картин, написаних Ван Гогом, за життя йому вдалось продати лише одну, та й то за мізерну ціну.

Вінсент Ван Гог.
Пшеничне поле з круками (1890)

Шарль П'єр Бодлер

Charles Pierre Baudelaire

(1821–1867)

Квіти чеснот в уяві поета не можуть розквітати без квітів зла, адже й світло тим яскравіше, чим глибші тіні.

Шарль Бодлер

БУДІВНИЧИЙ «КРАСИ ЗІ ЗЛА»

Як тільки не характеризували Шарля Бодлера його сучасники: «найважливіший французький поет свого часу», «король поетів», «апостол сучасності» й навіть «геній». Водночас інші стверджували: «амораліст», «богохульник», «антихрист», а то і просто «божевільний»...

Спробуймо розібратися, що ж спричинило такі різні характеристики...

9 квітня 1821 року в Парижі з'явився на світ Шарль П'єр Бодлер, майбутній відомий французький поет. На момент народження його батьку, Франсуа Бодлеру, було 62 роки, а його матері, Кароліні Аршанбо-Дефаї, виповнилося 27. Батько поета був художником, він зумів з раннього дитинства прищепити синові любов до мистецтва. Вони разом відвідували музеї та галереї, Франсуа Бодлер знайомив Шарля з друзями-художниками, брав його до своєї майстерні.

Але щасливі спогади дитинства поета швидко обриваються, оскільки ледь його минуло шість років, він зустрівся із суворою реальністю: помирає його улюблений батько, і через рік мати знову виходить заміж. Другий шлюб матері порушив душевну рівновагу Шарля, він вважав це зрадою, а його стосунки з вітчимом, генералом Оліком, не склалися. Тому не дивно, що все майбутнє життя Шарль Бодлер намагався втекти від реальності, щоб жити у світі своїх фантазій.

У віці 11 років Шарль Бодлер разом з родиною переїхав до міста Ліона, де він навчався в Королівському коледжі. Слід зазначити, що, хоча вчився Шарль нерівно, дивуючи вчителів то своєю старанністю, то лінивістю, саме тут виявився потяг Бодлера до літератури, зокрема до поезії. Але й саме тут, живучи в пансіоні при коледжі, він особливо страждав від ревнощів до матері й образи. «Зовсім ще дитиною, — писав Бодлер згодом, — я мав в своєму серці два суперечливих почуття: жах життя і захоплення життям».

Автопортрет Бодлера

1836 року сім'я повернулася до Парижа, і Шарль продовжив навчання у ліцеї Людовіка Великого, в якому панувала сувора дисципліна, необхідна, на думку вітчима, для виховання характеру хлопця. 1837 року Бодлер написав свій перший вірш *«Несумісність»*. Навчання його цікавило дедалі менше, натомість богемне паризьке життя вабило сильніше.

А 1841 року він закінчив навчання і, отримавши ступінь бакалавра, шокував батьків заявою про те, що хоче присвятити своє життя літературі, стати «творцем». Це був справжній акт протесту та звільнення.

Щоб «врятувати» сина від згубного впливу паризького життя, батьки вирішили взяти ситуацію у свої руки й відправили його на два роки мандрувати Індією. Проте плавання тривало всього два місяці, оскільки корабель потрапив у шторм, допливши лише до острова Маврикій. І хоча поет умовив капітана відправити його назад до Франції, ця коротка подорож мала певний вплив на його творчість. У майбутніх творах поета знайдуть відображення й екзотика Сходу, і побачені морські пейзажі.

1842 року Шарль Бодлер досяг повноліття й отримав право на володіння своєю частиною батьківської спадщини. 75 тисяч франків дали змогу молодій людині вести безтурботне життя. Поета поглинає світ, він ні в чому собі не відмовляє й витрачає великі кошти на купівлю картин. Проте, коли лише за два роки половину спадщини було витрачено, мати Шарля через суд встановлює опіку над рештою грошей. Від цього моменту тільки вона зможе розпоряджатися його спадком, самому ж Бодлеру, за рішенням суду, відводиться лише щомісячна символічна сума на дрібні витрати. Це рішення болісно вплинуло на Бодлера. Через приниження, яке він відчув, 1845 року поет навіть намагається вкоротити собі віку. Будь-які стосунки з вітчимом він повністю припиняє.

Але 1845 року відбулася й дуже важлива позитивна подія в його житті: виходять у світ перші публікації Бодлера-поета і Бодлера-критика. У журналі *«Художник»* з'являється його сонет *«Дамі креолці»*, написаний ще на Маврикії.

А з виходом есе *«Салон 1845 року»*, присвяченого найвідомішій художній виставці — Паризькому салону, Бодлер виявляє себе як тонкого знавця живопису і стає одним із головних літературних і художніх критиків свого часу.

Револьюційні події Франції 1848 року, безумовно, не могли пройти повз поета: протести були суголосні його бунтівному характеру. Тому не дивно, що Бодлер бере активну участь у боротьбі на барикадах. Сам поет згадував про це так: *«Моє сп'яніння в 1848 р. Якої природи було це сп'яніння? Жага помсти. Природне задоволення від руйнування»*. Його відчуття

змінилися лише 1851 року, після державного перевороту, що призвів до ліквідації республіканської форми правління й поновлення імперії у країні.

У цей період поет занотує в щоденнику: «У кожній людині є два одночасні прагнення, одне спрямоване до Бога, одне до Сатани. Поклик Бога, або духовність, — це прагнення внутрішнього піднесення, поклик Сатани, або тваринність, — це насолода від власного падіння». Його настрої та думки знаходять своє відображення у віршах і критичних роботах.

Бодлер переживає гостру духовну кризу. «Від цього духу активності, який штовхає мене то до доброго, то до злого, не залишилося нічого, крім апатії, похмурості, нудьги», — зазначає він.

У творах, написаних у 1852–1856 роках, поет доводить, що завдання мистецтва — перемагати зло, яке панує у світі. «Зло творять без докладання зусиль, природно, закономірно; тоді як добро завжди є плодом певного вміння», — пише Бодлер в есеї «Художник сучасного життя». Його естетичною програмою стає «вбудовування краси зі зла».

Естетичні й світоглядні позиції поета своє найяскравіше втілення знайшли в головному його творі — книжці «Квіти зла». Видана 1857 року, вона ввібрала твори, написані в період з 1840 по 1857 рік. Так, у вірші «Гімн красі» поет проголошує:

Красо! Чи з неба ти, чи з темної безодні,
В твоєму погляді — покара і вина,
Безумні злочини й діяння благородні;
Захмелюєш серця, подібно до вина.

Переклад із французької Дмитра Павличка

Збірка поета, за свідченнями сучасників, стала справжньою «динамітною бомбою, яка впала на буржуазне суспільство». Проти Бодлера, як і за пів року до того проти Флобера, було порушено судову справу. Його звинуватили в зайвій відвертості й аморальності. Проте резонанс навколо збірки був такий великий, що Бодлер одразу став відомим. 1861 року вийшло друге видання збірки. Проте спроби здійснити третє видання книжки були невдалими: через суспільний резонанс видавництва відмовляли у публікації.

Шарля Бодлера не стало 31 серпня 1867 року, але ще 82 роки після того його засуджені твори залишалися забороненими у Франції...

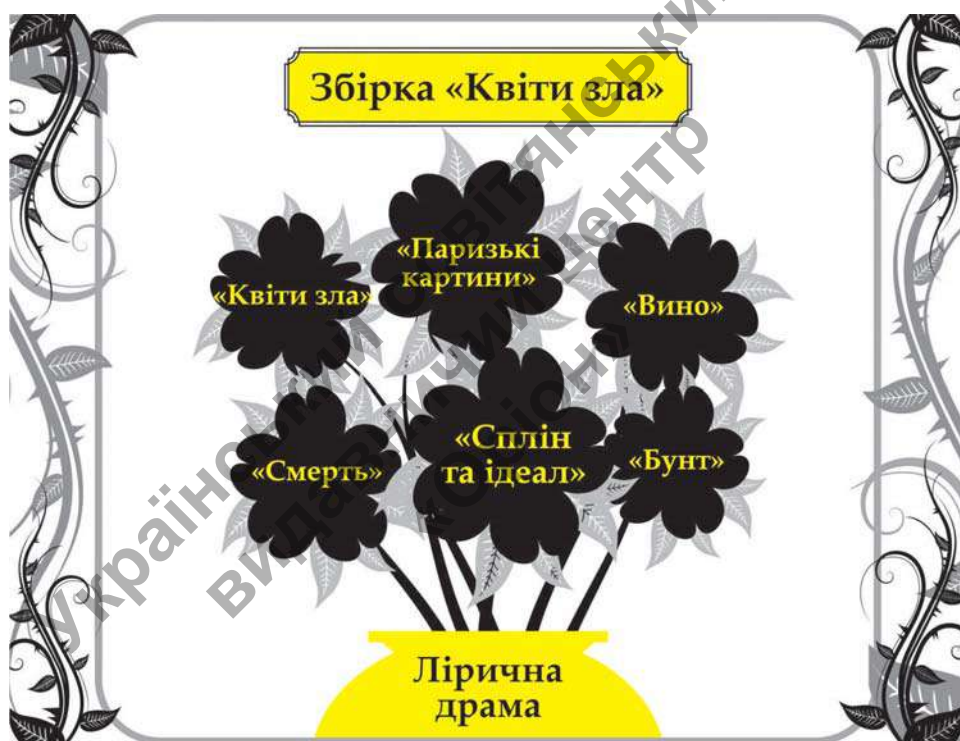
Він умів перетворювати страждання на мистецтво... Якимось чином він зазначив, що «один з чудових привілеїв Мистецтва полягає в тому, що жахливе може стати прекрасним, що римований біль може наповнювати спокійною радістю». Цього принципу він дотримувався все своє життя... Переконайтеся в цьому ви зможете, відкривши для себе поезію Шарля Бодлера.

1. Поясніть, чому стаття має таку назву.
2. Розкрийте, як ви розумієте епіграф, обраний до статті про поета.
3. У чому полягає своєрідність естетичних поглядів Шарля Бодлера?
4. Підготуйте повідомлення про життя й творчість поета.

ПРО ЗБІРКУ «КВІТИ ЗЛА»

Замисел збірки «Квіти зла» виник у поета ще в середині 1840-х років. У листі до нотаріуса за рік до смерті Бодлер написав: «...у цю жорстоку книжку я вклав усе своє серце, всю свою ніжність, усю свою віру (вивернуту), усю свою ненависть». У листі до матері поет так пояснював свій задум: «Ви знаєте, що я завжди вважав, що література і мистецтво йдуть своєю дорогою, маючи інші, ніж мораль, цілі, і що краса задуму і стилю цілком задовольняє мене сама по собі. Але ця книжка, назва якої "Квіти зла", досить красномовно сповнена, як Ви побачите, холодної і похмурої краси. Написана вона з люттю і терпінням».

Поет присвятив «Квіти зла» своєму вчителю і другу **Теофілю Готьє**: «Бездоганному поетові, досконалому чудотворцеві французької літератури, моєму дорогому і шановному вчителю і другу Теофілю Готьє з найглибшою відданістю присвячую ці хворобливі квіти. Ш. Б.».

Проте одразу після того як збірка була видана 1857 року, навколо неї розгорівся справжній скандал. Проти видавця й автора було розпочато карну справу за блюзнірство і непристойність. Поета звинувачували за нехтування законів суспільної моралі.

20 серпня 1857 року відбулося засідання суду. У своїй промові прокурор зазначив: «...хворобливе прагнення зображати все, описувати

все, розповідати про все так, неначе поняття суспільної моралі відсутнє взагалі й цієї моралі ніколи не існувало». Суддя прийняв рішення, що в образі релігії провина Бодлера не доведена, але своїми віршами він завдав шкоди громадській моралі та добродетності. Бодлеру присудили 300 франків штрафу й зобов'язали вилучити зі збірки шість творів.

1861 року вийшло друге видання збірки, до якого увійшли тридцять нових творів. Також Бодлер змінив зміст книжки, розподіливши його на шість розділів. У такий спосіб книга стала своєрідною автобіографією поета.

Збірка має посвяту, вступ і складається із шести циклів, об'єднаних за проблемно-тематичним принципом («Сплін та ідеал», «Паризькі картини», «Вино», «Квіти зла», «Бунт» і «Смерть») і є справжньою ліричною драмою, в якій ідеалові протиставлена не сама дійсність, а сплін — важкий хворобливий душевний стан поета, якому притаманні скептицизм, зневіра й туга. Друг поета д'Орвіллі сказав про композицію збірки, що це *«таємна архітектура, план, розрахований мудрим і вольовим поетом. Це не стільки вірші, скільки поетичне творіння найсуворішої єдності. З погляду мистецтва та естетичного враження вони програли б, якби не були прочитані в тій послідовності, як їх розташував автор»*.

Найбільший розділ збірки — «Сплін та ідеал». В однойменному вірші, який відкриває цей розділ, Бодлер пояснює, що сплін — це *«найзліше Страховидло»*, яке *«ні повзати не вміє, ні ревати»*, це *«хандра, що бачить плахи й страти»*. Навіть у віршах, де поет справді милується красою пейзажу, він не може позбутися відчуття *«темного змісту речей»* — *«широкого і чорного небуття»*. Ліричний герой збірки наче зазирає в таємничу безодню людської душі.

Вилучені судом твори зі збірки «Квіти зла» були опубліковані в Бельгії 1866 року, у Франції вони побачили світ лише 1949 року.

ВІДПОВІДНОСТІ

Природа — храм живий, де зронюють колони
Бентежні стогони і неясні слова.

Там символів ліси густі, немов трава,
Крізь них людина йде і в них людина тоне.

Всі барви й кольори, всі аромати й тони
Зливаються в могуть єдиного єства.

Їх зрівноважують співмірність і права,
Взаємного зв'язку невидимі закони.

Є свіжі запахи, немов дітей тіла,
Є ніжні, як гобой, звияжні, молодечі,
Розпусні, щедрі, злі, липучі, як смола,
Як ладан і бензой, як амбра й мушмула,
Що опановують усі безмежні речі;

В них — захват розуму, в них відчуттям — хвала.

Переклад із французької Дмитра Павличка

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від цього твору.
2. Простежте, як розкриваються у творі стосунки людини і природи.
3. Як ви розумієте назву твору? Про які відповідності йдеться?
4. У яких рядках міститься основний пафос твору? Доведіть свою думку.
5. Прокоментуйте висловлювання дослідника творчості Бодлера Гастона Башляра про те, що «у двох єдностях — темної ночі та ясного дня — виявляється одвічна подвійність добра і зла. Усе, що є широкого, неоднозначного в темряві ночі і ясному дні, не дає змоги зупинитися або тільки на темряві, або тільки на світлі».
6. Проаналізуйте жанрові особливості твору.
7. Поміркуйте, чому цей твір став «маніфестом символізму».
8. У Дмитра Павличка є ще один варіант перекладу початку цього твору:

*Природа — храм живий, де символів ліси
Спостерігають нас і наші всі маршрути;
Ми в ньому ходимо, й не раз вдається чути
Підмурків та колон неясні голоси.*

Поміркуйте, чому перекладач змінює текст. Який з варіантів, на вашу думку, чіткіше увиразнює взаємозалежність усього у світі? Свою відповідь аргументуйте.

9. Доберіть музичний супровід до твору й підготуйтеся до його мелодекламації у класі.

У творчій майстерні письменника/письменниці

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ ШАРЛЯ БОДЛЕРА

«Квіти зла», безумовно, епохальне явище французької та європейської поезії XIX століття, синтез її здобутків і водночас торування шляхів її подальшого розвитку. [...]

За своїм переважним змістом збірка «Квіти зла» й передусім її центральний цикл «Сплін та ідеал» — це лірична драма, де ідеалові безпосередньо протистоїть не сама дійсність, а «сплін» — важкий, хворобливий душевний стан, породжений цією дійсністю. [...]

Домінантами, які організують образно-поетичну структуру збірки, виступають такі характерні для романтизму засоби, як контраст і символіка. Протилежності доводяться до крайньої різкості, до поляризації, і в цій поляризації набирають остаточної смислової і художньої виразності; водночас при цьому розкривається й унаочнюється їхня глибинна амбівалентна взаємопов'язаність. Сам Бодлер писав з цього приводу: «Тільки сягаючи найглибших прірв падіння, уява за законом протилежності запалює світоч найвищих ідеалів. Квіти чесот в уяві поета не можуть розквітати без квітів зла, адже й світло тим яскравіше, чим глибші тіні».

Дмитро Наливайко, український літературознавець

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Чи сподобався вам вірш? Поясніть чому.
2. Розкрийте головну тему цього твору.
3. Простежте, в яких образах твору втілюється боротьба добра і зла, прекрасного і потворного.
4. У яких рядках міститься головний пафос цього твору? Зачитайте їх.
5. Знайдіть у тексті й зачитайте опис альбатроса в небі й на палубі. Що символізують ці образи? Поясніть свою думку.
6. Розкрийте символічне значення образів матросів і моря у творі. Аргументуйте свою відповідь.
7. За допомогою конкретних прикладів підтвердіть чи спростуйте думку українського літературознавця про те, що *«образ володаря морських просторів, безпорадного й смішного на матроській палубі, переростає в романтичний образ-символ поета і його долі»*.
8. Ознайомтеся з інформацією, вміщеною в рубриці *«У творчій майстерні письменника»*, й на прикладі вірша *«Альбатрос»* проаналізуйте особливості поезики Бодлера.
9. Порівняйте представлені переклади твору. Який вам імпонує більше й чому?
10. Проаналізуйте своєрідність кожного з перекладів твору. Спробуйте змодельювати дії перекладача та пояснити їхній вибір художніх засобів у створенні образів.
11. Якщо ви володієте французькою мовою, знайдіть і прочитайте твір в оригіналі. Зіставте його з поданими перекладами. Який переклад, на вашу думку, найбільше наближений до оригіналу? Свою відповідь обґрунтуйте.
12. Проаналізуйте хмару слів. Які слова й чому в ній домінують? Спробуйте створити свою хмару слів на тему вірша *«Альбатрос»*.
13. Підготуйтеся до виразного читання перекладів й оригіналу твору (за умови володіння французькою) у класі.

ВЕЧОРОВА ГАРМОНІЯ

Вечірній час прийшов. На кожній стебеліні
вже квіти куряться, немов кадильний дим;
і звуки, й пахощі в повітрі голубім;
меланхолійний вальс, кружіння й млості дивні.

Вже квіти куряться, немов кадильний дим;
ридає скрипка десь, як серце в самотині;
меланхолійний вальс, кружіння й млості дивні;
сумна краса небес в спокої віковім.

Ридає скрипка десь, як серце в самотині,
зненавидівши те, що чорним звать нічим;
сумна краса небес в спокої віковім,
пірнуло сонце в кров, що застигає в сині...

Зненавидівши те, що чорним звать нічим,
шукає серце втіх в минулій світлій днині.
Пірнуло сонце в кров, що застигає в сині,
а слід горить в мені потиром золотим.

Переклад із французької Михайла Драй-Хмари

ГАРМОНІЯ ВЕЧОРА

Надходить час, коли від тихого тремтіння
Духмяним ладаном димує кожен квіт;
Виводить звук і пах вечірній свій політ;
Меланхолійний вальс і млосне очманіння!
Духмяним ладаном димує кожен квіт.
І скрипки тужний схлип, мов серця голосіння.
Меланхолійний вальс і млосне очманіння!
Величним вівтарем стоїть сумна блакить.
І скрипки тужний схлип, мов серця голосіння,
А серцю вже набрид той нереальний світ!
Величним вівтарем стоїть сумна блакить;
У крові сонячне втопилося проміння.
А серцю вже набрид той нереальний світ,
Воно в минувшині бере своє коріння!
У крові сонячне втопилося проміння...
Мене твій образ, мов потир сяйний, сліпить!
Переклад із французької Всеволода Ткаченка

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Чи сподобався вам вірш? Поясніть свою відповідь.
2. Які почуття навіює вам цей вірш?
3. Розкажіть, які кольори ви «побачили», читаючи цей твір?
4. Проаналізуйте, за допомогою яких образів створюється картина «гармонії вечора».
5. Поміркуйте, яку роль виконують повтори у творі.
6. Простежте, як створюється «музика» цього твору.
7. Порівняйте переклади вірша. Який з них і чому справив на вас більше враження?
8. Підготуйтеся до виразного читання твору.

До темниць мистецтва слова

ПРО СУГЕСТІЮ

Читаючи вірш «Вечорова гармонія» Ш. Бодлера, мабуть, ви відчули, що слово поета народжує у вашій уяві певні картини й образи, асоціації та настрої. Якщо ж проаналізувати, яким чином поет досягає такого впливу, то можна побачити, що він створюється не стільки завдяки предметному значенню слова, скільки своїми інтонаційними відтінками, певним «ореолом», який навіює, підказує читачу/читачці ті чи інші настрої. Така художня особливість твору називається сугестією.

Сугестія звернена до емоційної сфери, до підсвідомості, вона навіює читачеві думки й переживання письменника. Французький поет Жан Мореас наголошував: «Сугестія — це мова відповідностей, спорідненості душі і природи, вона не прагне передати образ поета, а досягає глибини його єства...».

Отже, *сугестія* (лат. *suggestio*, від *suggero* — «навчаю, навіюю») — художня особливість творів мистецтва, що базується на додаткових смислових натяках, передчуваннях.

1. Поясніть, як ви зрозуміли, що таке сугестія. Розкрийте суть цього поняття на прикладі поезії Ш. Бодлера «Вечорова гармонія».
2. Наведіть приклади сугестивного слова у творах української та зарубіжної літератури.

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

У сучасному світі дедалі більшої популярності набуває *аніме* (японська анімація) і різновид коміксу — *японська манґа*. Цікаво, що 2009 року світ побачила манґа «Квіти зла» — «*Aki no Hana*» (японською 悪の華) автора Сюдзо Осими. А в 2013 році на екрани вийшло однойменне аніме режисера Хіроші Нагахана. У центрі цих творів хлопець Такао Касуге, який живе в містечку серед гір, ходить до школи, закохується у свою однокласницю й активно студіює свою найулюбленішу книжку — бодлерівські «Квіти зла».

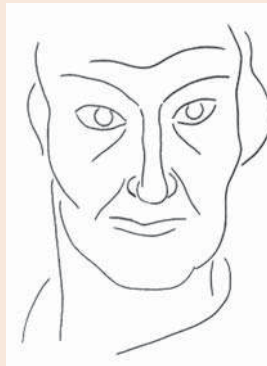
Манґа «Квіти зла»

Мистецькі передзвони

Серед багатьох портретів Бодлера звертає на себе увагу робота французького художника модерніста **Анрі Матісса** (1869–1954). Він одним із перших почав досліджувати вплив інтенсивного кольору і світла на психіку людини. Різні емоції він намагався передати через колір і форму. Митець був упевнений, що малювати потрібно так, як діти.

Червоні риби (1911)

Анрі Матісс.
Портрет Бодлера (1930)

Муза Матісса (1917)

Творчість Шарля Бодлера знайшла своє відображення і в українській літературі. Своє бачення цього французького поета можна знайти в спогадах і листах **Івана Франка, Лесі Українки, Василя Стефаника**. Так, україно-американський художник, мистецтвознавець, поет, перекладач **Святослав Гординський** у своєму дослідженні «Франкові “Квіти зла”» аналізує спорідненість творчості Івана Франка і Шарля Бодлера. Зокрема, відому збірку Каменяра «Зів’яле листя» він називає «Франковими “Квітами зла”». Є в С. Гординського й вірш «Бодлер», рядки якого образно характеризують французького поета:

І він, підвівши зір з-під хмурого чола,
Пірнав у вічний вир людських несупокоїв
В’язати китиці з кошмарних квітів зла.

Життя і творчість Бодлера не залишила байдужим і **Максима Рильського**. Український поет присвятив французькому митцю вірш, який так і назвав — «**Бодлер**».

Поетичне слово Бодлера українському читачеві в різні часи відкривали такі майстерні поети й перекладачі, як **Павло Грабовський, Михайло Драй-Хмара, Микола Зеров, Василь Щурат, Микола Вороний, Микола Терещенко, Дмитро Павличко, Іван Драч** та інші.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Бодлер... Цей король поетів, справжній бог.

Артур Рембо, французький поет

«Квіти зла» — краща квітка в поетичному вінку Бодлера. У ньому прозвучала його оригінальна нота, і він довів, що можна і після незліченної кількості віршованих томів, які, здається, вичерпують найрізноманітніші теми, висунути на світ щось нове і несподіване...

Теоділь Готьє, французький поет і літературний критик

«Квіти зла» Шарля Бодлера — це квіти, що виростили в нашій суперечливій душі на ґрунті жорстокого ХХ століття.

Олександр Олесь, український поет

З Бодлером французька нація, нарешті, вийшла за межі нації. Вона змусила світ читати себе: вона постала, як сучасна; вона запліднила численні уми.

Поль Валері, французький поет і філософ

У творчості Бодлера [...] схрестилися магістральні шляхи європейської поезії ХІХ–початку ХХ століття, здійснився високий синтез поетичних здобутків першої половини й середини минулого сторіччя, намітилися перспективи й колізії її подальшого руху.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

Усім, хто добре знав Шарля Бодлера, було відомо про його захоплення творчістю американського письменника, одного із засновників жанру наукової фантастики **Едгара По (1809–1849)**.

Майже 16 років життя Бодлер присвятив перекладу французькою мовою творів Едгара По, якого вважав своїм духовним братом.

Завдання, яке поставив собі Бодлер, — популяризувати творчість Е. По, відкрити його твори для європейських читачів, насамперед для французів: *«Я прагну, щоби Едгар По, який не є знаним в Америці, став великим письменником для Франції»*. Саме тому, за свідченнями дослідників, майже третину всієї творчої спадщини Бодлера становлять переклади та тексти про Едгара По.

Мистецькі перезвони

Вірші Шарля Бодлера вплинули на творчість багатьох музикантів й музиканток різних часів і країн. **Клод Дебюссі, Альфредо Казелло, Альбан Брег, Діаманда Галас, Мілен Фармен** та інші зверталися у своїй творчості до поезії Бодлера. Сам же поет був справжнім знавцем музики.

Цікаво, що саме завдяки Бодлеру світ дізнався про талант **Ріхарда Вагнера (1813–1883)**. Музика цього німецького композитора й диригента набула популярності після есе Бодлера *«Ріхард Вагнер»* і *«Тангейзер» у Парижі*.

Серед музичних уподобань Шарля Бодлера були також твори **Фрідріха фон Августа Вебера, Людвіга ван Бетховена та Ференца Ліста**.

Підсумовуємо вивчене

1. Прокоментуйте висловлювання французького поета та літературного критика Теофіля Готьє: *«Бодлер був натурою тонкою, складною, резонуючою, парадоксальною»*.
2. На конкретних прикладах проілюструйте, як у творчості Ш. Бодлера поєдналися риси романтизму та символізму.
3. Поясніть, як ви розумієте думку українського літературознавця Дмитра Наливайка про те, що Бодлер *«зазирнув у незнані безодні людського відчаю й душевного мороку, дійшовши до тієї крайньої межі, за якою мистецтво вже перестає бути мистецтвом»*. Чи можете ви погодитися з цим твердженням? Аргументуйте свою відповідь.
4. Розкажіть, що вам відомо про історію створення збірки «Квіти зла».
5. Поясніть, що таке сугестія. Наведіть приклади сугестії із творів Ш. Бодлера.
6. Прокоментуйте висловлювання, представлені в рубриці *«Зі скарбниці літературно-критичної думки»*. Оберіть одне із тверджень науковців, яке ви підтримуєте, і проілюструйте його прикладами з життя й творчості Ш. Бодлера.
7. Розкажіть про вплив Бодлера на розвиток різних видів мистецтв.
8. Підготуйте повідомлення про українські стежини життя та творчості Ш. Бодлера.

9. На основі інформаційного плаката та отриманих відомостей про життя і творчість Ш. Бодлера складіть розгорнуту розповідь на тему: «Будівничий краси із зла».

10. Популярний британський актор, виконавець головної ролі у відомому серіалі «Сутінки» Роберт Паттінсон своєю найулюбленішою книжкою вважає «Квіти зла» Бодлера. А ви підтримуєте цього актора?
11. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Бодлер і сучасне мистецтво».
12. Проведіть власне дослідження «Ш. Бодлер і Е. По». Про результати розкажіть у класі.
13. Якщо ви захоплюєтеся мистецтвом аніме, це завдання для вас. Прочитайте інформацію про манґи, присвячені збірці «Квіти зла». Обговоріть з однокласниками/однокласницями питання: «Що приваблює сучасних молодих людей у поезії Бодлера?».
14. Роздивіться дудл до 192-го дня народження поета. Запропонуйте свій варіант заставки для Google, присвяченої Шарлю Бодлеру.

Поезія французького символізму: витоки і відкриття

Поезія є... низкою символів, які постали перед розумом, щоб він міг осягнути небачене.

Теодор Жуффруа, французький філософ

ПРО ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИМВОЛІЗМУ ЯК ЛІТЕРАТУРНОЇ ТЕЧІЇ

Символічне розуміння світу було властиве людині ще з глибокої давнини. Зокрема давньогрецький філософ Платон розвинув думку про існування двох світів — світу ідей (небесного, піднесеного, суб'єктивного) і світу матерії (земного, реального, об'єктивного). І первинним, на думку Платона, є саме світ ідей.

У мистецтві поєднати ці два світи — світ зовнішній зі світом мрій та ідеалів — покликаний був символ (від гр. — «умовний знак») — певний знак, що опосередковано виражає сутність якого-небудь явища і має філософське узагальнення.

У розвиток теорії символу зробили вагомий внесок німецькі романтики, показавши його багатозначність і здатність втілювати «загальну ідею». Німецький романтизм і французька романтична лірика середини ХІХ ст., зокрема поезія Шарля Бодлера, підготували перехід до якісно нової естетичної системи — символізму. Проте символізм не був простим продовженням романтичних традицій. Для символістів розчарування в ідеалах було значно глибшим, і, щоб його висловити, вони, на відміну від романтиків, зверталися до буденних, звичних явищ життя, але наділяли їх потаємним змістом.

Символізм став однією із важливих течій модернізму, що сформувався у французькій поезії 70–80-х років ХІХ століття і розвивався до початку ХХ століття, справивши величезний вплив на всю світову літературу.

Символізм — одна із течій модернізму, в основі естетичної системи якої — символ, що відтворює певне явище, конкретний художній образ наповнює багатозначністю.

Термін «символізм» запропонував французький поет Жан Мореас (1856–1910). У статті «Літературний маніфест. Символізм» (1886) він стверджував: «Назва, яку ми пропонуємо, — символізм — єдина, що придатна для нової школи, лише вона передає без викривлення творчий дух сучасного мистецтва», найголовнішою ознакою якого є «прихована близькість до первісних ідей».

Отже, символізм через багатозначність художнього слова був орієнтований на встановлення глибинних зв'язків усього у світі. «*Всесвіт — лише галерея символів*», — зазначав французький філософ Теодор-Симон Жуффруа.

Символізм активно засвоїв і творчо використовував здобутки імпресіонізму, зокрема їх основний стильовий прийом — зображення не самого предмета, а враження від нього.

Символісти вважали, що митець має створювати не предмет, а ефект, який той викликає, оспівуючи свої почуття і враження, оскільки сутність предмета, на їхню думку, можна пізнати не розумом, а за допомогою інтуїції, натяку й осяяння. «*Бачити, відчувати, виражати — у цьому все мистецтво*», — стверджували літератори-імпресіоністи брати Едмон і Жуль Гонкури. «*Істинне завдання митця — малювати не річ, а враження, яке вона справляє, не називати предмет, а натякнути на нього*», — підтримував їх поет-символіст Стефан Малларме. «*Геть логічну зрозумілість вірша, нехай живе загадковий зміст звуків*» — стає гаслом символістів. Використання імпресіоністської техніки сприяло збагаченню творів символістів неповторними гамами тонів і напівтонів, відтінків і напіввідтінків.

Символізм будувався на сформульованій Шарлем Бодлером «системі відповідностей», за якою всі предмети і явища, всі відчуття і почуття взаємопов'язані між собою і створюють певну цілість, відповідно і завданням митця стає побачити ці зв'язки і показати таємничу залежність усіх елементів світу.

З ІСТОРІЇ ФРАНЦУЗЬКОГО СИМВОЛІЗМУ

У 1880–1890-х роках у Франції з'являються послідовники Бодлера — поети-символісти, найвідоміші з яких — Поль Верлен, Артюр Рембо і Стефан Малларме. Попри всю несхожість між собою і те, що самі вони не вважали себе символістами, їх об'єднувало прагнення інтуїтивного пізнання світу через символ, відсунення на другий план конкретного змісту художнього твору, а також безумовна музикальність і поетичність слова.

Історію французького символізму поділяють на **три етапи**.

- ❖ **Перший етап** (1870–1880-ті роки XIX ст.) — **період становлення**. Цей період символізму пов'язаний з літературним салоном для молодих поетів, який започаткував С. Малларме. На так званих «вівторках Малларме» поети шукали засоби розкриття «цілісних емоцій» та навіювання настроїв у віршах. У 1886 році виходить друком стаття Ж. Мореаса «Літературний маніфест. Символізм», в якій сформульовані головні теоретичні засади цієї нової мистецької течії, зокрема обґрунтовується теорія двох світів, за якою краса — це істина і форма Бога, а сам поет — божество, оскільки він інтуїтивно відчуває шлях до істини і створює свій художній світ. Цей період французького символізму знайшов своє відображення у творчості **Поля Верлена, Артюра Рембо, Стефана Малларме** та інших ліриків Франції.
- ❖ **Під час другого етапу** (1880–1890-ті роки XIX ст.) символізм продовжує активно розвиватися. У творах **Стефана Малларме, Еміля Верхарна, Моріса**

Метерлінка та інших митці, створюючи свою метамову, намагалися досягти гармонії, розкрити символічні зв'язки між словами, поєднати зміст зі звуком і ритмом.

- ❖ **У третій період** (кінець XIX–початок XX ст.) відбувається спад символізму. Хоча у цей час продовжують створювати свої вірші такі поети-символісти, як **Поль Валері, Анрі де Реньє** та інші, але естетика символістів уже не задовольняла письменників, які шукали нових форм. Символістський рух у Франції поступово згасає.

ЛІТЕРАТУРНІ ЗНАХІДКИ ФРАНЦУЗЬКОГО СИМВОЛІЗМУ

Французький символізм залишив світовій літературі свої неповторні художні відкриття. Говорячи про особливості французького символізму, слід зазначити, що митці, проголосивши існування кількох світів: реального (об'єктивного), духовного (суб'єктивного) та ідеального (світу вічних ідей), спрямували свої твори на пошук вічної **Ідеї, Краси та Гармонії**.

Вони розширювали тематику своїх творів. Уперше у повний голос заявляє про себе сучасне місто-мегаполіс.

Одним із найважливіших естетичних принципів французької поезії символістів була сугестія. Французькі поети започаткували створення таких образів і символів, які навіювали певні настрої, асоціації та аналогії читачам. Не виказуючи своїх думок і почуттів безпосередньо, вони надавали читачам можливість самим *«домислити і завершити написане»*.

Серед стильових особливостей символізму слід звернути увагу також на прагнення створити нову поетичну мову, для якої характерний синтез слова і музики, змісту і ритму, слова і кольору, а також певна абстрактність у відтворенні символів, широке використання контрасту й антитези. Французькі символісти особливу увагу приділяли музиці вірша, активно використовували звукопис. «Поезія — це водночас Слово і Музика. Словом вона говорить і міркує, Музикою співає і мріє», — стверджував поет Стюарт Мервіль.

Переконалися у правильності цих слів ви зможете, відкривши поезію французьких символістів.

1. Доберіть і запишіть асоціації до слова «СИМВОЛІЗМ».
2. За допомогою інформаційного плаката розкрийте поняття «СИМВОЛІЗМ» як літературна течія модернізму.

3. Як ви розумієте твердження українського літературознавця Дмитра Наливайка про те, що «крізь символізм пролягали магістральні лінії руху європейської поезії»?
4. Прокоментуйте інформаційний плакат, присвячений французькому символізму.
5. На прикладі уже відомих вам творів Ш. Бодлера проілюструйте літературні знахідки французького символізму.
6. Розкажіть про взаємодію символізму й імпресіонізму в літературі.
7. Підготуйте повідомлення про вплив французького символізму на розвиток української літератури.

Поезія французького символізму вплинула і на розвиток української літератури. Водночас український символізм мав свою особливість. Так, обстоючи право митця на свободу, українські символісти не відмовлялися від громадських обов'язків літератури. Зокрема, відомий український дослідник Іван Дзюба зазначав, що для українського символізму характерне «більше відгуків на життя; він небайдужий до ідеї національного визволенья».

Так, у символістичних творах **Миколи Вороного**, **Олександра Олеся**, **Дмитра Загула**, **Павла Тичини** (раннього), **Спиридона Черкасенка** та інших органічно поєднувалися принципи Краси і Правди, абстрактні символи з реальними враженнями. «Любов (в широкому значенні), краса і шукання правди (світла, знання, початку чи «Бога» — це сфера символічної поезії, вона найкраще про це може оповісти», — наголошував Микола Вороний. Українські митці збагачували світову скарбницю символізму особливою милозвучністю, фольклорними елементами.

Поль Марі Верлен Paul Marie Verlaine

(1844–1896)

Моя душа — мов бриг, що поміж хвиль і криг
Щомиті жде кінця в безжальній круговерті.

Поль Верлен

ГЕНІЙ СМУТКУ ТА БЕЗНАДІЇ

Долю одного з найвидатніших французьких ліриків **Поля Марі Верлена** аж ніяк не назвеш щасливою. У його житті було все: спроба добropорядного сімейного життя і безпритульність, слава справжнього «короля поетів» і злидарювання, роки ув'язнення і щире каяття, трагічна дружба і пошуки Бога...

1896 року, перебуваючи у злиднях, поет помер в паризькій лікарні. В одному із автобіографічних віршів він писав:

Чи гість із давніх я століть,
Чи із доби, яка ще буде, —
Але благаю, добрі люди!
За мене Господа моліть!

Переклад із французької *Максима Рильського*

Як людина пристрасна й імпульсивна, Верлен часто плутався в суперечностях власної долі й характеру, згинаючись під тягарем життєвих обставин. Відкриємо деякі таємниці цієї загадкової особистості на ім'я Поль Верлен...

30 березня 1844 року в провінційному французькому містечку Меці в родині офіцера народився видатний ліричний поет Франції — Поль Верлен. Коли йому виповнилося 7 років, родина переїхала до Парижа, де і минули шкільні роки Поля.

Свої перші вірші Верлен почав писати ще під час навчання у ліцеї, а перший його сонет «Пан Прюдом» був надрукований, коли поету було лише 19 років. На становлення Верлена як поета суттєво вплинув Шарль Бодлер, а його рядки з «Альбатроса»: «*Поет подібний теж до владаря блакиті*» — стали пророчими для Верлена.

1866 р. Верлен надрукував кілька своїх віршів у колективній збірці «Сучасний Парнас» і приєднався до мистецького угруповання «парнасців»; вони намагалися створити об'єктивну поезію, метою якої була Краса. Головний критерій прекрасного, на думку «парнасців», — це насамперед бездоганність форми.

Вплив естетики «парнасців» відчувається у першій самостійній збірці поета «*Сатурнічні пісні*» (1866). Проте поезії цієї збірки розкривають певні риси самотнього верленівського стилю: меланхолічність інтонації, здатність передати найпотаємніші порухи душі, її «музику». Збірка присвячена тим, хто народився під знаком Сатурна, усім, «хто нещасливий на землі, кого тривожить бентежна уява, хто приречений на земні, а можливо, і на віковічні страждання». Саме таким бачив поет себе й свого читача, сподіваючись на його співчуття. Один із найвідоміших творів із цієї збірки — «*Осінь пісня*».

1868 року Верлен власним коштом видає ще одну збірку поезій — «*Вишукані свята*». У ній поет звертається до притаманного «парнасцям» прийому створення пейзажу, в основі якого лежать враження не від живої природи, а її відображення у живопису. У цей час Верлена захоплюють картини таких французьких живописців, як Антуан Ватто, Жан-Оноре Фрагонар, Жан-Батист Грез та інші. Проте поет створює не просто замальовки природи, а своєрідні «пейзажі душі». Так формується властива Верлену манера — показати найтонші відтінки стану душі ліричного героя:

У вас душа — то краєвид тонкий,
Де маски — тіней зграя чудернацька, —
На лютню грають і ведуть танки,
Та сум їх опановує зненацька.

Переклад із французької Григорія Кочура

1870 року двадцятишестирічний поет одружився на чарівній шістнадцятилітній Матильді Моте. Перед одруженням він присвячує коханій збірку полум'яних віршів під назвою «*Добра пісня*» (1870). Книжка вийшла в світ за два місяці до вінчання і стала весільним подарунком нареченій. Поет був сповнений віри у щасливе майбутнє життя.

«**Прокляті поети**» (1882), в якій він подає цикл нарисів про шістьох поетів, зокрема Артюра Рембо, Стефана Малларме і себе. «**Прокляті поети**», вважає Верлен, були носіями «**нещасного світосприйняття**». Слід зазначити, що ця назва швидко стала прозивною. У цій праці Верлен дав вичерпну характеристику поетам-символістам. Успіх книжки викликав цікавість публіки і до самого Верлена — поет отримав змогу видавати свої твори та одержувати за них гроші.

Останні роки життя за станом здоров'я Верлен багату часу змушений був проводити у лікарнях...

Літературна молодь Франції визнає Верлена «Королем поетів», а він остаточно зубожіє, і врешті-решт стане справжнім безхатьком, людиною вулиць, кафе і нетрів.

Нові падіння знайшли втілення в нових відвертих віршах. Так з'являється збірка віршів «**Паралельно**» (1889). Сама назва видання символічна, адже Верлен, як ніхто, відчував у своїй душі паралельно і добро, і зло. Він щиросердно грішив і каюся, каюся і грішив...

Ненависть, Зависть і Нужда —
Всі добрі гончі! Мов орда
На мене суне... Це триває
Не день, не місяць і не рік,
На згубу хтось мене прирік —
П'ю горе, лихом запиваю.

Переклад із французької Миколи Лукаша

В його творчості щиро і повно віддзеркалилося гостре відчуття трагізму життя, почуття розчарованості і безвиході, оті «сутінкові» настрої кінця століття, що панували у суспільстві. Невипадково ще за життя він одержав титул «поета суму і безнадії».

Французький письменник і літературний критик Анатоль Франс сказав про Верлена так: «*Не можна підходити до цього поета з тією самою міркою, з якою підходять до людей розсудливих. Він володів правами, яких у нас немає*».

Отож, не будемо і ми копірситися в життєвих перипетіях Поля Верлена, а краще вчитаймося у його твори...

1. Які факти біографії Поля Верлена справили на вас особливе враження і чому?
2. Як ви можете прокоментувати слова самого поета: «*Моя душа народилася для жалких катастроф*»? Чи можна вважати їх пророчими і чому?
3. Поясніть назву цієї статті і епіграф до неї.
4. Чи можете ви погодитися з думкою Анатоль Франса про Поля Верлена? Аргументуйте свою позицію.

Малюнок Поля Верлена.
Артюр Рембо

ОСІННЯ ПІСНЯ

Неголосні
Млосні пісні
Струн осінніх
Серце тобі
Топлять в журбі,
В голосіннях.
Блідну, коли
Чую з імли —
Б'є годинник:
Линуть думки
В давні роки
Мрій дитинних.
Вийду надвір —
Вихровий вир
В полі млистім
Крутить, жене,
Носить мене
З жовклим листям.

Переклад
із французької
Григорія Кочура

ОСІННЯ ПІСНЯ

Ячать хлипки,
Хрипки скрипки
Листопада...
Їх тужний хлип
У серця глиб
Просто пада.
Від їх плачу
Я весь тремчу
І ридаю,
Як дні ясні,
Немов у сні,
Пригадаю.
Кудись іду
У даль бліду,
З гір в долину,
Мов жовклий лист
Під вітру свист —
В безвість лину.

Переклад
із французької
Миколи Лукаша

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Які образи і картини виникають у вашій уяві під час читання «Осінньої пісні»?
2. У чому полягає особливість пейзажної замальовки, створеної Верленом? Аргументуйте свою відповідь.
3. Прочитайте вголос обидва варіанти перекладу твору. Який звуковий ряд домінує в кожному із перекладів?
4. Ознайомтеся з матеріалами, поданими нижче у рубриці «У творчій майстерні письменника/письменниці». На конкретних прикладах розкрийте, у чому полягають особливості перекладацьких рішень Г. Кочура і М. Лукаша.
5. Дослідіть, які художні засоби використовують перекладачі для створення ефекту музичальності твору.
6. Поясніть, який із запропонованих перекладів твору справив на вас більше враження і чому.
7. Якщо ви володієте французькою мовою, прочитайте твір в оригіналі. Порівняйте звукопис оригіналу і його перекладів.
8. Доберіть музичний фон для читання цього вірша і запропонуйте мелодекламацію його в класі. Поясніть свій вибір музичного супроводу.

У творчій майстерні письменника/письменниці

Існує більше десяти перекладів «Осінньої пісні» українською, які здійснили Павло Грабовський, Микола Лукаш, Григорій Кочур, Михайло Рудницький, Борис Тен, Микола Терещенко, Ігор Качуровський, Іван Світличний, Всеволод Ткаченко та інші.

Першим «Осіньню пісню» 1897 року переклав Павло Грабовський. Потрібно зазначити, що поет у звичній для нього віршованій формі запропонував своє бачення поезії Верлена, створивши таким чином швидше переспів, ніж переклад твору.

Своїм шляхом, перекладаючи цей твір П. Верлена, пішов і Микола Лукаш. Як зазначає видатний перекладач Григорій Кочур у статті «Феномен Лукаша», намагаючись передати мелодійність вірша, «численні перекладачі й намагалися в міру змоги й майстерності відтворити ту музику слова, засновану на плинних л та н. А тому, що ключове слово цього вірша — “скрипки” — такою мелодійністю аж ніяк не відзначається, то його в перекладах уникали. Лукаш саме на цьому слові побудував звуковий ефект — відмінний від оригіналу, але цілком органічний для української мови: “Ячать хлипкі хрипкі скрипки листопада...”».

Порівнюючи переклади твору Верлена, зроблені Г. Кочуром і М. Лукашем, український перекладач і науковець Андрій Содомора доходить висновку, що звукові образи і ритм оригіналу краще вдалося відтворити Г. Кочуру, а відсутність в українській фонетичі носових голосних, які рясно представлені у Верленовому тексті, у перекладі представлено вживанням римованих слів з літерою «н»: *неголосні — млосні — пісні, осінніх — голосіннях, годинник — дитинних*. На думку А. Содомори, особливої уваги заслуговує цікава знахідка Г. Кочура — зоровий образ «струни осені» і настрій, який створює цей образ.

ПОЕТИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Найперше — музика у слові!
Бери ж із розмірів такий,
Що плине, млистой і легкий,
А не тяжить, немов закови,
Не клопочись добором слів,
Які б в рядку без вад бриніли,
Бо наймиліший спів — сп'янілий:
Він невиразне й точне сплів,
В нім — любий погляд з-під вуалю,
В нім — золоте тремтіння дня
Й зірок осіння метушня
На небі, скутому печаллю.
Люби відтінок і півтон,
Не барву — барви нам ворожі:
Відтінок лиш єднати може
Сурму і флейту, мрію й сон.
Винищуй дотепи гризькі ті,
Той ум жорстокий, ниций сміх,

Часник із кухонь тих брудних —
Від нього плач в очах блакиті.
Хребет риториці скрути
Та ще як слід приборкай рими:
Коли не стежити за ними,
Далеко можуть завести.
Хто риму вигадав зрадливу?
Дикун чи то глухий хлопчак
Скував за шаг цей скарб, що так
Під терпугом бряжчить фальшиво?
Так музики ж всякчас і знов!
Щоб вірш твій завше був крилатий,
Щоб душу поривав — шукати
Нову блакить, нову любов.
Щоб мчав, де далеч непохмура,
Де чари діє вітерець,
Де пахне м'ята і чебрець...
А решта все — література.

Переклад із французької Григорія Кочура

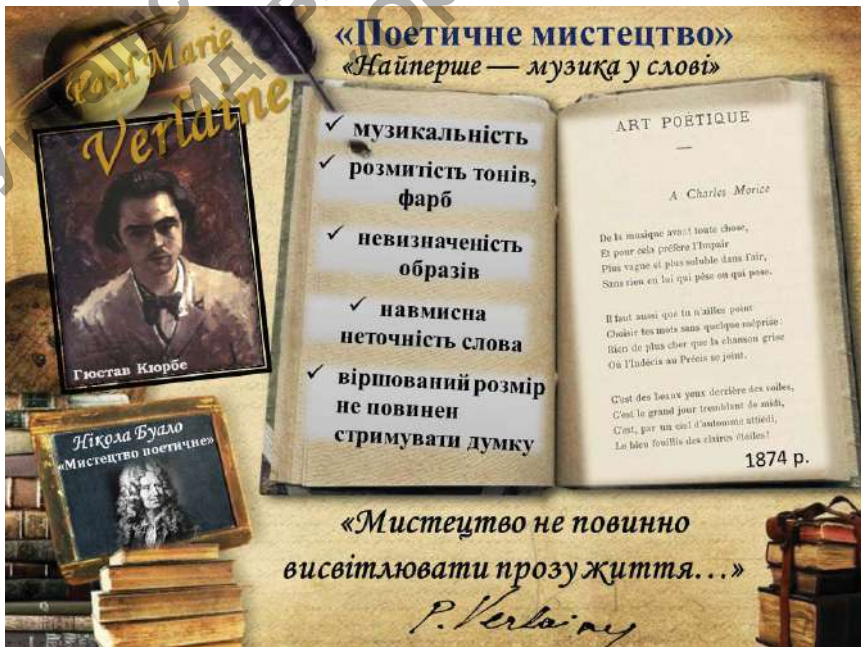

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться враженнями, які справив на вас вірш.
2. Розкажіть, що вам відомо із історії створення вірша. Під час виконання цього завдання скористайтеся інформацією, наведеною в рубриці «У творчій майстерні письменника/письменниці».
3. Поміркуйте, з якою метою Верлен використовує для свого твору вже відому у французькій літературі форму.
4. Які основні естетичні принципи поезії пропагує Верлен у своєму творі? Аргументуйте свою відповідь.
5. Знайдіть у тексті й зачитайте, яку найпершу вимогу ставить автор до поетичного слова.
6. Проаналізуйте інформаційний плакат, вміщений у рубриці «У творчій майстерні письменника/письменниці». Наведіть приклади основних естетичних установок, проголошених у вірші «Поетичне мистецтво».
7. Поміркуйте, який зміст вкладає поет у слово «література».
8. Підготуйтеся до виразного читання твору в класі.

У творчій майстерні письменника/письменниці

Вірш «Поетичне мистецтво» був написаний Полем Верленом 1874 року, у рік 200-річчя віршованого трактату Нікола Буало. Отже, сама назва твору, яку обирає Верлен, є свідченням того, що поет полемізує з відомим теоретиком класицизму. На противагу логічно-раціоналістичним принципам поезії минулого Верлен пропагує основні засади модерністської естетики. Він виступає проти раціоналізму і штучності в поезії і проголошує необхідність наблизити поезію до музики.

Вимоги, які висуває Верлен до поезії — передати найневизрашніші враження від предмета, виразити найтонші почуття і напівтони, передати настрої автора, — збіглися з пошуками молодих поетів, які сприйняли вірш Верлена як своєрідний літературний маніфест імпресіоністів та символістів.

Твір був надрукований 1882 року. «Найперше — музика у слові» — ці слова стали гаслом і для імпресіоністів, і для символістів. Слідом за Верленом символісти проголосять: «Геть логічну зрозумілість вірша, нехай живе загадковий зміст звуків».

Але слід зазначити, що сам поет категорично заперечував, що «Поетичне мистецтво» — це маніфест, і визначав його як «просто пісню».

Цікаво, що «Поетичне мистецтво» Верлена викликало захоплення не тільки літераторів, а й художників-імпресіоністів, а також композиторів-імпресіоністів.

Мистецькі передзвони

Формування музичного таланту видатного французького композитора, піаніста і диригента **Клода Дебюссі** (1862—1918) відбувалося під значним впливом поетів-символістів.

Під враженнями від відомого Верленового вірша «**Місячне сяйво**» зі збірки «**Вишукані свята**» Дебюссі створює сюїту для фортепіано «**Клер де Лун**». Також Клод Дебюссі створив низку вокальних мініатюр на вірші Поля Верлена, серед яких і цикл «**Забуті арієти**», що складається із шести музичних інтерпретацій віршів Верлена зі збірки «**Романси без слів**», зокрема поезії «**Так тихо серце плаче...**».

Едуард Мане.
Портрет Клода Дебюссі

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

...це такий поет, який зустрічається раз на століття.

*Анатоль Франс, французький письменник
і літературний критик*

Верлен пов'язаний не з однією, а з трьома течіями у французькій літературі й мистецтві другої половини XIX століття — з «Парнасом», імпресіонізмом і символізмом, не вкладаючись, однак, у жодну з них.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Як Верлен зумів висловити невимовне? Ось одне із найважчих завдань аналізу лірики поета й особливо її форми.

Клод Кено, французький критик

Бажання висловити невимовне — ось те, чим винен символізм Верлену. Це уже справжня формула символічної школи.

Андре Бенето, американський дослідник

Творчість Поля Верлена у різних її проявах вплинула на творчість багатьох українських митців.

Так, Верленові прийоми символізму знайшли своє віддзеркалення в ліриці українських митців, зокрема **Миколи Вороного**, **Олександра Олеся**, раннього **Павла Тичини** та інших.

Один із найбільш послідовних учнів Верлена в українській літературі, Микола Вороний зазначав в автобіографії, що «це було засвоєння французької культури вірша... привласнення цієї поетичної культури нашій мові, нашій версифікації».

Микола Вороний в одному зі своїх віршів звертається до Верлена такими рядками:

Двох різних націй ми сини, але ми рідні.
На нас обох лежить Сатурнів знак...

Як зазначає український дослідник Анатолій Градовський, навіть життєві долі Поля Верлена і Миколи Вороного мають багато спільного: «*Їм обом довелося зазнати паморочливих злетів і падінь, переживати душевні апокаліпсиси і розчарування, сімейні драми і невдачі особистого життя [...]. Упродовж всього недовгого віку і Верлену, і Вороному судилося поєднувати приниженість зовнішнього становища із внутрішньою гідністю людей, які знають собі ціну*».

Серед українських поетів, яких захоплювала поезія Верлена, був і **Володимир Сосюра**. 1926 року до дня смерті Верлена на сторінках часопису «Всесвіт» він друкує «**Лан і луни**» із присвятою «*Нижній пам'яті Верлена я складаю ці пісні*».

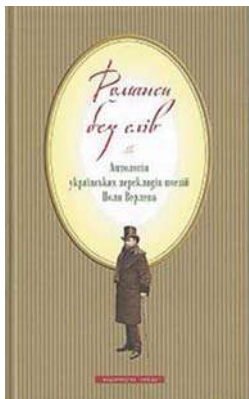
Як слушно зазначає український літературознавець і письменник Віктор Костюченко, «*йдеться не про впливи, запозичення чи наслідування*», просто «*дивовижна близькість, характерна цим поетам*», обумовлена пережитим минулим, зламаними ідеалами і складними стосунками митців з владою.

Свої перегуки с долею Верлена можна знайти і у **Максима Рильського**. Так, 1959 року він написав:

Є така поезія Верлена,
Де поет себе питає сам
У гіркому каятті: «Шалений!
Що зробив ти із своїм життям?»

Дослідник «розстріляного відродження» в Україні Юрій Лавріненко, розмірковуючи про долю М. Рильського, зазначає, що не випадково ці рядки з'явилися у тридцятиліття умовної «поетичної смерті» Рильського, який «*був свідомий страшної різниці між вільним і невільничим періодами своєї творчості*».

Обкладинка антології українських перекладів поезії Верлена (2011)

Пісумовуємо вивчене

1. Поясніть, у чому полягають естетичні погляди Верлена.
2. На основі прочитаних творів розкрийте основні риси поезії Верлена.
3. Прокоментуйте висловлювання, наведені у рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки».
4. За допомогою конкретних прикладів доведіть, як у поезії Поля Верлена поєдналися риси імпресіонізму і символізму.
5. Які асоціації навіює на вас «Осіння пісня» Верлена? Як називається цей художній прийом і в чому його особливість?
6. Видатний український перекладач Григорій Кочур зазначав, що Верлен належить до поетів, для яких світ існує переважно крізь звуки. На конкретних прикладах доведіть чи спростуйте це твердження.
7. Обґрунтуйте думку, що «Поетичне мистецтво» П. Верлена — маніфест символістичної поезії.
8. Розв'яжіть кроссенс і на основі нього складіть зв'язну розповідь.

9. Підготуйте повідомлення про вплив творчості Поля Верлена на українську літературу.
10. Які цитати для душі від Поля Верлена, наведені в електронних матеріалах до підручника, на вас справили враження?
11. Вивчіть напам'ять один із творів Верлена і виразно прочитайте його в класі.

Жан Ніколя Артюр Рембо
Jean Nicolas
Arthur Rimbaud

(1854–1891)

...я з роду тих, хто співає перед стратою; я не розумію законів; немає в мене моралі; я дикун...

Артюр Рембо

«АНГЕЛ І ДЕМОН»

Всього чотири роки, присвячені творчості... І цього виявилось достатньо, щоб увійти на світовий олімп літератури?! Погодьтеся, це зміг би зробити тільки справжній геній...

Його поезія вплинула на багатьох митців ХХ століття. Вона вийшла далеко за межі символізму і стала справжнім викликом для літератури майбутнього.

І хоча слава до французького поета **Артюра Рембо** прийшла ще у сімнадцять років, поезію він не сприймав серйозно. Захоплюючись стрімким польотом фантазії Рембо, Поль Верлен назвав його *«ангелом і демоном»*. Він руйнував не тільки поетичні канони, але і власне життя...

Артюр Рембо народився **20 жовтня 1854 року** в провінційному французькому місті Шарлевілі у сім'ї офіцера й заможної селянки. Але невдовзі батьки розійшлися, і чотирьох дітей у родині виховувала авторитарна і доволі сувора мати. Деспотична атмосфера у сім'ї надзвичайно пригнічувала майбутнього поета, але він змушений був удавати слухняність і покірність. Проте, коли непорозуміння з матір'ю ставали нестерпними, він тікав з дому. Після чергової втечі своєму колишньому вчителю він напише такі рядки: *«Я гину, я гнию у світі вульгарному, злomu, сірому. Що ви від мене хочете, я впертий у своєму обожнюванні вільної волі... Я хотів би втекти знову й знову...»*. Тільки у шкільні роки Рембо чотири рази залишав свій дім і вирушав у подорожі. Але за заявами матері поліція щоразу повертала його додому.

Артюр Рембо зростав надзвичайно обдарованою дитиною. У коледжі він вражав учителів своїми здібностями. За декілька шкільних років він регулярно отримував грамоти і подяки практично з усіх предметів: латини і математики, французької, географії, історії...

Писати Рембо почав ще в дитинстві, років з шести-семи. А вже у п'ятнадцять його вірш *«Сенсація»* був опублікований без відома авто-

ра в одному з паризьких журналів. У цей час Рембо багато читає, зокрема твори Франсуа Рабле і Віктора Гюго, поезію «парнасців». **Перший період творчості письменника (січень 1870 — травень 1871)** відзначений впливом авторитетів, але це не завадило визріванню його бунтарського духу. Він протестує не тільки проти буржуазного ладу свого провінційного Шарлевіля, але і проти традиційної естетики. У листі до свого учителя Теодора де Банвіля він дає клятву *«завжди обожнювати двох богинь: Музу і Свободу»*.

Особливими рисами поезії Рембо цього періоду є гнівний пафос, гостра сатирична тональність і карикатурні образи. Не залишає поза увагою Рембо і релігійні питання. Про стосунки Артюра Рембо з Творцем американський письменник Генрі Міллер сказав так: *«Коли в ранній юності Рембо виводив крейдою на дверях храмів “Смерть Бога!”, він був насправді ближче до Бога, ніж ті, хто вершить справи Церкви»*. Пам'ятаючи, як щонеділі він змушений був відвідувати церкву, свій вірш про Бога поет називає *«Зло»*.

Як звалює людей скажений шал на купи,
Мов перемелений, димуючий погній,—
В траві, у радості, нещасні влітку труни,
Природо-матінко, це рід священний твій!

Переклад із французької Дмитра Павличка

Заперечуючи Бога, Рембо *«єдиним царем на небі й на землі»* проголошує Людину. Він зосереджується на пошуках *«небаченого»* й *«нечуваного»* в душі, прагне вивільнити почуття людини. Поет усвідомлював свій шлях в поезії як *«вічне блукання і поривання у нетрях духу»*.

Захопившись революційними ідеями повалення монархії, 1871 року Рембо радо вітає проголошення Комуни, кидая навчання у коледжі і, діставшись Парижа, бере участь у революційних подіях. Так з'явилася поезія *«Руки Жан-Марі»*. У цьому творі, який рясніє агресивною лексикою, через образ жіночих рук, що постають втіленням народного болю, ненависті і помсти, поет відображає дух класової ненависті:

Коли ж, ввібравши біль народу,
Ці руки шерхли, як рілля,—
Їм повертали дивну вроду
Святі цілунки Бунтаря!

І розквітали смагли руки,
Жагою повнячись ущерть,
Під мітральєзні перегуки,
Коли Париж стояв насмерть!

Переклад із французької Севіра Нікіташенка

Падіння Паризької комуни розчарувало Рембо. Зневіра, почуття болю і самотності переповнюють душу молодого поета. Він вирушає до Бельгії, намагається влаштуватися хоча б на якусь роботу і знову повертається додому.

Творчі пошуки поета тривають... У **другий період його творчості (з травня 1871 — до початку 1872)** поезія Рембо набуває трагічного звучання. У травні 1871 року в листах до свого друга й учителя Рембо формулює головну мету своєї творчості: стати сподвижником-ясновидцем.

«Я хочу стати поетом і працюю над тим, щоб зробити себе провидцем...» — зазначає Рембо. «Страждання великі, але треба бути сильним, народитися поетом, а я усвідомив себе поетом. Це не моя провина. Помилково казати: я думаю, треба сказати: мною думують... я — це хтось інший», — продовжує він. На думку Рембо, поет — це не творець, а «скрипка», або інший музичний інструмент, на якому грають об'єктивні сили, він має вивільнити почуття особистості і показати творення нової художньої реальності. Такі думки поета стали справжнім маніфестом поезії ясновидця.

Трагічне звучання поезії Рембо стає особливо відчутним в його творі «*П'яний корабель*». Назва твору символічна й увиразнює образ корабля-людини, що ототожнюється із самим поетом.

Під гривою заток я — корабель пропащий, —
Закинутий у вись етерну без птахів,
Звідкіль ні монітор, ні парусник найкращий
Не вирвуть острова, що від води сп'янів.

Переклад із французької Всеволода Ткаченка

Ліричний герой, закоханий у стихію моря, сприймає його як поетичне натхнення, що пробуджує сили, натомість реальний світ, на його переконання, не залишає простору для фантазії і польоту почуттів творчої особистості. Цей твір став тьмю творчій уяві митця.

Естетичні пошуки Рембо-символіста цього періоду знаходять своє віддзеркалення й у сонеті «*Голосівки*», в якому він намагається встановити відповідності між «звуками» і «кольорами», поет подає низку вільних асоціацій.

Вірші «*П'яний корабель*» і «*Голосівки*» згодом стали справжнім маніфестом символізму.

У серпні 1871 року відбулася подія, яка суттєво вплинула на всю подальшу долю поета. Рембо надсилав Полю Верлену свої вірші й отримує у відповідь запрошення до Парижа. Так розпочинається не тільки трагічна дружба двох великих митців, а й нова сторінка творчості Артюра Рембо.

Третій етап творчості поета (1872–1873) пов'язаний із циклом «*Осяяння*», який увиразнює ідею, що головним у поезії є не смисл, а її звучання. Твори з цього циклу ознаменувалися пошуками нової віршованої форми: чи то віршами у прозі, чи то ритмізованою прозою. Рембо фіксує особисті настрої і почуття, незважаючи на те, що їх викликало. «*Я той, хто страждає і хто збунтувався*», — писав він в «Осяяннях». Поль Верлен назвав твори з цього циклу «*феєричними пейзажами*».

1873 року поет пише вірш «Вічність», який можна вважати своєрідним вираженням естетичних принципів автора.

Фелікс Валлоттон.

Портрет Артюра
Рембо

Я знайшов, знайшов!
 Що? Вічну Жизнь.
 Це моря шовк
 І сонця бризь.
 Тож держись завіту,
 Вічная душе,
 Хоть ніч без привіту
 І день пече.

Переклад із французької Миколи Лукаша

Проте після талановитих поезій у молоді роки Артюр Рембо вирішує залишити літературу. Відмова від творчості була проголошена поетом в останній його книжці «*Літо в пеклі*», написаній 1873 року. У ній Рембо звітує про власний духовний розвиток і констатує повний крах юнацьких надій.

Артюр Рембо згадує про дитячі мрії стати журналістом. Бажаючи писати статті про географічні дослідження, він вирушає у мандри. «*Мій день підійшов до кінця, я залишаю Європу. Морське повітря пропалить мені легені, сонце невідомих широт видубить шкіру... Коли я повернуся, у мене будуть сталеві м'язи, засмагла шкіра, шалений погляд... У мене буде золото; я буду вільним і жорстоким...*» — проголошує Артюр Рембо.

Він мандрував Англією, Німеччиною, Бельгією, побував у Єгипті та на Капрі, в Занзібарі і Малазії, Ефіопії та Індонезії... «*Я занурювався в мрії про хрестові походи, про зниклих безвісти відкривачів нових земель, про республіки, які не мали історії, про задушені релігійні війни, про революції моралі, про рух народів і континентів*», — писав Рембо. Він торгував на паризьких бульварах, косив траву у нідерландських селах, служив найманним солдатом нідерландських колоніальних військ на Суматрі, працював у торговельній фірмі.

Після чотирьох років дивовижної поетичної творчості цей поет, якого свого часу порівнювали з Шекспіром, за наступні вісімнадцять років не написав жодного поетичного рядка. Французький письменник А. Камю назвав це «самогубством духу».

Смертельно хворий, Рембо повертається на Батьківщину лише 1891 року. 10 листопада 1891 року Артюр Рембо помер у лікарні Марселя...

«*Найдивніший поетичний геній Франції*» — так схарактеризував Артюра Рембо французький письменник і критик Жорж-Емануель Клансьє. Зрозуміти це твердження можна тільки, якщо вчитатися в його твори...

1. Які відомості про життя та творчість Артюра Рембо вразили вас найбільше і чому?
2. Розкажіть, які події вплинули на формування світогляду поета.
3. Згадайте, що вам уже відомо про А. Рембо із попередніх матеріалів підручника, присвячених творчості П. Верлена.
4. Поміркуйте, чому Рембо так рано залишив поезію.
5. Поясніть, чому Артюра Рембо називали «найдивнішим поетичним генієм Франції».

- Прокоментуйте назву статті та епіграф до неї. Запропонуйте свій варіант назви статті про поета.
- Розв'яжіть кроссенс і складіть за ним розгорнуту розповідь про життя й творчість поета.

ГОЛОСІВКИ

А чорне, біле Е, червоне І, зелене
У, синє О, — про вас я нині б розповів:
А — чорний мух корсет, довкола смітників
Кружляння їх прудке, дзижчання тороплене;
Е — шатра в білій млі, списи льодовиків,
Ранкових випарів тремтіння незбагненне;
І — пурпур, крові струм, прекрасних уст шалене,
Сп'яніле каяття або нестримний гнів;
У — жмури на морях божественно-глибокі,
І спокій пасовищ, і зморщок мудрий спокій —
Печать присвячених алхімії ночей;
О — неземна Сурма, де скрито скрегіт гострий,
Мовчання Янголів, Світів безмовний простір,
Омега, блиск його фіалкових Очей.

Переклад із французької Григорія Кочура

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Які візуальні образи навіює вам цей вірш?
2. Поділіться своїми зоровими асоціаціями, які виникають у вас, коли ви чуєте голосні звуки.
3. Розкажіть, чи сприймаєте ви ті кольорові образи звуків, які створює поет.
4. Ознайомтеся з інформацією, наведеною у рубриці «У творчій майстерні письменника», і підготуйте повідомлення про історію створення цього сонета.
5. Як ви розумієте висловлювання австрійського письменника Стефана Цвейга, котрий назвав цей вірш «*стрімким падінням у темну сферу несвідомого, падінням, яке вдавалось небагатьом*»? Поясніть свою думку.
6. Якщо у вас є така можливість, то прочитайте вірш в оригіналі і зіставте його з перекладом.
7. Поміркуйте, чому поет змінює послідовність літер, адже у французькому алфавіті літера «У», а не «О», як у Рембо, є останньою.
8. Згадайте, що таке сонет. Проаналізуйте своєрідність сонета А. Рембо.
9. Чи можете ви погодитися з тим, що у творі «Голосівки» знайшли відображення риси імпресіонізму й символізму? Аргументуйте свою відповідь.
10. Прокоментуйте думку сучасного українського дослідника Назарія Назарова, який стверджує, що «*можемо назвати "Голосівки" химерним синтезом дитячої гри, інтуїтивної прозірливості і поетичного хисту...*». Аргументуйте свою думку.
11. У парах підготуйте малюнок, або інформаційний плакат, або фотоколаж ваших асоціацій до цього твору.

У творчій майстерні письменника/письменниці

Цікаво, що сонет «Голосівки» Артюр Рембо створив під враженнями від уроків гри на фортепіано, які він брав у Парижі. Про це розповідає французький дослідник П'єр Штифіс, автор біографії поета, у своїй книжці «Артюр Рембо». Для навчання гри Рембо на музичному інструменті використовували відому здавна методику хроматичної музики (від грецького слова *chroma*, що означає «*колір*»). Так, стародавні греки уподібнювали сім тонів звучання – *до, ре, мі, фа, соль, ля, сі* — семи основним кольорам веселки.

Карикатура на Артюра Рембо

Оскільки Рембо надзвичайно захоплювала алхімія слова і він прагнув знайти універсальну мову, то ця методика його надихнула на створення сонета «Голосівки».

У вірші Рембо увиразнює думку про те, що про «*неясне слід говорити неясно*». По суті, це своєрідний поетичний ребус. Слово у цьому творі стає символом загадкових асоціацій поета, зростає увага до смислового забарвлення звуків.

Цікаво, що на одній із карикатур його було зображено хлопчиком, який пензлем розмальовує літери.

МОЯ ЦИГАНЕРІЯ

Руками по кишенях обмацуючи діри
І ліктями світивши, я фертиком ішов,
Бо з неба сяла Муза! Її я ленник¹ вірний,
Ото собі розкішну вигадував любов!
Штани нінащо стерті? Та по коліно море!
Адже котигорошку лиш рими в голові.
Як зозулясті кури, сокочуть в небі зорі,
А під Чумацьким Возом — банкети дарові.
Розсівшись при дорозі, ті гомони лелію,
Роса на мене впала, а я собі хмелію,
Бо вересневий вечір — немов вино густе.
І все капарю вірші, згорнувшись у калачик.
Мов струни ліри — тіні (їх копаю, як м'ячик).
Штиблети каші просять? Овва, і це пусте!

Переклад із французької *Василя Стуса*

Поль Верлен.
Артюр Рембо

МОЯ БОГЕМА²

В кишені руки вклав, ішов собі бульваром,
Одягнений в самий лиш спогад про пальто,
Та вірний був тобі, о Музо, як ніхто,
І повний — о-ля-ля! — палким кохання жаром!
Хлопчак замріяний, я рими добирав,
А з дірки у штанах світило голе тіло,
І небо зоряне тихенько шелестіло —
Ген на Ведмедиці у корчмі я бував.
В осінні вечори сидів я край дороги,
Прислухавшись до зір, і крапельки вологи
На чолі відчував, немов хмільне пиття;
Між тіней-привидів складав я вірші щирі,
Коліном в груди вперсь і грав, немов на лірі,
На гумі, видертій з розбитого взуття.

Переклад із французької *Юрія Покальчука*

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справило на вас прочитане?
2. Розкажіть, які образи і картини виникли у вашій уяві під впливом цього вірша.
3. Поясніть, як ви розумієте назву твору.
4. Яким ви побачили ліричного героя твору? Свою відповідь аргументуйте.

¹ *Ленник* — васал, який одержав у володіння лен (спадщину у вигляді землі в епоху феодалізму) і виконує певні обов'язки свого володаря.

² *Богема* (з фр. — «циганщина»). Французький письменник Анрі Мюрже так назвав бідних студентів із Латинського кварталу. Богемою прийнято називати спосіб життя людей мистецтва, чий побут і манера поведінки не вкладаються в рамки звичних уявлень.

5. Проаналізуйте душевний стан ліричного героя. Які художньо-виражальні засоби увиразнюють цей стан?
6. Розкрийте значення образу Музи у творі.
7. Порівняйте переклади цього твору. Прокоментуйте відмінності перекладацьких рішень. Запропонуйте своє бачення дій перекладача.
8. Виразно прочитайте твір у класі.

Літературні нотатки подорожніх

1985 року у центрі Парижа відбулася грандіозна подія. Сам Президент Франції на вулиці Сюлі відкривав доволі дивний пам'ятник. На монументі були представлені фігура молодої людини і окремо її ноги. На п'єдесталі можна прочитати: *Артур Рембо (1854–1891) «Подорожній в черевиках, підбитих вітром»*. Саме так за життя характеризував Рембо Поль Верлен. Ця скульптурна композиція була виконана **Жан-Робером Іпустегі** на замовлення Президента Франції Франсуа Міттерана.

Фрагмент пам'ятника
Артуру Рембо

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Захоплення поезією французьких символістів, зокрема творами Артюра Рембо, притаманне багатьом українським письменникам/письменницям і перекладачам/перекладачкам.

Так, Артур Рембо був улюбленим поетом українського талановитого лірика і перекладача **Василя Бобинського**, ім'я якого довгі роки було під забороною.

Вплив творчості Рембо відчувається і в поезії раннього **Максима Рильського**. Як зазначає український дослідник А. Градовський, *«М. Рильський переймає в Артюра Рембо характерну підвищену сприйнятливість до зовнішніх вражень і загострену суб'єктивність самовираження, чим позначені вже ранні вірші французького автора»*.

Відображення трагічної долі молодого французького поета знайшло втілення і в творчості **Ліни Костенко**. Артуру Рембо вона присвятила вірш *«Хлопчик прийшов із Шарлевілю»*, який ви можете прочитати в електронному додатку до підручника.

Поезію Рембо у різні часи перекладали **Юрій Клен, Микола Лукаш, Григорій Кочур, Микола Терещенко, Дмитро Павличко, Василь Стус, Владислав Ткаченко, Юрій Покальчук** та ін.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Рембо обрушився на інтелектуалів, немов гуркіт квітневої грози. Його справжнє диво зовсім не в тій бунтарській манері, що поклала початок незліченним наслідуванням. [...] дивовижна новизна його була у тому, що заради здобуття своєї магічної сили, своєї самотності і своєї чарівності слово відмовлялося ставати на службу ідеї. Починаючи з Рембо, поезія перестає бути милою і перетворюється [...] на небезпечну зброю...

Жан Кокто, французький режисер і письменник

Рембо багато що передбачив у сучасному розвитку [...] те, що говорив Рембо, це вже не проста вишуканість, а метод, якому науки відкривають широке поле.

Гійом Аполлінер, французький поет

Рембо, перебудувавши всю поезику, зумів знайти шлях до найшаленішої краси.

*Пабло Неруда, чилійський поет,
лауреат Нобелівської премії з літератури*

...цей шістнадцятирічний юнак одним жестом довів образність поезії до її крайностей.

*Богдан Рубчак, український та американський
письменник і літературознавець*

Літературні нотатки подорожніх

У французькому місті Марселі увагу подорожніх привертає пам'ятник, що нагадує корабель. Його автор **Жан Адамо** у такий спосіб увіковічив відомий твір Артюра Рембо «П'яний корабель». На гранітній плиті неподалік вигравіровано рядки із цього твору, що в перекладі звучать так:

*Я знаю овиди, у блискавках розприслі,
Смерчі і вирла струй, я знаю вечори
І ранки в небесах, як стада горлиць звислі,
І те, що нікому й не снилось в мрійній грі.*
Переклад із французької *Василя Бобинського*

А у Парижі на вулиці Феру текстом «П'яного корабля» розписали цілу стіну.

Мистецькі передзвони

Творчість Артюра Рембо надихала багатьох художників/художниць і музикантів/музиканток різних часів. Не є винятком і відомий американський співак, поет, композитор і гітарист **Боб Ділан**, творчість якого 2016 року за «створення нових поетичних експресій в американській пісенній традиції» було увінчано Нобелівською премією з літератури.

На різних етапах своєї творчої діяльності Ділан звертався до лірики Рембо. Ділан описує це так: *«Свого часу я натрапив на вірш Рембо “Я — це інший”. Після нього в моїй душі ніби зазвучали дзвони. Кожне слово мало великий сенс»*. Творчості Рембо присвячена пісня Ділана *«You’re Gonna Make Me Lonesome When You Go»* з альбому 1976 року.

Одним із тих, на кого найбільше вплинула творчість Артюра Рембо, був **Джим Моррісон**, насамперед відомий як музикант та фронтмен легендарного гурту «The Doors». Моррісон особливо захоплювався збірником «Осяяння» Артюра Рембо. За свідченнями сучасників, ця книжка була з ним абсолютно скрізь. Багато яскравих образів з «Осяяння» пізніше з’явилися в текстах його музичної групи.

Боб Ділан
(1978)

Пісумовуємо вивчене

1. Прокоментуйте інформаційний плакат на тему «Артюр Рембо».

1854-1891

1870-1871
«...Муза і Свобода...»

1872-1873
«Осяяння»

1871-1872
«Я — це ХТОСЬ ІНШИЙ»

«Я той, хто страждає, і хто добити бувся»

«найдивніший поетичний геній Франції»

2. На основі прочитаних творів розкрийте основні ознаки художнього новаторства А. Рембо.
3. Які естетичні пошуки А. Рембо знайшли своє відображення у сонеті «Голосівки»? Підтвердіть свою відповідь конкретними прикладами.
4. Розкажіть про вплив творчості А. Рембо на українську культуру.
5. Розкрийте естетичні погляди Артюра Рембо.
6. Ознайомтеся з висловлюваннями, наведеними в рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки». Які з них суголосні вашим враженням і думкам щодо творчості А. Рембо? Поясніть чому.
7. Підготуйте повідомлення про значення творчості Артюра Рембо для розвитку музичної культури.
8. Підготуйтеся до виразного читання творів А. Рембо у класі.

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Схарактеризуйте основні ознаки модернізму як літературно-мистецького напрямку кінця XIX — початку XX ст.
2. Розкажіть, поява яких філософських теорій вплинула на розвиток літератури та мистецтва наприкінці XIX — початку XX ст.
3. Схарактеризуйте течії раннього модернізму.
4. Поясніть, що таке «символізм». Що стало підґрунтям його появи?
5. На прикладі одного із прочитаних творів з цього розділу (на ваш вибір) схарактеризуйте основні складові естетики символізму.
6. Розкрийте, як взаємодіють між собою такі художні напрями, як символізм та імпресіонізм.
7. Прокоментуйте висловлювання французького поета і літературного критика Теофіля Готьє: «*«Квіти зла» — одна з тих щасливих назв, які знайти буває важче, ніж зазвичай думають. Вона підсумовує в короткій і поетичній формі загальну ідею книжки і вказує її напрямом.*».
8. Французький літературознавець Гюстав Лансон, розкриваючи характерні ознаки стилю Поля Верлена, писав про його «*туманну печаль, невизначений символізм і непереборний ідеалізм.*». Підтвердіть чи спростуйте це твердження за допомогою конкретних прикладів.
9. Чи можете ви погодитися, що найхарактернішою особливістю поезії Верлена є її музичальність? Аргументуйте свою відповідь.
10. Поміркуйте, чому й досі у сучасному світі не згасає інтерес до творчості Артюра Рембо. У чому, на вашу думку, полягає таємний «секрет» поезії Рембо? А ви є прихильником творчості цього поета? Аргументуйте свою думку.
11. На прикладі відомих вам творів зарубіжних і українських символістів розкрийте спільні риси поетики і визначте їх національну своєрідність.
12. Підготуйтеся до конкурсу виразного читання поезій, з якими ви ознайомилися на сторінках цього розділу.
13. Укладіть свою збірку поезії модернізму.
14. Прокоментуйте назву розділу й епіграфи до нього.
15. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Модернізм у різних видах мистецтв».

Нове слово у драматургії кінця ХІХ – початку ХХ століття

Що найбільше може збудити оптимістичні думки у літературного переглядача, то се новітня драма. В сій власній обладі література «кінця віку» промовила справді нове слово, пробила нову стежку «в містичнім гаю» літературних форм.

Леся Українка, українська письменниця

Театр не може нести задоволення. Він порушує своє призначення, якщо не виводить вас із себе... Функція театру полягає у тому, щоб збуджувати людей, примушувати їх думати...

Джордж Бернард Шоу,
англійський драматург

Про зміни в драматургії кінця ХІХ – початку ХХ століття

Те, що з першого погляду характеризує сучасну драму, це, насамперед, послаблення... зовнішньої дії, а потім і чітко виражена тенденція якнайглибшого занурення у людську совість, і приділення великої ваги моральним проблемам, і нарешті, пошуки... якоїсь нової поезії, більш абстрактної, ніж стара.

Моріс Метерлінк, бельгійський драматург

Зміна світогляду людини другої половини ХІХ століття, криза у мистецтві, занепад реалізму зумовили появу нових тенденцій у розвитку драматургії кінця ХІХ – початку ХХ ст., у результаті яких виникла «нова драма». Поновимо у пам'яті основні відомості про цю художню форму.

«**Нова драма**» — художнє явище європейської драматургії кінця XIX — початку XX століття, що протистоїть традиційній драмі (античній, шекспірівській, класицистичній, реалістичній). Біля її витоків стояли Генрік Ібсен (Норвегія), Бернард Шоу (Англія), Август Стріндберг (Швеція), Герхарт Гауптман (Німеччина), Моріс Метерлінк (Бельгія) та ін.

«Нова драма» з'явилася у час, коли в театрі панували п'єси, що були далекі від життя. Із самого початку свого існування вона намагалася повернути увагу глядачів до найболючіших тем сучасності. Це призвело до зміни самого статусу драми, яка перестає бути тільки джерелом насолоди і розваги для публіки. «*Функція театру полягає у тому, щоб збуджувати людей, примушувати їх думати*», — зазначає Бернард Шоу. Драматурги-новатори роблять драму серйозним жанром, що вимагає розумових та творчих зусиль глядачів.

У «новій драмі» відбилися ознаки перехідної епохи. У ній поєдналися і зв'язок із багатовіковою літературною та театральною традицією, і розрив з нею; творці «нової драми» шукали нові художні засоби, які відповідали б драматичним зламам межі століть.

Пригадаймо основні ознаки «нової драми» порівняно із традиційною.

- ❖ **Умовність та узагальнене відтворення дійсності.** Якщо у традиційній драмі автори наслідували реальне життя, достовірно зображаючи дійсність, то у «новій» лише умовно відтворювали загальну атмосферу епохи і часу, створювали свого роду «стилізацію», прагнучи показати внутрішні суперечки особистості, її духовні шукання.
- ❖ **Актуальна проблематика.** «Нова драма» порушує гострі соціальні, морально-етичні проблеми, часто такі, що у звичайному житті приховувались або замовчувались; у той час як драма традиційна зосереджувалася на окремій трагедії у житті певної людини. Так, у драмі «Ляльковий дім» Г. Ібсен порушує важливе для сучасного авторіві суспільства питання становища жінки. Б. Шоу наголошував, що Шекспір показував «нас самих, але за незвичних ситуацій», а Ібсен — «нас у власних ситуаціях», «те, що відбувається з його героями, відбувається і з нами».

Едвард Мунк.
Ібсен у кав'ярні
Гранд-отель
у Христианії
(1906)

- ❖ **Новий тип драматичного конфлікту.** В основі «нової драми» не протистояння характерів, як це було у традиційній драмі, а зіткнення ідей, поглядів. Рушієм сюжету є не дія та інтрига, а психологічні колізії. Б. Шоу так про це говорив: *«У нових п'єсах драматичний конфлікт побудований не навколо вад людини, її жадібності або щедрості, образи або марнославства, недоречностей і випадковостей тощо, а навколо зіткнення різних ідеалів»*. Суголосну думку висловлював і український письменник Микола Вороний: *«Нова драма малює боротьбу індивідуума з самим собою; це драма почувань, передчувань, докорів сумління, драма непокою, вагання волі, ляку і жаху... Вся увага художника в ній зупиняється на психологічній концепції, через те, не пориваючи з реальністю, він інтригу, зовнішні обставини, побутові ознаки відсуває на другий план»*.
- ❖ **Аналітична композиція драми.** Новий тип драматичного конфлікту породив й особливу композицію драми — аналітичну. Вона полягає у послідовному розкритті таємниць та внутрішньої нестабільності персонажа, що приховуються за зовні щасливою оболонкою зображеної дійсності. Зав'язкою дії, зазвичай, є подія, що відбулася ще до початку п'єси, а змістом самої драми стає аналіз причин такої події. Натомість для традиційної драми була характерна така композиція (у загальному вигляді): у першому акті — *експозиція*, у другому — *конфлікт*, у третьому — *його вирішення*. Ще однією особливістю композиції «нової драми» є її відкритий фінал. Ібсен зазначав, що *«п'єса не закінчується із падінням завіси після п'ятої дії, справжній фінал — за її межами; письменник позначив напрямом, в якому необхідно шукати цей фінал, потім — [...] справа кожного читача/кожної читачки самостійно дійти до фіналу...»*.
- ❖ **Новий тип головного героя.** Якщо героєм традиційної драми є той чи інший *«соціальний тип»* (у Мольєра — хитрий слуга, пихатий буржуа, жадібний купець), то у «новій драмі» героєм стає носій ідеї, особистість, *«духовний симптом»* епохи (Нора з *«Лялькового дому»* Ібсена, яка бореться за свої права у сім'ї та суспільстві).
- ❖ **Внутрішня дія.** Зовнішня дія у «новій драмі» у силу її конфлікту та нового типу головного героя поступається внутрішній. Якщо традиційній драмі властива активна боротьба, то у «новій драмі» переважають роздуми, дискусії, пошуки істини.
- ❖ **Оновлені зображально-виражальні засоби.** Особливу роль у «новій драмі» відіграють ремарки та паузи, які з допоміжних засобів традиційної драми перетворюються на основний елемент тексту. Вони визначають ключові елементи у розвитку сценічної дії та формують підтекст. Мова п'єси набуває глибокого символічного змісту. Прихований зміст драматичних реплік, вчинків персонажів стає важливішим за їхнє пряме значення. Таким чином, у тексті «нової драми» існує ніби два плани: перший — те, що говорять персонажі, другий — те, що відбувається (*«подвійний діалог»*).

«Нова драма» — це явище, що пов'язане і з драматургією, і з театром. Тому зміни відбулися і у сценографії. Сучасний театр, за словами шведського драматурга Августа Стріндберга, тяжіє до повсякденного життя, до строгості виразних засобів й інтимного спілкування з публікою. Декорації та костюми персонажів «нової драми» деталізовані, імітують справжні; гра акторів стає природнішою та наближеною до реального життя; значно підвищується роль режисера.

Як ви знаєте, виникнення «нової драми» пов'язують із драматичною творчістю Генріка Ібсена. Більшість з творців «нової драми» були не

тільки авторами п'єс, а ще й теоретиками драми (Б. Шоу, А. Стріндберг, М. Метерлінк), вони вели активні пошуки у царині драматургічної і театральної діяльності.

«Нова драма» — цікаве і різноманітне художнє явище, що представлене у різних проявах. Так, вам уже відомо про «драму ідей», «драмудискусію» Генріка Ібсена та Бернарда Шоу. У цьому розділі ви розширите свої знання про драматичні твори і дізнаєтесь про «символістський театр» Моріса Метерлінка.

1. Продовжте речення: «Нова драма» — це ...».
2. Спираючись на інформаційний плакат, розкрийте ознаки «нової драми» порівняно із традиційною.

ТРАДИЦІЙНА ДРАМА	«НОВА ДРАМА»
ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЙСНОСТІ достовірність, конкретність	умовність, узагальнення
ПРОБЛЕМАТИКА окрема трагедія у житті окремої людини	гострі соціальні, морально-етичні проблеми
КОНФЛІКТ протистояння характерів	зіткнення ідей, поглядів
КОМПОЗИЦІЯ традиційна	аналітична
ГЕРОЙ соціальний тип	носії ідей
ДІЯ зовнішня	внутрішня
РОЛЬ РЕМАРОК І ПАУЗ допоміжна	головна (формують підтекст)

Автори традиційної драми: ЕСХІЛ, ШЕКСПІР, МОЛЬЄР, ГОГОЛЬ, КОТЛЯРЕВСЬКИЙ.

Автори нової драми: ІБСЕН, ШОУ, МЕТЕРЛІНК, ЛЕСЯ УКРАЇНКА.

«Нова драма» проклала свій шлях і в українській драматургії кінця ХІХ – початку ХХ століття. Окремі її елементи використовували у своїй творчості **Леся Українка, Володимир Винниченко, Микола Куліш** та ін.

Українські письменники й письменниці були ще й уважними читачами та проникливими інтерпретаторами західноєвропейської драматургії, свої погляди вони висловлювали у численних статтях, нарисах, рефератах. Так, «новій драмі» свої розвідки присвячували **Леся Українка, Микола Вороний, Лесь Курбас** та ін.

Зокрема Леся Українка у статті **«Європейська соціальна драма в кінці ХІХ ст.»** (1901) вітала народження «нової» драми, відзначаючи її пріоритет перед іншими родами літератури в переломні часи: *«В сій власне обладі література “кінця віку” промовила справді нове слово, пробилла нову стежку “в містичнім гаю” літературних форм»*. Вона дала проникливу оцінку найвизначнішого й найпершого творця нової драми — Г. Ібсену.

Сучасну драматургію Леся Українка поділяла на два жанрово-стильові «напрями»: *«...один через неозорий океан психології та соціальних проблем, а другий через туманом вкрите море містики та легенди, і Гауптман відкрив у своїх «Ткачах» драму юрби, а Метерлінк у своїх «Сліпцях» драму настрою... Нова країна відкрита, а з нею вкупі і нове широке поле до праці»*, — писала вона в цій же статті, зосереджуючи аналіз на драмі соціальної, простежуючи її еволюцію від Аристофана, Шекспіра, Шиллера й Гете, В. Гюґо тощо.

Своїми театрознавчими працями відомий український поет, драматург і режисер **Микола Вороний**. У своїй збірці критичних статей **«Театр і драма»** (1913) він аналізує тогочасний стан і визначає перспективи розвитку театрального мистецтва, розглядає окремі елементи театральної справи. М. Вороний називає драму *«найтруднішим»* з *«усіх родів літературно-художньої творчості»* і визначає історико-культурні обставини, за яких відбувається розквіт драматургічного мистецтва: *«...ми помічаємо розквіт драми переважно в періоди загального розвитку всіх родів літератури, в періоди найвищого напруження громадських сил, під час переможних війн і зміцнення могутності держав, коли обставини дають і найбільше імпульсів для такого роду літературної творчості»*. Слідом за Лесею Українкою Микола Вороний простежує еволюцію драми, від античності до початку ХХ століття. Критик звертає увагу на різноманітність європейської «нової драми», дає характеристику різним її виявам, зокрема і символічній драмі. *«Символічна драма розриває всі зв'язки з традиціями попередньої драми, — пише Микола Вороний. — Вона хоче виявити те трагічне, що існує в щоденному житті, що можна відчутти, але не легко показати, тому що основа трагізму тут не матеріальна; вона стає на шлях філософського і релігійного пізнання, намагається відгадати містичні таємниці потойбічного...»*. Найталановитішим представником символічної драми український митець вважає Моріса Метерлінка.

Моріс Метерлінк Maurice Maeterlinck

(1862–1949)

Мое життя — це просто історія про людину з пером і папером.

Моріс Метерлінк

БЕЛЬГІЙСЬКИЙ ШЕКСПІР

«**О**днієї прекрасної недільної літньої днини на селі ми саме зібралися обідати. Мій батько вправно нарізав жирну домашню курку. Аж тут садом надходить поштар із кількома листами та газетою для мене. Я її розгортаю (це “Фігаро”) і читаю великими літерами своє ймення: **МОРИС МЕТЕРЛІНК**. Я блідну, червонію, сонце сліпить очі. Батько питається: “Що тобі? Що там?” Мовчком передаю йому газету. Він переглядає статтю й повертає, без жодного слова. Дядько Гектор, прочитавши текст у нього з-за спини, пересипає з однієї руки до іншої уявну жменючку монет і змовницьки рече: “Еге ж, Морісе?” Потому обідаємо, ніби ніде нічого. Тільки смачнюча курка на тарілці в мене — холодним трупом», — так іронічно у своїх спогадах змалював прихід слави лауреат Нобелівської премії з літератури, всесвітньо відомий бельгійський драматург Моріс Метерлінк. Та що так здивувало родину Метерлінків? Що було у статті? У найавторитетнішій паризькій газеті один із провідних літературних критиків Октав Мірбо проголосив: «Я не знаю, хто він. Я не знаю, скільки йому років, юнак він, а чи старець, бідняк чи багатий. Знаю тільки, що нема людини більш незнаной за нього. Знаю тільки, що він створив шедевр. Видано найгеніальніший твір нашого часу, твір, що дорівнявся та (чи стане сили сказати?) перевершив найкраще, що тільки є в Шекспіра». Йшлося про «Принцесу Мален» — першу п’єсу Метерлінка.

Моріс Полідор Марі Бернар Метерлінк народився **29 серпня 1862 року** в старовинному бельгійському місті Генті, у заможній фламандській¹ родині адвокатів. Його батько, Полідор, тримав нотаріальну контору, а у вільний час захоплювався садівництвом (на честь Полідора Метерлінка навіть названо один із сортів персиків). Він був людиною дуже суворою,

¹ Більшість населення Бельгії кінця ХІХ — початку ХХ ст. склали фламандці, які говорили нідерландською мовою, і валлони, які розмовляли французькою. Поширенішою, особливо серед заможних верств суспільства, була французька. На зламі століть французька мова переважала і в бельгійській літературі.

навіть жорсткою. Мати майбутнього драматурга, Матильда Ван ден Бош, походила із багатой і знатної сім'ї гентських адвокатів. Це була «маленька худенька жіночка» з приємним обличчям і доброю посмішкою, вона вела господарство та дбала про дітей (у Моріса було ще двоє братів та сестра). З дитинства Метерлінк володів французькою і нідерландською мовами; із домашніми вчителями він ще вивчав німецьку й англійську, а у 8 років уже читав Шекспіра. Найкращі дні свого життя, як стверджує сам письменник, він провів у замському будинку неподалік Гента. Великий сад із фруктовими деревами, запашними квітами та батьківськими вулицями, галасливі ігри з однолітками, магічний канал Тернезен, яким Моріс із братом прогулювалися на легеньких човниках, — залишили у пам'яті письменника світлі й приємні спогади.

У 1874 році хлопець вступає до Гентського єзуїтського коледжу. Під час навчання Моріс захоплюється поезією, читає авангардні журнали, разом із товаришами бере участь у поетичних турнірах. У 13 років він пише свої перші вірші, звичайно, у символістському дусі. Вони виходять сумними і похмурими, як і сам коледж. Біограф письменника Ансельма Гейне так про це напише: *«Атмосфера темряви і смутку була як у середині, так і зовні школи. Похмурий замок графів Фландрських, захолоді канали... похмурі обриси в'язниці, непривабливі притулки для глухонімих — ось визначні пам'ятки тих місць, що згодом стали фоном... його символістських п'єс»*.

У 1881 році Метерлінк з успіхом закінчує коледж, своє подальше життя він мріє пов'язати з літературою, та батьки наполягають на кар'єрі нотаріуса. Сперечатися юнак не став, оскільки залежав від родини матеріально, і вступив на юридичний факультет Гентського університету. Через чотири роки він отримав диплом доктора права. У 1885 році Метерлінк вирушив до Парижа — вдосконалювати свої знання з юриспруденції у Сорбонні. Нарешті, вирвавшись з-під батьківської опіки, Моріс отримав можливість присвятити себе улюбленій справі. За сприяння знайомого родини, письменника-символіста Жоріса Гюїсманса, у будинку якого мешкав юнак, Метерлінк близько сходиться з провідними французькими символістами. Серед них був і відомий поет Вільє де Ліль Адан, який, за зізнанням самого Метерлінка, найбільше на нього вплинув. Моріс вступає у популярне серед творчих людей товариство «Плеяда», у літературному огляді якого друкує і свої перші твори.

Після закінчення навчання Метерлінк вимушений був повернутися до рідного міста. Деякий час він працює у батьківській фірмі, та більшість адвокатських справ, які вів Моріс Метерлінк, провалилися. Проте на літературній ниві йому щастить. Потайки від батька невдаха-юрист друкується у паризьких літературних журналах, видає свою першу збірку віршів *«Теплиці»* (1889) і драму *«Принцеса Мален»* (1889).

Моріс Метерлінк прийшов у літературу на зламі століть, коли у царині мистецтва панував символізм. Атмосфера «кінця віку» цілком поглинула бельгійського митця. Уже в його першій збірці віршів присутні настрої песимізму, душевної втоми, розчарування. Як стверджують дослідники,

ця книжка була надто типовою для свого часу, тому залишилася непоміченою. Та перша п'єса Метерлінка «Принцеса Мален», про гучний успіх якої ви дізналися із цієї статті, засвідчила, що у літературу прийшов великий драматург і новатор. Подібно до Генріка Ібсена, Моріс Метерлінк став справжнім першовідкривачем у царині «нової драми».

Успіх «Принцеси Мален» закріпили символістські п'єси «*Немину ча*», «*Сліпі*» (обидві 1890), «*Сім принцес*» (1891), «*Пелеас і Мелісанда*» (1892). У цих творах автор висвітлює теми життя і смерті, сенсу людського існування; їм властиві недовомовленість, натяки, містика, очікування чогось таємничого і жахливого. Метерлінк також пише «*Маленькі драми для маріонеток*» (1894). На переконання драматурга, ляльки, краще ніж люди, відтворюють символіку його творів.

В одному із гентських театрів Метерлінк знайомиться з молодою і талановитою актрисою Жоржеттою Леблан. Ця жінка стане музою письменника майже на чверть століття. Разом із своєю супутницею життя драматург переїжджає з Генту до Парижа, де продовжує творити: пише передмови до символістських видань, перекладає Шекспіра, вивчає праці містиків і природознавців, розводить бджіл на пасіці біля Булонського лісу. У ці роки з'являються природознавчі есеї письменника «*Життя бджіл*» (1901) та «*Розум квітів*» (1907). Продовжує творчі шукання письменник і на драматургічному терені, одна за одною виходять його п'єси «*Ариадна та Синя Борода*» (1896), «*Монна Ванна*» (1902), «*Жуазель*» (1903) та ін.

У 1908 році з-під пера Метерлінка з'являється філософська п'єса-казка «*Блакитний птах*» («*L'Oiseau bleu*»), яка стала вершиною творчості і своєрідною «візитною карткою» письменника. Це розповідь про двох дітлахів — брата і сестру, які вирушили у подорож у пошуках Блакитного птаха — птаха щастя. «Блакитного птаха» було поставлено у багатьох театрах світу, п'єса була такою популярною, що читачі звернулися до автора із проханням продовжити історію головних героїв. Метерлінк відгукнувся і написав драму «*Заручини*» (1918). Після «Блакитного птаха» Моріс Метерлінк напише ще чимало творів, але вони не дорівнюються до попередніх.

Слава Метерлінка сягнула zenіту, та здоров'я похитнулося. Щоб відновити душевну рівновагу, драматург оселяється у Нормандії, у середньовічному абатстві Сен-Вандрій, розташованому серед густого лісу. Він активно займається спортом: бере уроки боксу, їздить на велосипеді, катається на ковзанах, опановує мотоцикл і автомобіль.

У 1911 році Морісу Метерлінку «за різнобічну літературну діяльність, і особливо його драматичні твори, що відрізняються багатством яви і поетичною фантазією» було присуджено Нобелівську премію. На жаль, через хворобу бельгійський драматург не зміг бути присутнім на церемонії.

Окрім Нобелівської премії, бельгійський драматург був удостоєний багатьох інших високих відзнак, серед яких графський титул, почесний

ступінь доктора наук, державні нагороди. Метерлінку навіть запропонували стати членом Французької академії, однак драматург не прийняв пропозиції, бо для цього йому необхідно було відмовитись від бельгійського громадянства.

Коли Метерлінку виповнилося 52 роки, розпочалася Перша світова війна (1914–1918). І всесвітньо відомий драматург і лауреат Нобелівської премії, як справжній патріот, прагне записатися у військо, та через поважний вік йому було відмовлено. Щоб допомогти своїй країні, він пише патріотичні есеї, аналітичні статті, проводить антивоєнні конференції. Зі своїми філософськими розвідками він подорожує по всьому світові. Усі зароблені кошти письменник віддав у фонд оборони. Друга світова війна (1939–1945) наздогнала Моріса Метерлінка, коли він був у Португалії. І знову, як у 1914 році, він виявив бажання піти до армії, та 77 років — вік поважний, і письменник зайнявся пропагандистською діяльністю. Метерлінк переїжджає до США. До Франції він повернувся тільки у 1947 році. Останнім твором письменника стала книга спогадів *«Блакитні бульбашки»* (1948). 6 травня 1949 року Моріс Метерлінк відійшов у вічність.

Метерлінк якимось висловився про себе: *«У мене немає біографії»*. Ймовірно, письменник мав на увазі, що зовнішні факти його життя є другорядними явищами, а читачі й дослідники мають цікавитися його духовними пошуками, тими зрушеннями у світогляді, які склали величну сторінку світової літератури й театру. Пропонуємо і вам долучитися до духовного світу бельгійського Шекспіра.

1. Які із фактів біографії бельгійського письменника вас вразили найбільше? Чому?
2. У яких жанрах писав Моріс Метерлінк? Які твори принесли йому успіх? Назвіть найвідоміший твір Метерлінка.
3. Наведіть факти із біографії Метерлінка, які свідчать про його патріотизм.
4. Якими нагородами було відзначено Моріса Метерлінка?

У творчій майстерні письменника/письменниці

МОРИС МЕТЕРЛІНК ЯК ТЕОРЕТИК І ПРАКТИК «НОВОЇ ДРАМИ»

Бельгійського драматурга Моріса Метерлінка вважають теоретиком і практиком нового театру. Основні положення своєї теорії він виклав у есеї *«Трагізм повсякденного життя»* (1896). Суть трагізму, на думку Метерлінка, полягає в *«трагізмі повсякденності»*, у *«самому факті життя»*. Завдання драматурга — зображати не виняткові події, де все вирішує випадок, а душевне життя людини, яка прагне до вищих сфер буття. Для спілкування з «вищою духовною сферою» слід оволодіти мистецтвом мовчання, навчитися вступати в «нечутний», внутрішній діалог один із одним (принцип «подвійного діалогу»). *«Справжнє життя відбувається у мовчанні, — стверджує Метерлінк, — тиша занадто змістовна, тому люди, щоб врятуватися від лякливої тиші, зазвичай говорять»*

про щось другорядне. Те, що хвилює їх найбільше, залишається недоказаним». Зміст п'єс драматурга необхідно вловлювати між репліками, слово у Метерлінка втрачає своє безпосереднє значення. На перший план виходять символи, підтекст, настрої, ідеї, які дають можливість показати «внутрішню дію», стан душі особистості, духовну атмосферу часу. У цьому Метерлінк дотримується засадничого принципу, який визначив «справжній метр символізму» — Стефан Малларме: «Назвати предмет, значить, на три чверті позбавити твір тієї радості, яку завжди викликає процес вгадування; не назвати предмет, а натякнути на нього — ось справжнє призначення таємниці, яка захована у словах».

Своєму театру Моріс Метерлінк дає назву — «театр статичний», або «театр мовчання».

Теоретичні положення «статичного театру» М. Метерлінк утілює у своїх ранніх п'єсах: «Принцеса Мален», «Сліпі» (1890), «Пелеас і Мелісанда» (1892) та ін. У цих творах немає гострих конфліктів, пристрасних монологів, перевага надається красномовному мовчанню; герої занурені у свій внутрішній світ, перебувають під владою фатальних сил.

На початку ХХ століття Моріс Метерлінк змінив свої погляди. Теоретичне підґрунтя нового життєстверджувального театру він виклав у книзі «Потаємний храм» (1902). Метерлінк визнає, що у житті багато жорстокого й несправедливого, що ми не праві, коли постійно жаліємося на «байдужість всесвіту і називаємо його дивовижним і незрозумілим». «Людина не стане величною й піднесеною тільки від того, що постійно думатиме про невідоме і нескінченне», — зазначає письменник, наголошуючи на

* При оформленні інформаційного плакату використана репродукція картини швейцарського художника-символіста Арнольда Бекліна.

необхідності «активізації театру», його наближенні до сучасних проблем. У цілому зберігши умовність символізму, Метерлінк шукає шляхи подолання приреченості людської долі, одухотворення дійсності, утвердження істини і в житті. Замість пасивності, що була характерна персонажам ранньої драматургії, Метерлінк і в теорії, і в практиці стверджує «театр дії». Герої його п'єс «**Монна Ванна**» (1902), «**Блакитний птах**» (1908), «**Заручини**» (1918) та ін. вступають у боротьбу з фатальністю, захищають свої свободу і право на власне життя.

Зрушення, що відбулися у світогляді Моріса Метерлінка, не вплинули на загальну спрямованість його драматургії. Символізм залишився основою його творчості, як у період песимістичного містицизму, так і в період героїчного оптимізму.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Творчість Метерлінка перекладали українською ще за життя відомого бельгійця. Так, **Павло Грабовський** перекладав вірші, а **Леся Українка** першою з українських митців звернулася до драматургічної спадщини письменника. У 1900 році вона переклала драму Метерлінка «Неминуча» та філософський есей «Оливне гілля». Під впливом Метерлінка були сформовані літературно-естетичні погляди **Ольги Кобилянської**. Драматургія Метерлінка надихала й багатьох інших українських письменників. Так, в основу поеми **Олександра Олеса «По дорозі в Казку»** (1908) покладено драму Метерлінка «Сліпі», а за мотивами «Блакитного птаха» **Іван Кочерга** написав драму «**Пісня в келиху**» (1910).

У різні часи окремі твори Моріса Метерлінка перекладали **Микола Вороний, Микола Терещенко, Максим Рильський, Євген Тимченко, Марія Грінченко, Наталя Кобринська, Степан Грицюк, Дмитро Чистяк** та інші.

Цікавою вважаємо історію українських перекладів п'єси Метерлінка «Блакитний птах». Перший переклад цього твору під назвою «Синя пташка» з'явився в Україні у 1918 році, його здійснив відомий мовознавець **Євген Тимченко**. За радянських часів твір Метерлінка перекладали у скороченні, з великими купюрами.

У незалежній Україні п'єса Метерлінка виходила у калькованому перекладі з російської (а не французької) під назвою «Синій птах» (1997, 2005). У 2007 році світ побачив новий український переклад, який зробив з оригіналу сучасний перекладач і літературознавець **Дмитро Чистяк**. У перекладі Д. Чистяка драма називається «Блакитний птах».

1. Хто з українських митців/мисткинь перекладав твори Моріса Метерлінка?
2. Розкажіть історію українських перекладів п'єси М. Метерлінка «Блакитний птах».

До вивчення п'єси «БЛАКИТНИЙ ПТАХ»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від п'єси. Що вас найбільше вразило, здивувало?
2. Прочитайте перелік дійових осіб та авторські ремарки до костюмів персонажів. Пригадайте, як ці зауваги вплинули на ваше сприйняття п'єси під час першого читання. Чи можна сказати, що докладний опис одягу дійових осіб компенсував відсутність авторської характеристики? На конкретному прикладі покажіть, як костюм персонажа сприяв розумінню вдачі його володаря.
3. Особливістю п'єси «Блакитний птах» є наявність у ній двох сюжетів — реального і казкового. Стисло передайте зміст кожного з них та, спираючись на схему, поясніть їхній взаємозв'язок. Який із сюжетів, на вашу думку, є основним? Обґрунтуйте свою відповідь.

Реальний сюжет

Казковий
сюжет

4. Уважно роздивіться схему, подану на наступній сторінці, що відображає розвиток реального і казкового сюжетів твору. Установіть невизначені елементи. Прокоментуйте особливості розвитку кожного із сюжетів.
5. Розкажіть, хто такі Тільтіль та Мігіль. Де і за яких обставин ми з ними уперше зустрічаємося? Схарактеризуйте цих персонажів.

Реальний сюжет

Казковий сюжет

- Які Тварини, Предмети і Стани разом з дітьми беруть активну участь у пошуках Блакитного птаха?
- Як ви думаєте, чому саме Душа Світла допомагає дітям?
- Підготуйте режисерські поради для акторів-виконавців ролей Тільтіля, Душі Світла, Собаки, Киці.
- Образи п'єси «Блакитний птах» можна умовно розподілити на три групи: реальні, алегоричні, символічні. Здійсніть цей розподіл та обґрунтуйте свій вибір.
- Прокоментуйте композицію твору за поданою на наступній сторінці схемою. Спираючись на цитати¹, визначте сенс кожної зупинки дітей.
- Доведіть, що провідним у творі є мотив всемогутності людини. Простежте, як він розгортається у п'єсі.
- Доведіть, що дев'яту картину п'єси («Сади Блаженств») побудовано за принципом антитези. Як ви думаєте, з якою метою автор його використовує? Які істинні блаженства відкрилися дітям? Яке з них є найціннішим?
- Прочитайте виразно за ролями сцену появи Радості Материнської Любові (дія четверта, картина дев'ята).
- Визначте та прокоментуйте казкові елементи у п'єсі.
- Які зміни відбулися у внутрішньому світі дітей наприкінці подорожі? Підтвердіть свою відповідь текстом твору.
- Як закінчується драма «Блакитний птах»? Прокоментуйте фінал твору. Чи можна назвати його відкритим?
- Сформулюйте головну думку твору. Обґрунтуйте значення місця і часу дії твору у розкритті головної думки.
- Розкрийте символіку назви твору.

¹ У перекладі з французької Дмитра Чистяка.

У творчій майстерні письменника/письменниці

ПРО СЮЖЕТ, ПЕРСОНАЖІВ ТА ГОЛОВНУ ДУМКУ П'ЕСИ

Простий сюжет п'єси типовий для фольклорної, а досить часто — для літературної казки. Це — небезпечна мандрівка сміливого й шляхетного героя, який мусить подолати заради щастя, любові, багатства різні перешкоди, перемогти чудовиська і стихії, повернутися додому переможцем. Хлопчик Тільтіль цілком відповідає своїми людськими якостями образу фольклорного позитивного героя. Він — мужній, добрий, благородний, щирий і вдячний... А Мітіль — справжня маленька жінка... Дітей, як це не раз буває у казці, супроводжують тварини — Пес і Кішка, які також є носіями рис, притаманних таким казковим тваринам, — відважний, благородний Пес, надія хазяїна, і улеслива, підступна, хитрюща Кішечка, якої ніяк не може розкусити наївна Мітіль. Інші супутники брата й сестри — Хліб, Вогонь, Вода, Молоко, Цукор — істоти казкові й знакові, що репрезентують різні людські вдачі, різні темпераменти й типи поведінки. Вогонь — звичайно ж, палкий, рухливий, легко спалахує гнівом; у Води — очі завжди на мокрому місці; Цукор — рафіновано витончений та солодкий; Хліб — добродушний товстун. Однак усі ці персонажі психологічно складніші, ніж фольклорні.

Інші герої, які з'являються тільки в окремих картинах, мають найчастіше значне символічне й філософське навантаження, як, наприклад, Сон, Смерть, Духи Дерев, Тварини, різні Блаженства, Час, Блакитні Діти тощо. Вони втілюють різні аспекти, різні часові площини, різні цінності людського життя, людську пам'ять й уявлення про майбутнє тощо. Напрочуд гарні, поетичні, таємничі картини п'єси теж мають символічне значення, навіюють певний емоційний стан. Автор весь час коментує, яким має бути освітлення тієї чи іншої картини, створює справжню світлову партитуру п'єси-казки. Освітлення теж якнайчастіше пов'язане з настроєм персонажів і глядачів й загальним оптимістичним звучанням цілого.

У своїй праці *«Скарби смиренних»* Метерлінк стверджував, що перемога добра — це справа не далекого майбутнього, вона вже відбулася, моральні скарби ховаються не десь, а в нашій власній душі, їх треба лише освітити, щоб вони заграли тисячами кольорових вогнів, як самоцвіти. По-іншому цю саму думку він висловив у *«Синьому птахові»*. Щастя — багатогранне, воно в усьому, що нас оточує: природі, родині, хатньому затишку, щоденній праці, дружньому спілкуванні, підтримці інших і щедрій віддачі свого тепла людям.

За Кірою Шаховою, українською дослідницею літератури

Фредерік Кейлі Робінсон.
Ілюстрація до п'єси
«Блакитний птах»
(1923)

ПРО ОБРАЗИ ГОЛОВНИХ ГЕРОЇВ ТА ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРУ

Головні герої феєрії — діти, Тільтіль та Мітіль. В обох іменах відлунує *«Тіль»*, імення персонажа першого бельгійського роману, відомого по всьому світі — *«Легенди про героїчні, веселі і славетні пригоди [Тіля] Улешпігеля і Ламме Гудзака у Фландрії та інших краях» Шарля де Костера (1867)*. Як і його попередник, Тільтіль — безстрашний добросердний хлопчина, який тонко відчуває дійсність завдяки свідомості, незатьмареній «дорослими» буденними проблемами. Французький літературознавець Поль Горсекс натомість зауважував схожість між маленькими героями та Гензелем та Гретель із казки братів Грімм про дітей

дроворуба, яких біла пташка привела до старої відьми, що чимось нагадує Фею Бериліону. Хай там як, а Тільтіль — уособлення бідного і юного людства, яке тільки робить перші кроки до пізнання таємниць буття. Феєрія написана за кілька років до Першої світової війни і позначена духом віри у необмеженість людських здатностей, закладених у глибинах її «я», і то завдяки плеканню науково-технічного прогресу, але передусім — душевного потенціалу кожного. На жаль, механізація суспільства пішла значно швидшими темпами за його духовний розвиток...

[...] Ідейне навантаження твору зумовило й відповідні художні засоби. Цікаво, що феєрія як жанр спектаклю передбачає розгортання численних фантастичних пригод, перевтілень, чимало ефектів і трюків під час постановки тощо. Як ми вже відзначали, у Метерлінка це — лише допоміжні засоби для розкриття філософського смислу. Тож визначення «*філософська п'єса*», мабуть, доцільніше. Твір-бо загалом ближчий до традиції німецьких романтиків (Ернест Теодор Амдей Гофман), аніж до італійських чи французьких ярмаркових вистав-феєрій. Тоді стають зрозумілими такі стилістичні прийоми, як одухотворення предметів (Хліб, Цукор, Годинник тощо) та абстрактних понять (Час, Блаженства, Радощі тощо), вживання алегорій (Пес — Вірність, Цукор — Улєсливість), символів як певного національного (у європейських народів Час-Убивця косить людей), так і загальнокультурного (Ніч у всіх народів пов'язана з холодом, смертю, сном) плану. На відміну від інших п'єс Метерлінка, у «Блакитному пташу» діалог набуває різних стилів (офіційні Хліб і Цукор, просторічна пані Берленго тощо), тож мова персонажів допомагає у формуванні їхньої характеристики.

За Дмитром Чистяком, українським літературознавцем і перекладачем

1. Риси яких персонажів увібрали Тільтіль і Мітіль?
2. Які художні засоби використав драматург для розкриття головної думки твору?
3. Користуючись текстом твору, доведіть думку дослідника про те, що «мова персонажів допомагає у формуванні їхньої характеристики».

До таємниць мистецтва слова

ПРО ДРАМУ-ФЕЄРІЮ

Феєрія (з фр. *feerie*, від *fee* — «фея», «чарівниця») — театральна або циркова вистава з фантастично-казковим сюжетом, сценічними ефектами й трюками. Наприкінці ХІХ — початку ХХ ст. елементи феєричності проникають у літературу, зокрема в драматургію. Виникає так звана **драма-феєрія** (драма-казка).

Драма-феєрія — п'єса, для якої характерні виразне ліричне начало, зіставлення природного й людського, широке використання міфічних і фольклорних образів, фантастичних елементів тощо.

До вершинних творів цього жанру у світовій літературі належать «Затоплений дзвін» Герхарда Гауптмана, «Блакитний птах» Моріса Метерлінка, «Лісова пісня» Лесі Українки.

1. Дайте визначення, що таке «драма-феєрія».
2. Доведіть, що твір М. Метерлінка «Блакитний птах» — драма-феєрія.

Мистецькі передзвони

Драму-феєрію Моріса Метерлінка «Блакитний птах» було поставлено у багатьох театрах світу.

На українській сцені «Блакитний птах» уперше з'явився 1938 року в Київському театрі юного глядача (режисер **Борис Вершилов**), у неопублікованому перекладі Максима Рильського, зробленому з великими купюрами. Як зазначила Кіра Шахова, з вистави було знято «містичний наліт», «сумнівну символіку», що стало на заваді розкриттю філософського підтексту. Незважаючи на це, вистава гарно сприймалася глядачами. П'єсу бельгійського драматурга і сьогодні можна знайти у репертуарі багатьох театрів Києва, Дніпра, Львова та інших міст.

За мотивами всесвітньо відомої п'єси Метерлінка французький композитор **Альбер Вольф** написав оперу «Блакитний птах» (1919), яка уперше була виконана у Метрополітен-опера в Нью-Йорку. Та більш відомою стала опера француза **Клода Дебюссі** «Пелеас і Мелісанда» (1902), що створена за однойменною драмою Метерлінка.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Метерлінк з'явився у літературі у той момент, коли він повинен був прийти. Символістом він був од природи, по суті.

*Антонен Арто, французький письменник,
драматург і теоретик театру*

Він [Моріс Метерлінк] реалізував ідеал театру: став на одному рівні з найбільш піднесеними метафізичними концепціями і втілював їх у вигаданих істотах, щоб одночасно запропонувати їх як художникам і мислителям для споглядання, так і юрбі. Захоплює драматичне дійство цілком доступне широкому загалу — у ньому глядачі бачать себе. Отже, він втішає народ, який захоплюється виставою, стражданнями і нещастями, показаними в ній, а також збуджує серйозні думки.

Каміль Моклер, французький письменник і літературний критик

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Розкрийте сутність змін у світовій драматургії на межі ХІХ–ХХ ст.
2. Видатними представниками «нової драми» є:
А Шекспір і Метерлінк **Б** Ібсен і Метерлінк **В** Ібсен і Есхіл **Г** Гоголь і Ібсен
3. Простежте ознаки «нової драми» у п'єсі М. Метерлінка «Блакитний птах».
4. Поясніть, як ви розумієте слова Метерлінка про свою драму «Блакитний птах»: «Я хотів сказати, що людство завжди повинно прямувати вперед, що у цих блуканнях воно завжди росте, наливається соками й рухається далі, уперед». Чи можна стверджувати, що у цих словах виражено головну думку твору?
5. Продовжіть речення: «П'єса М. Метерлінка «Блакитний птах» про...»
6. На прикладі п'єси «Блакитний птах» простежте, як символізм вплинув на мову драматургії Метерлінка.
7. Прокоментуйте слова Олександра Блока: «Тільки казка вміє з легкістю стирати межу поміж звичайним і незвичайним... Цей ритм, ім'я якому життя, а зупинка — смерть, цей ритм присутній у кожній народній казці. Ним сповнена і казка Метерлінка, коріння якої криються в глибині народної душі».
8. Складіть письмово цитатний план до твору.
9. Порівняйте драми «Блакитний птах» Моріса Метерлінка та «Лісова пісня» Лесі Українки. Результати порівняння запишіть до зошитів у такій таблиці:

Параметри для порівняння	Моріс Метерлінк. «Блакитний птах»	Леся Українка. «Лісова пісня»
Тема твору		
Особливості сюжету		
Провідні мотиви		
Символічність образів		
Жанр твору		
Ідея		
Висновок:		

10. Об'єднайтеся у групи і виконайте одне із завдань:
  - розробіть обкладинку до книжки або афішу/програмку до вистави за п'єсою Моріса Метерлінка «Блакитний птах»;
  - підготуйте мультимедійну презентацію «П'єса М. Метерлінка «Блакитний птах» в ілюстраціях художників»;
  - підготуйте інсценізацію фрагментів п'єси, які вам найбільше сподобалися;
  - створіть буктрейлер/інформаційний плакат/кроссенс до твору.
11. Наведіть факти, які свідчать про популярність творчості М. Метерлінка у сучасній культурі.
12. Прочитайте та прокоментуйте висловлювання Моріса Метерлінка із рубрики «Цитата для душі», поданої в електронному додатку. Використовуючи ці та інші висловлювання або цитати (наприклад, із п'єси «Блакитний птах»), створіть мотиватор або демотиватор (у цьому вам допоможе такий інтернет-ресурс: <https://www.imgonline.com.ua>).
13. Напишіть за п'єсою М. Метерлінка «Блакитний птах» твір на одну із тем: «У пошуках щастя»; «П'єса М. Метерлінка «Блакитний птах» — гімн людині»; «Які істини мені відкрила п'єса М. Метерлінка «Блакитний птах»?»; або запропонуйте свою тему для творчої роботи за п'єсою Метерлінка.

14. Виконайте одне із досліджень: «Історія постановок п'єси «Блакитний птах» М. Метерлінка»; «Утвердження справжніх цінностей у драмах-феєріях Моріса Метерлінка «Блакитний птах» та Лесі Українки «Лісова пісня»»; «Видатні представники «нової драми» в Україні».
15. Розгляньте плакат¹, присвячений творчості М. Метерлінка. Прокоментуйте творчий доробок письменника. Як ви гадаєте, яку спрямованість має драматургія М. Метерлінка: песимістичну чи оптимістичну? Свою відповідь аргументуйте. У чому полягає особливість «символістського театру» Метерлінка? Спираючись на схему у центрі плаката та висловлювання Д. Чистяка, розкрийте ідейно-естетичну сутність п'єси «Блакитний птах». Хто і що зашифровано у картині Олега Шупляка, фрагмент якої розташований у нижній частині плаката? Поясніть присутність на плакаті цього зображення. Доберіть назву до плаката.

¹ У плакаті використано кадр з аніме-серіалу «Синій птах» (режисер Х. Сасагава, Японія, 1980); фрагмент картини Олега Шупляка «Лісова пісня. Леся Українка».

Сучасна література в юнацькому читанні

Ти відкриваєш книжки, а вони — тебе.

Чингіз Айтматов,
киргизький письменник

...мистецтво призначено лише, щоб
відобразити і тлумачити, життя — завжди
столике, завжди суперечливе
і завжди недосконале.

Дмитро Затонський,
український літературознавець

Мо Янь

莫言

(народився 1955 р.)

Удача поряд з невдачею, за невдачею йде удача.

Лао-цзи, давньокитайський мудрець

ТОЙ, ХТО НЕ ЗМІГ МОВЧАТИ

Чи всі ми завжди віримо у свою удачу? Чи не підривають нашу віру в себе бодай невеличкі труднощі або кепкування інших? Як зберегти в собі добро і душевну силу навіть тоді, коли здається, що весь світ проти тебе? Про це і про багато чого іншого запрошує замислитися читачів наш сучасник, лауреат Нобелівської премії 2012 року у галузі літератури, китайський письменник **Мо Янь**. Наведені в епіграфі слова його видатного співвітчизника Лао-цзи, вподобані митцем, яскраво характеризують

і самого Мо Яня. Адже його шлях у літературу не був устелений пелюстками троянд, успіх не звалився йому на голову, як манна небесна, а став результатом наполегливої праці над собою, боротьби із життєвими труднощами. Мо Яню довелося пережити голод, страшну втому від праці, страждання від самотності, глузування односельців і ще багато чого, перш ніж заявити світові про себе як про оригінального автора.

Народився майбутній письменник **17 лютого 1955 р.** у заможній селянській родині в селі Гаомі провінції Шаньдун. Справжнє його ім'я — **Гуань Моє**. А псевдонім **Мо Янь**, що означає «мовчи» (або «не говори»), він обрав на початку письменницького шляху. Озираючись на своє дитинство, в одному з інтерв'ю митець пояснював: *«У ті часи люди в Китаї жили ненормальним життям. Тому тато з мамою мені наказували не базікати за порогом дому. Якщо відкриєш рота і будеш говорити, що думаєш, потрапиш у біду. Я їх послухався і не базікав»*. Дослідники творчості Мо Яня помітили ще один цікавий момент, пов'язаний із його псевдонімом. У Китаї побутує давня мудрість: можна багато говорити, але нічого не сказати. Цікаво, що в цьому вислові якраз присутні ієрогліфи, що і складають псевдонім Мо Яня.

«Ті часи», про які згадує письменник, — це період «культурної революції» в Китаї, започаткованої вождем китайської комуністичної партії Мао Цзедунем. Час воістину трагічний для всього китайського народу. Він позначений економічним хаосом, зубожінням, різким спадом добробуту та рівня культури населення країни. Усе це стало наслідком жорсткої диктатури панівної верхівки, антигуманної за своєю сутністю. Під час «культурної революції» було знищено, ув'язнено або вигнано з Китаю багато державних службовців, учених, діячів мистецтв. Це лихоліття не могло не позначитись на долі простого сільського хлопчика, якому змалечку забороняли говорити.

Величезну роль у формуванні Мо Яня як особистості й письменника відіграла мама, котра насамперед впливала на сина своєю безмежною добротою. Добротою до всіх — до своєї родини, до односельців, навіть до тих, хто начебто і не заслуговував на доброзичливе ставлення. Здавалось, своєю добротою тендітна китайська жінка зігріває весь навколишній світ. Невипадково саме їй Мо Янь присвятив значну частину своєї Нобелівської лекції, яку виголосив на процедурі нагородження у Швеції. Серед спогадів письменника є й такі, які нам, українцям, дуже близькі й зрозумілі, бо аж занадто яскраво нагадують сторінки вітчизняної історії, пов'язані з Голодомором: *«Мій найболючіший спогад про те, як ми з мамою пішли збирати колоски на колективній землі. Прийшли охоронці, люди, що збирали колосся, розбіглися, у моєї мами ніжки були маленькі, бігла повільно, її затримали, один високий охоронець заліпив їй ляпаса»*.

Виступ Мо Яня на процедурі вручення йому Нобелівської премії (Стокгольм, 2012)

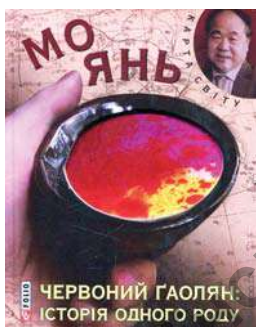
Вона похитнулася й впала на землю. Охоронці забрали зібрані нами колоски, посвистуючи, спокійно пішли. У моєї мами з рота текла кров, вона сиділа на землі, я ніколи не забуду вираз розпачу на її обличчі. Через багато років, коли той охоронець став сивим, старим, я зустрів його на ринку, кинувся знайти й помститися йому, мама утримала мене, спокійно сказала: “Синоку, та людина, яка біла мене, й цей старий зовсім різні люди”»¹. Ці фрагменти автобіографії багато в чому проливають світло на атмосферу, в якій ріс письменник, на роль світлої маминої особистості в його житті.

Говорячи про своє дитинство, Мо Янь з гіркотою згадує і про те, що односельці насміхалися з його зовнішності, саме через неї в школі йому довелося потерпати від стусанів задиристих учнів. Звісно, таке ставлення дорослих і дітей до хлопця могло розізлити його на весь навколишній світ, поселити в його душі ненависть до своїх кривдників. Однак він не тримав зла на них, бо завжди пам’ятав мамині уроки доброти, її мудрі настанови про те, що краса людини у добрих справах, а на зло не варто відповідати злом. Ця заповідь пронизує і маленький за обсягом, але великий за своїм художнім змістом твір «Геній». Сюжет оповідання багато чим перегукується з подіями життя самого письменника. Так само, як і його герой, Мо Янь потерпав у дитинстві через свою відмінність від інших, а вирішив, також виїхав у місто, вивчився й успішно реалізував творчі здібності.

Які ж іще чинники вплинули на становлення його

як письменника? Шукаючи відповідь на це запитання,

згадаємо вислів Антуана де Сент Екзюпері «Усі ми родом з дитинства» і знову розгорнемо сторінки дитячих вражень Мо Яня. Уявімо його на гомінкому сільському ринку, де торгують усякою всячиною, але оченята нашого героя спрямовані зовсім не на їжу чи речі, які там продають. Малий мрійник угледів розповідача книжок, почув його чарівливий голос, і все інше для нього просто перестало існувати. Він навіть забув про важливі справи, які йому доручила зробити мама. Тут слід зауважити, що в Китаї були такі люди-оповідачі, які, можливо, чимось нагадували наших кобзарів, бо, як і вони, несли світові цікаві розповіді на найрізноманітніші теми. Гуань уважно вслухався в їхні слова, а потім залюбки переказував почуте мамі, додаючи до нього своє, вигадане. Йому забороняли говорити зайве на вулиці, але гвіркий від природи хлопчина вже не міг втриматися вдома — з його вуст лилися і лилися всілякі історії,

Обкладинка українського видання роману Мо Яня і постер фільму за його твором

¹ Уривки з Нобелівської промови Мо Яня тут і далі подано в перекладі з китайської Володимира Урусова.

щедро приправлені власною фантазією, перебільшеннями і новими поворотами сюжету. Поволі слухачами цих переказів стала вся родина. Так у простому китайському селі із маленького мрійника і фантазера народжувався великий письменник, якому судилося міжнародне визнання.

У 12 років Гуань, не закінчивши навіть початкової школи, був змушений припинити навчання. Протягом багатьох років він виконував різну сільську роботу, згодом влаштувався на фабрику. Увесь цей час хлопець переживав, що не може вчитися. Значно пізніше про цей період власної біографії письменник скаже: «... я дуже рано почав читати велику книгу життя людського суспільства... Припинивши навчання, я блукав серед дорослих, почавши довгий життєвий шлях “читання вухами”». У 70-х роках ХХ ст. він вступив на службу до армії, паралельно в цей час продовжував навчання і в 1986 р. закінчив факультет літератури Інституту мистецтв Народно-визвольної армії Китаю. Сам письменник зізнавався, що значний вплив на його художню свідомість справили насамперед американський письменник **Вільям Фолкнер** і колумбієць **Габріель Гарсія Маркес**.

Нині Мо Янь — почесний доктор філології Відкритого університету Гонконга. Широку відомість йому приніс роман «**Червоний гаолян**» (1986). В основу його сюжету покладено історію однієї китайської родини, яка мешкала на північному сході Китаю під час антияпонської війни у 1930-ті роки. Роман був екранізований китайським режисером **Чжаном Їмоу** в 1987 році і здобув головний приз Берлінського міжнародного фестивалю — Золотого ведмеда (1988).

Узагалі ж у доробку письменника **11 романів, багато повістей, оповідань, есе, також є п'єси і кіносценарії**. Його твори перекладено понад десятьма мовами світу, зокрема українською (видано повні переклади романів «Червоний гаолян», «Країна вина», оповідання «Геній»). У художній літературі письменник вбачає величезний потенціал міжкультурного спілкування. Так, у 2009 р. на Франкфуртському книжковому ярмарку він заявив, що саме література може розчистити бар'єри між країнами і народами.

Про що ж пише Мо Янь? Китайські дослідники відносять його творчість до напряму *сюньгень веньсюе* («пошук коріння»), представники якого бачать у селянстві оплот традицій і фундамент соціальної стабільності. Невипадково героями їхніх творів найчастіше є прості трударі села, які зберігають національне вогнище свого народу. Сам же письменник власною «*літературною територією*» називає маленьке північно-східне село Гаомі, в якому вбачає мініатюрну копію Китаю й навіть усього світу. За творами Мо Яня можна вивчати китайську історію ХХ століття, але не із загального ракурсу, а бачити події очима його героїв. У зображенні персонажів письменник часто спирається на власний життєвий досвід, на пережите його родиною. Мо Яня хвилюють найрізноманітніші теми, однак

¹ *Гаолян* — однолітній злак, нагадує кукурудзу, має зерна червонувато-бурого кольору.

переважно він пише про життя селян, їхню боротьбу за виживання, за збереження власної гідності. Саме цьому і присвячено оповідання під назвою «Геній» (див. електронний додаток до підручника).

Автор шаржу, використаного в колажі, — Чжу Хуцзинь

1. Які чинники вплинули на формування Мо Яня як письменника?
2. Як ви розумієте такий його вислів: «Я дуже рано почав читати велику книгу життя людського суспільства...»? А що у вашому розумінні означає «читання вухами»?
3. Який зі спогадів Мо Яня вразив вас найбільше? Чим саме?

До вивчення оповідання «ГЕНІЙ»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться враженням, яке справило на вас оповідання.
2. Розкажіть, як однокласники ставились до Цзян Дачжі. У чому полягала причина такого ставлення?
3. Як на взаємини учнів реагували учитель та батьки? Чи допомагали вони школярам порозумітись? Аргументуйте відповідь текстом.
4. Чому, на вашу думку, Цзян Дачжі не розповів учителеві про випадок з м'ячем? Як це його характеризує? А чи варто було розповісти? Які емоції викликав у вас цей епізод?
5. Як свого сина характеризував батько? На яких рисах характеру він наголошував?
6. Як ви гадаєте, чому з часом ставлення однокласників до Цзян Дачжі змінилось? Як саме? Підтвердіть відповідь цитатами з тексту.
7. Чому головний герой покинув навчання у престижному університеті? Як до цього поставились у його селі? А як ви оцінюєте цей вчинок?
8. Знайдіть у творі описи зовнішності Цзян Дачжі. Як і чому вона змінювалась? За допомогою яких художніх засобів створено його портрет? Що автор увиразнює в особистості головного героя засобами портретування?

9. Завдяки чому односельці генія зрозуміли, що «стати вченим важче, ніж стати селянином»¹? А чи погоджуєтесь ви з їхньою думкою?
10. Розкажіть, як Цзян Дачжі пояснив односельцям сутність своєї наукової роботи.
11. Виразно прочитайте кінцівку оповідання (від слів «Чому ви не заперечуєте?..»).
12. Як ви думаєте, що символізує низка питальних речень наприкінці твору?
13. Чи можна стверджувати, що геній стимулював інших людей до мислення, до пошуку не лише відповідей на вже поставлені кимось запитання, а й самих запитань? Аргументуйте свою думку.
14. А як би ви відповіли на запитання «А що ж таке людина?»
15. Від імені кого ведеться оповідь у творі? Яким ви уявляєте оповідача?
16. Схарактеризуйте взаємини персонажів оповідання за схемою, поданою на наступній сторінці.
17. Як ви думаєте, чому в оповіданні часто згадується кавун?
18. Уявіть, що у вас є можливість зустрітись з персонажами твору. Які поради ви дали б учителю і батькам головного героя та його однокласників, щоб запобігти виникненню негативних ситуацій, описаних на початку оповідання? А що порадили б самим школярам?

19. Розгляньте репродукцію картини вірменського художника Єгіше Тадевосяна «Геній і натовп», подану на с. 263. Поміркуйте, у чому відчувається її перегук з оповіданням Мо Яня.

¹ Тут і далі оповідання цитується в перекладі з китайської Євгенії Красикової («Всесвіт»: Український журнал світової літератури. Альманах китайської літератури. – 2010. — С. 170–176. — Режим доступу: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/724/41/>).

20. Перейдіть за QR-кодом або посиланням і послушайте оповідання «Геній» у виконанні Сергія Притули в проєкті «Книги, що говорять».

Чи сподобалося вам таке виконання? Що нового відкрило у розумінні тексту?

<https://cutt.ly/h7wgZfbu>

У творчій майстерні письменника/письменниці

ПРО ІДЕЙНО-ТЕМАТИЧНУ ОСНОВУ ОПОВІДАННЯ «ГЕНІЙ»

У своєму оповіданні Мо Янь, звертаючись до теми геніальності людини, порушує низку важливих проблем. Насамперед це **проблеми природи геніальності, взаємин генія з навколишнім середовищем**. Що ж таке геніальність — подарунок долі чи величезна відповідальність перед суспільством і навантаження на психіку? Чи легко бути генієм? Як ставитись до генія і вибудовувати спілкування в колективі, в якому є геній? Як узагалі реагувати на інакшість будь-якої людини? Ці питання нам допомагає осмислити Мо Янь посередництвом художнього твору. Із центральною проблемою оповідання пов'язані й інші, не менш важливі: **проблема людської жорстокості, проблема виховання дитини в родині та школі, індивідуального підходу до особистості, проблема відповідальності вченого перед суспільством і самопожертви заради наукового пізнання**. Урешті-решт це і **проблема призначення науки в суспільстві**.

Мо Янь показує нам шлях від ненависті до поваги, який пройшли однокласники генія. Автор немов попереджає нас про можливі помилки пересічної людини в спілкуванні з іншою, яка чимось об'єктивно сильніша від неї (в оповіданні йдеться насамперед про силу розуму й духу). Оповідь ведеться від імені молодої людини, а в минулому одного з хлопців, які в дитинстві цькували малого генія, але з часом зрозуміли свою неправоту: *«Ми всі мимовільно пригадали, як тоді на баскетбольному майданчику зговорилися проти нього, і нам стало соромно»*. Відчувається, що оповідач дуже шкодує про заподіяне. Згадуючи свою історію взаємин із талановитим однокласником, він тим самим ненав'язливо застерігає читачів від жорстокого ставлення до будь-кого, ділиться своїм і негативним, і позитивним досвідом спілкування, аби допомогти іншим уникнути його помилок. Письменник закликає нас не закривати очі на агресію, а зазирнути в саму її природу, подивитись на неї збоку і зробити власні висновки про те, як варто вибудовувати стосунки з навколишнім світом. А головне — уважно вдивитись у себе самого, поміркувати над тим, якою особистістю є я та якою хочу бути. Ми інколи думаємо: якби повернути час, то вчинили б по-іншому. **Оповідання Мо Яня нагадує нам про те, що бути людиною — це намагатись бути нею завжди, щоб потім не думати болісно про оце «якби»**. Отже, автор засобами художньої літератури подає нам уроки доброзичливості, засвоєні ним самим від мами ще в дитинстві. Адже в пам'яті успішного письменника Мо Яня завжди живе хлопчик Гуань, який колись мріяв про миску пельменів і потерпав

від знуцань однокласників, але не впав у відчай і не став мститися за свої образи. Це ще й уроки стійкості людського духу. Адже хіба ж не вражає читача непохитність і малого Цзян Дачжі, і його ж у юнацькому віці, уже сформованого науковця?

Слід також звернути увагу на те, що в оповіданні відображено наслідки комуністичного виховання в добу «культурної революції», згідно з яким нівелюється цінність окремої людини, вона розглядається лише як маленький гвинтик у великому механізмі. Невипадково з вуст Барвистого кнура звучать страшні за своєю сутністю слова: *«Справді, нехай буде землетрус, щоб такий, як я, загинув, тоді країна хоч зерно зекономить, поменшає населення, помре один — стане одним менше, а ось якщо помреш ти, то це погано, адже ти корисна людина, тобі не можна вмирати»*. Так розмірковує дитина, яка всотала у свою свідомість антигуманні ідеї про повне підпорядкування особистості державній машині, під колеса якої свого часу Мао Цзедун кинув мільйони ні в чому не винних китайців (кількість жертв «культурної революції» офіційно досі точно не встановлена й оцінюється приблизно в 40–70 мільйонів).

Крім того, оповідання **Мо Яня без перебільшення можна назвати гімном справжньому вченому, який мету науки вбачає у служінні людству і заради спасіння людей, неможливого без наукового прогресу, йде на самопожертву**. Саме таку особистість змальовує автор в образі молодого науковця Цзян Дачжі, який робить усе можливе для передбачення землетрусів: *«Люди були зворушені його стійким духом, а ми завдяки йому зрозуміли: стати вченим важче, ніж стати селянином, щоб стати селянином, потрібна лише багатирська сила, щоб проливати піт, але, закінчивши роботу, можна бігти до річки, стрибати у воду і купатися, лежати на протязі під навісом для спочинку і спати, адже це і є людське щастя. Однак коли ми на прохолодному вітерці спимо під навісом, вчений у глибоких роздумах продовжує стояти навколішки на кавуновому полі»* (переклад із китайської Євгенії Красикової).

Заглиблюючись у царину гуманітарних наук

ПРО НАЦІОНАЛЬНИЙ КОЛОРИТ ОПОВІДАННЯ «ГЕНІЙ»

Для нас, українських читачів, оповідання цікаве ще й своїм національним колоритом, тим, що в ньому відображено національний спосіб мислення, ментальність китайців. А отже, воно відчиняє нам двері у світ далекосхідної культури. Читаючи твір, ми спостерігаємо, як *«японська софора розцвітала і скидала цвіт»*, ловимо звучання незвичних для нас китайських імен і разом із персонажами твору пригадуємо уроки географії: *«Де Янцзи? Де Хуанхе? Де Гімалаї? Де Пекін?»*

Напевно, ви помітили, що в оповіданні багаторазово згадується кавун. Так, головний герой пише твір під назвою *«Земля — великий кавун»*, саме з кавуном однокласники порівнюють його голову, а з кавуновим паростком — тіло. На батьківському полі кавунів Цзян Дачжі робить свої

важливі наукові спостереження. Урешті-решт саме на прикладі росту кавуна геній пояснює своїм односельцям механізм дії землетрусу. Цей плід фігурує і в низці прикінцевих запитань оповідання: *«Кавун — це земля, тоді листя кавуна — це що? Квіти кавуна — що це? Насіння кавуна — що це? Що таке кукурудза? Що таке соєві боби? Що таке борсук, який їсть кавуни? Що таке пустеля? Що таке хімічне добриво з сечовини?»*. Фактично з кавуном пов'язані і перший маленький успіх головного героя, ще учня початкової школи, і його вагомий успіх як науковця. Отже, кавун — наскрізна художня деталь твору, яка викликає широкий спектр асоціацій і навіть набуває символічного змісту (символ розуму, пізнання, наукового пошуку та успіху). Поміркуймо, чому ж саме кавун? Звісно, це пов'язано з реаліями, в яких виріс Мо Янь. Адже ця баштанна культура є дуже поширеною в Китаї, а рідна для письменника місцевість славиться вирощуванням особливо смачних кавунів.

Тут ще слід відзначити, що в традиційній китайській культурі щастя визначається великою кількістю їжі. Ця особливість знайшла відображення й у письменстві. Поле кавунів — це маленьке щастя китайського селянина. У Піднебесній на честь кавуна навіть щорічно влаштовували «кавунове свято», на якому він був головним частуванням на столі. У Китаї існує музей кавуна, де можна побачити давні китайські поезії, в яких згадується цей плід. Крім того, червоний колір м'якоті кавуна, яку головний герой порівнює з магмою, є особливим кольором для китайців, найулюбленішим з усіх. Він символізує удачу і процвітання, щастя і благородство. У стародавньому Китаї червоний як колір вогню символізував буяння життя в усіх його проявах. З ним також пов'язують прагнення рухатися вгору. І коли наприкінці твору всі персонажі, смакуючи червону м'якоть кавуна, жадібно всотують натхненність генія і під його керівництвом таки ворухать мозком, мимоволі виникає аналогія з інтелектуальним рухом угору і духовним зростанням особистості.

Оповідання «Геній» також викликає асоціації з міфами Давнього Китаю. Наприклад, з міфом про створення світу, де йдеться про першопредка *Пань-гу*, який всього себе віддав для того, щоб новий світ був багатим і прекрасним. Щоб урятувати світ від руйнівної сили землетрусів, віддає всі свої фізичні і духовні сили і Цзян Дачжі, втілюючи в собі ідею самопожертви заради високої мети.

У китайській міфології є й безсмертні святі, небожителі, яких називають *сянь*. Це святі відлюдники, які живуть у глухих місцях у горах і серед озер. У народних переказах і казках образ сянь близький до доброго чарівника європейських казок. Він найчастіше має вигляд білобородого старця, який є провісником долі, сянь допомагає герою у безвихідній ситуації. Саме такого персонажа нагадає нам і Цзян Дачжі, який теж заради своїх наукових пошуків обрав відлюдкуватий спосіб життя і дії якого, спрямовані на допомогу своїм землякам, певною мірою подібні до чарів. Особливо ж яскраво ці асоціації увиразнюються в такому описі генія: *«Весь його одяг просочився червоно-синім чорнилом, на голові ніби виступила пелена білої пари, і якщо то була не душа небожителя, тоді що ж? У душі у нас з'явилося почуття поваги...»*.

Отже, в оповіданні «Геній» звучить відлуння давньої китайської культури, описані події відбуваються в реальності, але викликають в уяві і самих персонажів, і читача порівняння з міфами, народними казками.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

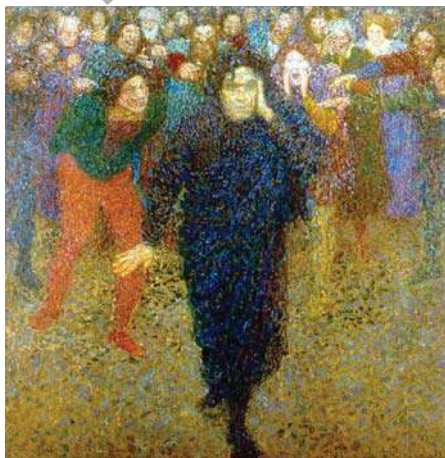
Мо Янь підтримав книжку віршів сучасного українського літературознавця і поета Ігоря Павлюка «Політ над Чорним морем», яка у перекладі вийшла в Англії («A Flight Over the Black Sea») і в 2015 р. була відзначена премією ПЕН-клубу. Український автор дав таку характеристику Мо Яню: «Емоційно чесний, відкритий, мудрий, сильний, шляхетний, простий...».

Протягом доби, з 18:00 13 червня до 18:00 14 червня 2016 р., вперше в Україні у Національній спілці письменників України відбулись цілодобові читання на пошану Мо Яня. Захід було спрямовано на утвердження читання в Україні як важливої соціокультурної практики. У ньому взяли участь українські письменники різних поколінь, науковці, викладачі, громадські діячі, перекладачі, студенти. Під час заходу були прочитані романи «Червоний гаолян», «Країна вина», «Стражденні перевтілення Сімень Нао», оповідання «Геній». Уперше твори китайського письменника українською мовою були надруковані на сторінках журналу «Всесвіт».

У спілкуванні з українськими читачами Нобелівський лауреат зазначив зокрема: «Я хотів би звернутися до міністра освіти України з проханням подумати над важливістю читання текстів, які розширюють уяву дітей. Моя мама була неписьменна. Я був виключений зі школи з політичних причин. Але мій брат залишив чудову бібліотеку мені, і ті книжки змінили мою свідомість і зробили мене письменником. Усі письменники мають бути найкращими, відданими читачами. І я прошу міністра освіти України зробити усе можливе, щоб включити до шкільної програми такі тексти, які допомагають людям думати, відчувати і уявляти».

Письменник також зауважив: «Я знаю, що зараз є багато болю в Україні. І мені здається, що це відповідальність письменника допомагати людям розуміти, що нам непотрібні пункти розходження, але потрібні пункти розуміння без агресії».

За статтею **Дар'ї Кучеренко** на веб-порталі «Друг читача»

Егіше Тадевосян.
Геній і натовп (1909)

Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи

У місті Тяньцзінь (Китай) 2017 року було відкрито **футуристичну¹ бібліотеку**, яка вражає своїм унікальним дизайном. Ряди книжкових полиць тут розташовані каскадом навколо аудиторії у формі великої сфери, що світиться. Причому книжкові полиці одночасно виконують функції сходинок і місць для сидіння. На першому і другому поверсі бібліотеки розмістилися читальні зали і зони відпочинку, на верхніх рівнях — конференц-зали, офіси, комп'ютерні класи й аудіокімнати. У підземному рівні бібліотеки розташувалися книжкове сховище і величезний архів.

Підсумовуємо вивчене

1. Як ви розумієте вислів Лао-цзи, який обрано епіграфом до статті про Мо Яня?
2. Як стосуються слова давньокитайського мислителя особистості Мо Яня?
3. Спираючись на матеріал статті про письменника, поміркуюте, чи можна оповідання «Геній» назвати автобіографічним.
4. Схарактеризуйте образ Цзян Дачжі. Висловіть своє ставлення до головного героя.
5. Поміркуюте, які поради ви дали б його однокласникам, щоб вони не комплексували поруч із генієм або з будь-якою людиною, яка чимось не схожа на них.
6. Розкрийте проблематику оповідання «Геній».
7. Як ви думаєте, чи реально насправді досліджувати природу землетрусів у такий спосіб, як це робив Цзян Дачжі? Чи його експерименти видаються вам суцільною фантазією автора?

¹ Футуристичний (від лат. *futurum* — «майбутнє») — пов'язаний із майбутнім; той, що ґрунтується на ідеях майбутнього.

8. Чи згодні ви з тим, що оповідання «Геній» можна назвати гімном справжньому науковцю? Обґрунтуйте свою думку.
9. Поясніть, завдяки чому відчувається національний колорит твору.
10. Доведіть, що в оповіданні Мо Яня відчутні натяки на певні міфологічні факти, закріплені в китайській культурі.
11. Мо Янь зазначав, що його улюбленим афоризмом і життєвим кредо є слова Конфуція «Не роби іншим того, чого не бажаєш собі». Як вам здається, наскільки актуальною ця настанова давньокитайського мислителя є для сучасної людини?
12. Skorиставшись матеріалами підручника, підготуйте повідомлення на тему «Мо Янь і Україна».
13. Розв'яжіть кроссенс.

14. Напишіть твір-роздум на одну з тем:

- «А що ж таке людина?»;
- «Шлях від ненависті до поваги (взаємини однокласників з генієм);»;
- «Духовна стійкість Цзян Дачжі як запорука його успіху»;»;
- «Навіщо існує наука?»;
- «Як запобігти проявам агресії у суспільстві?».

Ніл Гейман

Neil Gaiman

(народився 1960 р.)

Світ завжди здається яскравішим, коли ти щойно створив щось, чого раніше не було.

Ніл Гейман

ТВОРЕЦЬ НОВИХ СВІТІВ

Навряд чи сьогодні знайдеться людина, яка не чула б про Ніла Геймана. Один із найпопулярніших сучасних авторів, володар понад 200 літературних нагород, автор романів, графічних новел, сценаріїв, Ніл Гейман має мільйонну армію шанувальників. І це не дивно, бо письменник пише переважно у жанрі фентезі, створюючи надзвичайні, дивовижні, часом моторошно-хімерні світи, у яких повсякденне межує з магією, а добро неодмінно перемагає зло.

Ніл Річард МакКіннон Гейман народився 10 листопада 1960 року у місті Портсмут (Велика Британія). Під час Першої світової війни дід письменника вимушений був переїхати з рідної Польщі до Англії, де відкрив продуктову лавку, а згодом вже мав мережу магазинів. Батько Ніла разом зі своєю дружиною продовжив успішний сімейний бізнес. Родина Гейманів жила у достатку, у Ніла і двох його молодших сестричок було щасливе дитинство.

Змалку Ніл обожнював читати, свою першу книжку він прочитав ще у чотирирічному віці. Письменник називав себе «дикуном, якого зростили книжки», бо, коли його однолітки гралися у війну й лазили по деревах, він читав. «Я був читачем. Я любив читати. Читання приносило мені задоволення», — пригадував письменник. Читання допомагало хлопчику

Ніл Гейман у юності
(80-і роки XX ст.)

і у навчанні: він добре знав більшість предметів у школі не тому, що мав якісь особливі здібності, а тому що наперед читав те, що було у підручниках. Ніл із задоволенням відвідував бібліотеки, поцастило йому і з бібліотекарями, які підтримували юнака, говорили з ним про прочитане, допомагали у виборі нових книжок. Найбільше Ніла приваблювали міфологія і фантастика, тому не дивно, що його улюбленицями стали Льюїс Керролл, Редьярд Кіплінг, Клайв С. Льюїс,

Джон Р. Р. Толкін та інші. Великий вплив справила на майбутнього письменника легендарна трилогія Д. Р. Р. Толкіна *«Володар пернів»*. У шкільній бібліотеці були лише перші два томи роману, тому коли юний Гейман виграв шкільні призи з англійської мови та з читання, він одразу придбав третій том роману. Через книжки юнак пізнавав навколишній світ, книжки формували його як особистість та вплинули на вибір майбутньої професії.

У 1977 році, після закінчення школи, Ніл Гейман обрав журналістику. *«Я хотів писати комікси, романи, оповідання та кіносценарії, а тому став журналістом. Адже журналісти — це люди, яким дозволено ставити питання, які просто беруть і з'ясовують, як влаштований світ»*, — зазначав Н. Гейман. На початку 1980-х він починає працювати у Британському фентезійному товаристві, що співпрацювало з письменниками, які пишуть у жанрі фантастики й фентезі. Н. Гейман бере інтерв'ю у сучасних авторів, пише рецензії на їхні книжки. У 1984 році у періодичному виданні «Imagine» він друкує своє дебютне оповідання *«У гонитві за пір'їною»* («Featherquest»), а наприкінці цього ж року виходить і перша книжка письменника — біографія британського поп-рок-гурту «Duran Duran». Пізніше Н. Гейман написав ще одну біографію — дослідження життя й творчості письменника-фантаста Дугласа Адамса, автора серії книжок «Путівник Галактикою». Та роль біографа не задовольняла Ніла Геймана, він мріяв створювати власні чарівні світи, які були б не схожими на інші. Так журналіст Ніл Гейман прийшов у комікси.

Комікси, порівняно з літературою, якій вже тисячі років, — молодий вид мистецтва, тому фантазію письменника не обмежували жодні рамки й правила. Ніл Гейман придбав декілька книжок, в яких розповідалося, як створювати комікси, познайомився з Аланом Муром, одним із найавторитетніших авторів коміксів, який дав Нілові практичні поради, й приступив до роботи. Першою пробою Геймана став випуск для британського журналу коміксів «2000 AD», що вийшов у 1986 році. Декілька років Ніл Гейман удосконалював свої навички у створенні коміксів. Важливою для письменника-новачка стала робота з його давнім другом, відомим ілюстратором коміксів Дейвом МакКіноном, у співпраці з яким було випущено трилогію про пам'ять (*«Violent Cases»*, *«Signal to Noise»*, *«The Tragical Comedy or Comical Tragedy of Mr. Punch»*).

«DC Comics», одне з найбільших і найвідоміших видавництв, яке займається коміксами і в якому з'явилися на світ такі супергерої, як Бетмен, Супермен, Диво-Жінка, Кіборг та інші, було надзвичайно вражено творами Ніла Геймана й запросило його до себе. Для «DC Comics» Гейман створив комікс про Чорну Орхідею, після чого йому запропонували написати нову серію коміксів про Пісочного Чоловіка — персонажа із забутих історій жажів 30-років ХХ ст.

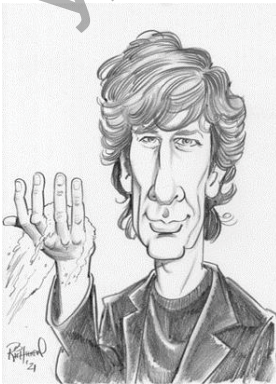
Ніл Гейман і Алан Мур

Герої DC comics

Обкладинка українського видання графічного роману Ніла Геймана «Пісочний Чоловік. Том 6: Притчі та відображення»

Том Річмонд.
Карикатура на Ніла Геймана

Випуск серій коміксу «Пісочний Чоловік» («The Sandman») розпочався у 1989 і завершився у 1996 році. Це справжня сага про стародавніх сутностей, у якій ідеться про пригоди супергероя Морфея. «Пісочний Чоловік» Н. Геймана розходився мільйонними тиражами і став одним із найбільш популярних коміксів «DC Comics», навіть затмівивши історії про Бетмена і Супермена. У 1991 році дев'ятнадцятий випуск «Пісочного Чоловіка» завоював всесвітню премію фентези World Fantasy Award — це був перший в історії випадок, коли престижну літературну винагороду дали коміксу. Історик коміксів Лес Деніелс назвав роботу Геймана «дивовижною», зазначивши, що «Пісочний Чоловік» — це «суміш фантазії, жаху й іронічного гумору, якої комікси ніколи раніше не бачили». Своїм «Пісочним чоловіком» Н. Гейман змінив ставлення до коміксів, легковажну забаву він перетворив на інтелектуальне заняття.

У 1990 році Ніл Гейман у співавторстві з письменником Тері Пратчеттом написав роман «Добрі передвісники» («Good Omens») — сатиричну історію про майбутній кінець світу. Книга у жартівливій формі розповідає про ангела і демона, які намагаються запобігти апокаліпсису.

У 1992 році письменник переїжджає з Англії до США.

Наприкінці 1990-х — початку 2000-х виходять твори Н. Геймана «Небудь-де» («Neverwhere», 1996), «Зоряний пил» («Stardust», 1998), «Американські боги» («American Gods», 2001). У 2002 році Ніл Гейман пише повість для дітей «Кораліна» («Coraline»), яку критики назвали ««Алісою в країні Див», написаною Стівеном Кінгом». Згодом вийшли романи «Дітлахи Анансі» («Anansi Boys», 2005), «Книга кладовища» («The Graveyard Book», 2008).

Ніл Гейман пише

Паралельно з літературною творчістю Ніл Гейман пробує сили у кіно. Він написав сценарії до фентезійного мінісеріалу «Небудь-де», до фільму «Беовульф», до одного із епізодів науково-фантастичного серіалу «Вавилон-5», підготував англійські субтитри до японського серіалу «Принцеса Мононоке».

Н. Гейман отримав чималу кількість літературних нагород, серед яких премія Г'юго (відзнака у галузі наукової фантастики) та Медаль Джона Ньюбері (премія, яка присуджується авторові за видатний внесок в американську літературу для дітей).

Письменник і сценарист Ніл Гейман часто виступає перед шанувальниками, читає свої твори, ділиться досвідом, як стати успішним письменником. Гейман залишився вірним своєму дитячому захопленню — читанню книжок, а, ставши відомою медіаособистістю, ще й активно пропагує читання. У 2012 році письменник виголосив натхненну промову «*Чому для майбутнього важливі бібліотеки, читання і фантазування*», в якій переконливо довів користь читання й бібліотек. Зі скороченим варіантом виступу можна ознайомитись далі.

Ніл Гейман проголошує промову «Творить» перед студентами Інституту мистецтв у Філадельфії

Ніл Гейман вважає себе упередженим письменником, адже він зацікавлений, щоб люди читали, зокрема художню літературу. Та ще більше він вважає себе упередженим читачем, бо на власному досвіді переконався, «коли ми читаємо, все змінюється» — змінюємося ми самі, змінюється світ, у якому ми живемо.

Ніл Гейман вважає себе упередженим письменником, адже він зацікавлений, щоб люди читали, зокрема художню літературу. Та ще більше він вважає себе упередженим читачем, бо на власному досвіді переконався, «коли ми читаємо, все змінюється» — змінюємося ми самі, змінюється світ, у якому ми живемо.

1. Які факти з біографії Ніла Геймана вас вразили найбільше? Поясніть чому.
2. Сформулюйте 3-4 запитання за статтею про Ніла Геймана, поставте їх сусіду/сусідці по парті.
3. Об'єднайтеся у групи та виконайте завдання: оберіть одну із соціальних мереж Ніла Геймана та підготуйте повідомлення «Що нового я дізнався / дізналася про Ніла Геймана?». Про соціальні мережі Ніла Геймана можете прочитати у рубриці «Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи».

Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи

Ніл Гейман — письменник, який веде активне життя в соціальних мережах. Ви можете стежити за його стрічкою новин у фейсбуці (<https://www.facebook.com/neilgaiman>), підписатися на Геймана у Твіттері (<https://twitter.com/neilhimsel>), першим дізнатися про книжкові новинки письменника з його офіційного сайту (<https://www.neilgaiman.com/>) або YouTube каналу (<https://www.youtube.com/user/Neilhimsel>), поспілкуватися з письменником у його блозі (<https://journal.neilgaiman.com/>, <https://neilgaimanua.wordpress.com/>).

У своїх соціальних мережах Ніл Гейман відповідає на запитання шанувальників, ділиться міркуваннями на різні теми. Зокрема під час російського військового вторгнення в Україну Ніл Гейман підтримав нашу країну, написавши у Твіттері, що не бажає відновлювати контракти з російськими видавництвами, і закликав донатити українським біженцям.

До вивчення повісті «КОРАЛІНА»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться враженням, яке справила на вас повість «Кораліна». Які епізоди запам'яталися найбільше? Поясніть чому.
2. Від кого з мешканців будинку Кораліна отримала попередження про небезпеку? Простежте, як наближення небезпеки відображено у тексті твору.
3. Про себе Кораліна говорить, що вона дослідниця. Що і навіщо досліджувала дівчинка? Як це характеризує Кораліну?
4. Як проявляли батьківську любов справжні та «інші» батьки Кораліни? Як ви розумієте слова «іншої матері» про те, що і «найгордовитіший дух можна зламати любов'ю»? У чому, на вашу думку, має полягати батьківська любов? А любов дітей до батьків?
5. Як ви думаєте, навіщо Кораліна була «потрібна» іншим батькам?
6. Словесно опишіть портрет «іншої матері». Що у її зовнішності було найбільш жахливим і неприємним для вас? Поясніть чому. Які художні засоби використовує автор для створення образу «іншої матері»? Наведіть приклади.
7. Роздивіться ілюстрації Кріса Рідделла до повісті. Спираючись на ілюстрації й текст твору, прокоментуйте, як змінюється зовнішність «іншої матері» з розвитком подій у творі. За допомогою яких засобів художник зображає потворність героїні? Як ви думаєте, чому справжня сутність «іншої матері» проявилася лише з часом?

Кріс Рідделл. Ілюстрації до повісті «Кораліна»

8. Чи страшно було Кораліні протистояти «іншим батькам»? Як дівчинка долає свій страх? Що, на думку Кораліни, означає мужність? Чи погоджуєтесь ви з такою думкою? Поясніть чому.
9. Чи доводилось вам переживати у житті ситуації, які викликали страх? Якщо так, то розкажіть, чи вдалося вам здолати свій страх і що вам у цьому допомогло. Складіть пам'ятку «Як подолати страх».
10. Схарактеризуйте світ, створений «іншою матір'ю». Як ви думаєте, навіщо «інша мати» копіювала й спотворювала усе те, що існувало у світі Кораліни?
11. Чому, на вашу думку, на початку твору люди неправильно вимовляють Коралініне ім'я? Коли до Кораліни «повертається» її правильне ім'я? Поясніть чому.
12. Хто із персонажів повісті не має імені? Як ви думаєте, чому? Зробіть висновок, що символізує наявність / відсутність імені у персонажів твору.
13. Схарактеризуйте проблематику повісті за поданою схемою¹.

¹ У схемі використано кадри з мультфільму «Кораліна у Світі Кошмарів» (режисер Г. Селік, США, 2009).

14. Поясніть, як ви розумієте висловлювання Г. К. Честертона, узятє за епіграф до повісті: «Чарівні казки більш ніж правдиві — не тому, що вони розповідають нам про існування драконів, а тому, що переконують нас: драконів можна побивати!». Чи можна стверджувати, що ці слова відображають головну думку твору? Свою відповідь аргументуйте.

У творчій майстерні письменника/письменниці

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВІСТІ Н. ГЕЙМАНА «КОРАЛІНА»

Повість Ніла Геймана «Кораліна» — це чарівна літературна казка. У ній переплелися реальність і вигадка, жахи і містика, фольклор і літературна традиція. Розглянемо детальніше художні особливості повісті.

Наслідкування чарівної фольклорної казки

В основі сюжету твору — пригоди дівчинки Кораліни, яка долає багато перешкод, щоб визволити з полону своїх батьків і душі померлих дітей. Повість «Кораліна», як і фольклорна казка, не обходиться без дивовижних подій, втручання надприродних сил у життя людини. Життя Кораліни змінюється після того, як вона дізналася про існування «інших батьків». Дівчинка переосмислює свої стосунки зі справжніми батьками, вона дорослішає, як дорослішають і герої народних казок, долаючи усі перешкоди й випробовування. Проблема становлення особистості єднає чарівну фольклорну казку і повість Ніла Геймана.

У творі Ніла Геймана можна упізнати традиційних фольклорних персонажів: героїня — Кораліна; чарівний антагоніст — «інша мати»; дарувальники — колишні акторки і старий сусід з горища; помічник — кіт. Відлуння чарівної казки спостерігаємо й у грі в пошуки-роздобутки, яку запропонувала Кораліна «іншій матері» (мотив пошуку, розгадування загадок у фольклорній казці). Як і в народній казці, у «Кораліні» добро перемагає зло.

Інтерпретація літературних мотивів і образів

Досвідчений читач розпізнає в «Кораліні» образи й мотиви світової літератури. Перше, що впадає в очі, це — натяк на казку Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». Ці два твори схожі не тільки образами головних героїнь, а й наявністю паралельного світу. Темний коридор, яким Кораліна потрапляє до «інших батьків», нагадує кролячу нору, в яку впала Аліса, а іронічний кіт, що розмовляє в «Кораліні», схожий на керроллівського Чеширського kota.

Серед інших літературних батьків «Кораліни» можна назвати Клайва С. Льюїса та його «Хроніки Нарнії».

Використання елементів літератури жахів

Література жахів (англ. *horror fiction*) — жанр літератури, мета якого викликати у читача відчуття тривоги, страху. Така література часто містить містичне або фантастичне допущення.

Для літератури жахів характерні *два типи персонажів: ті, що лякають, і ті, що відчувають страх*. У «Кораліні» страх і загрозу уособлює

«інша матір». Почуття страху викликає її потворна зовнішність: бліда шкіра кольору павучого живота; велетенський ріст; довгі пальці, що весь час рухалися; очі-гудзики з хижацьким поглядом тощо. Збентежує й те, що «інша» не відображається у дзеркалі. Наводять жах смертельно небезпечні вчинки й наміри «іншої матері»: вона викрала батьків Кораліни й хотіла відібрати у Кораліни душу, як колись відбрала душі у трьох дітей, що стали привидами. Автор яскраво передає емоційний стан Кораліни — їй моторошно і страшно: *«Кораліна відчула, як серце їй калатає об ребра...», «дівчинка стояла там заклакла й тільки тремтіла», «волосся на Коралініній потилиці стало дибки»* та ін.

Важливим елементом літератури жахів є певний обмежений простір, у якому розгортаються події твору. Він відіграє визначальну роль не тільки у розвитку сюжету, а й у створенні відповідної атмосфери. Таким простором у повісті Ніла Геймана є старий будинок, де оселилася сім'я Кораліни. Атмосфера страху й напруженого очікування посилюється описом занедбаного саду, що простирився довкола будинку, лихого колодязя, сильної зливи.

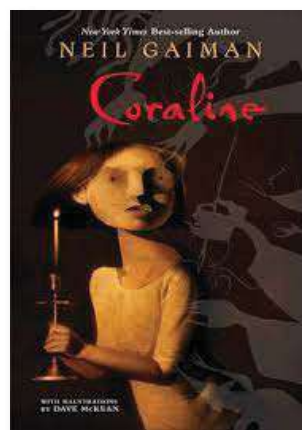
Література жахів характеризується використанням *двовимірності художньої картини світу*. У повісті «Кораліна» є два паралельні світи: з однієї сторони — реальний світ, в якому живе героїня, її родина, сусіди по будинку, з іншої — ірреальний «інший світ», де оселилися химерні двійники мешканців реального будинку. Перейти з одного світу до іншого можна через великі різьблені дерев'яні двері, які є своєрідним порталом між світами.

Досліджуючи територію поза «іншим будинком», Кораліна потрапляє у дивний туман, їй здавалося, ніби вона йде у ніщо. Світ, крізь який просувалася дівчинка, *«не має ні температури, ні запаху, ні речовини, ні смаку»*. Це була та частина місця, яку «інша матір» не створила, «просто виворіт». Тобто, виявилось, що за межами «іншого будинку» нічого не існує, а «інший світ» — це ілюзія, вигадка, творіння «іншої матері».

Моторозна атмосфера казки функціональна, її мета — навчити читача правильно ставитися до страху. *«...Бути хоробрим не означає не мати страху. Адже бути хоробрим означає, що ти можеш пережити страх, бути по-справжньому наляканим, смертельно перепудженим, але все-таки вчинити те, що маєш учинити»*, — писав Ніл Гейман у передмові до повісті.

«Дзеркальність» композиції

Повість «Кораліна» побудована за принципом «віддзеркалення». В «іншому», ірреальному світі існують «інший будинок», «інші батьки», «інші сусіди», які є відображенням справжніх Коралініних будинку,

Дейв Маккін.
Обкладинка повісті
«Кораліна»

батьків, сусідів. «Інший будинок» дуже схожий на реальний, у ньому майже все ідентичне справжньому, такі самі кімнати, меблі, шпалери, відрізнялися хіба що зображення на картині й речі в «іншій шафі» Кораліни.

«Інший світ» не тільки віддзеркалює справжній, він його спотворює, бо його мешканці — це не просто «двійники» жильців світу реального, вони їхня протилежність. Справжній мамі протистоїть «інша матір», батькові — «інший батько», паннам актрисам — «інші панни», схибленому сусідові — «інший схиблений стариган». Отже, «дзеркальність» композиції твору посилюється ще й використанням *антитези*.

Марселла Карвальо.
Обкладинка повісті
«Кораліна»

Карл Джеймс
Маунтфорд.
Обкладинка повісті

Широке застосування образів-символів

Повість Н. Геймана «Кораліна» наповнена багатьма символами.

Символічного значення набуває наявність / відсутність імені у персонажа твору. Головну героїню Кораліну на початку твору часто називають Кароліна, що дуже дратує дівчинку. Неправильне ім'я, точніше позбавлення правильного імені, порушує ідентифікацію Кораліни. Правильне ім'я дівчинки повертається до неї лише після того, як вона перемагає відьму. Ім'я — символ приналежності світові. Так, у дітей, що замкнені у задзеркаллі, немає імен, вони їх забули, отже втратили зв'язок з реальним світом. Безіменний кіт, який допомагав Кораліні боротися з відьмою. «*Це ви, люди, маєте імена. І це тому, що ви не знаєте, хто ви є такі. А ми знаємо, хто ми такі, отож імена нам і не потрібні*», — відповідає кіт Кораліні. Кіт не належить цілком до реального світу, він може бути «там» і «тут», тому ім'я як символ належності світові йому ні до чого. Не мають імен і мешканці «іншого будинку» — «інша матір», «інший батько», «інші сусіди», бо вони не пов'язані з реальним світом, це вигадані, ілюзорні істоти.

Один із центральних символів твору — очі. Усі мешканці «іншого світу» замість очей мають гудзики, навіть у хлопчика з картини у холі в «іншому будинку» щось дивне було з очима. Потрапивши до «іншого світу», Кораліна не втрачає своїх очей — очі-гудзики тільки у місцевих; «інша матір» хоче пришити Кораліні гудзики замість очей, щоб відібрати у неї душу й назавжди прив'язати її до «іншого світу». *Очі — символ душі.*

Символічними у повісті є образи *дверей, ключа, колодязя* та інші.

Неповне розв'язання конфлікту

У повісті «Кораліна» щаслива кінцівка, але не остаточно розв'язаний конфлікт. За допомогою kota й амулета Кораліна здолала відьму, знайшла своїх батьків і звільнила душі нещасних дітей. Пригоди Кораліни — це історія не кінця, а початку, бо попереду — школа й нові випробування. Кораліна отримала досвід боротьби зі страхом, тому *«нічого з того, що буває у школі, більш аніскілочки їй не лякає!»*.

Неповне розв'язання конфлікту надає повісті динамізму й інтриги навіть у розв'язці, коли зовнішня гармонія поновлена. Подолання зла ззовні нерозривно пов'язано із подоланням страху в душі героїні.

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВІСТІ "КОРАЛІНА"

- наслідування чарівної фольклорної казки;
- використання елементів літератури жахів;
- інтерпретація літературних мотивів і образів;
- "дзеркальність" композиції;
- застосування образів-символів;
- неповне розв'язання конфлікту.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У жовтні 2022 року Ніл Гейман був гостем 29-го Львівського міжнародного літературного фестивалю BookForum. Письменник дав інтерв'ю українській журналістці Севгіль Масаєвій. Розмовляли про творчість, про майбутнє, про події в Україні. Висловлюючи підтримку українському народу, Ніл Гейман зауважив: *«Те, що зараз відбувається в Україні, дає нам надію. Це етап історії, не бачений раніше. Це опір, який триває і який є успішним. І я сподіваюся, це надихне інші країни...»*.

Розмірковуючи про призначення людей у світі, письменник зазначив, зокрема: *«Ми маємо надію. Надія полягає в тому, що ті самі знаряддя, які людина використовує, щоб зруйнувати світ, можна використати, щоб його врятувати. Ці знаряддя – наш мозок, наша уява. Люди – надзвичайні істоти, тому що у них є книжки. Ми передаємо знання минулих поколінь і продовжуємо цей шлях. Ми творимо чудеса»*.

Інтерв'ю Ніла Геймана на Букфорумі:

<https://cutt.ly/V3EBgC6>

Мистецькі передзвони

За повістю Н. Геймана «Кораліна» було знято мультиплікаційний фільм «Кораліна у Світі Кошмарів» (режисер Г. Селік, США, 2009). Це був перший ляльковий повнометражний мультиплікаційний фільм, знятий у 3D. За цією технологією ляльки спочатку створювалися у вигляді тривимірних моделей на комп'ютері, а потім «друкувалися» з пластику на 3D-принтері. Всі вирази облич були «надруковані» як окремі елементи, усього у фільмі було використано понад 15 тисяч різних виразів обличчя у всіх персонажів, тільки у Кораліні їх було більше, ніж 6300. Ці та інші цікаві факти про мультфільм «Кораліна у Світі Кошмарів» ви зможете дізнатися на офіційному сайті студії Laika Entertainment (<https://www.laika.com/our-films/coraline>).

Американський інститут кінематографії визнав «Кораліну у Світі Кошмарів» найкращим фільмом 2009 року. Мультфільм навіть було номіновано на премію «Оскар».

За мультфільмом «Кораліна у Світі Кошмарів» розробили відеогру, а на основі повісті Ніл Гейман разом із художником Ф. Крейгом Расселлом створили графічний роман «Кораліна».

Романи Ніла Геймана «Зоряний пил», «Американські боги», «Добрі передвісники» також були екранізовані.

Обкладинка графічного роману «Кораліна»

Постер до мультфільму «Кораліна у світі кошмарів»

До вивчення лекції «ЧОМУ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО ВАЖЛИВІ БІБЛІОТЕКИ...»

ЧОМУ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО ВАЖЛИВІ БІБЛІОТЕКИ, ЧИТАННЯ І ФАНТАЗУВАННЯ

(Скорочено)

Я вважаю, що читання художньої літератури, читання для задоволення — чи не найважливіше заняття в житті людини. Звертаюся до людства з проханням усвідомити значення бібліотек та бібліотекарів і не дати їм зникнути.

Коли ми читаємо, все змінюється.

Люди, як не розуміють одне одного, не можуть обмінюватися ідеями, не можуть спілкуватися. Найпростіший спосіб гарантовано виростити грамотних дітей — це навчити їх читати й показати, що читати приємно.

Читаючи книжки, ви дізнаєтеся одну річ, що неймовірно важлива для життя у світі. Знаєте, що саме? Світ не обов'язково має бути таким, як є. Все може бути по-іншому.

Художня література розвиває емпатію. Художня література — це те, що ми складаємо з трьох десятків літер і жменьки розділових знаків; ви, і тільки ви самі, створюєте світ, населяєте його людьми і дивитися на нього іншими очима. Побувши кимось іншим, а потім повернувшись до свого світу, ви хоч трохи змінитесь.

Бібліотеки — це свобода.

Свобода читання, свобода ідей, свобода спілкування.

Це освіта, це дозвілля, це безпечний простір і доступ до інформації.

Я не думаю, що всі книжки перейдуть із полиць на екрани, та й не варто було б. Колись, ще років за двадцять до появи електронних книг, Дуглас Адамс підказав мені влучну аналогію. Він порівняв паперові книжки з акулами. Акули існують давно, вони жили в океані ще до появи динозаврів. Причина, чому акули досі не зникли, — їм краще за всіх інших вдається бути акулами.

Паперові книжки міцні, їх складно знищити, вони не дуже бояться води, працюють на сонячному світлі, приємно лежать у руці — у них добре виходить бути книжками, і для них завжди буде місце.

Бібліотека — це місце, де панує затишок. Це притулок від навколишнього світу, це місце, де водяться бібліотекарі.

Нам треба навчити дітей читати і любити читання.

Нам потрібні бібліотеки.

Нам потрібні освічені громадяни.

Книжки — це спосіб спілкуватися з мертвими, це спосіб вчитися у тих, кого з нами більше немає. Людство навчилося будувати на фундаменті попереднього досвіду, розвиватися, створило можливість поступово примножувати знання, не набуваючи їх з нуля знову й знову.

Ми зобов'язані читати заради задоволення. Якщо інші бачать нас за книжкою, ми показуємо, що читати — це добре. Ми повинні підтримувати бібліотеки, протестувати проти закриття бібліотек. Позбуваючись бібліотек, ми заглушуємо голос минулого і завдаємо шкоди майбутньому.

Художня література — це неправда, яка дає можливість донести істину. Ми всі зобов'язані фантазувати, ми зобов'язані уявляти. Дуже легко вдавати, що ніхто не може нічого змінити, що суспільство — це щось величезне, а одна людина — це менше, ніж крапля в морі. Але насправді майбутнє змінюють саме окремі люди, і вдається їм це завдяки здатності уявити, що все може бути по-іншому.

Одного разу Альберта Ейнштейна запитали, як зробити дітей розумнішими. Той відповів: «Якщо хочете, щоб ваші діти були розумні, читайте їм казки. Якщо ви хочете, щоб вони були ще розумніші, читайте їм ще більше казок».

Сподіваюся, ми можемо подарувати нашим дітям світ, у якому читатимуть їм і в якому читатимуть самі, в якому вони уявлятимуть і розумітимуть.

Переклад з англійської Дмитра Кушніра

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке призначення, на думку Н. Геймана, має література? Чи погоджуєтесь ви з думкою письменника? Поясніть чому.
2. Ніл Гейман стверджує, що «коли ми читаємо, все змінюється». Що для вас змінюється, коли ви читаете? Як ви вважаєте, а ви самі змінюєтесь, коли читаете?
3. Поясніть, як ви розумієте думку Н. Геймана про те, що «позбуваючись бібліотек, ми заглушуємо голос минулого і завдаємо шкоди майбутньому». Чи користуєтесь ви бібліотеками? Для чого ви туди звертаєтесь?
4. Як ви думаєте, чому Ніл Гейман слідом за Альбертом Ейнштейном радить читати казки? А ви любите читати казки? Поясніть чому.
5. Оберіть з лекції Н. Геймана одну фразу, яка вам найбільше сподобалась. Створіть за нею мотиваційний плакат. Прокоментуйте його.
6. Складіть за лекцією Н. Геймана інформативне гроно. Спираючись на нього, викладіть основні положення лекції Н. Геймана своїм рідним і близьким.

Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи

У 2012 році Ніл Гейман виступив із натхненною промовою «Творіть» («Make good art») перед випускниками Університету мистецтв у Філадельфії. Вона присвячена митцям-початківцям: художникам, музикантам, письменникам і просто мрійникам; усім, хто порушує правила, мислить нестандартно і робить цей світ цікавішим. Сподіваємось, що поради, які дав Ніл Гейман випускникам, стануть у пригоді й вам.

ТВОРІТЬ

(Скорочено)

По-перше: починаючи займатися мистецтвом, ви не уявляєте, що робите. Це прекрасно.

Люди, які знають, що роблять, зазвичай знають правила, знають, що можливо, а що — неможливо. А ви не знаєте. І не варто. Межі можливого і неможливого у мистецтві були створені людьми, які ніколи не перевіряли ці межі на міцність, не намагалися за них вийти. А ви можете це зробити.

Зробити неможливе простіше, якщо ви не знаєте, що це неможливо. А оскільки раніше цього ніхто не робив, значить, ще не встигли вигадати правил, які не дозволяють цього зробити вам.

По-друге: якщо у вас є уявлення про те, що ви хочете зробити, якщо ви знаєте, навіщо ви в цьому світі, — просто йдіть і робіть. Зробити — це значно важче, ніж сказати, але згодом виявляється, що це значно простіше, ніж вам уявлялося.

Я вчився писати завдяки тому, що писав. Зазвичай я займався чимось лише за умови, що сприймав це як пригоду, і припиняв щойно це починало сприйматися як робота. Отже, все моє життя не схоже на роботу.

По-третє: коли ви тільки починаєте, є імовірність зазнати поразки. Треба бути товстошкірим, готовим до того, що не кожен проект спрацює.

Проблема поразки — це проблема зневіри, безнадії та голоду. Хочеться, щоб усе вийшло, причому просто зараз, — але дзуськи.

Поразка — це важко, але успіх — це часом ще важче, адже ніхто не попереджає, що він також несе у собі проблеми.

Проблеми успіху. Вони реальні, і якщо вам пощастить, ви їх відчуєте. Вже не буде можливості на все погоджуватися... треба буде вчитися говорити «ні».

По-четверте, якщо ви робите помилки, це свідчить про те, що ви взагалі щось робите. Від помилок навіть буває користь. Одного разу я писав листа і помилився у слові «Кароліна» — переплутав місцями «А» і «О». Тоді й подумалося: «Кораліна — звучить як реальне ім'я...»

Пам'ятайте: ви можете бути ким завгодно — музикантом, фотографом, художником, карикатуристом, письменником, танцюристом, дизайнером... Чим би ви не займалися, у вас є риса, що вирізняє вас на тлі інших. **ЦЕ ЗДАТНІСТЬ ТВОРИТИ.** Ця здатність не раз просто-таки рятувала життя мені й багатьом моїм знайомим. Мистецтво рятує. Воно допомагає триматися і в хороші часи, і в будь-які інші.

Життя буває важке. Все йде шкереберть: кохання, дружба, справи, здоров'я... Усі неприємності, які можуть трапитися, часом трапляються. Знаєте, що треба робити, коли стає важко? **ТВОРИТЬ.** Я серйозно.

І, по-п'яте, нехай це буде ваше мистецтво. Робіть те, що можете тільки ви... те, що насправді відрізняє вас від усіх інших, — це ви. Ваш голос, ваші думки, ваша історія, ваше бачення. Тому пишіть, малюйте, будуйте, грайте, танцюйте і живіть так, як можете тільки ви.

По-шосте. Я хочу передати вам певні фрилансерські таємниці. Таємниці — це завжди добре.

Сьогоднішній світ усе більшою мірою стає світом фрилансу. А у світі фрилансу людина отримує роботу, якщо:

1. Вона добре виконує роботу.
2. З нею приємно спілкуватися.
3. Вона здає роботу вчасно.

Не обов'язково відповідати всім трьом пунктам. Досить і двох.

Ми живемо в часи змін. Це особливо відчутно у світі мистецтва, адже змінюються способи поширення інформації... Ми бачимо це у видавничій справі, образотворчому мистецтві, музиці — в усіх напрямках творчої діяльності. З одного боку, це трохи лякає, з іншого — **ДАЄ НЕЙМОВІРНУ СВОБОДУ.**

Перестають діяти правила, припущення і алгоритми популяризації творів, а також наступні кроки, коли вже стаєш відомим. Робіть що завгодно, щоб вашу роботу помітили — тепер вас ніщо не обмежує. Ютуб та інтернет (і все, що прийде після них) дають вихід на такі широкі аудиторії, про які телеканали могли тільки мріяти. Старі правила втрачають силу, а нових поки ніхто не знає. Тому встановлюйте свої правила..

Робіть цікаві, дивовижні, чудові, фантастичні помилки.

Порушуйте правила.

Нехай завдяки вашій присутності світ стане цікавішим.

ТВОРИТЬ.

Переклад з англійської Дмитра Кушніра

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Це найбільш оригінальна, дивна і лячна книга, яку я коли-небудь читала, і водночас у ній багато речей, які сподобаються дітям.

Діана Вінн Джонс, британська письменниця

Від цієї книги у вас підуть мурахи... В ній є тонкий жах найкращих казок, і це шедевр. І ви більше ніколи не будете думати про гудзики так, як раніше.

Террі Пратчетт, британський письменник

Навіть, якщо ви вже давно вийшли з дитячого віку, ви безсумнівно отримаєте задоволення від цієї казки. Відчиніть двері – і ви повірите у любов, чудо і силу добра, що перемагає зло.

З газети «USA Today»

Світ можливостей, або До уваги представників цифрової епохи

Доброю традицією в нашій країні став **Національний тиждень читання**, який щорічно проводить Український інститут книги. Мета акції — привернути увагу до українських книжок, популяризувати читання як життєву практику серед українців, сприяти розвитку популярної літератури українською мовою, підтримати видавництва, книгарні та бібліотеки.

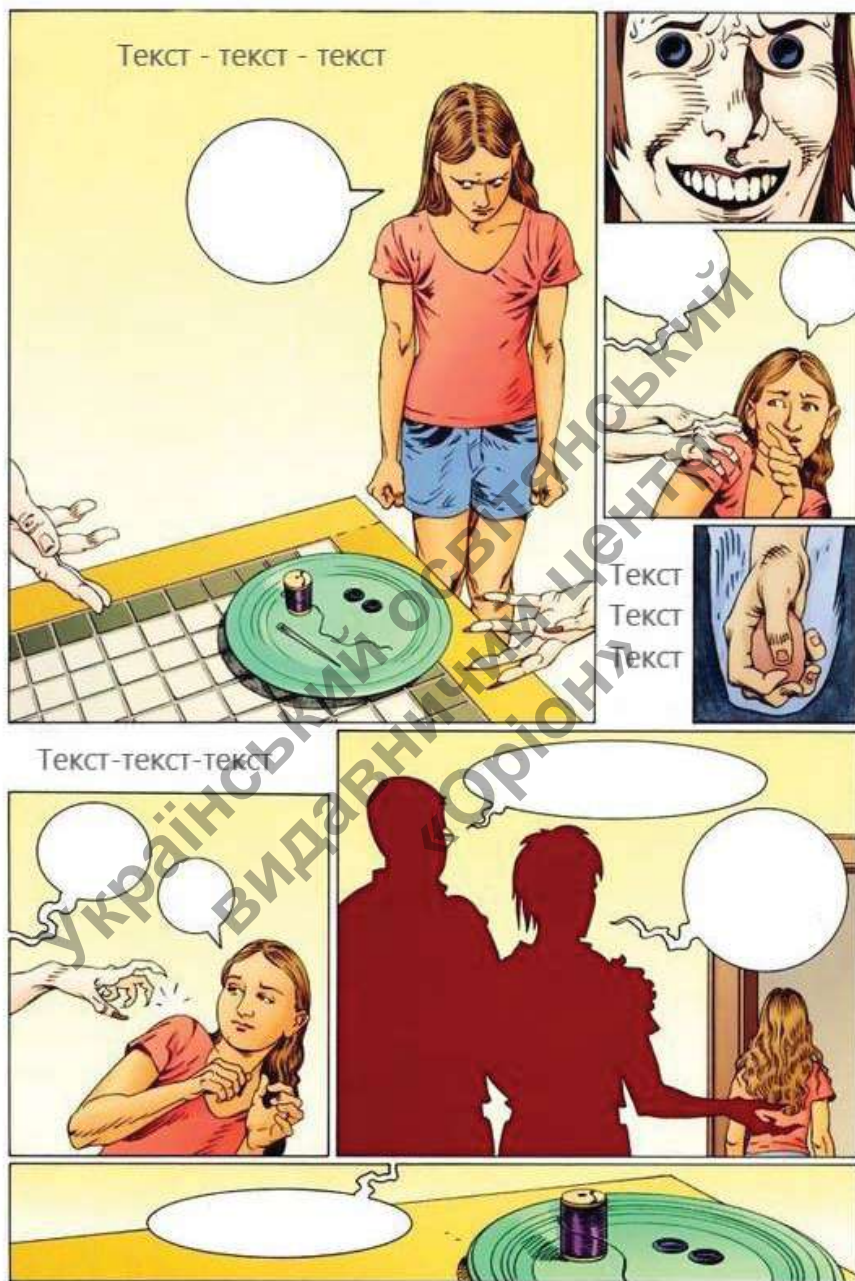
У 2022 році упродовж Національного тижня читання 12–19 грудня відбулося дві акції: «Зачитане до дірок» і «Книга на війні». Усі охочі протягом Національного тижня читання робили публікації з рекомендованими інституцією книжками, розповідали про літературні враження, поширювали добірки книжок, які стали найбільш важливими для українського суспільства цього воєнного року, використовуючи гештеги [#ЗачитанеДоДірок](#), [#тижденьчитання](#), [#КнигаНаВійні](#).

Підсумовуємо вивчене

1. Журналісти називають Ніла Геймана темним казкарем. Спираючись на повість «Кораліна» або на інші твори письменника, прочитані вами самостійно, поясніть таку характеристику Н. Геймана. Чи погоджуєтесь ви з нею?
2. Спираючись на текст промови Н. Геймана про користь читання і бібліотек, дайте відповідь на запитання: «Чому наше майбутнє залежить від читання?».

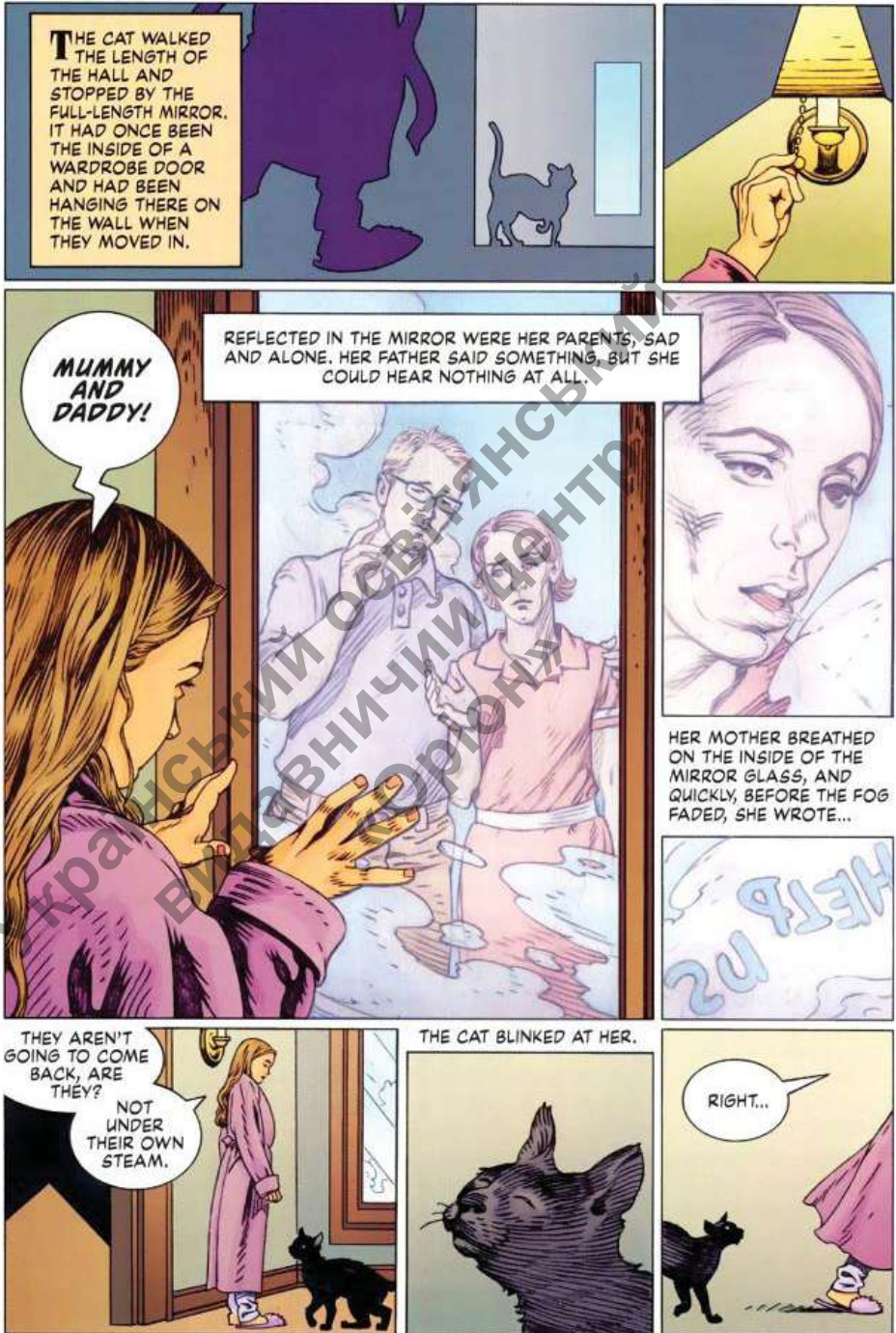
3. Розгляньте сторінки графічного роману «Кораліна»¹. Які епізоди твору на них зображено? Спираючись на текст твору, усно відновіть слова автора та репліки персонажів. Розіграйте діалоги у класі.

¹ Сторінки графічного роману «Кораліна» (текст — Ніл Гейман, адаптація та ілюстрації — Ф.Крейг Расселл), видавництво «Bloomsbury Children's», 2008 рік.

Джерело: <https://cutt.ly/p7wjMSv>

- Перекладіть слова автора та репліки персонажів українською мовою. Порівняйте перекладений вами текст із текстом повісті.

4. Об'єднайтеся у групи та створіть 1–2 сторінки графічного роману до одного з епізодів повісті Н. Геймана «Кораліна». Графічний роман можна намалювати самостійно або створити за допомогою одного з онлайн-сервісів <https://www.storyboardthat.com/>, <https://www.pixton.com/>, <https://www.canva.com/> або інших.
5. Як реально переплітається з фантастичним у повісті «Кораліна»?
6. Який художній прийом автор поклав в основу твору? Аргументуйте свою відповідь.
7. Назвіть і прокоментуйте образи-символи у повісті «Кораліна».
8. Роздивіться ілюстрації до повісті «Кораліна», які виконала учениця 9 класу м. Києва Поліна Фасолько¹. Поясніть, як ви розумієте таке рішення юної художниці.

9. Які важливі проблеми сучасного суспільства порушує автор у творі?
10. Як ви думаєте, чому Кораліна не змогла порозумітися зі своїми батьками? Чи завжди вас розуміють ваші батьки? А ви їх?
11. Чи порадили б ви прочитати повість Ніла Геймана «Кораліна» своїм батькам? Поясніть чому.
12. Розгляньте інформаційний плакат², поданий на наступній сторінці. Поясніть, як ви розумієте його назву. Чому на плакаті зображено обкладинку роману Джона Р. Р. Толкіна «Володар кілець»? Спираючись на зображення у верхній частині плаката, схарактеризуйте творчий доробок Н. Геймана. З якими епізодами, персонажами повісті «Кораліна» пов'язані зображення різних речей? Які з них відтворюють образи-символи повісті? Прочитайте і прокоментуйте формулу повісті «Кораліна». Чи погоджуєтеся ви з нею? Аргументуйте свою відповідь. Запропонуйте власну формулу «Кораліни». Що символізує правиця «іншої матері»? Коли і за яких обставин Кораліна говорить: «Я не боюсь!»? Поясніть, як ви розумієте фразу «...драконів можна побивати»? Кому належать ці слова? Як ці слова перегукуються з головною думкою повісті «Кораліна»?

¹ Ілюстрації виконані Поліною Фасолько у рамках дослідницької роботи «Діалог між поколіннями в повісті Н. Геймана «Кораліна», що здобула III місце на Всеукраїнському конкурсі-захисті наукових проєктів Малої академії наук у секції «Зарубіжна література».

² У плакаті використано кадри з мультфільму «Кораліна у Світі Кошмарів» (реж. Г. Селік, США, 2009).

13. Ніл Гейман стверджував: «Істина — це не те, що трапилося насправді, а те, що розповідає нам, хто ми такі». Чи допомогла вам повість «Кораліна» краще зрозуміти себе? Якщо так, то розкажіть, що нового ви дізналися про себе.

14. Уявіть, що вам поставили завдання – скоротити зміст повісті «Кораліна» до однієї сторінки. Оберіть 5–6 образів, подій, ситуацій з твору, які ви залишили б. Обґрунтуйте одним реченням вибір кожного образу, події або ситуації.
15. Придумайте продовження історії про Кораліну, яка після перемоги над «іншою матір'ю» приходять до школи.
16. Які з порад Ніла Геймана з промови «Творить» були корисними для вас? Якими з них ви плануєте скористатися у майбутньому? Поясніть чому.
17. Напишіть твір-роздум на одну з тем: «Читання — це ключ», «Які світи показала мені література?», «Читати — значить бути у тренді», «Яка користь від бібліотек?» (за есе Н. Геймана «Чому для майбутнього важливі бібліотеки, читання і фантазування»), «Історія одного дорослішання», «Бути хоробрим означає...», «Як порозумітися з батьками?», «Ніл Гейман — “темний казкар”?» (за повістю Н. Геймана «Кораліна»).
18. Виконайте дослідження на одну із тем: «Відлуння чарівної фольклорної казки у повісті Н. Геймана “Кораліна”», «Реальне і фантастичне у повісті Н. Геймана “Кораліна”», «Віддзеркалення й антитеза як головні принципи композиції повісті Н. Геймана “Кораліна”», «“Кораліна” Ніла Геймана як сучасна інтерпретація “Аліси в Країні Див” Льюїса Керролла», «Повість Н. Геймана “Кораліна” та її екранізація “Кораліна у Світі Кошмарів”: спільне й відмінне».

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. У класі проведіть обговорення на тему «Які проблеми порушено у творах сучасної літератури?».
2. На один із прочитаних творів із цього розділу підготуйте кроссенс, або колаж, або інформаційний плакат (на ваш вибір).
3. Поясніть, чому стаття про Мо Яня має таку назву. А як її назвали б ви?
4. Якби у вас була можливість взяти інтерв'ю у Мо Яня, які запитання ви йому поставили б?
5. Чи згодні ви з тим, що оповідання Мо Яня «Геній» можна назвати маленьким твором з великим художнім змістом? Аргументуйте свою думку.
6. Яка з проблем, порушених в оповіданні «Геній», видається особисто вам найактуальнішою? Обґрунтуйте відповідь.
7. У класі проведіть дискусію на тему «Сучасна література... про що вона і для чого?».
8. Складіть хмаринку слів на тему «Ніл Гейман». Які слова і яку форму ви обрали для неї? Обґрунтуйте свій вибір.
9. Напишіть відгук на повість Н. Геймана «Кораліна» і розмістіть його в одній із соціальних мереж чи на одному із сайтів, присвячених книгам і читанню.
10. Проведіть опитування серед своїх рідних і близьких, чому вони люблять читати. Зробіть висновок про їхні мотиви звернення до книжок.
11. Підготуйте доповідь на тему «Проблеми читання очима Айзека Азімова й Ніла Геймана (за творами А. Азімова «Фах» та Н. Геймана «Чому для майбутнього важливі бібліотеки, читання і фантазування»)».
12. Організуйте у своєму класі або у школі тиждень читання, у рамках якого проведіть марафон читання якоїсь книжки, або флешмоб, присвячений читанню, або конкурс читців, або конкурс буктрейлерів, або просто поділіться своїми враженнями про улюблений твір. Придумайте гештег до свого тижня читання й розмістіть виконані вами роботи у соціальних мережах під вигаданим гештегом.

КНИЖКИ, ЩО НАС ОБИРАЮТЬ, або ЗАМІСТЬ ПІДСУМКІВ

- ❖ Цей розділ називається «Книжки, що нас обирають». Поясніть, як ви його розумієте. Розкажіть, про ті книжки, що обирали вас під час вивчення курсу зарубіжної літератури. А які книжки обирали ви?
- ❖ У класі проведіть дискусію на тему «Чи потрібно сьогодні сучасній людині, представнику цифрового століття, читати твори класичної літератури?».
- ❖ Протягом навчального року ви багато читали творів різних національних літератур, віртуально подорожували у просторі і часі, дізнавалися про щось нове і пізнавали себе... Розкажіть, які з прочитаних творів зарубіжної літератури справили на вас особливе враження і чому. Чи були серед них такі, що змусили вас про щось замислитися, можливо, навіть змінили щось у вас?
- ❖ Прокоментуйте, як ви зрозуміли фрагмент із лекції «Чому наше майбутнє залежить від читання?» сучасного англійського письменника Ніла Геймана: *«Коли ви дивитесь телепередачу або фільм, ви бачите речі, які відбуваються з іншими людьми. Художня проза — це щось, що ви створюєте самі з 33 літер і кількох знаків пунктуації. І тільки ви, використовуючи свою уяву, створюєте світ, заселяєте його і дивитесь навколо чужими очима. Ви починаєте відчувати речі, відвідувати місця і світи, про які б і не дізналися. Ви усвідомлюєте, що зовнішній світ — це теж ви. Ви стаєте кимось іншим, і, коли настає час повернутись у свою реальність, щось всередині у вас змінюється назавжди. Література може показати вам інший світ. Вона може відвести вас туди, де ви ніколи не були. Один раз відвідавши ці дивовижні світи, ви ніколи не зможете бути повністю задоволені оточенням, в якому вирости. Невдоволення — це хороша річ. Невдоволені люди можуть змінювати і покращувати все навколо, робити світ кращим, робити його іншим».*
- ❖ Твори зарубіжної літератури ви відкривали для себе завдяки невтомній праці перекладачів. Які нові імена представників української перекладацької школи ви відкрили для себе?
- ❖ У групах підготуйте рекламний проєкт або кроссенс, або інформаційний плакат, або фотоколаж на один із творів зарубіжної літератури, який ви читали у цьому навчальному році. Свій вибір обґрунтуйте.
- ❖ Підготуйте мультимедійну презентацію «Україна і зарубіжна література».
- ❖ Які «Цитати для душі» від різних письменників, розміщені в електронних матеріалах до підручника, справили на вас найбільше враження і чому?
- ❖ Які віртуальні подорожі літературними куточками світу ви здійснили у цьому навчальному році завдяки рубриці «Літературні нотатки подорожніх»? Які з них запам'яталися вам найбільше і чому? Чи є такі літературні місця, які ви бажаєте відвідати? Розкажіть про них.
- ❖ Велику увагу у підручнику приділено унаочненню навчального матеріалу. Поділіться, чи допомагала вам така візуалізація сприймати навчальну тему? Що ви змінили б у дизайні підручника? У класі проведіть обговорення на тему «Підручник у цифрову епоху... Яким він має бути?».
- ❖ Про які «мистецькі передзвони» зарубіжної літератури ви дізналися у цьому навчальному році? За власними уподобаннями на один із творів, що ви читали, підготуйте (намалюйте або словесно опишіть) колаж, що віддзеркалював би цей твір у різних видах мистецтва.
- ❖ Напишіть пост для соціальної мережі на тему «Книжки, які обрали мене у цьому навчальному році».

Навчальне видання

ІСАЄВА Олена Олександрівна
КЛИМЕНКО Жанна Валентинівна
МЕЛЬНИК Анжела Олегівна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

(профільний рівень)

Підручник для 10 класу закладів
загальної середньої освіти

Головний редактор *І. В. Красуцька*
Редактор *Т. М. Гревцева*
Головний художник *І. П. Медведовська*
Технічний редактор *Е. А. Авраменко*
Коректор *С. В. Войтенко*

У підручнику використано малюнки
С. Кривенко, А. Ткач, А. Мороки;
автор кліпарту: *Максум Yemelyanov;*
світлини *Т. Будкевич, В. Соловійова;*
деякі ілюстрації з вільних джерел Інтернет
(с. 19, 51, 57, 59, 76, 82, 98, 104, 128, 171, 192, 196, 199,
209, 221, 233, 248, 278, 292, 295),
а також матеріали з фотобанку *Shutterstock*

Формат 70x100 ¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 21,5 + 0,324 форзац.
Обл.-вид. арк. 20,3 + 0,3 форзац.
Зам. №

ТОВ «УОВЦ «ОΡΙОН»»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції

Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.

Адреса видавництва: 03061,
м. Київ, вул. Миколи Шепелева, 2

www.orioncentr.com.ua

Віддруковано